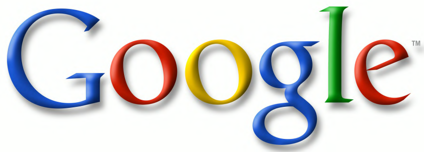
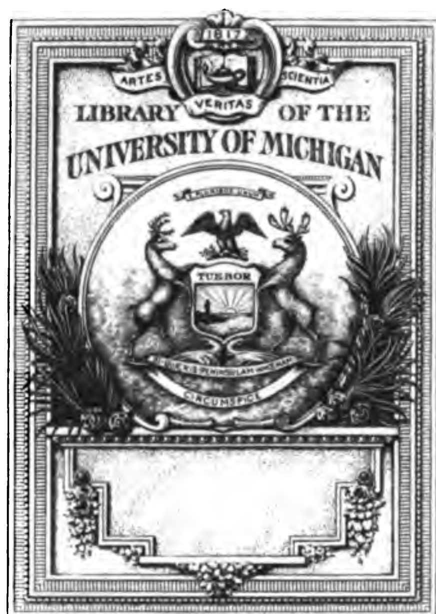

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

TIEN JAREN

UIT DEN

TACHTIGJARIGEN OORLOG

TIEN JAREN

UIT DEN

TACHTIGJARIGEN OORLOG

1588—1598

DOOR

D^R^. R. FRUIN

GOEDKOOPE UITGAAF

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1906

TYP. ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

VOORREDE DER TWEEDE UITGAAF.

Ik kan deze nieuwe uitgaaf niet in het licht zenden, zonder mijn dank te betuigen voor de welwillendheid, waarmee de eerste ontvangen is. Het goede onthaal, dat haar te beurt viel, overtrof verre mijn verwachting, en verrastte mij te meer, omdat ik mij de vele gebreken, die mijn werk ontsierden, bewust was. Ik aarzelde daarom ook, gehoor te geven aan het vleiende aanzoek. dat mij van verschillende kanten gedaan werd, om het boek, dat weldra niet meer te bekomen was, in behagelijker vorm te herdrukken en algemeen verkrijgbaar te stellen. Ik hoop later lust en tijd te vinden om het zorgvuldig te herzien, nog eens met de bronnen te vergelijken, en verder aan te vullen uit de bouwstof, die nog in buitenlandsche archieven ongebruikt ligt. Tot zoolang wenschte ik den herdruk uit te stellen. Doch ik heb dit plan moeten opgeven. De Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen heeft mij de eer aangedaan, mij voor mijn boek haar gouden eereprijs toe te wijzen, en mij tevens uitgenoodigd het opnieuw uit te geven en in den handel te brengen. Een zoo vereerend verzoek mocht ik niet afslaan. Zoodra ik mij overtuigd had, dat de Curatoren van het Gymnasium te Leiden, op wier kosten de eerste uitgaaf geschied was, geen bezwaar hadden tegen den herdruk, ging ik daartoe over. Groote veranderingen kon en wilde ik in mijn werk niet brengen: de inhoud is dezelfde gebleven, alleen de vorm is, waar het noodig scheen, gewijzigd en, zoo ik hoop, verbeterd.

AUGUSTUS 1861.

Bij het herlezen van mijn boek, ten behoeve dezer derde uitgaaf, vind ik er veel in wat ik thans anders zou zeggen, maar weinig wat ik noodig acht te veranderen. Het is een werk van voor jaren, en ik wensch het zijn oorspronkelijk karakter te laten. De wijzigingen die ik in den tekst breng, hebben dan ook niet veel te beteekenen; in de noten voeg ik een en ander bij, dat ik, sedert ik schreef, tot nadere bevestiging of verklaring, op den kant van mijn exemplaar had aangeteekend. Alles te zamen genomen verschilt deze uitgaaf alleen daarin van de vorige, dat zij voor een nog wijderen kring van lezers bestemd is. Moge zij in dezen een even gunstig onthaal vinden als tot nog toe in den meer beperkten.

AUGUSTUS 1882.

Van dezen vierden druk heb ik slechts te herhalen, wat ik van den vorigen getuigde. Ook hij is nagenoeg onveranderd en onvermeerderd. Dezelfde reden toch, die mij reeds voor zeven jaren van elke ingrijpende verandering in het werk mijner jeugd had doen afzien, geldt thans, bij het vorderen van mijn leeftijd, nog des te meer. Men gelieve dan ook steeds bij het beoordeelen van mijn boek de dagteekening van zijn eerste verschijnen in aanmerking te nemen.

OCTOBER 1889.

„Ook bij dezen herdruk, den laatsten, dien ik beleven, althans dien ik bezorgen zal, heb ik weinig aan den tekst veranderd, niets meer dan bij voortgaande studie gebleken was noodzakelijk te zijn". Die woorden, vermoedelijk nog in Januari neergeschreven, vond ik op een los papiertje bij de Voorrede van den vierden druk in het exemplaar der eerste drukproeven voor dezen vijfden. De verwachting van mijn diep betreurden vriend, dat hij dezen arbeid zou kunnen voltooien, is, helaas, niet in vervulling gekomen; nog in Januari 1899 is hij gestorven, terwijl slechts 11 vel van den nieuwen druk waren afgewerkt. Maar het overige stond reeds geheel in proef en met de pen in de hand had hij de proefvellen tot de laatste bladzijde toe doorgezien, hier en daar een kleine verandering makend, een woord of uitdrukking wijzigend, een zin omzettend, een opmerking aan de noten toevoegend. Slechts de correctie der drukfouten en de eindrevisie bleven over. Deze heb ik bezorgd —

een droevige, weemoedige taak, die mij voortdurend herinnerde aan het groote verlies dat de vaderlandsche wetenschap door den dood van mijn hoog vereerden leermeester heeft geleden.

Moge zijn boek in den definitieven vorm, die hij er aan wilde schenken, steeds meerderen inzicht geven in het daarin zoo voortreffelijk beschreven tijdperk van den grooten oorlog en steeds een eereplaats blijven innemen onder de klassieke werken, die de Nederlandsche letteren der 19de eeuw hebben aan te wijzen.

P. J. BLOK.

Maart 1899.

De tachtigjarige oorlog is het best gekende deel onzer geschiedenis. De onkundige, die van de zeventiende en van de achttiende eeuw geen voorstelling heeft, weet toch van Prins Willem, van Alva, van het lijden en strijden der Hollandsche burgerijen te verhalen. Maar zelfs van dit tijdvak is alleen het begin algemeen bekend; met den dood van prins Willem eindigt bij de meesten de samenhangende kennis; wat daarna gebeurd is, staat hun slechts in enkele losse feiten voor den geest. Het is, alsof bij het sterven van den Prins de vrijheidsoorlog zijn belang verliest. Het is waar, hij verliest dan grootendeels het tragische, dat hem bij den aanvang zoo bijzonder onderscheidt, maar daarom is hij in het vervolg niet minder belangwekkend. Ook de geschiedschrijvers bepalen zich te zeer bij het eerste tijdperk. De krijg, die voor de volharding van het voorgeslacht niet te veel was, wordt voor hen te lang om te verhalen. Zij haken naar het Bestand, dat zij reeds in de verte voor zich zien, en loopen al te vluchtig heen over hetgeen daaraan voorafgaat. En juist in dien tusschentijd is het groote pleit beslist, en ons volksbestaan gevestigd.

Het was er ver van af, dat bij het sterven van Willem van Oranje de strijd gewonnen zou zijn. Integendeel, de laatste jaren van zijn leven waren door ramp op ramp al te treurig gekenmerkt. De vrijheid, die bij de pacificatie van Gent voor al de zeventien gewesten verzekerd scheen, was sedert voor de meeste weer verloren gegaan. De uiterste inspanning werd vereischt, om het gestadige verval der gemeene zaak tegen te houden, het te keeren ging onze krachten te boven. Langzaam maar onafgebroken werd de opstand teruggedrongen. En hoe klom nog de nood toen Oranje aan het vaderland ontviel. Wel mocht hij stervend Gods medelijden inroepen voor het arme Nederlandsche volk. De tweedracht

der gewesten, der steden, der invloedrijke personen, door zijn gezag bezwaarlijk in toom gehouden, ging nu onbeteugeld voort; de moed, door hem ook aan de kleinmoedigen ingeboezemd, ontzonk hun weder; wanhopend greep men het laatste redmiddel aan, en zocht aan Frankrijk of aan Engeland de regeering, maar dan tevens de verdediging tegen Spanje, op te dringen. Doch ook dezen durfden een zoo onzeker bezit niet aanvaarden. Alleen het belang, dat Engeland, tot zelfverdediging, bij het voortduren van den oorlog in de Nederlanden had, deed Elisabeth ten laatste een aanzienlijke macht, met Leicester aan het hoofd, den benauwden gewesten te hulp zenden. Dat gaf redding voor het oogenblik, want het verlevendigde den bijna uitgedoofden moed. Maar alras bleek het, dat Leicester de man niet was, om Oranje te vervangen. Zijn gebrekkige krijgskunst vermocht den loop der Spaansche overwinningen niet te stuiten; hij wist het vertrouwen van prins Willem's oude medehelpers niet te winnen; hij maakte zich verdacht van bijoogmerken; achterdochtig bewaakt door de Staten zocht hij steun bij de opgeruide burgerij en de heftige Vlaamsche ballingen. De schromelijkste verdeeldheid en verwarring nam hand over hand toe en het waggelende staatsgebouw dreigde ieder oogenblik in te storten. Toen hij na twee rampspoedige jaren, diep gekrenkt, de ondankbare kudde, zooals hij het uitdrukte, aan haar zelve overliet, vertoonde zich de toekomst nog dreigender dan toen hij de regeering aanvaard had. In geen twintig jaar had de kans ooit hachelijker gestaan. Minachting voor de regeering bij het volk, tweedracht der regenten onderling, verwarring en uitputting der financiën, muiterij onder het krijgsvolk, volslagen gemis aan beproefde veldheeren: zoo was de toestand der republiek bij het begin van het jaar 1588. En tien jaren later? Hoe is alles veranderd! De noordelijke gewesten, de roemrijke Zeven, zijn voor goed bevrijd, voorspoedig te land en ter zee; de regeering is eensgezind en door het volk geëerbiedigd; het leger volgzaam en uitmuntend aangevoerd; de schatkist voortdurend gevuld door gewillig opgebrachte belasting. Spanje daarentegen, dat zich reeds meester had gewaand van de muitende gewesten, is moe gestreden en uitgeput, en weet geen ander middel, om niet al de Nederlanden te verliezen, dan ze als zelfstandigen staat af te scheiden van de Spaansche monarchie.

Die tien jaren, 1588—1598, zijn misschien de gewichtigste uit onze geheele geschiedenis. Niet alleen, dat zij door een reeks van

gelukkige krijgsbedrijven onzen bodem aan den vijand hebben zien ontweldigen, zij zijn getuigen geweest van het vaststellen van de staatsregeering, waaronder de republiek twee eeuwen heeft gebloeid; zij hebben handel en nijverheid voorbeeldeloos zien ontwikkelen en den grond zien leggen van onze macht in Indië. Het kan geen onbelangrijk schouwspel zijn, dat de geschiedenis van dien tijd ons aanbiedt.

I.

DE OORLOGSKANS IN 1588.

Wij zagen het reeds, bij den aanvang van het jaar 1588 scheen de zaak van den Nederlandschen opstand zoo goed als verloren. Inwendig verdeeld en afgestreden, hadden de Vereenigde Gewesten van niemand hulp te verwachten. Leicester had zoo even het landsbestuur in arren moede van zich geworpen, en zijn meesteres, gekrenkt door de beleediging haren gunsteling aangedaan, toonde zich ongenegen de ondankbaren nog langer te ondersteunen. Veeleer neigde zij tot verzoening met Philips. In Frankrijk woedde de partijschap niet minder hevig dan bij ons, maar de Spaanschgezinde partij had er verre de bovenhand: Guise was de lieveling des volks, de vermoedelijke opvolger van den kinderloozen Hendrik III, en Guise was een man naar het hart van den Spaanschen Koning. Tegen hem vermocht zich Hendrik van Navarre, de vriend der Vereenigde Nederlanden, ternauwernood staande te houden. Dus van buiten was niets te hopen, van binnen geen zelfvertrouwen, geen kracht.

En, daarentegen, in de zuidelijke provinciën stond een man aan het hoofd der regeering, die alles in zich vereenigde wat noodig was om de onderworpen gewesten te bevredigen en de nog afvallige met geweld van wapenen of met lokkende woorden van verzoening te winnen. Alexander Farnese, hertog van Parma, was, nu tien jaren geleden, in de Nederlanden gekomen, toen zij alle, Luxemburg alleen uitgezonderd, door de pacificatie van Gent vereenigd tegen de Spaansche overheersching samenspanden, toen bijna al de edelen, daaronder ijverige Katholieken, de wapenen droegen tegen den landvoogd, Don Juan, den broeder des Konings. De eerste overwinning op de opstandelingen, bij Gemblours, had hij helpen bevechten; en kort daarop, na Don Juan's overlijden, zelf landvoogd geworden, had hij eerst de

Waalsche gewesten onder 's Konings gezag teruggeleid; toen, op deze steunende, het eene gewest voor, het andere na, door staatkunst of door krijgsgeweld aan den opstand ontwrongen. Terwijl de Staten-Generaal van Brussel naar Antwerpen, van Antwerpen naar Middelburg, naar Dordrecht, naar Delft moesten wijken, bracht hij, onder een onafgebroken reeks van zegepralen, den zetel zijner regeering van Namen naar Bergen, naar Doornik, eindelijk weer naar de hoofdstad Brussel over. Na den moord op Willem van Oranje gepleegd, en eer nog Leicester was overgekomen, had hij het machtige Antwerpen veroverd, een wapenfeit door gansch Europa vermaard, en daarmee had hij de geldmarkt van het land, de rijkste stad van het geheele Noorden, in handen gekregen; een dubbele winst, omdat zij de opstandelingen in gelijke mate verarmde. In de volgende jaren, tijdens het beheer van den Engelschen landvoogd, had hij met de wapenen de Maas-steden Venlo en Grave, en door het verraad der bezetting de schans van Zutphen en de stad Deventer bemachtigd; en Deventer was toen, na Antwerpen en Amsterdam, een eerste koopstad van de Vereenigde Gewesten. Nog onlangs, in den zomer van het vorige jaar, had hij Sluis, de beste haven van Vlaanderen, na een roemrijke belegering ingenomen. En hetgeen zijn krijgskunst veroverde, wist zijn sluwe staatkunst te behouden en te verzekeren. Wie met genade en gunstbetoon te winnen waren, won hij: Aerschot, in 1576 opperbevelhebber van het Staatsche leger, diens zoon Chimay, eens Calvinist en medehelper van Oranje, de jonge Egmont, die den moord zijns vaders te wreken had, zoo velen, door allerlei banden aan den opstand gehecht, ijverden thans tegen hun vroegere bondgenooten. En die geweten en vrijheid hooger hadden gesteld dan gunst en beloften reiken konden, zij leefden, uitgestooten, in ballingschap, ten waarschuwend voorbeeld voor de heimelijk misnoegden, die gebleven waren.

Van de zeventien gewesten waren Zeeland, Holland, Utrecht en Friesland de eenige, die zich nog geheel in de macht der opstandelingen bevonden. Groningen was koningsgezind, en Groningen bedwong de Ommelanden en bedreigde het platte land van Friesland. De beide versterkte passen over het moeras, dat, van de Zuiderzee tot de Eems doorloopend, de noordelijke provinciën van hetgeen zuidelijker ligt afzonderde, Steenwijk en Koevorden, waren in de handen der Spanjaards; Zutphen, Deventer, Nijmegen en al het land ten oosten van den IJsel gehoorzaamde

den Koning. Ten zuiden van Maas en Waal was bijna alles in zijn macht.

En wat mocht men niet van een nieuwen veldtocht hopen? De krijgsmacht, waarover Parma beschikken kon, was toereikend om, met de beste kans van slagen, Vlissingen aan te tasten, dat door de Engelschen bezet werd gehouden; en gelukte die onderneming, dan werd de Schelde voor den handel van Antwerpen geopend; dan was de beste haven van Nederland voor diepgaande schepen gewonnen: een onschatbaar gewin, zoowel voor de verdere onderwerping van Zeeland en Holland, als voor den aanslag op Engeland, waartoe de Koning toch eenmaal zou moeten komen [1]). Of, achtte men Vlissingen nog te sterk, uit Zutphen en Deventer was een aanslag op Utrecht te wagen, waar vrienden en vijanden van Leicester elkander tegenwerkten, waar de talrijke katholieken en Spaanschgezinden hunne medewerking aan den Spaanschen veldheer hadden toegezegd [2]). En Utrecht veroverd opende den toegang tot het hart van Holland.

Doodelijk werd de opstand getroffen, als de koopvaardij der Hollanders en Zeeuwen, die alleen in staat was de onmetelijke oorlogskosten te bestrijden, verhinderd werd. En dat het mogelijk was, die althans geducht te belemmeren, bewees de schade door de kapers uit Duinkerken aan de Hollandsche handelsvloten gestadig toegebracht. Veel geschikter nog voor die kaapvaart dan Duinkerken was het pas bemachtigde Sluis. Een goed getal lichte oorlogsschepen, daar op post gesteld, zou op de in- en uitloopende koopvaarders van Holland een vernielende jacht kunnen maken. Even doeltreffend was de vaart op de Oostzee uit Delfzijl te verontrusten, waar Verdugo, de opvolger van Rennenberg in het stadhouderschap over Friesland, vaartuigen ten oorlog uitrustte.

Niet zonder reden dus hoopte Parma binnen korten tijd al de afvallige gewesten voor den Koning en de Kerk te herwinnen. Met zelfgevoel mocht hij die uitkomst tegemoet zien: immers grooter dienst dan de bevrediging der Nederlanden was aan Spanje en aan de Kerk niet te bewijzen. De krachten van Spanje, jaren

---

1) Strada, l. IX, t. II, p. 535 (edit. 1648).

2) Coloma, „Las guerras de los Estados Baxos, 1588—1599". (Amberes 1625, p. 34. Coloma is een wel onderricht en geloofwaardig schrijver; hij was, gedurende het tijdvak dat hij beschrijft, in de Nederlanden in krijgsdienst, getuige van vele gebeurtenissen, van andere verwittigd door zijn vrienden, waaronder invloedrijke mannen, als Diego de Ibarra, aan wien hij zijn werk heeft opgedragen. Ik maak veel gebruik van zijn verhaal, zonder het telkens te noemen.

lang in het bedwingen van den opstand verspild, werden dan weer voor de uitbreiding van het ware geloof beschikbaar. De krachten der Nederlanden, te lang helaas voor de zaak der ketterij misbruikt, werden dienstbaar aan de belangen der Kerk en aan de grootheid der Spaansche monarchie. En niet gering waren de krachten der Nederlanden. Rijk aan bevolking en hulpmiddelen, konden de zeventien gewesten, zonder overspanning, dertig duizend voetknechten, twee duizend ruiters en honderd oorlogsschepen ter beschikking van den landsheer stellen [1]); en met die macht versterkt was Spanje meester van Europa. Het zou dan niet moeielijk vallen in Frankrijk de nederlaag der Hugenoten te voltooien en aan de vrienden der Ligue de heerschappij te verzekeren. Dan was het tijd om met vereende krachten het gehate Engeland aan te grijpen, dat Philips en de Kerk bij iedere gelegenheid in den weg trad, maar waar het getal van rechtgeloovigen nog aanzienlijk genoeg was, om, bij krachtigen stoot buiten, de kettersche regeering omver te werpen. En begon dan eindelijk in Duitschland de laatste beslissende worsteling, die zich dagelijks duidelijker en van naderbij aankondigde, dan zou Spanje zich niet te vergeefs in dien strijd mengen; de katholieke Kerk zou even onverdeeld over Europa gaan heerschen als over Spanje zelf.

Om dit grootsche doel te bereiken werd volharding gevorderd, maar ook matiging. Niet te veel op eens moest er ondernomen worden. Eerst de opstand in 's Konings landen bedwongen, eer men de ketters in het buitenland aantastte. De beleediging en de schade, door Elisabeth jaren lang aan Spanje aangedaan, en nog onlangs door den moord van Maria Stuart verzwaard, moest, hoe ondragelijk het scheen, nog een poos worden verdragen: de wraak zou te schitterender zijn, naarmate zij langer was uitbleven. Zoo het mogelijk was, diende men zelfs Elisabeth door vredesaanbiedingen van de zaak der Nederlanden af te trekken, om deze, aan zich zelve overgelaten, des te zekerder ten onder te brengen. En het geluk wilde, dat juist nu het getwist der Staten met Leicester de Koningin van de Hollanders afkeerig had gemaakt. De vredehandel, reeds voor twee jaren aangeknoopt, werd thans ijveriger dan ooit door haar gedreven. Nu zocht zij de Staten daarin te betrekken, maar het was te voorzien, dat, die

1) Zoo rekende Oldenbarnevelt, in 1598, aan Hendrik IV de oorlogsmiddelen der Nederlanden voor, naar luid van het door hem zelven opgestelde Verhaal zijner ambassade.

thans de Nederlanden regeerden van geen onderwerping aan den Spaanschen Koning zouden willen weten; en weigerden zij, dan scheen het niet onmogelijk de Koningin tot een afzonderlijken vrede over te halen. De Engelsche gezanten kwamen in Maart naar Vlaanderen over, en Parma beijverde zich aan de onderhandelingen den schijn althans van oprechtheid te geven.

Zoo gunstig stonden in het begin van 1588, de kansen voor de Spaansche overheersching. Sterrewichelaars en waarzeggers hadden sedert lang tegen dat jaar het vergaan der wereld, of althans groote wonderen en de omkeering van machtige rijken aangekondigd [1]). Het zag de fortuin van Spanje keeren, zijn eeuwenlang verval een aanvang nemen.

II.

PHILIPS' AANSLAG OP ENGELAND.

De tegenspoed, door Philips van nu aan bijna onafgebroken geleden, is meer aan zijn eigen misslagen dan aan het overleg zijner vijanden toe te schrijven. Hij verloor de matiging uit het oog, die de voorwaarde is van duurzaam slagen. Hij ondernam meer op eens dan zijn krachten hem toelieten, de eene onderneming verhinderde de andere, zonder daarom zelve te gelukken. De aanslag op Engeland, roekeloos gewaagd, liep te niet, en belette de onderwerping der Nederlanden. En die eerste misgreep werd door meer andere gevolgd. Vreemd, dat hij, die door overdreven omzichtigheid, door weifelen placht te falen, in zijn ouderdom tot roekeloosheid vervalt. Misschien heeft men aan de nieuwe raadslieden, die thans de plaats van Eboli en Granvelle bekleedden, aan Idiaquez en meer nog aan Christophoro de Moura dien ommekeer te wijten [2]). Het kan zijn, dat de gelukkig volbrachte verovering van Portugal en van Portugeesch Indië lust en moed had ingeboezemd tot uitgebreider en meer gewaagde krijgsbedrijven.

1) Die voorspellingen moeten een diepen indruk op de bevolking gemaakt hebben. De geschiedschrijvers gewagen ervan; het uitvoerigst Pasquier, l. XII des lettres, p. 781 (edit. 1619). Vgl. ook Voet, Select. disput II, p. 951.

2) Ranke, Fürsten und Völker von Süd-Europa, Bd. I, S. 192.

Reeds sedert jaren had Philips een groote onderneming tegen Engeland op het oog, meer nog in het belang der katholieke Kerk dan in dat der Spaansche heerschappij, hoewel hij ook in Engeland het zekerst de Nederlanden dacht te herwinnen. Engeland immers, door de kettersche koningin Elisabeth geregeerd, was de steun der opstandelingen tegen den Paus en den Spaanschen Koning, van allen, overal. Hoe waren de tijden veranderd! Van ouds hadden de gebieders der Nederlanden zich steeds de trouwste bondgenooten der Engelsche vorsten betoond tegen hun natuurlijken vijand, Frankrijk: eerst de graven van Vlaanderen, later de opvolgers van dezen, de Hertogen van Bourgondië. Zelfs toen de Bourgondische erfenis ten laatste aan het Oostenrijksche huis was vervallen, dat nog bovendien al de Spanjes erbij verwierf, was het oude verbond in stand gebleven; geen naijver, geen vrees voor den overmachtigen nabuur had Engeland bewogen, het te verbreken. Integendeel, het huis van Tudor had zich door huwelijksverbintenis ten nauwste aan het Oostenrijksch-Spaansche vorstenhuis verknocht. Maar de hervorming verscheurde hier, zooals overal, de oude banden. Zoolang in Engeland protestantsche en katholieke regeeringen elkander afwisselden, veranderde ook telkens de verhouding tot Spanje. Maria, aan Philips gehuwd, hield beide kronen nauwer dan ooit vereenigd: Engelsche soldaten vochten naast de Spanjaards en Nederlanders bij St. Quentin; de laatste bezitting, die Engeland nog in Frankrijk had overgehouden, Calais, ging ter liefde van het Spaansche verbond verloren. Maar nauwelijks was Maria gestorven en door haar zuster Elisabeth opgevolgd, of de oude vriendschap sloeg over in doodelijken haat. Alras stelde zich de fiere vrouw aan het hoofd der protestantsche beweging, dus tegen Philips, den voorvechter van het katholicisme. Wie van beiden de vijandelijkheden begon is moeielijk te bepalen; vijandschap ontstond bij beiden tegelijk. De vrede van Cateau Cambresis, die, na zoo langen oorlog, Spanje en Frankrijk verzoende, met het erkende doel, om in beide landen des te rustiger de ketterij uit te roeien, was een onmiskenbare bedreiging voor de kettersche vorstin. Nooit heeft Philips het ontveinsd, dat de wederinvoering van het ware geloof in Engeland hem boven alles waard was. Elisabeth wist zeer goed, dat hij haar zonder aarzelen aan dit groote doel zou opofferen; dat alleen de macht, niet de wil, ontbrak om haar van den troon te stooten. Geen wonder, dat zij haar gevaarlijke vijanden zocht te verdeelen en te bemoeilijken; dat

zij Frankrijk tegen Spanje opzette, dat zij de protestantsche muiters tegen de beide regeeringen stijfde, de Hugenoten in Frankrijk, de Geuzen bij ons. Er kwam nog bij, dat de in haar tijd ontluikende scheepsmacht van Engeland begeerig uitzag naar de schatten van Indië, die Spanje voor zich in beslag had genomen, en waarvan het voor geen ander volk iets over had. De koopvaardij op Oost en West was voor de Engelsche zeelieden gesloten: onweerstaanbaar lokten kaapvaart en vrijbuiterij hen aan. Oorlog met Spanje, althans op de verre zeeën en in de nieuw ontdekte wereld, was verkieselijk boven vrede. Elisabeth zocht dus in Europa vrede met Philips te houden, ook door hem tegen zijn eigen onderdanen de handen vol te geven, maar liet oogluikend haar vrijbuiters de Spaansche zilvervloten en de Spaansche koloniën plunderen.

Ook Philips verkoos een geruimen tijd een schijnbaren vrede boven openlijken oorlog. Hij had het reeds te kwaad met de oproerige Nederlanden, om in hun nabijheid nog nieuwe vijanden te zoeken. Hij vergold de kwalijk bewimpelde vijandelijkheden van Elisabeth door heimelijke aanslagen op haar troon en zelfs op haar leven. Hij had de hand in iedere samenzwering tegen haar regeering, te liever, omdat de katholieke Maria Stuart, in Engeland gevangen gehouden, bestemd was om de onttroonde Elisabeth te vervangen. Toen Norfolk zich gereed maakte de vaan van den opstand te ontrollen, had Alva, die op dien tijd de Geuzen in onderwerping hield, de grootste moeite, om Philips van een gewapende ondersteuning der Engelsche misnoegden terug te houden [1]). Hij, met den stand van zaken door eigen ervaring best bekend, berekende met angstig voorgevoel de gevolgen, die het mislukken van zulk een aanslag na zich zou sleepen. Zijn waarschuwingen hadden Philips zoo goed als overtuigd, toen de ontdekking en de terechtstelling van Norfolk en zijn samengezworenen alle verdere overlegging noodeloos maakten.

Er was een ander middel om Engeland ten onder te brengen, minder geweldig, doch niet minder doeltreffend. Zijn handel had men maar te fnuiken: dan, verstoken van hetgeen het niet missen kon, zou het zich van zelf moeten onderwerpen. Jaren lang ging de Spaansche regeering van plannen, daartoe strekkende, zwanger. Het denkbeeld van een *blocus continental*, dat in later dagen

1) Zie o. a. zijn brief van 27 Augustus 1571, bij Gachard, Correspondance de Philippe II, t. II, p. 193, 384.

Napoleon verwezenlijken zou, kwam in het brein van Philips' raadslieden op [1]). In het najaar van 1568 had Elisabeth de schepen, die aan Alva een aanzienlijke som gelds uit Spanje overbrachten, en die, door kapers uit Rochelle vervolgd, in Engeland waren binnengeloopen, in beslag doen nemen, en, niettegenstaande de dringendste opeisching, geweigerd vrij te laten. Zij had, zoodoende, den Spaanschen landvoogd in nijpend geldgebrek en in wezenlijke ongelegenheid gebracht. Die daad van vijandschap, ter nauwernood met de nietigste voorwendsels bemanteld, eischte weerwraak. Openlijk geweld was vooralsnog niet raadzaam. Doch heimelijk trad de Spaansche gezant te Londen in onderhandeling met den gezant van Frankrijk, en trachtte hem, naar aanleiding van Elisabeth's vijandelijkheden tegen de Kerk, te betoogen, hoe noodzakelijk het werd, dat de katholieke mogendheden haar te keer gingen, hoe heilzaam het werken zou als Frankrijk en Spanje tegelijkertijd hun havens voor den handel van Engeland, zoolang het bleef volharden in de ketterij, gesloten verklaarden. Tegen zulk een maatregel, streng toegepast, zou Engeland niet bestand zijn; van zelf zou het zich moeten onderwerpen en zich bekeeren. Want regeering en volk bestonden grootendeels van den handel op het buitenland. De koningin trok haar beste inkomsten uit de in- en uitgaande rechten, de adel leefde vooral van de wol zijner ontelbare kudden, die voor het grootste gedeelte werd uitgevoerd; en met het bedrijf, aan dien handel verbonden, won de groote menigte des volks den kost. Dus, wierd de uitvoer belet, dan stonden de meeste neringen stil, en de regeering werd van haar onmisbaar inkomen beroofd; door den nood gedrongen zouden vorst en volk in onderwerping en bekeering hun heil moeten zoeken; zonder slag of stoot zou de ketterij uit haar gevaarlijksten schuilhoek verdreven zijn. — Inderdaad, had de Fransche regeering in het belang der Kerk haar ijverzucht tegen het overmachtige Spanje afgelegd en onvoorwaardelijk met de Spaansche regeering meegewerkt; waren alle havens van het vasteland tusschen de Eems en de straat van Gibraltar plotseling voor de Engelsche voortbrengselen gesloten, — een handelscrisis ware niet uitgebleven, en het is niet te zeggen, waartoe de algemeene verslagenheid had kunnen leiden. Maar gelukkig voelde Frankrijk geen lust om met Spanje samen te spannen. En nu was het te vergeefs, dat de Vlaamsche en Spaansche havens gesloten

1) Correspondance diplomatique de la Mothe Fénélon, t. I, p. 70, t. II, p. 155, t. III, p. 75.

werden; zoolang de uitweg naar Frankrijk openstond, werkte die maatregel slechts ten halve; ook vond de Engelsche handel eerlang nieuwe markten, te Bremen, te Hamburg en aan de Oostzee.

Ook daarheen vervolgde hem de nijd van Philips. Nog meer dan later was toen ter tijd de Oostzee de korenschuur van Europa, met wier voorraad door de Hollanders allermeest, maar ook door de Engelschen een zeer voordeelige handel op Zuid-Europa gedreven werd. Dien te beletten was een geliefkoosd opzet van den Spaanschen Koning. En, niet in staat om door vrije en eerlijke mededinging de kettersche kooplieden te verdringen en te vervangen, zocht hij met één slag hun die vaart te ontrooven. Hij trachtte door verdrag of door geweld de poort der Oostzee, de Sont, te bemachtigen; zoo hoopte hij voor goed de beschikking over den korenhandel aan zich te brengen, dien te vergunnen aan wie hij verkoos. Herhaaldelijk waren Holland en Engeland beducht, dat Denemarken aan het verlangen van Philips toegeven, en, tegen een ruime vergoeding, den tol van de Sont aan den Spanjaard verpachten zou [1]). Werkelijk is daarover meermalen onderhandeld; gelukkig voor de vrijheid van Europa evenwel is het nooit tot uitvoering gekomen.

Nog van een ander plan, dat evenmin verwezenlijkt is, vinden wij gewag gemaakt. In verbond met de Koningen van Polen en Zweden zou Philips aan Denemarken, dat immers ook een kettersch land was, den oorlog aandoen; een machtige vloot en talrijke legers zouden het tegelijkertijd van verschillende zijden aanvallen; de wisse buit was reeds vooraf tusschen de bondgenooten verdeeld, en de uitroeiing der ketterij en de sluiting van de Sont voor de vijanden der Kerk besloten. Maar de dood van den Poolschen Koning, Bathory, verijdelde dit plan [2]). Nog eens, toen in later tijd koning Sigismund van Polen zich toerustte, om den troon van Zweden, die hem naar erfrecht toekwam, te veroveren, kwamen de oude plannen te berde. Gelukte die onderneming, dan, zoo verwachtte men in Spanje, zou Sigismund het fort Elfsborg in Westgothland aan Philips overleveren; en een vloot, in die streken uitgerust, zou, ten beste van het ware geloof, den handel der ketters verhinderen [3]). Maar Zweden werd

1) Reyd, blz. 289. Resolutiën der Staten van Holland 1596, blz. 455.

2) Discours adressé a Richelieu par L. Aubery du Maurier, Consul à Dantzick; bij Weiss, L'Espagne depuis le règne de Philippe II, t. II, p. 315 sq. Vgl. Mémoires de Hambourg etc. par Aubery du Maurier, Blois 1735, p. 165.

3) Ranke, Päpste, Bd. II, S. 375.

niet veroverd, de Sont bleef open, en de ketters in het genot van den rijken graanhandel.

Zoo werd het eerste plan, om Engeland rechtstreeks aan te vallen, weer opgevat. Reeds in 1583 begint Philips in zijn brieven aan Parma daarvan opnieuw te gewagen; en zoodra Antwerpen veroverd is, vangen in Spanje de toerustingen eener geduchte armade aan. In 1588 waren zij eindelijk zoover gevorderd, dat er aan de uitvoering der lang verschoven onderneming kon gedacht worden.

Was dan thans de gelegenheid gunstiger dan bij Norfolk's samenzwering, toen Alva zoo ernstig gewaarschuwd had? Integendeel. In alle opzichten was de onderneming nu gewaagder dan toen. Wel had sedert dat tijdstip Elisabeth nieuwe ergernis gegeven: Leicester aan 's Konings oproerige onderdanen te hulp gezonden, den Portugeeschen pretendent, Don Antonio, tegen Philips ondersteund, eindelijk in het vorige jaar Maria Stuart aan haar veiligheid en die van het protestantsche Engeland opgeofferd. Wel werd Philips van alle zijden tot de grootsche onderneming aangespoord. De Engelsche ballingen smeekten hem om bevrijding van hun ongelukkig vaderland. De Cortes van Castilië vermaanden hem wraak te nemen over de zoo lang geduIde beleedigingen. De Paus zelf, Sixtus V, gelastte hem het banvonnis der Kerk over Elisabeth uit te voeren, en haar land terug te brengen tot de aloude gehoorzaamheid aan Rome. Maar dit waren geen redenen, die een koel berekenende staatkunde kon laten gelden. De ondersteuning in geld, door Sixtus toegezegd, was gering; zijn geestelijke wapens waren wel tot verbittering der ketters, niet tot hun onderwerping geschikt. En door den dood van Maria Stuart stond Elisabeth's troon thans vaster dan ooit. Dat had de koelbloedige Cecil voorzien, en om geen andere reden had hij jaren lang zonder ophouden Maria's hoofd, in het belang van den staat, gevorderd. Hij wist, dat de beweging der katholieken, bij gebrek aan een algemeen plan, aan een door allen erkend hoofd, van zelf moest ophouden. Waartoe toch kon Philips hen thans oproepen? Tot omverwerping der bestaande regeering. Maar wat zou hij in de plaats stellen? De weifelaar had zelf nog geen stellig plan; zijn heerschzucht was in Engeland bekend en verdacht. De katholieke adel had zijn leiders door beulshanden verloren; een aantal der luisterrijkste jonge edellieden was voor Elisabeth gewonnen. De middenstand toonde zich gedurig inniger aan de Koningin gehecht en ijveriger voor het protestantisme.

De krachten van Engeland tot verdediging en aanval namen gestadig toe. En buiten Engeland waren de omstandigheden niet minder ongunstig. De Koning van Schotland, op wiens medewerking Philips recht had te rekenen, nu hij den moord van zijn moeder kwam wreken, was meer beducht voor de overmacht en den overmoed van den Spanjaard dan wraakgierig jegens de Engelsche Koningin, die hij eens hoopte op te volgen. Van hem was geen bijstand te wachten, wel tegenkanting. In Frankrijk had, wel is waar, de partij der Ligue, aan Philips verknocht, op het oogenblik de bovenhand; maar de burgeroorlog was rijk aan plotselingen ommekeer: een dolksteek kon alles veranderen.

Vooral de stand van zaken in de Nederlanden raadde een onderneming af, die, ook bij welslagen, Spanjes beste krachten een tijd lang van het oorlogstooneel daar te lande zou aftrekken. De gelegenheid was thans gunstig, om het aangevangen heroveringswerk te voltooien; men moest ze aangrijpen; eens verzuimd, keerde zij wellicht nimmer terug. Zoo oordeelde Parma, die in deze zaak meer gezag bij den Koning had moeten hebben dan Christophoro de Moura, die te Madrid geen juiste kennis van de Engelsche en Hollandsche aangelegenheden hebben kon; meer dan Stanley en de andere ballingen, die bij den tocht konden winnen, in geen geval verliezen. Reeds dikwerf had Parma de noodzakelijkheid betoogd, om alle krachten tot het ééne doel, bevrediging van Nederland, in te spannen; maar te vergeefs. Thans durfde hij een onderneming, waar Philip's hart aan hing, niet ronduit ontraden, doch hij trachtte ze te verschuiven, en daarom ondersteunde hij met al zijn gezag het plan van Santa Cruz, den kundigsten der Spaansche admiraals, den aangewezen bevelhebber der armade, die, eer de vloot de Spaansche havens verliet, het bemachtigen eener haven aan de Noordzee voor diepgaande schepen noodzakelijk oordeelde, zonder welke een enkele storm de machtigste vloot vernietigen kon. Zulk een haven was Vlissingen alleen; en Parma maakte zich sterk, indien men hem de handen vrij liet, die binnen weinige maanden te nemen. Werd hem dit toegestaan, dan hoopte hij verder uitstel te bedingen, en eerst al de Nederlanden te onderwerpen, eer Engeland werd aangetast [1]). Hij begreep, dat het slagen van de Engelsche onderneming afhing van den toestand, waarin de Nederlanden zich bevinden zouden. Maar niets kon den Koning tot verder uitstel bewegen; hij achtte het

1) Strada, l. IX, t. II, p. 535.

tijdstip gunstig; hij vertrouwde op den bijstand van zijn God, wiens eer hij zich bewust was bovenal te bedoelen; hij hoopte in Engeland de oproerige Nederlanden het zekerst te onderwerpen.

Zoo hem ééne omstandigheid in de hand werkte, het was de onbezorgdheid der Engelsche vorstin. Zij verlangde vrede en was geneigd, te gelooven hetgeen zij verlangde. Zij nam het kwalijk, dat men haar tot andere gedachten zocht te brengen. Het toerusten ten oorlog was kostbaar, en haar zuinigheid overreedde haar, dat er nog geen toerusting noodig was, dat geen gevaar dreigde. Dat in Spanje, in Portugal, in Italië, nacht en dag werd gewerkt aan het uitrusten van schepen en het bijeenbrengen van levensmiddelen en krijgsbehoeften, was niet te loochenen; maar waarom zou het niet zijn, zooals de Spanjaards verklaarden, ter beveiliging van de rijke vloot, die men uit de West te wachten had. Parma had, sedert hij Sluis had ingenomen, zich met niets bezig gehouden dan met het bouwen en uitrusten van lichte transportschepen, het werven en oefenen van nieuwe troepen, die hij in Vlaanderen bijeentrok; maar hij zeide immers zelf, dat hij het op de Zeeuwsche kusten gemunt had? Zoo trachtte de zuinige Koningin zich zelf gerust te stellen. Haar ministers konden haar de oogen niet openen, slechts klagen over haar verblinding. Onvoorbereid zou Philips haar overvallen. Daar werd plotseling de pauselijke bul, die de kettersche vorstin vervallen verklaarde van den troon, in duizenden afdrukken verspreid, te gelijk met een schandschrift van den Jusuïet Allen, — die opzettelijk bij deze gelegenheid kardinaal gemaakt was, — waarin de fiere Elisabeth een bastaard werd gescholden, in overspel geteeld, onwaardig te regeeren, en waarin de rechtgeloovigen werden opgeroepen, om het vonnis van de Kerk te helpen uitvoeren. Dat was de oorlogsverklaring van Philips, die den vredehandel verving. Ongelooflijk was de uitwerking op het protestantsche Engeland. Elisabeth behoefde aan haar volk geen hulp te vragen; van overal voorkwam men haar bede; de gansche natie wapende zich, de kusten wemelden van strijders, de zee van de ijlings ten krijg toegeruste handelsvaartuigen. Van de Nederlanden werd medewerking gevraagd en terstond verkregen. De Spaansche vloot was echter reeds in het Kanaal, voordat alles gereed was.

Ik zal niet herhalen wat honderdmaal beschreven is, hoe deerniswaardig een zoo groote vloot is te niet gegaan. Zij verdiende te vergaan, die zoo roekeloos en onberaden in zee was gezonden, die zoo ondoelmatig was uitgerust en zoo onhandig

werd bestuurd. Een vloot van groote, logge schepen, bemand met matrozen van heinde en ver bijeengeraapt en gedeeltelijk nog onbevaren, onder leiding van een volstrekt onkundig admiraal, naar een onbekend en stormachtig vaarwater gezonden, zonder haven, waar zij des noods de wijk kon nemen [1])! Toen Parma's 17000 krijgslieden, die zich bij de armade zouden voegen, te Duinkerken en Nieuwpoort ingescheept, door lichte Engelsche en Hollandsche schepen belet werden uit te loopen, waren de diepgaande schepen der Spanjaards buiten staat om tusschen de banken door, die geringe vijanden te verjagen. En terwijl zoo de tijd verliep, en de armade doelloos voor Calais stil lag, dreven enkele branders haar in panischen schrik op de vlucht, en leverden haar aan de Noordsche stormen over, die haar verder tegen de Schotsche en Iersche kusten verbrijzelden. De helft zag Spanje niet weder.

En nog blijft het twijfelachtig, of niet Philips door die tijdige nederlaag een veel grootere ramp ontkomen is. Zoo de landing gelukt, en Parma aan het hoofd van 23000 man in Engeland verschenen was, is het dan uitgemaakt, dat hij het land zou hebben veroverd? Ik geloof niet, dat men op die vraag een volmondig ja mag zeggen. De Engelsche legermacht was zeker veel minder geoefend dan de keur van Parma's benden, maar daarentegen veel talrijker. De Venetiaansche ambassadeur Soranzo berekende, in 1554, het aantal krijgers, dat Engeland gemakkelijk, in tijd van nood, bijeen kon brengen, op honderd duizend, met de lans of met pijl en boog gewapend [2]). Zulk een macht aan een klein geregeld leger toegevoegd, vermocht in dien tijd veel, en het Engelsche volk stond toen reeds als moedig bekend. Het meerendeel had ongetwijfeld voor zijn onafhankelijkheid even verwoed gevochten als de Hollandsche burgerijen gedaan hadden, veel moediger dan de bijeengeraapte huurlingen, die om Spaansche soldij dienden. Veel zou hebben afgehangen van de houding der Engelsche katholieken, en dezen hebben niets gedaan, dat tot een beschuldiging van ontrouw tegen hen recht zou geven. Het was thans niet meer, als vroeger, te doen om Maria Stuart, die hun

---

1) Den 6den Mei 1588 schreef de Fransche Ambassadeur uit Madrid aan zijn regeering: Men kan niet begrijpen, dat Koning Philips dezen tocht tegen Engeland onderneemt, voordat hij zich verzekerd heeft, of Uwe Majesteit zijn plannen ook verhinderen zal. Ook wordt de afloop, als men let op de hoedanigheid der strijdkrachten, voor Spanje zeer twijfelachtig. — Bij Von Raumer, Briefe aus Paris, Bd. I, S. 199.

2) Relazioni degli Ambasciatori Veneti, Serie I, vol. III, p. 58.

de wettige Koningin van Engeland was, uit de gevangenis op den troon te voeren; het was het vaderland aan den Spanjaard overleveren, wiens verder plan verborgen, maar wiens onbegrensde heerschzucht openbaar was. De katholieke geschiedschrijver Lingard spreekt zijn geloofsgenooten dan ook van alle samenspanning met den vijand vrij, en beweert, dat roomsch en onroomsch evenzeer voor 's lands vrijheid zou hebben gestreden [1]). En wij hebben de getuigenis van den Spaanschen scheepsbevelhebber Don Diego de Pimentel, die in handen der Hollanders gevallen was, dat de Spanjaards op de medewerking der Engelsche katholieken niet rekenden, integendeel, dat zij zich verzekerd hielden hen meest allen in de gelederen hunner bestrijders te zullen aantreffen [2]). Hoe roekeloos werd dan het Spaansche landingsleger gewaagd! Wat zou er van geworden zijn als het, van het vaste land door de stormen en door de scheepsmacht van Engeland en Holland afgesneden, een strijd op leven en dood tegen een verbitterd volk had moeten voeren? En een volslagen nederlaag van Parma's krijgsmacht in Engeland zou voor Spanje nog andere gevolgen gehad hebben dan de schipbreuk zijner armade. Het onherstelbaar verlies der zeventien provinciën was dan niet te verhinderen geweest. Misschien overdreef Alva niet, toen hij een groote neerlaag in Engeland een doodsgevaar noemde voor de katholieke Kerk.

Met onuitsprekelijke vreugde, door dankgevoel jegens den Heer der Heerscharen geheiligd, werd de mare van Philips' vernedering door de protestanten van alle landen vernomen. In hem was het aanvallend katholicisme als verpersoonlijkt; zijn nederlaag was die zijner Kerk. Ongetwijfeld overdreef men zich de grootte van zijn verlies; maar die overdrijving bewees, hoe de zedelijke overmacht van Spanje gebroken was. Men moet de feiten niet alleen waardeeren naar hun innerlijk gewicht; de waarde, door de volksmeening eraan gehecht, weegt mede. Al had de moed van Hollanders en Engelschen minder deel aan de overwinning dan het geweld van den storm en de misslagen der Spanjaarden, toch voelden zij zich overwinnaars, en dat zelfgevoel verhoogde hun krachten. De gemeene zegepraal herstelde bovendien het wederzijdsch vertrouwen, dat door de twisten van Leicester met de Staten verstoord was. De Koningin betuigde den Staten haar dank voor de tijdige medewerking; zij vermaande de weerbarstige

1) Lingard, History of England, Elisabeth, chap. IV.
2) Bor, dl. III, blz. 325, uit een pamflet van dien tijd.

Engelsche krijgslieden in Hollandschen dienst tot toegeeflijkheid; aan vrede met Philips dacht zij zelfs niet meer. Zij had hem niet alleen zijn aanslag te vergelden; als vrouw, als vorstin, was zij in haar eer gekrenkt, en dat vergaf de fiere dochter van Hendrik VIII niet. Walsingham, haar menschkundige minister, had het aan de Nederlandsche predikanten, die het over het heillooze van vrede met Spanje waren komen onderhouden, voorspeld: „dat de argumenten van de eere genomen bij de prinsen meer golden als eenige andere; dat de Koningin na de gestrooide schandelijke libellen nimmermeer, behoudens haar eer, vrede kon maken" [1]). Die zoo sprak kende Elisabeth: vrede met Spanje sloot eerst haar opvolger.

En dien nieuwen oorlog moest Philips nu met ledige schatkist beginnen; de armade had de schatten van de Indiën uitgeput; twaalf duizend dukaten iederen dag had zij gekost. Tien duizend krijgslieden, daaronder uit de edelste geslachten van Spanje, waren van den rampzaligen tocht niet teruggekomen. Wat had er met de dus verspilde middelen niet kunnen gedaan worden tot onderwerping der Nederlanden? En het ongeluk bracht, als gewoonlijk, tweedracht, wederkeerige verwijten van de legerhoofden te weeg. De brief, waarin Francis Drake de nederlaag der armade aan Walsingham berichtte, meldde tevens, dat de Spaansche admiraal naijverig op Parma was, en dat de Spanjaards dezen begonnen te haten [2]). En zoo was het; aan Parma werd door de scheepsbevelhebbers de schuld van hun ongeluk gegeven; hij was immers niet geheel gereed geweest, toen de armade reeds te Calais op hem wachtte, en dat oponthoud was het begin geweest van den tegenspoed. Zij bedachten niet, dat, indien Parma's raad was opgevolgd en Vlissingen veroverd, eer de armade in zee stak, noch de blokkade door nietige Hollandsche schepen, noch het woeden van den storm te vreezen ware geweest. De gekrenkte hoogmoed der Spaansche grooten bleef aan den Italiaanschen landvoogd de schuld geven; reeds lang had hun naijver zich aan zijn voorspoed geërgerd [3]). Hun laster griefde Parma te dieper, omdat zijn vroegere heldendaden hem aan eerbetoon gewend hadden; en om dus

1) Bor, dl. III, blz. 359.

2) Bij Wright, Queen Elisabeth and her times, t. III, p. 389.

3) Granvelle, die het Spaansche karakter kende, schrijft ergens: „si quelque faute succède en partie par leur faulte, comme il advient souvent, pour s'en démesler procurent de la jetter sur aultres qui ne sont de leur nation, oyres qu'iceux n'ayent culpe quelconque". Archives de la maison d'Orange-Nassau, t. I, p. 71.

door een verrassend gewin het geleden nadeel te doen vergeten, voerde hij zijn weer ontscheept krijgsvolk in allerijl voor Bergen op Zoom, een sterke plaats, waaruit de Staatschen het platte land tot voor de poorten van Antwerpen uitplunderden. Doch zijn toeleg was uitgelekt, de aanslag op het eiland Tholen, waardoor hij aan de stad den toevoer te water dacht af te snijden, mislukte, de bezetting was op haar hoede, en onverrichter zake moest hij aftrekken, niet zonder schande, omdat hij met zoo weinig kans van slagen de vesting, nu zij niet te omsingelen was, toch had aangevallen [1]). De nieuwe teleurstelling scherpte de vinnigheid zijner lasteraars, en onder dezen, van invloedrijke mannen als Champagny, Granvelle's broeder, en den jongen hertog van Pastrana, een bastaard van Philips. Zelfs van hoogverraad, van toeleg om zich souverein der Nederlanden te maken, durfden zij hem aanklagen. Bij niet weinigen vonden zij geloof. En die aan geen verraad van Parma konden gelooven moesten toch erkennen, dat een volkomen overwinning, die hem voor goed ontbeerlijk zou gemaakt hebben, niet in zijn belang was. Dus bleef de laster niet zonder uitwerking, ook op het achterdochtig gemoed des Konings. Parma zag het, en het verbitterde zijn leven.

III.

DE MOORD VAN HENDRIK VAN GUISE.

Zoo liep het jaar 1588 ten einde. Eer het nog geëindigd was, den 23sten December, werd er op het kasteel van Blois, aan de Loire, een daad gepleegd, die in de gevolgen niet minder belangrijk voor Nederland geworden is dan de schipbreuk der armade. De Fransche koning liet het hoofd der Spaanschgezinde Ligue, den hertog Hendrik van Guise, dien hij niet openlijk terecht kon stellen, verraderlijk ombrengen.

De tijding van den moord kwam op nieuwjaarsdag te Brussel: een onheilspellende aanvang van het jaar voor Parma. Terstond begreep hij, hoever de gevolgen van Guise's moord reiken zouden, hoe de onderwerping der Nederlanden moest belemmerd worden

---

1) Zie de „Memorie", uit de Resolutie-boeken der stad, meegedeeld in de Navorscher, dl. XIII, blz. 82.

door den ondergang der Ligue. Steeds had elke wending der Fransche aangelegenheden op den loop der Nederlandsche onlusten teruggewerkt. Ook nu zou de invloed van den ommekeer in Frankrijk zich spoedig in Nederland doen gevoelen. Zonder verwijl zond hij, hoewel zelf tengevolge der overspanning van het vorige jaar in nijpend geldgebrek, al wat hij van de Antwerpsche handelaars bijeen kon leenen, aan de partijgenooten van den vermoorde.

Zoodoende voorkwam hij de bevelen zijns Konings, die nog ernstiger dan hij, de belangen der Ligue ter harte nam. Sedert jaren had Philips op den voorspoed van de Ligue zijn meest geliefkoosde plannen gebouwd; met haar vielen ook die plannen in duigen. Het eerste bevel, dat hij aan Parma zond, schreef dezen voor, zich in Nederland te onthouden van alle ondernemingen, die hem verhinderen konden, zoodra de Spaansche belangen het vorderden, in Frankrijk krachtig tusschenbeide te komen. Van nu af is zijn aandacht bijna uitsluitend op de ontwikkeling van den Franschen burgeroorlog gevestigd; de onderwerping der Nederlanden schijnt hem daarbij van ondergeschikt belang. Grijpend naar een grootsch spiegelbeeld, laat hij glippen wat zijn hand reeds gevat had.

Aanstonds verschafte de omwenteling in Frankrijk aan de Vereenigde Gewesten een nieuw jaar van hoog noodige verademing. Parma had zich voorgenomen, in het aanstaande jaargetijde van verschillende kanten met kracht op hen aan te vallen, en wij hebben reeds opgemerkt hoe kwetsbaar zij aan meer dan eene zijde waren. Thans, ten gevolge van 's Konings bevelen, en ook benard door gebrek aan geld en oorlogsmiddelen [1]), moest hij zich tot onbeduidende aanslagen bepalen. Het gewichtigste oorlogsfeit, dat het jaar 1589 opleverde, had buiten zijn toeleg plaats: de vesting Geertruidenberg werd hem door de slecht betaalde en muitzieke bezetting verkocht. Een belangrijke aanwinst, indien hij zich onverdeeld aan de onderwerping der Nederlanden had mogen wijden. Uit Geertruidenberg, beter dan uit eenige andere plaats, was de binnenvaart van Holland te fnuiken; geen schuit kon van Dordrecht of Gorkum uitloopen zonder van Geertruidenberg uit bespeurd te worden; een aantal roeijachten, daar op post gesteld, zou de Hollandsche scheepvaart gevoelig afbreuk hebben ge-

1) Zie den brief door Parma, na het hooren der tijding van Guise's moord aan Philips geschreven, Life of Egerton, p. 19; daarin zegt hij onder anderen: „haviendo allegado la necesidad a tal extremo, que ny hay para los de la gente, para las vibras, ny para la armada, ny Artilleria".

daan [1]). Maar de gansch Europa omvattende plannen van Philips lieten zijn landvoogd niet vrij, om zich met zoo geringe aangelegenheden bezig te houden.

Kort na de overgaaf van Geertruidenberg haalde Parma zich onvoorzichtig een ziekte op den hals, waarbij zich de eerste teekenen van waterzucht openbaarden, de kwaal, die hem vier jaren later ten grave bracht. Lijdend van lichaam, diep gekrenkt door den voortdurenden laster zijner vijanden, waarvan hij de uitwerking op het achterdochtige gemoed des Konings bevroedde, buitendien in gespannen verwachting naar de ontknooping der Fransche verwikkelingen, hoorde hij te eer naar den raad zijner artsen, die hem rust en het gebruik der wateren te Spa voorschreven. Daar bracht hij, niet zonder tijdelijke baat den zomer door; het krijgsbevel liet hij zoolang aan onderbevelhebbers, aan Karel van Mansfelt, op het belangrijkste punt over. Niets gewichtigs werd er door dezen volvoerd. Mansfelt, een slechts middelmatig veldheer, nam eenige sterkten weg in het land van Heusden, en belegerde de vesting zelve. Maar in de hoop van het nog belangrijker Bommel, waar hij verstandhouding hield, te vermeesteren, vatte hij het belegeringswerk niet krachtig genoeg aan, en zag zich ten slotte dubbel teleurgesteld: noch Bommel, noch Heusden viel hem in handen. Door Maurits zorgvuldig bewaakt, kon hij evenmin, gelijk hem gelast was, het krijgstooneel over de rivieren naar Holland verplaatsen. De Spaansche bevelhebbers, die onder hem dienden, en wier trots hij door zijn Duitsche hoogheid beleedigde, brachten zijn bevelen onwillig en ten halve ten uitvoer; onverrichter zake moest hij in het najaar naar Brabant terugkeeren. Even onbeslist bleef de strijd, die terzelfder tijd in Groningerland tusschen Verdugo en den Frieschen stadhouder Willem Lodewijk van Nassau gevoerd werd. Aan den Rijn alleen behaalden de Spanjaards eenig aanmerkelijk voordeel; het gelukte hun, Rijnberck en een paar andere plaatsen van het bisdom van Keulen, die door de Staatschen bezet werden gehouden, te veroveren, waardoor zij des te vaster voet aan de rivier kregen. Geringe voordeelen evenwel, die Parma niet voldoen konden: een jaar van goede verwachting was vruchteloos voorbijgegaan.

Een voorval van gansch andere beteekenis had den veldtocht voor Parma smartelijk gekenmerkt. Een Spaansch regiment, het oudste en meest geëerde van het gansche leger, het *tercio viejo*,

---

1) Reyd, blz. 175, 211.

was tegen Mansfelt in opstand gekomen. Partij trekkend voor zijn overste, die met den veldheer in volslagen vijandschap leefde, buitendien zonder vertrouwen op het krijgsbeleid van dezen, en tusschen Maas en Waal zich noodeloos gewaagd achtend, kwam het in openlijken opstand, en moest, niet zonder strijd en bloedvergieten, door de getrouw gebleven troepen tot zijn plicht gebracht worden. Erg genoeg was dit voorval op zich zelf; in verband met den toestand van Parma's geld- en krijgsmiddelen had het een nog veel dreigender aanzien.

Al mocht men het zich ontveinzen, het was de kwade betaling van het krijgsvolk, die de muiterij veroorzaakt had; de grieven, die men opgaf, waren niet meer dan de aanleiding geweest. En bij de uitputting van Parma's krijgskas, en van de Spaansche schatkist zelve, was het te voorzien, dat niet spoedig die beweegreden zou ophouden. De Fransche Ligue bovendien, vorderde van Philips vooral geld: zonder Spaansch geld kon zij zich niet lang meer staande houden. Aanmerkelijke sommen, die Parma uitmuntend te pas zouden gekomen zijn, gingen hem voorbij naar Frankrijk, en bleven toch ontoereikend voor de behoeften der Liguisten. Wat moest er intusschen van de krijgstucht in het Spaansche leger worden? Zonder gereede betaling was, in dien tijd nog stelliger dan nu, soldatenoproer te wachten. Het voorbeeld van muiterij was gegeven door het allerbeste regiment. Zouden de overige het aanzien, zonder het na te volgen? Sedert de furie van 1576 had geen regiment Spanjaards gemuit; nooit had Parma met anderen dan Walen of Duitschers moeite gehad. En vergeten was men het nog niet, dat de Spaansche furie de pacificatie van Gent en den afval van gansch Nederland ten gevolge had gehad. Zou dezelfde oorzaak thans andere gevolgen voortbrengen? Met strengheid begreep Parma het eerste voorbeeld van ongehoorzaamheid te moeten straffen: hij ontbond het schuldige regiment. Vergeefsch was de dringende voorspraak der Spaansche grooten, van Pastrana zelven, die zijn dienstjaren in dit *tercio* had willen doorbrengen; door niemand, door niets liet Parma zich weerhouden. Zijn vijanden verklaarden zijn strengheid uit de afgunst van den Italiaanschen vorst jegens Spanjaards, en lasterden nog ijveriger dan te voren. Maar de maatregel ging door. Uit de beste soldaten van het afgedankte regiment werd een nieuw gevormd, onder officieren van beproefde trouw en bekwaamheid.

Intusschen namen de Fransche staatszaken al dreigender en dreigender wending. Gedurig steeg het gevaar, dat de ketterij met

Hendrik van Navarre den troon van Frankrijk beklimmen zou. De Ligue verloor aanhoudend veld; de ondersteuning, haar door Parma verleend, schoot verre te kort bij hetgeen de nood vereischte. Om van naderbij den gang der gebeurtenissen gade te slaan, verplaatste zich de landvoogd van Spa naar Binch in Henegouwen. Daar hield hij meer dan ééne samenkomst met de hoofden der Ligue en met de gezanten van Philips in Frankrijk. Allen drongen op krachtiger hulpbetoon bij hem aan. De legaat van den Paus, een ijveraar zoo heftig als de Liguisten zelven, ondersteunde hun verzoek met al zijn gezag. Maar Parma deinsde terug voor de gevolgen, die hij voor de Nederlanden uit Spanje's tusschenkomst in den Franschen burgeroorlog voorzag. Zonder uitdrukkelijk bevel des Konings wilde hij zich niet verder in de aangelegenheden van Frankrijk verwikkelen. En hij achtte zich zelfs verplicht, den Koning aan den wisselvalligen toestand der Nederlandsche zaken te herinneren, en opzettelijk te waarschuwen tegen die omvattende plannen, die zijn regeering de verdere onderwerping der afvallige gewesten uit het oog deden verliezen. In plaats van schriftelijke vertoogen, die toch niets uitwerkten, zond hij thans een bekwamen Nederlandschen staatsman, zijn vertrouwde Richardot, naar Madrid. Die zou tevens de hatelijke aantijgingen van Parma's vijanden kunnen weerleggen, en zijn daden en bedoelingen bij den Koning rechtvaardigen.

Terwijl de landvoogd de terugkomst van zijn zendeling in onrust verbeidde, moest hij opnieuw ondervinden hoe weinig strengheid baat aan een regeering, die niet tevens rechtvaardig kan zijn. Het voortdurend gebrek aan geld liet niet toe, den soldaten het hun verschuldigde te betalen. Dus niettegenstaande het voorbeeld aan het *tercio viejo* gesteld, sloeg vier maanden later een ander regiment, insgelijks uit Spanjaards bestaande, aan het muiten, verjoeg zijn officieren, en maakte zich van zijn garnizoensplaatsen, Kortrijk en Meenen, meester. Wat zou Parma doen? Met geweld de muiters te dwingen vereischte tijd, en zou buitendien zijn krijgsmucht dubbel verzwakken, nu hij ze het meest behoefde. Hij zag zich tot toegevendheid gedwongen, al zou die ook tot nieuwe oproeren aanleiding geven. Drie maanden liet hij de weerspannigen begaan: toen, geld gekregen hebbende, voldeed hij hun de soldij, en gaf hun zelfs, gelijk zij vorderden, een ander overste. — De muiterij had dus doel getroffen: het krijgsvolk wist nu voor het vervolg, hoe het aan de achterstallige bezoldiging komen kon. Met de oude krijgstucht was het gedaan.

IV.

STAATSREGELING DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

Intusschen, sedert de tocht tegen Engeland werd voorbereid, en terwijl de krijg voor het oogenblik verflauwde, hadden de Vereenigde Gewesten tijd gehad, om hun verwarde en verachterde zaken eenigermate te herstellen.

Leicester was in December 1587 naar Engeland teruggekeerd, en had kort daarop van de regeering afstand gedaan. Maar nog drie maanden lang hielden de Engelsche bewindslieden de akte van afstand terug, als ware het hun toeleg de grenzenlooze verwarring, waarin het landsbestuur vervallen was, zoolang mogelijk te doen voortduren. Inderdaad, het moest hun moeilijk vallen voor hun tegenpartij het veld te ruimen. Zoolang Leicester aan het bewind was geweest, hadden de twee partijen elkander onophoudelijk bekampt, beide het heil des lands bedoelende, maar omtrent de middelen oneenig. De landvoogd, die alles aan de belangen van den oorlog en aan de uitbreiding der gereformeerde kerk ondergeschikt achtte, had een krachtige, gecentraliseerde regeering over de gezamenlijke gewesten verlangd, die, zelfstandig, op alle staatsleden kon inwerken. Maar zulk een regeering was onmogelijk te vestigen zonder telkens privilegiën en belangen van provinciën, steden, corporatiën te kwetsen. Tegen hem over, als verdedigers der bijzondere belangen, stonden de zoogenoemde oude geuzen, waartoe de meerderheid der Hollandsche regenten behoorde: mannen van ondervinding, die van den aanvang des oorlogs af hun privilegiën en de zelfstandigheid van steden en gewesten tegen den Spaanschen centralisatiegeest gehandhaafd hadden, en die begrepen, hoe gevaarlijk voor 's land vrijheid de vereeniging van krijgsbevel en staatsregeering in handen van een machtigen vreemdeling worden zou. Wat zou de lange oorlog gebaat hebben, als het Spaansche juk ten slotte door Engelsche overheersching vervangen werd? Met hen spanden samen al wie zich door Leicester's maatregelen in hun bijzondere belangen gekrenkt zagen. Vooreerst Maurits en de legerhoofden uit Prins Willem's tijd, Hohenlo onder anderen, die bij de Engelsche bevelhebbers en hovelingen werden achtergesteld of vreesden ten achter gesteld te zullen worden. Bovenal de kooplieden. Leicester verbood dezen onvoorzichtig — en onverstandig tevens — den

handel op de Spaansche landen, een handel, die den vijand wel van oorlogsbehoeften voorzag, maar daarentegen in veel ruimer mate aan de Vereenigde Gewesten het allernoodigste oorlogsmiddel, geld, verschafte. En van de kooplieden hing een groot deel der lagere stadsbevolking in Holland af. Daarentegen had Leicester allen op zijn hand, die, van plaatselijken invloed en persoonlijke belangen vrij, voor de bevrijding der zeventien gewesten en de zegepraal van den gereformeerden godsdienst alles op het spel zetten. De Vlaamsche en Brabantsche ballingen, die van hem alleen terugvoering in hun vaderland verwachtten, ergerden zich aan de tegenwerking der Hollandsche regenten, wier drijfveer zij niet in staat waren te begrijpen. De predikanten, vol godsdienstijver en niet vrij van heerschzucht, hakende naar een algemeene Nederlandsche kerk, zagen in Leicester den man naar Gods harte, die trouwer ter kerk ging en afkeerig was van paapsche afgodendienaars en geestdrijvende sectarissen dan een zijner voorgangers, Oranje zelfs niet uitgezonderd. En hun voorgaan deed natuurlijk de onstaatkundige menigte volgen. Zoo, elkander ongeveer opwegende, had de eene partij de andere in bedwang gehouden, en verhinderd, het door beide bedoelde heil des lands te bevorderen; haar onderlinge strijd had een krachtig oorlogvoeren tegen Parma onmogelijk gemaakt. Gelukkig dat thans een van beide den strijd opgaf. Had Leicester de bovenhand verkregen, dan zou ons land zonder twijfel een vasal van Engeland geworden zijn, door een Engelschen gouverneur, overeenkomstig de belangen van Engeland, geregeerd; maar er zou eenheid van bestuur, invloed des volks op de stads- en landsregeering, krachtiger oorlogvoering, als vergoeding voor de verloren onafhankelijkheid, verkregen zijn. Nog beter viel het uit, nu Leiceter het veld ruimde, en het aan de Statenpartij gewonnen gaf. Ons volksbestaan was gered. Het moest thans blijken, of de Staten, van hun tegenpartij ontslagen, met hun stelsel de vrijheid en het welvaren der republiek konden vestigen.

Deerlijk was de toestand, waarin zij het landsbestuur aanvaardden. De tusschentijd, sedert Leicesters vertrek tot op de bekendmaking van zijn afstand, was een tijd van nagenoeg regeeringloosheid geweest. De menigte wachtte nog steeds haar lieveling terug, en bleef weerspannig tegen de regenten, die zij zijn vijanden achtte; de predikanten, vertrouwende op zijn goedkeuring en ondersteuning, gedroegen zich als waren zij staatsmacht, richtten vermaningen tot de Staten en zonden afgevaardigden naar Elisabeth. Het krijgsvolk, slecht betaald, was oproerig en vond in

den eed aan Leicester een voorwendsel tot ongehoorzaamheid: de Engelsche hulptroepen in het bijzonder bekreunden zich niet om de Nederlandsche overheid. Op een tiental plaatsen te gelijk barstte muiterij onder de bezetting uit, zelfs in vestingen van belang, zooals Heusden, Willemstad en Geertruidenberg. De Raad van State, die den landvoogd bij zijn afwezen verving, was niet bij machte zich te midden der algemeene verwarring te doen gelden. Voeg hierbij, dat er (zooals Reyd het uitdrukt) tegen één kloekmoedige en vaderlandlievende onder de menigte, wel vier papisten of flauwhartigen gevonden werden: zoo hebt gij een voorstelling van de moeilijkheden, die de nieuwe regeering te overwinnen had.

En al die moeilijkheden, zij heeft ze overwonnen. Indien de tegenstand tegen Leicester rechtvaardiging behoeft, dan is hij gerechtvaardigd door de voortreffelijkheid der Staten-regeering boven die van den landvoogd. Nauwelijks had zijn afstand hun de handen vrij gegeven, of met bedachtzame voortvarendheid togen zij aan het werk, en in verwonderlijk korten tijd was de orde, beter dan ooit te voren, hersteld. Het muitende krijgsvolk wordt zonder tijdverlies tot gehoorzaamheid gebracht, meestal door afbetaling met Hollandsch geld, soms door geweld van wapenen; de verraders onder hen worden terechtgesteld, onverschillig of zij onderdanen van Elisabeth zijn of van de Staten. Van al de door muiterij in gevaar gebrachte plaatsen is alleen Geertruidenberg — een gewichtige Hollandsche vesting, door prins Willem na de pacificatie zorgvuldig versterkt — door de bezetting aan Parma verkocht. Overal elders wordt de krijgstucht hersteld: een nieuwe eed bindt voor het vervolg de soldaten aan de Staten en den stadhouder. Te Medemblik had Sonoi, onder voorwendsel van zijn eed aan Leicester te houden, gehoorzaamheid aan de Staten en aan Maurits geweigerd; maar hij wordt met de wapenen bedwongen, en van zijn bevelhebberschap ontzet. Een even gevaarlijke poging om Westfriesland van Holland af te scheiden en tot zelfstandige, waarschijnlijk tegenstribbelende provincie te maken, wordt, door het winnen van den hoofdaanlegger, Melson, nog bij tijds verijdeld. Te Utrecht, waar Leicester op onwettige wijs zijn aanhangers in de regeering gebracht had, waar de roomschen talrijk waren, en de tweedracht tot overgaaf aan Parma dreigde te leiden, worden door welberaamde en welvolvoerde maatregelen de Vlamingen uitgestooten en de oude patriotten opnieuw in de regeering gebracht, zoodat de goede verstandhouding van die stad en provincie met Holland gelukkig hersteld wordt. Overal worden de

aanhangers van Leicester machteloos gemaakt, al komt Elisabeth zelve voor hen op; bij de nieuwe verkiezingen wordt gezorgd, dat slechts „vreedzame goede patriotten" op het kussen geraken [1]). Na een kort tijdsverloop is de regeering „een lichaam gezond in al zijn leden" [2]). De predikanten, door de regeering geraadpleegd over het al of niet raadzame van vrede met Spanje, en dus behendig in hun zwak getast, worden allengs gewonnen, en beginnen hun liefde van Leicester op Maurits over te brengen. De menigte, nu zij weer een krachtig en onbetwist bestuur boven zich voelt, keert tot de gewone berusting en tevredenheid terug [3]). Gelukkig voor het land sterft Leicester kort na de nederlaag der armade.

En te midden van al die dringende bemoeiingen moet er ook op de gemeene landsregeering orde worden gesteld. Sedert Leicester's vertrek is de staat zonder hoofd, en men is besloten, geen nieuw hoofd meer te kiezen. Men heeft genoeg van al die vreemde grooten, die met bijoogmerken het bewind in handen nemen, en die zich niet weten te schikken naar de zeden en vrijheden des volks. Was Willem van Oranje blijven leven, dan was hij, met wel afgebakende macht, Graaf gemaakt; mischien zal het later geraden wezen, zijn zoon Maurits tot gelijke waardigheid te verheffen, maar vooralsnog geen eenhoofdig bewind; de Raad van State moet onder het oppergezag der Staten-Generaal het land regeeren en den krijg besturen.

Dus met dit jaar, 1588, neemt eigenlijk de republiek der Vereenigde Nederlanden een aanvang. En, wat bewondering wekt, de regeeringsvorm, toen te midden van zooveel gevaren tot stand gekomen, heeft voortgeduurd zoolang de republiek bestaan heeft. De Fransche revolutie is noodig geweest om hem, toen hij reeds lang versleten was, eindelijk omver te werpen. Zoo groote vastheid wordt eerst begrijpelijk, als men in het oog houdt, op hoe diep gelegde grondslagen het republikeinsche staatsgebouw gevestigd was. De omwenteling, tegen de hervormingsplannen van Philips gericht, moest uit haar aard van nieuwigheden afkeerig zijn; zooveel mogelijk liet zij het bestaande in wezen, en wijzigde het slechts naar de eischen van den veranderden toestand.

1) Zie de aanschrijving der Staten van Holland aan sommige stadsregeeringen, van 10 April 1588, in de Resolutiën, blz. 115.

2) Uitdrukking van Calvart in een brief aan Oldenbarnevelt, in 1593 geschreven.

3) In een brief aan Elisabeth, Juli 1592, spreken de Staten-Generaal van het volk als: „maintenant tant affectionné". (Rijks-Archief.)

Het is hier de plaats, over den aard dier republikeinsche regeering uit te weiden.

Voor den opstand berustte het oppergezag, de souvereiniteit zooals men zegt, onverdeeld, maar door privilegiën en oude gewoonten beperkt, bij den landsheer. Hij had rechtens in niet ééne regeeringsdaad zijn onderdanen te kennen. Zoo lang hij uit de middelen, waarover hij te beschikken had, de kosten der regeering bestreed, was hij volkomen meester, en kon regeeren, zoo als hij goedvond. Maar zoodra de middelen te kort schoten en door de onderdanen aangevuld moesten worden, veranderde beider onderlinge verhouding. Immers geen vrij man was verplicht zijn vorst geld op te brengen, tenzij hij daarin door zijn wettige vertegenwoordigers had toegestemd. En die vertegenwoordigers, door den vorst bijeengeroepen om over zijn bede te beraadslagen, konden bij die gelegenheid over wanregeering en misbruiken klagen, en het verbeteren daarvan tot voorwaarde hunner inwilliging stellen. Zoo kregen zij invloed op den gang der regeering. En bij het klimmende geldgebrek der vorsten nam die invloed gestadig toe. Elke Nederlandsche provincie had zich met der tijd zulke Staten verworven; toen zij zich alle onder éénen landsheer vereenigden kwamen nu en dan van alle de afgevaardigden bijeen, en werden dan Staten-Generaal genoemd. Men had dus twee staatsmachten naast elkander: de landsheer omringd door eigen gekozen raadslieden, en de volksvertegenwoordiging, door de afzonderlijke gewesten, volgens de standen, samengesteld.

Bij den opstand geraakten die machten in strijd, en werden door den drang der omstandigheden genoodzaakt, op elkanders bevoegdheid inbreuk te maken, hoezeer beide den schijn daarvan zorgvuldig vermeden. Een blijvende belasting zonder gedurige toestemming der Staten, zooals er in Frankrijk een geheven werd, bedoelde Alva met zijn tienden penning in te voeren. Ware hem dit gelukt, het gezag der Staten zou, langs den weg in Frankrijk gevolgd, te niet zijn gegaan. Aan den anderen kant werden de Staten genoodzaakt, zich, meer dan hun toekwam, met de regeering te bemoeien. Toen, na de inneming van Den Briel en de daarop gevolgde bevrijding van zooveel andere plaatsen, de afgevaardigden der Hollandsche steden te Dordrecht bijeenkwamen, hielden zij zich wel binnen den kring hunner bevoegdheid, en bepaalden zich tot de erkenning van Oranje als hun wettigen stadhouder; doch onder den ouden vorm school een nieuwe zaak. De stadhouder bestuurde niet meer naar den wil van zijn Koning, maar naar dien der

Staten: de invloed van dezen op het beleid der regeering had iets anders te beteekenen dan in vroeger dagen. Het is bekend, hoe na den dood van Requesens alle gewesten zich bij de pacificatie van Gent tot onderlinge bescherming vereenigden. Hun afgevaardigden kwamen toen weer als Generale Staten bijeen, en stelden zich tot den door hen gekozen landvoogd, Willem, Anjou, Matthias, in soortgelijke verhouding, als waarin de Staten van Holland sedert 1572 tot prins Willem gestaan hadden. Noch de Unie van Utrecht, noch de afzwering zelfs, bracht daarin wezenlijke verandering. Men zag immers naar een anderen landsheer uit; voorloopig was prins Willem het hoofd der regeering. Na zijn dood was de betrekking tot Leicester weer nagenoeg dezelfde, al zochten de leiders der Hollandsche Staten haar anders te doen voorkomen.

Maar geheel veranderde de toestand, nu, na Leicester's vertrek, geen nieuwe landvoogd meer werd aangesteld. Nu verdween, als het ware, het gezag van den landsheer; alleen de volksvertegenwoordiging bleef over. Deze eigende zich thans, bij haar vroegere rechten nog de macht van den vorst toe; zij werd landsheer en vertegenwoordiging in één persoon [1]). Een verandering groot genoeg om omwenteling te mogen heeten. Zij was het tegendeel van hetgeen in Frankrijk geschied was. Daar had, sedert Karel VII eigenmachtig de *taille* was gaan heffen, de Koning de bevoegdheid der Staten in de volheid zijner macht opgelost. Daar was dus eveneens van de twee staatsmachten de eene in de andere versmolten. Maar, in tegenstelling met hetgeen hier gebeurde, was het daar de landsheer, die alleen overbleef. In beide landen ging het tegenwicht verloren, dat de eene macht tegen de andere had gehouden; in beide werd de regeering wettelijk absoluut, alleen door privilegiën en rijksgewoonten eenigermate beperkt. Zoomin als de Koningen van Frankrijk, waren de Staten der Vereenigde Nederlanden door den volkswil gebonden; geen ander middel om dien te doen gelden dan oproer of bedreiging met oproer bleef de natie over. Doch, wat onze voorouders op de Franschen voorhadden, hun talrijke regenten, in hun midden verkeerende, bleven voortdurend met hun behoeften en wenschen bekend; terwijl de

1) „Staet te noteren, dat de HH. Staten niet en moeten worden geconsidereert sulcx als sij waren gerespecteert ten tijde van de Princen .... maer als hebbende de macht die eertijt is geëxerceert soo bij de Princen als bij de Staten". De Groot, Advys nopende het recht de steden competeerende in cas van judicature (Overgedrukt in de Hollandsche Consultatiën, dl. III, blz. 617); evenzoo Graswinkel, Van de Opperste Macht, dl. III, blz. 1003.

Fransche Koning, door een drom van hovelingen omgeven, van den wil der natie slechts weinig vernam. In Frankrijk was het de aanmatiging van het Parijzer parlement, die de willekeur der Koningen nog het meest beperkte. En evenzoo werd bij ons de heerschzucht der Staten door het heilzame, maar niet wettig omschreven, gezag der stadhouders het krachtigst beteugeld.

De Generale Staten, dus souverein geworden, vertrouwden het uitvoerend bewind aan den Raad van State toe, wiens instructie reeds veertien dagen na het bekend worden van Leicester's afstand was vastgesteld. Hij zou het opperbevel hebben van den oorlog. Hij zou de gemeene zaken der Unie, onder toezicht der Staten-Generaal, besturen, de uiteenloopende belangen en begeerten der provinciën in overeenstemming brengen en doen samenwerken tot het algemeene welzijn. Hij had dus in de republiek ongeveer de plaats te vervullen, die in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika door den president bekleed wordt. Hij was het eenige college, welks leden „hun eigene provinciën moesten afzweren, om voor de Generaliteit te zijn" [1]). Een onmisbaar lichaam in een bondstaat, maar dat krachtig in zichzelf moet wezen om te kunnen voortbestaan. En vooral in de Nederlandsche Republiek zou zulk een krachtige regeering noodig zijn geweest, om de naar zelfstandigheid strevende gewesten, Holland in het bijzonder, aan de Unie ondergeschikt te houden.

Maar van den beginne af waren de Staten huiverig, een toereikende macht aan den Raad van State toe te vertrouwen. Immers zoo licht ware die te misbruiken. De verplichting aan Elisabeth gedoogde niet, dat de opperbevelhebber harer troepen van den Raad werd uitgesloten: hij en nog twee Engelsche leden, door de Koningin te benoemen, kregen zitting. Doch men mistrouwde hen, en betrok ze ongaarne in de aangelegenheden der republiek. Van daar, dat menige zaak van belang, die eigenlijk tot de bevoegdheid van den raad behoorde, van den aanvang af, buiten dezen om, door de Staten werd afgedaan. In het volgende jaar had Elisabeth reeds te klagen, dat, niettegenstaande er overeengekomen was niets van belang in zake van landsbestuur en oorlogsvoering te behandelen buiten den Raad van State, toch al wat er gewichtigs voorkwam in een achterraad werd besproken, zonder dat haar dienaars er iets van te weten kwamen [2]). Die

1) Zoo drukt zich de R. v. St. zelf uit. Aitzema, dl. I, blz. 781.

2) Resol. v. Holland, 12 Mei 1589. Vergelijk Resol. der Staten-Generaal, bij v. d. Kemp,

klacht was billijk; zoodoende ontdoken de Staten de wettig aangegane verbintenis. Maar aan den anderen kant, het was natuurlijk, dat de Hollandsche staatslieden de banden, die hen al te nauw aan Engeland hechtten, zooveel althans wilden loswringen, dat hun een eigen beweging mogelijk werd [1]). — En het lidmaatschap der Engelsche raadsleden was niet de eenige fout in de samenstelling van den Raad van State. Het machtige Holland kon er geen invloed oefenen geëvenredigd aan zijn gewicht in de Unie, aan zijn ijver voor de zaak der vrijheid, aan de bekwaamheid zijner staats- en krijgslieden, aan de som zijner bijdragen tot de gemeene oorlogskosten. Het betaalde meer dan de helft, en had maar een vierde der stemmen van den Raad. Zijn advokaat, de invloedrijkste en bekwaamste man der Unie, had geen recht van zitting, en werd eerlang van de vergadering uitgesloten [2]). Was het dan wel te verwonderen, dat Holland en zijn advokaat, zoo veel zij konden, gewichtige aangelegenheden aan de beslissing van een zoo kwalijk samengesteld lichaam onttrokken, en liever bij de Staten-Generaal in behandeling brachten, in wier vergadering Holland en zijn advokaat het meest te zeggen hadden? Ook Maurits had liever de leiding van den oorlog alleen, onder toezicht der Staten-Generaal, dan in voortdurend overleg met den Raad van State. Al spoedig begint dus ook hij inbreuk te maken op de bevoegdheid van den Raad, en eigenmachtig plannen ten uitvoer te brengen, die hij eigenlijk eerst aan het oordeel van den Raad had moeten onderwerpen [3]). En noch de vertooging van den Raad zelven, noch de scherpe ver-

---

Maurits, dl. I, aant. 265. — Belangrijk over dit onderwerp is het Gedenkschrift van Joris de Bye, toen ter tijd lid van den Raad van State, dat ik in de Bijdr. en Meded. van het Hist. Genootschap, XIe dl., blz. 400 vlg., heb uitgegeven.

1) Juist beschrijft Duplessis Mornay onzen toestand in 1588 als: „entre es bras de la Royne d'Angleterre plustost estreincts qu'em brassés". Mémoires, t. IV, p. 207.

2) Den 9den Januari 1590 besluit de Raad van State, overwegende dat de Advokaat van Holland en ook sommigen uit de Staten dier provincie nu en dan onaangediend in den Raad verschijnen, wat de heeren Staten van de overige gewesten nooit doen, den deurwaarders aan te zeggen, „voortaen niemand, wie het zij, uitgezonderd de Heeren Generale Staten, tsamen komende staetsgewijze, en de Heeren Gouverneurs van de provinciën, in den Raed te laten komen, zonder hetzelve alvorens den Raed aen te geven, en van denzelfden Raed bevel ontfangen hebbende zulke personen of gedeputeerden, tzij van de Staten-Generael of particulier of andere, te laten instaen". Vgl. Slingelandt, dl. III, blz. 15.

3) Reeds in April 1589 beklaagt zich de R. v. St. over Maurits, die krijgszaken „zonder voorweten of advies van den Raad" had uitgevoerd. — Zie het uittreksel uit de Resol. v. d. R. v. St., bij v. d. Kemp, Maurits, dl. I, blz. 297.

wijten van Elisabeth werken iets uit; aan vergoelijkend antwoord ontbreekt het niet, maar het blijft bij het oude: de Staten-Generaal oefenen feitelijk het gezag uit, dat wettelijk aan den Raad van State is toegekend. Het werk der Staten neemt dientengevolge zoo zeer toe, dat zij niet meer, als vroeger, volstaan kunnen met nu en dan een tijdlang te vergaderen, maar dat zij, in 1593, zich genoodzaakt zien hun vergadering permament te maken, terwijl de Raad gedurig minder te doen en te beduiden krijgt, en weinige jaren later met recht klagen kan, „dat de gewichtigste zaken van het land beleid en besloten worden zonder zijn kennis" [1]).

Het was een heillooze verandering, die op deze wijs de Staten-Generaal tot regeering maakte. De afgevaardigden ter Statenvergadering waren door hun eed verbonden om de belangen hunner provincie te behartigen; zij hadden niet, zooals de leden van den Raad van State, gezworen de belangen der Unie bovenal voor te staan. Zij waren gezanten van zelfstandige gewesten; onder hun bestuur werd de republiek een statenbond, waarin Holland, als de machtigste, meestal den boventoon voerde [2]).

De Hollandsche staatslieden, die deze ontaarding van den regeeringsvorm opzettelijk hebben teweeggebracht, misgrepen zich ongetwijfeld aan het gemeenebest, en zijn schuldig aan de tweespalt, die in het vervolg zoo dikwijls het afdoen der dringendste zaken tegenhield. Maar wij moeten billijk zijn, en bedenken waarom zij zoo handelden. De gevaren van het oogenblik hielden hun aandacht te onverdeeld bezig, dan dat zij op de verwijderde gevolgen hunner maatregelen konden letten. Zij deden wat zij voor het tegenwoordige het nuttigst achtten, zich voorbehoudende om later te wijzigen wat de ondervinding als schadelijk mocht doen kennen. Waar het voor het oogenblik het meest op aan kwam was hun provincie van de overheersching van Engeland, zoowel als van de dwingelandij der Spanjaarden, te bevrijden; en daartoe diende de regeering, zooals zij die misvormden, beter dan zooals zij haar oorspronkelijk hadden ingericht. Zoolang de helft der Vereenigde Gewesten nog in 's vijands macht was, en de andere helft gevaar

1) Aitzema, dl. I, blz. 776, 781. Vgl. ook Alex. v. d. Capellen, Gedenkschriften, dl. I, blz. 461. — Als voorbeeld teeken ik aan, dat de onderhandeling met Hartius en Comans over den vrede eerst na den afloop aan den Raad van State werd medegedeeld. Eveneens de handel met Elisabeth over het remboursement.

2) Het bondigst heeft De Groot dit nieuwe staatsrecht samengevat in zijn „Memorie van mijne Intentiën" (Verhooren enz. van H. De Groot door mij uitgegeven in de Werken van het Historisch Genootschap, blz. 7.)

bleef loopen, hem weer in handen te vallen, moest voor de zelfstandigheid van Holland in de eerste plaats worden gewaakt. Hadden niet Holland en Zeeland zich, sedert 1572 tot aan den dood van Requesens, met eigen krachten moeten staande houden; en hadden zij zich vervolgens niet altijd op het stuk van den godsdienst en in andere opzichten een zekere onafhankelijkheid voorbehouden? En zou het dan niet roekeloos zijn, thans de dierbaarste belangen aan de beslissing van een Raad te onderwerpen, waarin Holland slechts één stem meer uitbracht dan Gelderland, dat tot den IJsel toe in 's vijands handen was? Nog tien jaren later schreef de Fransche gezant de Buzanval aan zijn regeering, dat Holland het hart was der Unie, en de overige gewesten niet veel meer dan zijn frontieren waren; dat de Hollanders, des noods, al het overige prijsgevende, hun provincie, benevens het licht verdedigbare Zeeland en Friesland, tot het uiterste wilden verdedigen [1]). Met zulk een vooruitzicht mochten de Hollandsche staatslieden in dit tijdvak den band der Unie niet nauwer toehalen. Het zou onredelijk zijn, hen, die onder zulke omstandigheden den Raad van State hebben laten vervallen, te veroordeelen; maar des te strenger moet ons oordeel zijn over hun opvolgers, die, in latere dagen, toen het nijpendste gevaar geweken was en alles tot hervorming aanspoorde, uit heerschzucht den gebrekkigen regeeringsvorm hebben bestendigd.

De klem der regeering was dus van den Raad van State, zoo het heette, naar de Staten-Generaal, maar inderdaad naar de Staten van Holland overgebracht. In de Hollandsche Statenvergadering werden de gewichtigste resolutiën ontworpen, die vervolgens bij de Staten-Generaal door de overige provinciën werden goedgekeurd en vastgesteld. Men zou daarom verwachten, dat althans die vergadering was ingericht om goed en snel tot beslissing te komen. Doch het tegendeel was waar: geen lichaam zoo onhandelbaar als de Staten van Holland. Vroeger was de bevoegdheid der leden uitgebreider geweest, maar niet lang geleden was een verandering ingevoerd, die de Staten van souvereine machthebbers tot gemachtigden van souvereine stadsbesturen verlaagd had. In prins Willem's tijd besloten de gedeputeerden nog zonder ruggespraak met hun committenten: de eed door hen afgelegd verplichtte „te adviseeren en helpen besluiten naar verstande en rechte conscientie, zonder gunst of ongunst tot eenige

1) Correspondance de Buzanval, p. 129, 138.

stad of particulier". Maar kort na 's Prinsen dood werd de eed zoo gewijzigd, dat de afgevaardigden moesten „adviseeren en helpen besluiten naar zij door hun principalen zouden gelast zijn" [1]). En daar in de meeste zaken van belang niet bij meerderheid van stemmen, maar met eenparigheid besloten werd, kregen zoo de vroedschappen der stemmende steden het hecht in handen: zonder de medewerking van ieder van haar in het bijzonder bleef de dringendste zaak weken lang onafgedaan. En eer Holland „gereed was" viel er aan geen behandeling bij de Staten-Generaal te denken. Vandaar een omslag en langwijligheid in de regeering, waarover een ieder, die met haar te doen krijgt, om het hardst klaagt, en die het regeeren onmogelijk zou gemaakt hebben, indien de inschikkelijkheid, die evenzeer door iedereen in onze regenten geroemd wordt, het gebrek van den regeeringsvorm niet eenigermate verholpen had.

Wij gewaagden alleen van de macht der vroedschappen, en zwegen van de ridderschap, die toch ook in de vergadering stem had. Haar invloed was zoo gering, dat wij ze ook allicht zouden vergeten. Ook dit was een gevolg van den opstand. Immers voorheen was de Hollandsche adel het invloedrijkste lid der Staten geweest: hij vertegenwoordigde, behalve zijn eigen stand, het platte land en al de steden, uitgezonderd de zes groote, die zelf ieder een stem uitbrachten. Van de zeven stemmen had dus de ridderschap er toen reeds maar één, maar die eene had meer te zeggen dan al de overige te zamen; want zij sprak voor meer dan de helft van het graafschap. Willigde de ridderschap 's graven bede in, dan was de grootste helft der gevorderde som verzekerd; de zes steden te zamen beschikten over minder dan zij alleen. Dus gold de adel bij den landsheer en bij de steden zelve het meest; zijn voorbeeld werd gewoonlijk door de steden gevolgd [2]). Maar de omwenteling keerde ook deze verhouding om. Vele edelen kwamen op het slagveld of op het schavat om het leven, andere werden als aanhangers van Spanje uit het land gebannen. Daarentegen namen de steden in welvaart en aanzien toe. Bij de zes groote werden nog twaalf kleinere, vroeger door de ridderschap vertegenwoordigd, ter Staten-vergadering toegelaten. Zoo werd de ridderschap één tegen achttien; in plaats van te leiden had zij voortaan te volgen. Als particulieren werden de edelen nog bij voorkeur tot staats- en krijgsbedieningen geroepen; als stand

1) Slingelandt, dl. I, blz. 114.
2) Slingelandt, dl. I, blz. 39.

raakten zij achter den burgerstand; wel bleven zij eershalve den voorrang behouden, maar uiterlijk eerbetoon woog niet op tegen verlies aan macht. Bentivoglio [1]) had die gewichtige verandering opgemerkt; doch ten onrechte, naar het mij voorkomt, schrijft hij ze toe aan een sluw overlegd plan van Oranje, die, voorziende, dat zijn eerzucht bij den adel den hevigsten tegenstand vinden zou, begrepen had, de ridderschap te moeten vernederen en de steden daarentegen verheffen. Het is waar, Prins Willem was voornamelijk door de burgerijen gesteund, en natuurlijk had hij dien steun zoeken te versterken. Maar ook zonder zijn toedoen zou gebeurd zijn, wat uit den aard der zaak volgde. De opstand, door de burgerijen ondernomen, met haar geld betaald, moest uitloopen op verhooging van de macht der steden; de snel toenemende handel en nijverheid moesten den adel, die aan deze bedrijven vreemd bleef, betrekkelijk terugzetten. Lang nog na 's Prinsen dood hooren wij de edelen van Gelderland gedurig klagen over de aanmatiging der vooruitstrevende steden [2]). Want ook daar brachten gelijke oorzaken gelijke gevolgen voort. — De Hollandsche burgers begrepen dan ook, dat, als ooit de opstand bedwongen werd en het land weer aan Philips verviel, ook in dit opzicht de oude toestand terug zou keeren. Als drangreden tot het afwijzen van elken vrede, waarbij de Koning als landsheer erkend werd gold bij de Staten van Holland het vooruitzicht, dat dan Spaanschgezinde grooten, als de graven van Egmont, van Arenberg, van Ligne, in de ridderschap zitting zouden krijgen, „en de magistraten van de steden aan dezen hangen, gelijk van oude tijden gebruikelijk was" [3]). Aan den anderen kant spotten de Zuid-Nederlanders met de geringe burgers, die in Holland den baas spelen, met de souvereinen Hans Muller en Hans Brouwer, Hans Bakker en Hans Kaaskooper, die aan den leiband loopen van niet minder souvereine pensionarissen [4]).

Inderdaad, die vroedschappen zijn de souvereinen, de koningen van het republikeinsche Holland. Niemand hebben zij boven zich, en naar de burgerij behoeven zij niet om te zien. Van haar gaat de macht der regeering uit, eerst naar de vergadering der Staten van Holland, dan naar die der Staten-Generaal. Gesloten corpo-

1) Relazioni L. I. c. 4. — Vgl. Temple, Observations upon the United Provinces (edit. 1747, 120), p. 72.

2) A. v. d. Capellen, Gedenkschriften, dl. I, blz. 27.

3) Van Meteren, B. XIV, f. 280. (uitgaaf van 1614.)

4) Schandschrift aan Deventer toegeschreven, bij Bor, dl. III, blz. 205.

raties van zelden meer dan veertig personen, houden zij zichzelf voltallig, kiezen de burgemeesters, die het bewind voeren, en de schepenen, die recht spreken. Wel heeft in de meeste steden de stadhouder de verkiezing uit een dubbeltal, dat de vroedschap hem aanbiedt. Maar de stadhouder, die vooralsnog geen andere staatkunde volgt dan die van de Staten van Holland, kiest alleen dezulken, die hij weet dat aangenaam zijn aan de vroedschappen. Eerst in later tijd, na Maurits *coup d'état* van 1618, krijgt het stadhouderlijk gezag in dit opzicht beteekenis.

Van de burgerij is de vroedschap ten eenenmale onafhankelijk. Gedurende de beroerten was het weer hier en daar in zwang gekomen, wat in de vijftiende eeuw algemeen gewoonterecht was geweest, dat over gewichtige aangelegenheden de schutterijen en gilden, of hun hoofdmannen althans, geraadpleegd werden [1]). Maar in het jaar der afzwering hadden de Staten zulke raadpleging voor het vervolg verboden [2]), en sedert werd alleen in een paar steden, en bij uitzondering, de burgerij over stadsbelangen gehoord. Na het vertrek van Leicester, die zich tegen de regenten op de schutterijen en gilden beroepen had, kon het niet anders, of de Staten moesten nog ongunstiger dan te voren jegens den invloed des volks op de regeering gezind zijn. Waar zij kunnen, verwijderen zij dan ook uit den regeeringsvorm al wat naar volksinvloed zweemt. Te Nijmegen hadden de gilden vanouds meer dan in de andere Geldersche steden te zeggen gehad; na de inneming der stad wordt de nieuw gekozen regeering van hun bemoeiingen vrijgesteld, op aandrijven vooral van den Frieschen stadhouder, die tegen „dezen vorm van des gemeenen mans regeering", als een bron van tweedracht, was ingenomen [3]). De Spaanschgezinden wezen op die handelwijs der Hollandsche regenten, als een blijk van hun heerschzucht, kwalijk onder schoonschijnende voorwendsels bemanteld. Dat waren die vrijheidsvrienden, die alleen tot handhaving der privilegiën tegen hun koning streden!

---

1) Zoo had, om een voorbeeld te noemen, in Juni 1574, tijdens het beleg van Leiden, Prins Willem verlangd, „dat nevens de Gedeputeerden van de Staten mede ter dagvaart komen zouden ten minsten vier of meer personen van de principaelsten uit de schutterij en de burgerij der zelver steden, niet van de Wet wezende, die bij de gewone Schutters, Gilden of Burgers, als 't selve in de beste form zoude mogen geschieden, daertoe zonderlinge zouden worden verkosen om te representeeren dezelve schutters of gemeene burgers". Bor, I, blz. 508.

2) Kluit, dl. I, blz. 263.

3) Reyd, blz. 174.

Hoe nauwgezet ontzagen zij zelf de rechten der burgerij! Werd in hun steden het volk ooit geraadpleegd, al was het dan maar op het stuk van belasting, die toch zwaarder op de burgerij dan op de regenten drukt? Neen, om de ingezetenen des te meer te kunnen belasten, vermijden zij zelfs het raadplegen met de gilden en de hoofdmannen der gilden. En dezen zijn immers voor de Nederlandsche steden wat voor het aloude Rome de volkstribunen waren, terecht een geweldig wapen des gemeenen welvarens geacht, en tegen de consuls en regenten standvastig verdedigd. Hoe kon dan de Hollandsche burgerij het oog sluiten voor de heerschzucht der overheid, die haar een zoo gewenschten waarborg der vrijheid zocht te onttrekken? Mocht zij eindelijk leeren inzien, hoezeer men haar thans onder den voet kan treden, nu het geheele bewind des lands bij luttel personen berust, die wat zij droomen volbracht en onderhouden willen hebben, en die zich evenwel niet schamen luidkeels uit te roepen, dat zij 's lands vrijheid en privilegiën handhaven [1]). — Er was veel waars in dit verwijt: de strekking der Hollandsche regeering was ontegenzeggelijk naar oligarchie: het volk, dat voor Leicester partij had getrokken, was met dezen overwonnen: het belang der overwinnaars bracht mede, dat zij de burgerij van haar staatsburgerlijke rechten ontzetten. Er kwam nog een tweede, loffelijker, reden bij. Meer dan voor het behoud van politieke volksrechten had men te zorgen voor het behoud des lands, en dat geen Spaanschgezinde, der vrijheid vijandige, personen in de regeering raakten, of daarop invloed uitoefenden. Om die reden verzette zich, in 1591, de Friesche stadhouder tegen een vrijer verkiezing der magistraten van Leeuwarden en Franeker: want (schreef hij aan de Staten-Generaal) „ik vreeze dat allerlei personen, de gemeene zaak des vaderlands en der religie weinig toegedaan, maar veel meer daarvan een afkeer hebbende, libertijnen en Spaanschgezinden, in de magistratuur en de regeering van de steden komen zullen" [2]). Zoo wordt het ons duidelijk, hoe de regenten, ter liefde der vrijheid, de politieke rechten der burgers verkortten. Maar te verwonderen is het, dat de volkspartij, die zich nog onlangs, in den tijd van Leicester, zoo wakker geweerd had, zich thans zoo maar zonder slag of stoot liet breidelen. De reden hiervan hebben wij in den aard van ons volk te zoeken, zooals die zich

1) Belgisch vlugschrift, bij Bor, dl. III, blz. 819.
2) Ongedrukte brief van 2 Februari 1591, op het Rijks-Archief.

toen, meer dan later, vertoonde. De Hollanders zijn van nature geneigd degenen, die over hen gesteld zijn, te gehoorzamen. Reeds aan Leicster had men het onder het oog gebracht, dat hij allereerst de regenten voor zich moest winnen, en dat hij dan het volk van zelf op zijn hand zou krijgen, „want het Nederlandsche volk is handelbaar en gehoorzaam, misschien meer dan eenig andere natie" [1]). Maar Leicester had integendeel door de burgerij de regeering willen dwingen; te zijnen behoeve waren de predikanten volksleiders geworden, en voor een poos was de anders leidzame bevolking tegen haar regenten in beweging gebracht. Nauwelijks echter was de Engelsche landvoogd afgetrokken, en met hem de aanleiding tot oproerigheid verdwenen, of de gemoederen bedaarden, en schikten zich weder tot de oude gehoorzaamheid. Die ondergeschiktheid is een blijvende karaktertrek der natie: twintig jaren later schrijft Jeannin, de toenmalige gezant van Frankrijk bij de republiek, aan zijn regeering, dat de burgerijen in Holland zich met het staatsbestuur niet bemoeien, maar het onvoorwaardelijk aan de vroedschappen toevertrouwen; hetgeen (meent hij) ten waarborge strekt voor de duurzaamheid van den bestaanden regeeringsvorm [2]). — Een andere eigenaardigheid, die het Nederlandsche volk van dien tijd niet minder kenmerkt is de afkeer van ambtsbejag. Niet alleen dat het aan zijn regenten de staatszaken overlaat: het heeft ook geen lust in het regentenambt. Het beschouwt de regeering nog meer als een last- dan een eerepost. Dat wisten de Staten van Holland bij ondervinding; en zij verklaren dan ook, in hun bekende deductie van 1587, niet te vreezen, dat zich iemand uit eergierigheid in de regeering zou willen indringen, „want de natuur des volks een afkeer heeft van alle ambitie" [3]). En een twintigtal jaren later schrijft De Groot nog stelliger: „Is er één volk, dat zich door geen ijdel eerbejag laat vervoeren, dan zijn het de Hollanders. Immers niemand jaagt er naar eereposten of begeert er zelfs naar. Zoo was het niet alleen in den bangen tijd onzer vaderen, toen men geen regent kon wezen zonder zijn leven of eer in de weegschaal te stellen, maar ook in de rustige tijden van voorheen, en thans in onze voorspoedige dagen evenzeer. Nu evenwel begint de tegenzin in eereposten te verminderen, nu wij ons aan de republiek,

1) Avis au comte de Leicester, medegedeeld door Mr. Groen van Prinsterer, Archives, II^de Serie, I, p. 49, 53.

2) Jeannin, XII, p. 57, XIII, p. 444. (édit. Petitot).

3) Bor, dl. II, blz. 923.

als aan ons vrij eigendom, meer laten gelegen liggen" [1]). — In dien trek van ons volkskarakter zien wij den grond van den aristocratischen regeeringsvorm der republiek, en zijn rechtvaardiging tevens. De regenten hebben niet, zooals dikwerf beweerd is, bij het stichten van het gemeenebest aan het volk zijn rechten ontroofd: zij hadden slechts te aanvaarden wat het volk hun gaarne overgaf. Druk bezig met nijverheid en handel, liet het aan de bekwame mannen, die naar zijn geest en overeenkomstig zijn belangen het land regeerden, gewillig het staatsbestuur over. En dezen aarzelden niet het zich geheel toe te eigenen. Het ligt in de natuur van iedere staatsmacht, dat zij haar bevoegdheid zoover mogelijk uitbreidt, tot waar andere machten haar beperken. Uit eigen beweging aan de onverschillige burgerij invloed op de regeering te verzekeren, kwam zeker bij geen der regenten op. En waarlijk, de volksinvloed had zich, gedurende Leicester's beheer, niet als zoo heilzaam doen kennen, dat de Staten naar zijn voortduren verlangen moesten. Integendeel, zij hadden reden zich verplicht te achten, de menigte, zooveel zij konden, van medeeregeering af te houden.

Op deze wijs werd het regeeren allengs het werk van enkele geslachten [2]). Toch heeft het nog lang geduurd eer zich een regenten-stand, afgezonderd van den handelsstand, gevormd heeft. Eerst een halve eeuw later vinden wij dien in wezen. Temple, die na 1672 zijne Opmerkingen over de Vereenigde Provinciën heeft uitgegeven, beschrijft het onderscheid tusschen beide standen als in het oog loopend, in opvoeding, in leefwijs, in middelen van bestaan. En reeds vroeger, in 1652, hooren wij den handelsstand van Amsterdam klagen, dat de heeren regenten geen kooplieden zijn, en geen belang bij den handel hebben, maar van de opbrengst hunner huizen, landen en renten bestaan [3]). Hoe zeer was men toen al vervreemd van den tijd, dien wij behandelen, nu de regenten Mulder en Kaaskooper den spot opwekken van de hooghartige edellieden van België.

Eén politiek recht was er, dat de natie steeds op prijs heeft

---

1) Vergelijking der Gemeenebesten, II, p. 3.

2) In 1618 waren te Dordrecht de regenten door huwelijk en bloedverwantschap reeds zoo nauw aan elkander verknocht, dat Prins Maurits er de wet niet verstelde „omdat het ongelijk van eenigen allen treffen zou." Wagenaar, dl. X, blz. 281.

3) Aitzema, dl. III, blz. 762. — Een pamflet uit denzelfden tijd, van 1653, (Muller, N°. 4214) klaagt: „'t Is hier in 't Land soo seer verloopen, dat de Regeerders haer schier schamen te negotieeren; zoo Adels word men."

gesteld, en dat haar dan ook steeds is gelaten: het recht van vrij te spreken, van ronduit en openlijk over al wat gedaan wordt en te doen valt, zijn oordeel te zeggen. Vreemdelingen merken die vrijheid van spreken als een eigenaardigheid der Hollandsche zeden op. De Fransche gezant de Buzanval gewaagt er herhaaldelijk van, op een wijs die doet zien hoe vreemd die hem voorkwam [1]). En de regeering van Leiden verklaart in haar Remonstrantie, in 1582 bij de Staten van Holland ingediend, dat de vrijheid altijd daarin voornamelijk heeft bestaan, dat men zijn gevoelen vrij mocht uitspreken; de tyrannie daarentegen, dat men zijn gedachten niet vrijelijk mocht uiten [2]). Te allen tijde heeft ons volk van dit zijn recht een ruim gebruik gemaakt, en, mogen wij er bijvoegen, de regeering luisterde vaak, tot baat van het land, naar de volksstem. — Een noodzakelijk uitvloeisel van het recht van spreken was het recht van schrijven en drukken, en ook daarvan hebben onze vaderen overvloedig gebruik gemaakt: geen land heeft naar evenredigheid zulk een zwerm libellen voortgebracht als Holland. En de Staten, wien deze vrije beoordeeling, al te dikwerf met hoon en smaad gekruid, niet behagen kon, kenden toch den geest der natie te goed, om strenge maatregelen van bedwang te nemen. Een enkele maal lezen wij van personen, om hun al te vrij spreken in hechtenis genomen; nu en dan worden er plakkaten tegen de uitspattingen der libelschrijvers afgekondigd; maar dat die telkens herhaald worden, bewijst reeds hoe snel zij in onbruik geraakten. Zonder uitdrukkelijk erkend te zijn, heerschte onder de republiek vrijheid van drukpers. Zelfs de karikatuur, aan het libel na verwant, is van Hollandschen oorsprong; van hier is zij eerst in later tijd op Engelschen bodem overgeplant; de karikaturen tegen Cromwell waren nog door Hollandsche teekenaars vervaardigd [3]).

In het algemeen — ik wenschte dat mijn bestek mij veroorloofde het in meerdere bijzonderheden aan te toonen — liet de aristocratische regeering aan de ingezetenen een ruime mate van burgerlijke vrijheid. Minder dan elders werd hier door regenten en rechters onrecht gegleegd. Voorzeker, zoo wij den toestand onder de republiek vergelijken met dien, waarin wij thans leven,

1) Buzanval, p. 52, 268; tweede gedeelte, uitgegeven in den Codex diplomaticus van het Histor. Genootschap, II^de Serie, 2de Afd., blz. 269.

2) Bor, Authent. Stukken, blz. 119.

3) Zie de voorrede van Thomas Wright, England under the house of Hanover, illustrated from the caricatures and satires of the day.

hebben wij reden, om ons gelukkig te prijzen boven onze voorouders. Maar de billijkheid vordert, dat wij niet verschillende tijden, maar verschillende staten in denzelfden tijd tegenover elkander stellen; en dan ben ik niet bevreesd, dat eenig land het van het oude Holland winnen zal [1]). En ook daaruit hebben wij de geringe belangstelling van het voorgeslacht in politieke rechten te verklaren. Het gaf gewillig de waarborgen der vrijheid op, omdat het vertrouwde die niet te behoeven; het liet zich uitsluiten van deelneming aan de regeering, omdat het met den algemeenen gang der regeering tevreden kon zijn. Zelden, als het zich in zijn godsdienstige overtuiging of vooroordeelen gekrenkt voelde, of als het de innig geliefde vorsten van Oranje door de burgerregenten mishandeld zag, deed het zijn onwil, maar dan ook onweerstaanbaar, gevoelen. Een korte, bijna nooit bloedige, omwenteling bevredigde dan den volkswensch, en de oude kalmte keerde terug.

Maar wij loopen den tijd vooruit. En nog hebben wij niet alle maatregelen beschouwd, die de Staten van Holland in dit tijdvak ter versterking der vroedschap tegen de burgerij genomen hebben. Voorheen kon de stedeling, die zich door zijn regenten verongelijkt achtte, bij het Provinciaal Hof en bij den Hoogen Raad recht zoeken; en deze waren doorgaans niet onwillig rechtsingang te verleenen. Zoo werd soms een stadsregeering geoordeeld en veroordeeld, tot schade van haar aanzien bij de gemeente. Dat moest voor het vervolg worden verhoed. In 1591 namen de Staten een resolutie, waarbij Hof en Hooge Raad werden gelast, eer zij op klacht van een particulier rechtsingang tegen een stadsregeering verleenden, de betrokken regeering inzage der stukken te

1) Mr. L. Ph. C. van den Berg heeft in het „Nederlandsch Rijksarchief", 3de en 4de aflevering, van de ongerechtigheid van vele Baljuwen een donker tafereel opgehangen. Doch aan het eind van zijn verhandeling zegt hij zeer juist: „Wanneer men ons land, ten opzichte van het rechtswezen, met Frankrijk en Engeland vergelijkt, dan slaat de schaal merkelijk ten onzen voordeele over, en men leert inzien, dat ook hier Holland andere natiën vooruit was. Nergens werd toen het recht beter toebedeeld dan hier, nergens waren omkooping en willekeur zoo zeldzaam". Met dit oordeel stemt de voorstelling van een tijdgenoot, van Heemskerk, volkomen overeen, in wiens Batavische Arcadia, gedurende het Bestand opgesteld, een benijdenswaardige ingenomenheid met den staat, waarin hij leeft, doorstraalt. En die goede rechtsbedeeling was te lofwaardiger, omdat onder de Oostenrijksche heerschappij het rechtswezen in de Nederlanden al zeer laag had gestaan. Alva schreef in 1573 aan Philips: „.... il n'est aucune cause, civile ou criminelle, qui ne se vende comme l'on vend la viande à la boucherie, et beaucoup même sont vendues à l'encan, et la plupart des conseillers, sinon tous, se donnent journellement à qui veut les acheter". Gachard, Corresp. de Philippe II, t. II, p. 348.

geven en om inlichting te vragen; daarna konden zij overwegen of zij al dan niet provisie zouden verleenen. Behoeft het gezegd, dat de bedoeling van dit voorschrift was ieder rechtsgeding tegen een regeering nagenoeg onmogelijk te maken, en dat dit doel volkomen bereikt werd? [1]) Bedenken wij verder, dat de stadsbesturen zich gedurende de troebelen het recht hadden aangematigd, hun later door Prins Willem en de Staten toegekend, om verdachte ingezetenen zonder redengeven uit hun gebied te verbannen [2]), dan begrijpen wij dat het geen gebrek aan macht was, wat de regenten weerhouden kon de burgers naar willekeur te overheerschen.

Hetzelfde, dat wij in Holland zagen geschieden, verheffing der steden boven den adel, versterking der plaatselijke regeering, neiging der staatsleden tot onafhankelijkheid — ditzelfde had ook in de overige gewesten plaats, met merkwaardige verscheidenheid naar de eigenaardigheid van elke provincie. Vooral Friesland, dat minder van het leenstelsel had geleden dan de overige Nederlanden, en nog grootendeels de aloude Germaansche volksrechten had behouden, vertoont in dit tijdvak van overgang een belangwekkend schouwspel. Maar het zou ons te ver buiten ons bestek voeren, indien wij ook daar de staatsinstellingen, zooals zij waren en zich thans vervormden, wilden nagaan. Genoeg dat wij in Holland, als in het uitstekendste voorbeeld, de strekking van den geest des tijds hebben aangewezen.

V.

FINANCIËN. OORLOGSZAKEN.

Een andere zaak, die dadelijk voorziening behoefde, waren de financiën en het leger. Ook hierop werd het stelsel van decentralisatie, dat in den geest des tijds lag, toegepast.

Dat ieder gewest, iedere stad en iedere gemeente zijn bijzondere uitgaven uit eigen inkomsten goed maakte, was natuurlijk en ge-

1) Groot Placaetboek, dl. II, blz. 1062. Vgl. Kluit, dl. III, blz. 52. — Zeer belangrijk is het debat hierover in 1617 tusschen de Staten van Holland en de Hooge Gerechtshoven gevoerd, waarvan de stukken staan afgedrukt in het XXVIe deel der Kron. v. h. Hist. Gen.; zie inzonderheid blz. 100, 106, 107, 131, 169.

2) Zie de aanteek. van Van de Wall op blz. 1729 der Handvesten van Dordrecht.

past. De Unie van Utrecht had dien toestand, dien zij vond, onveranderd gelaten. Maar zij bepaalde, in Artikel V van het tractaat, dat de kosten van den oorlog, die allen gewesten evenzeer aanging, gevonden zouden worden uit accijnsen, op eenparigen voet in al de Geünieerde Provinciën te heffen. Een heilzame bepaling, ware zij slechts uitgevoerd! Hoe gansch anders zou dan de geschiedenis der republiek geworden zijn. Want een eenparige belasting, ten behoeve der gemeene landsregeering, had noodzakelijk tot nauwer vereeniging der verbondene gewesten geleid, en aan den Raad van State, die voor de geregelde heffing had moeten waken, een toenemende macht verzekerd. Dan zou die steeds vloeiende bron van tweedracht, het vaststellen en innen van het aandeel der provinciën in de algemeene regeeringskosten, voor goed gedempt zijn geweest. Misschien zou zich dan de republiek allengs, zonder omwenteling, tot een soortgelijken staat hervormd hebben, als waarin wij thans leven. Maar juist om deze haar strekking was het te voorzien, dat de bepaling van de Unie niet zou worden uitgevoerd: zij streed te openlijk met de zucht tot zelfstandigheid, die de gewesten bezielde. Nooit zijn dan ook de ontworpen imposten in de gemeene schatkist gevloeid. Nog bij het leven van Prins Willem, in 1583, namen reeds de Staten-Generaal een besluit, dat den weg baande tot het noodlottige stelsel der Quoten [1]). Voortaan zouden zij, naar zooveel mogelijk billijken maatstaf, het aandeel bepalen, dat iedere provincie in de gemeene uitgaven dragen moest, het aan haarzelf overlatende, de wijze van belasting te kiezen, die haar het dragelijkst en best voorkwam. Het verderfelijke van dit stelsel vertoonde zich, zoodra het werd ingevoerd: de onwillige provinciën schoven haar aandeel, zooveel zij konden, op de schouders der beter gezinde bondgenooten; de slecht beheerde financiën van het eene gewest kwamen ten laste van het andere, dat wel moest bijspringen, zou de republiek geen schade lijden. De impost op velerlei eerste levens behoeften was zeker een drukkende belasting, maar hij was de eenige, die zooveel opbracht als de nood des lands vereischte. Toch waren Holland en Zeeland de eenige provinciën die hem hieven; te vergeefs bad telken jare de Raad van State dat de overige gewesten dit goede voorbeeld mochten volgen [2]). Deze durfden hun-

1) Vgl. Staat der Financiën van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, (Amst. 1791), dl. I. blz. 15 vlg. — Paulus, De Unie van Utrecht, dl. I, blz. 401 vlg.

2) In zijne petitiën — meerendeels nog ongedrukt — van 1591 af. Zie Bor, dl. IV, blz. 489.

ingezetenen niet zoo gevoelig bezwaren. En de Raad van State, wiens machteloosheid ook in dit opzicht droevig uitkwam, vermocht niet meer dan raad te geven en te vermanen: de gebreken, die hij aanwees, bleven voortduren, en namen zelfs gedurig toe.

Leicester, als ijverig voorstander der gemeene landsregeering en eener nauwere unie, wenschte natuurlijk de bepaling der Unie van Utrecht, die in zijn stelsel zoo juist te pas kwam, ten uitvoer te leggen, en de voorgeschreven accijnsen in alle provinciën te heffen. Maar hij slaagde hierin even weinig als in zijn overige plannen. Zijn plakkaten bleven onuitgevoerd. En nu hij ten laatste voor de vrienden der provinciale oppermacht had moeten onderdoen, bleef natuurlijk het quoten-stelsel krachtiger dan ooit voortbestaan.

Men ging zelfs op den ingeslagen weg nog verder voort. Uit de bijeengebrachte quoten der provinciën had de Generaliteit tot nog toe de oorlogskosten bestreden: door haar werd al het krijgsvolk van den staat bezoldigd. Maar Leicester, die meer troepen in dienst had gehouden dan hij betalen kon, had de garnizoenen in de steden, zoowel als het leger te velde, zonder soldij moeten laten, en hen daardoor aan het muiten gebracht: wij zagen er voorbeelden van te Geertruidenberg en elders. Ook de Hollandsche steden hadden hieronder geleden; en toch was de som, door Holland in de generaliteitskas gestort, wel vier maal toereikend om al zijn garnizoenen geregeld te bezoldigen: het leed dus ter liefde van de bondgenooten, die niet zoo geregeld betaalden. Dit was onbillijk; en, nu de invloed van Holland na Leicester's afstand overwegend was geworden, sprak het vanzelf, dat hierin verandering werd gebracht. Er werd besloten, de betaling der soldaten tot een provinciale zaak te maken; elke provincie zou voortaan weten hoeveel troepen zij voor haar rekening had; zij zou die zelf bezoldigen, en de dus uitgegeven som bij het voldoen van haar quote in rekening mogen brengen. Zoodoende zou ieder alleen van zijn eigen kwade betaling te lijden hebben. Die maatregel, in den grond niet onbillijk, werkte alweer krachtig mede om den band der Unie los te maken. Allengs begonnen de betaalsheeren, zooals zij zich noemden, de troepen „staande op hun repartitie" voor hun eigen krijgsvolk, niet voor dat der Unie aan te zien, en zich in te beelden, dat zij daarover eigendunkelijk te gebieden hadden [1]). Onbewimpeld kwam dit verderfe-

1) De Groot zegt dit onbewimpeld in zijn apologetische „Missive aen G. de Bye"

lijk wanbegrip in 1618 aan den dag, toen de Staten van Holland, ziende, dat Maurits de waartgelders te Utrecht desnoods met behulp van het garnizoen zou afdanken, aan de officieren der bezetting, voor zoover zij op Holland's repartitie stonden, gelastten niets te doen, dan hetgeen hun door hun betaalsheeren of door de Staten van Utrecht zou worden geboden. Gelukkig begrepen de officieren hun plicht jegens de Unie beter; anders ware burgeroorlog onvermijdelijk geweest. Nog eens, na den Munsterschen vrede, lieten zich de Staten van Holland door dezelfde verkeerde voorstelling tot inbreuk op de rechten der Generaliteit verleiden: eigenmachtig dankten zij de soldaten der Unie af, omdat zij niet goedvonden, hen langer te betalen.

Was de repartitie derhalve een heillooze verandering, een uitmuntende maatregel was de vermindering van het leger, waartoe te gelijkertijd werd overgegaan. Leicester had het, meer dan de krachten der republiek gedoogden, vergroot; daaruit was wanbetaling gevolgd en deze had muiterij en allerlei onlusten voortgebracht. Buitendien, het was gebruik, dat niet de staat, maar de oversten hun compagnieën aanwierven en bezoldigden; aan hen stelde de regeering de gezamenlijke soldij, ter verdere uitbetaling, in handen. Dus hoe onvoltalliger een compagnie was, des te meer soldij hield de overste voor zich zelven; geen wonder, dat, bij onnauwlettend toezicht, de compagnieën grootendeels alleen op de monsterrol bestonden. De oversten hadden maar te zorgen, dat bij de driemaandelijksche monstering de ontbrekende manschap door het noodige getal als soldaten verkleede personen werd aangevuld. Zoover ging hun bedrog, dat het herhaaldelijk uitkwam, dat nauwelijks de helft van het op de monsterrol geplaatste volk werkelijk in dienst was [1]). Geheel te voorkomen was dit misbruik niet, zoolang men het oude stelsel van werven bleef volgen, en, aan den

---

(Broeders Gevangenisse, blz. 277); „Ick en heb ooc noyt anders connen verstaen, dan dat de meninge van de Staten van Holland in het maecken vande repartitie was geweest, eenig eygen ende bysonder recht over de soldaten van haere repartitie te bedinghen, te weten, om soo veel de inlandsche Regiering van de Provincien aangaet, mitsgaders de uitvoering van staetsgewijs genomen resolutien, defensie van de Magistraten ende publycque plaetsen, over de selve soldaten absolutelyck te commanderen, sonder daerin de Generaliteyt subject te zyn, maer wel in 't beleid van het oorlogh ende 't gunt daervan dependeert". Iets soortgelijks zegt hij ook in zijn „Verantwoordingh", blz. 118. — Met allen eerbied voor De Groot's uitstekende wetenschap zij het geoorloofd te zeggen, dat zijn beweren met den historischen oorsprong der repartitie in strijd is.

1) Zie bij voorbeeld Reyd, blz. 145.

anderen kant het betalen der soldaten, hoofd voor hoofd, buiten de oversten om, had zooveel bezwaar in, dat het, hoewel dikwerf en ernstig in overweging genomen, ten laatste toch als onuitvoerlijk werd opgegeven. Doch bij gereede betaling kon men althans nauw toezien, en het grofste misbruik weren. Was men, daarentegen, achterlijk in het betalen, dan was streng toezicht niet mogelijk: men diende den officier, dien men de vervallen soldij liet goeds houden, wel op zijn woord te gelooven. En wat er dan van het leger werd, had Leicester ondervonden, die nooit op verre na de krijgsmacht op de been had gehad, die hij, volgens de monsterrol, betaalde. Geen wonder dus, dat de Staten dit stelsel van verkwisting verlieten; zij dankten af wat zij uit hun gewone inkomsten niet onderhouden konden, en zij droegen zorg, dat de indienst blijvende manschap op haar tijd en voluit werd betaald, maar dat er dan ook geen manschap op de monsterrol voorkwam, die niet werkelijk onder de wapenen was. Gereede maar spaarzame betaling wordt van nu af de stelregel der republiek; en het is niet te zeggen hoe wel zij daarbij gevaren is. Met het kleine maar goed betaalde, goed voorziene, en dus tevreden en dienstwillige leger, dat zij in het veld bracht, was meer uit te richten dan met de talrijker, maar slecht toegeruste en muitzieke benden, die Leicester in dienst had gehad. Spoedig zou een gelukkige ondervinding het leeren.

Jammer, dat de zelfzucht der provinciën niet toeliet, het leger onder één bevel te brengen. Geen Kapitein-Generaal der Unie werd aangesteld. De stadhouders, in naam aan den Raad van State ondergeschikt [1]), inderdaad slechts tot raadpleging met dezen verplicht, bleven de bevelhebbers van de contingenten hunner gewesten. Aan Holland komt de eer toe, herhaaldelijk op het aanstellen van één opperbevelhebber te hebben aangedrongen; het spreekt vanzelf, dat het voor dien post zijn stadhouder, Maurits, bestemd had. Maar vooral Friesland, dat den oorlog op een ander tooneel dan Holland te voeren had, en zijn eigen grenzen in geen geval ontbloot wilde zien, wenschte de beschikking over zijn krijgsvolk aan zich en aan zijn stadhouder voor te behouden,

1) Het heette: „dat de Raad van State de superintendentie had en, wezende eenige exploicten van oorlog voorhanden, werden de gouverneurs ontboden, die hun berieden met geëxperimenteerde capiteinen, en iets geraamd zijnde, werdt daarop bij den raad gedecerneerd". Zoo omschreven de ambassadeurs aan Elisabeth, in 1589, de bevoegdheid van den Raad van State, in zake van oorlog. (Bor, dl. III, blz. 427). Dat die op den duur door de stadhouders niet te ontzien was, valt in het oog.

en belette daarom de aanstelling van een kapitein-generaal der Unie, wien ook de Friesche troepen hadden moeten gehoorzamen. Gelukkig had niet elk gewest een bijzonderen stadhouder; eerlang waren er geen andere dan Maurits en Willem Lodewijk van Nassau. Toen namelijk de graaf van Nieuwenaar, stadhouder van Utrecht, Gelderland en Overijsel, op het laatst van 1589 ellendig aan zijn eind gekomen was, gelukte het den Hollandschen staatslieden die drie gewesten te bewegen om geen anderen opvolger te kiezen dan Maurits [1]). Het vooruitzicht, dat, als zij Holland's gouverneur ook tot den hunnen kozen, die machtige provincie zich des te ijveriger zou betoonen in het heroveren van wat de vijand nog binnen hun grenzen bezet hield, was de voorname drijfveer die hen bewoog. En Willem Lodewijk, reeds stadhouder van Friesland, was buitendien voorbestemd tot het gouvernement van Groningen en Drente. Dus stond het leger slechts onder twee hoofden, en dezen waren nauwverbonden vrienden, neven en schoonbroeders: hun eendracht maakte het gebrek aan eenheid in het krijgsbestuur bijna onschadelijk.

Zoo zien wij overal het provincialisme veld winnen; het is de schaduwzijde van het regeeringsstelsel, in dezen tijd aangenomen. Maar vooralsnog werden de gebreken ervan door de bekwaamheid der regeerders en door den drang van het gevaar, dat de gewesten nauw aaneensloot, bedekt gehouden. Eerst in later, schijnbaar gelukkiger, dagen zouden zij zich, ten verderve van het land, openbaren.

Alles ging voor het oogenblik naar wensch; overal trad orde in de plaats der vroegere wanorde, ondergeschiktheid en vrede in plaats der burgertwisten, die nog kort geleden het land beroerden, en met ondergang bedreigden. Gewillig bracht het volk de voorbeeldeloos zware belasting op, die het oorlogvoeren vereischte. De Spaanschgezinden beklagen, met kwalijk verholen spijt, het wufte volk, dat voorheen den tienden penning ondragelijk vond, en thans zonder te morren onberekenbaar zwaarder lasten torsen moet. Onpartijdige vreemdelingen daarentegen merken met bewondering op, tot hoe groote inspanning een vrijheidlievend volk voor het behoud zijner vrijheid in staat is. Allen zijn het eens, dat zelden eenige natie zooveel heeft opgebracht, met zoo weinig tegenzin. De lasten der republiek (schrijft Bentivoglio, bij den

---

1) Zie de merkwaardige verklaring van Oldenbarnevelt, in zijn Verhooren, (uitg. van het Hist. Genootschap), blz. 11.

aanvang van het Bestand) zijn zoo zwaar, dat zij, om zoo te zeggen, niet zwaarder zouden kunnen wezen: toch worden zij geduldig gedragen [1]). De Fransche gezant, de Buzanval, kan niet ophouden zijn bewondering te betuigen over de offers, die vooral de Hollanders zich voor den bevrijdingsoorlog getroosten; hij acht hen, die zich zelf dus kloekmoedig helpen, de hulp van Frankrijk overwaardig [2]). Wij zouden ons van de zwaarte der toen gedragen lasten een gebrekkig denkbeeld vormen, indien wij ze wilden meten met den maatstaf der tegenwoordige geldswaarde. Tweemaal honderd duizend gulden 's maands voor gewone en bovendien ongeveer een millioen in het jaar voor buitengewone oorlogskosten, schijnt niet bovenmatig: maar vooreerst merken wij op, dat die som steeds klimmende is; op het laatst van het tijdvak, waartoe wij ons bepalen, was zij reeds met de helft vermeerderd. Ten andere moeten wij bedenken, dat, behalve deze oorlogsbelasting, nog door elk gewest moest worden opgebracht wat zijn bijzondere uitgaven vereischten. En aan de oorlogsbelasting betaalden slechts vier provinciën, Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland; want Gelderland en Overijsel hadden zooveel van den oorlog, door brandschatting, plundering en verwoesting, te lijden, dat zij niet in staat waren, om bovendien nog iets van belang in de schatkist bij te dragen. Grootendeels drukte de last op Holland alleen, dat van elke honderd negen en vijftig moest opbrengen. Met den besten wil was het niet in staat om zooveel uit de gewone middelen te vinden; het moest telkens kleine leeningen aangaan, aanvankelijk, daar zijn krediet niet gevestigd was, tegen 12 percent, en nog 2 percent makelaardij daarenboven. Toch was aan het eind van het tijdvak, dat wij beschouwen, de openbare schuld nog gering; eerst na 1598, sedert wij, in plaats van uit Engeland te trekken, de genoten voorschotten moesten terugbetalen, neemt zij aanmerkelijk toe.

De bronnen, waaruit Holland de schatten putte, die het zoo ruimschoots voor zijn vrijheid over had, ontsprongen uit de nijverheid zijner inwoners, bovenal uit hun handel en zeevaart. Werden die ooit door den vijand gefnuikt, dan was het uit met den weerstand; van uitputting zou de republiek den strijd moeten opgeven. De heerschappij ter zee en op de binnenwateren was dus de

1) Relazioni I, 6. — Vgl. Buzanval, p. 194: „Il s'est rarement veu moins de murmures sous si grandes charges, comme sont celles qu'ils portent.

2) Correspondance, p. 107, 122, 129, 193, passim.

eerste voorwaarde van haar bestaan, en, tot haar eer zij het gezegd, zij verzuimde niets om die te verzekeren, terwijl de Spanjaards, als waren zij met blindheid geslagen, maar niet tot inzicht konden komen van de noodzakelijkheid om ter zee den strijd tot beslissing te brengen. Wel waren er van tijd tot tijd onder de Spaansche staatslieden, die den waren weg aanwezen; Requesens had reeds in 1574 met een groote vloot de kusten geblokkeerd willen hebben, en in later tijd had Granvelle betoogd, dat alleen door ter zee de hulpbronnen van Holland te vernietigen een spoedige onderwerping mogelijk was [1]), — maar hun goede raad werd niet opgevolgd. Niemand heeft beter dan Frederigo Spinola het belang van den zeeoorlog begrepen en ontvouwd. Zijn brief aan Estevan de Ibarra [2]), in 1594 geschreven, behelst een uitgewerkt plan van oorlogvoeren ter zee tegen Holland en Zeeland, toont de plaatsen aan, waar de kapers op post gesteld dienen te worden, en hoe dan het best de scheepvaart der republiek te fnuiken is. Waarin hij misschien dwaalde was de keus der vaartuigen: hij dacht, dat galeien boven alle andere de voorkeur verdienden; de ondervinding heeft aangetoond, dat die voor de stormachtige Noordzee minder geschikt zijn. Maar die fout was te verbeteren zonder verandering van stelsel. Nog vier jaren verliepen eer het hem vergund werd zijn plan te gaan uitvoeren, en toen nog op veel te kleine schaal; toch sidderde Holland op het gerucht van de aankomst zijner eerste galeien. Maar dit ligt buiten het tijdvak, dat wij te beschouwen hebben; daarbinnen is geen ernstige poging beproefd, om aan Holland zijn heerschappij te water te ontweldigen.

Die heerschappij gebruikte het tot tweeërlei doel: beveiliging van zijn eigen scheepvaart, en belemmering van die des vijands, bepaaldelijk van die der Spaansche Nederlanden. Het ongelukkige Antwerpen, waarvan vóór de troebelen een Venetiaansche gezant had moeten erkennen, dat het in handelsbeweging zijn vaderstad overtrof [3]), werd, sedert het Parma in handen was gevallen, door het sluiten der Schelde van de zee verbannen. Vlissingen, de sleutel der Schelde, al was het in Engelsch pandschap, hield toch ten behoeve van Holland, den mond der rivier dicht gesloten. De geheele Vlaamsche kust, van de Zeeuwsche stroomen tot aan

1) Archives de la Maison d'Orange-Nassau, t. VIII, p. 138.
2) Bor, dl. III, blz. 866.
3) Cavallo, bij Ranke, Fürsten und Völker von Süd-Europa, Bd. I, S. 443.

de engte van Calais, werd ten strengste geblokkeerd; zelfs de visscherij werd er niet toegelaten. Zoolang het jaargetij het maar eenigszins vergunde, kruisten twaalf schepen binnen de banken voor de Vlaamsche havens, in het bijzonder voor Duinkerken, waaruit toch nog, nu en dan, een kaper ontsnapte, om, na het plegen van allerlei geweld tegen de Hollandsche schippers, die zonder grof rantsoen niet vrij kwamen, naderhand weer binnen te sluipen. Op Sluis pasten, sinds Parma het had ingenomen, voortdurend twee wachtschepen. Vijf kleine eskaders, elk van één grooter en twee kleinere vaartuigen, zeilden onophoudelijk heen en weder tusschen Calais en het Rif, gereed om, waar de vijand zich vertoonde, hem ijlings te keer te gaan. Elk Noord-Nederlandsch zeegat werd door één of meer wachtschepen tegen onverhoedschen aanval van kapers beveiligd. Eindelijk lag er nog steeds een flottille van ten minste zeven schepen zeilree, ter begeleiding van de koopvaardijvloten, oostwaarts tot aan de Sont en westwaarts naar Engeland en Frankrijk. Bij buitengewone voorvallen kon men daarenboven in korten tijd een machtige vloot bijeenbrengen, door van de ontelbare handelsschepen, zooveel de nood vereischte, te onteigenen en te wapenen: in dien tijd was elk schip, van geschut en soldaten voorzien, in den oorlog bruikbaar. Toen de armade in aantocht was, hadden de Staten al de koopvaardijschepen, bekwaam ten oorlog, doen opnemen, en bevonden, dat er niet minder dan tweeduizend, vliebooten en grootere vaartuigen, in de havens aanwezig waren [1]). Meer dan eens heeft de republiek uit deze machtige reserve vloten van twintig zeilen en meer getrokken, waarmee zij haren bondgenooten te hulp kwam, zonder haar eigen krijgsmacht te verminderen.

Onaanzienlijk voorzeker waren zulke oorlogsschepen, vergeleken met de zeegevaarten die Philips tegen zijn vijanden uitzond. Spanje bezat galjoenen van vierhonderd en vijfhonderd last, terwijl de Hollanders een razeil van zestig of zeventig last een groot schip heetten. Maar ook hier zijn grootte en kracht een onvoldoende maatstaf: tegen de reusachtige armade togen twintig schepen, elk met zestig koppen, de helft soldaten, de helft matrozen, bemand, ten strijde, en die nietige vaartuigen waren toereikend om Parma het uitloopen te beletten, en de armade haar doel te doen missen.

Met vaartuigen van nog veel kleiner inhoud werden de binnen-

1) Reyd, blz. 144.

wateren bewaakt. Zes en dertig roeijachten, met niet meer dan twaalf of zestien man aan boord, en vier van iets aanzienlijker afmeting waren voldoende, om de rivieren te beveiligen, de kleine vaart te beschermen en de rivier-steden tegen vijandelijken overval te vrijwaren [1]).

De kosten van zulk een talrijke scheepsmacht, hoe klein van stuk de schepen ook waren, konden niet dan aanzienlijk zijn. Maar de schranderheid der Hollandsche bewindslieden, door den nood gescherpt, had een middel ontdekt om die kosten grootendeels door den vijand en door den vreemdeling te doen dragen. Door het heffen van konvooi- en licentgelden voorzag de zeemacht in haar eigen onderhoud; de kas der generaliteit kon haar geheele vermogen voor het landleger bewaren. — Een enkel woord over beide belastingen zal hier niet misplaatst zijn.

Beide, hoewel haar namen ouder zijn, dagteekenen wezenlijk van het begin van den oorlog. Toen, op het voorbeeld van Den Briel eenige Zeeuwsche steden tegen Alva waren opgestaan, en, om zich staande te houden, geld behoefden, meer dan zij konden bijbrengen, waren zij al spoedig van den handel, die op de Spaansch-gebleven steden nog druk gedreven werd, een verlofgeld gaan vorderen: van iedere waar, die zij doorlieten, zooveel die maar eenigszins dragen kon. De vijand, wien zijn inkoop zooveel te duurder te staan kwam als de verkooper voor verlofgeld betaald had, werd op die wijs ten bate van den opstand belast. In de volgende lente volgde Holland het voorbeeld der Zeeuwen en vorderde eveneens zijn licenten, met zoo gunstige uitkomst, dat reeds in het eerste jaar niet minder dan 850,000 guldens ontvangen werden: een bijna ongeloofelijk hooge som, die toont, hoe uitgebreid toen reeds de handel van Nederland was.

Van soortgelijken oorsprong waren de konvooi- of geleigelden. De geuzen vorderden van de handelsvaartuigen, van vreemdelingen zoowel als van landgenooten, die zij over de onveilige zee begeleidden, een goede betaling voor den dienst. Zelfs al begeleidden zij ze niet, toch vroegen zij betaling, als afkoop van plunderen en kaperij, waaraan in dien onrustigen tijd ook onzijdigen bloot stonden. Hoe onwillig ook, de kooplieden zagen zich wel gedrongen, ten einde erger te voorkomen, zulk een geleibrief van de geuzen te koopen. Zoodoende kregen dezen aanzienlijke

1) Deze bijzonderheden zijn grootendeels ontleend aan de Resolutiën der Staten van Holland, van 1588 en volgende jaren.

sommen binnen; maar slechts een gedeelte kwam uit hun handen in de gemeene schatkist. Het was derhalve van groot belang voor den Prins, dat hij, reeds in het begin van den oorlog, van den Franschen Koning heimelijk verlof kreeg, om te Calais, aan de schepen, die door het Kanaal de Noordzee binnenvoeren, zulke geleibrieven te verkoopen. Hij trok daarvan, verzekert ons Reyd, een inkomen groot genoeg om er al de oorlogskosten mee te bestrijden. Maar de kapers, die door deze schikking hun bedrijf zoo goed als vernietigd zagen, en die den Prins maar half onderdanig waren, bekreunden zich gedurig minder om zijn brieven, en kaapten ook de schepen, die er zich van voorzien hadden, weg. Allengs raakte dus het betalen van licenten te Calais, als nutteloos, in onbruik, en de Prins zag zich van die rijke inkomst verstoken. Maar elders bleven beide belastingen goed inkomen: de graanhandel van de Oostzee op de zuidelijke rijken, die een aantal schepen van allerlei natiën bezig hield, betaalde liever konvooi-geld aan de Hollanders, dan dat hij zich aan kaperij blootstelde [1]). En de zuidelijke Nederlanden konden niet bestaan zonder den toevoer, dien de Hollanders hen met licentgeld zoo duur mogelijk lieten betalen. Op den duur bestreden dus de inkomsten der zeemacht haar uitgaven ruimschoots.

Al spoedig namen de licenten het karakter van inkomende en uitgaande rechten aan: als zoodanig dienden zij zelfs tot bescherming der inlandsche nijverheid. De voortbrengselen van den bodem en van de nijverheid der Hollanders werden niet zoo hoog belast, of de vijand kon ze toch nog beterkoop dan die van andere landen inslaan. Van de voortbrengselen van België liet men al wat de republiek behoefde tot een laag recht toe; wat in mededinging zou treden met de Noord-Nederlandsche waren werd zoo hoog belast, dat het kwade rekening gaf het in te voeren [2]). Evenwel de Hollanders begrepen te goed de beginselen der handelswetenschap, zij waren te zeer „free-traders" in hun hart, om niet in te zien, dat alle belasting den handel belemmert. Meermalen verklaren de Staten, alleen door den nood gedrongen de licenten te heffen, die in de eerste plaats hun eigen nering benadeelen [3]).

Het beheer der zeezaken berustte bij de admiraliteiten. Oorspronkelijk had de zeemacht van iedere provincie, zoo gering zij

1) Zie een Engelsch Discours, bij Bor, dl. III, blz. 37.
2) Van Meteren, B. XVI, f. 307.
3) Van Meteren, B. XVI, f. 315.

was, onder haar eigen stadhouder gestaan; en toen de Staten van Holland, bij de komst van Leicester, aan Maurits het stadhouderschap opdroegen, benoemden zij hem tevens tot admiraal, met een raad van admiraliteit nevens hem. Hun doel was, het bestuur der zeezaken aan den Engelschen landvoogd en aan den Raad van State, waarin Engelsche leden zitting zouden nemen, zooveel mogelijk te onttrekken. Leicester, natuurlijk over die beperking zijner macht gebelgd, verijdelde dit doel langs slinkschen weg door het oprichten van meerdere nieuwe admiraliteiten te bewerken, wier oneenigheid vanzelf tot ondergeschiktheid aan zijn opperbewind moest leiden. Na zijn afstand was het niet wel mogelijk aan de zelfzuchtige steden haar eens verkregen admiraliteitscolleges te ontnemen; integendeel, bij de reeds bestaande kwamen er nu nog nieuwe; Zeeland en Friesland hadden elk het hunne, West-Friesland insgelijks. Holland behield zijn twee colleges. En zulk een verdeeling van krachten en van beheer had plaats in een tijd van gevaar, die, in oorlogszaken althans, samenwerking van allen onder een onverdeeld opperbevel vereischte! Daarom bewoog Holland dan ook de Staten-Generaal tot het aanstellen van Maurits als Admiraal-Generaal der Unie, met een superintendentcollege naast hem, dat, zoo men hoopte, allengs het gezag der verschillende ondergeschikte colleges aan zich zou trekken. Maar aan deze centralisatie, hoe heilzaam ook, trad al weer de zelfzucht der provinciën in den weg; Zeeland vreesde zoodoende onder de voogdij van het scheeprijker Holland te geraken; een hevige twist over de konvooien en licenten, eerlang tusschen beide uitgebroken, verhinderde alle toenadering. In 1593 werd het superintendentcollege weer afgeschaft; en sedert bleef Maurits alleen, aan het hoofd der gezamenlijke scheepsmacht, met de moeitevolle taak belast om de eenheid te bewaren onder vijf naijverige, meest oneenige admiraliteiten.

Gewoonlijk wordt aan Holland in het bijzonder het gebrek aan centralisatie in de republiek geweten. Maar wij hebben gezien, dat althans in het krijgsbestuur te zee en te land, juist Holland eenheid verlangde, doch dat andere provinciën zijn pogingen hebben verijdeld. Het zou onbillijk zijn, aan Holland alleen de schuld te geven, die aan alle gewesten gelijkelijk toekomt.

VI.

OLDENBARNEVELT.

Hetgeen wij tot nog toe afzonderlijk beschouwd hebben nog eens in zijn geheel overziende, staan wij verbaasd over de groote en doeltreffende werkzaamheid der regeering in den korten tijd, dien Parma haar met rust liet. De verwarring, die vroeger in alle takken van bestuur geheerscht had, de geest van ontevredenheid bij het volk, de muiterij bij het leger, de tweedracht der regenten: dit alles is, als met tooverslag, verholpen. Elisabeth, die niet vleiend van aard was, getuigde eerlang, dat het beleid der Staten aan alle Christenvorsten ten voorbeeld strekken kon; dat hun leger zoo goed was geordend en zoo ruimschoots van alles voorzien, dat de machtigste Koning zich over zulk een krijgsmacht niet zou behoeven te schamen [1]). Wat meer zegt, de regeeringsvorm is tezelfdertijd herzien en zoo gevestigd, dat hij twee honderd jaar, onder allerlei staatsschokken, kon blijven voortbestaan. In elke regeering zou zooveel voortvarendheid onze bewondering wekken. Maar onze verbazing klimt, als wij bedenken, dat de regeering, die dit alles verricht heeft, veelhoofdig was en onhandelbaar als geen andere, en wij zien om naar den man, wiens hand krachtig en geoefend genoeg is geweest om een zoo samengesteld en stroef werktuig in zoo gedurige en snelle beweging te houden en ermee tot stand te brengen, wat eeuwen kon duren.

Wij erkennen daarin de hand van Oldenbarnevelt, den grootsten staatsman, naar mijn oordeel, die ooit ons land bestuurd heeft, naast Prins Willem den grondlegger van onzen staat, den stichter onzer republiek.

Wie kan zijn naam uitspreken zonder smartelijke herinneringen bij zich op te wekken; wie zich den man voorstellen zonder het moordschavot op den achtergrond! Rampzalige partijschap, die den grooten staatsman aan het eind van een moeitevol leven een schandelijken dood deed sterven, en met zijn bloed den grooten krijgsheld bezoedelde, met wien hij zooveel zorgen en zooveel roem gedeeld had. Ik acht mij gelukkig, dat ons plan niet verder reikt dan de vriendschap tusschen Maurits en Oldenbarnevelt heeft

1) Caron aan de Staten-Generaal (Gedenkst. van Oldenbarnevelt, uitgegeven door Van Deventer, dl. II, blz. 291.)

geduurd, en dat wij hen, die ik gelijkelijk vereer, zullen zien samenwerken tot verlossing en bevestiging van het vaderland, niet elkander bestrijden uit partijschap en zelfzucht.

Het is er ver van af, dat wij Oldenbarnevelt in zijn leven en karakter kennen zouden, zooals hij verdient. De hoofdfeiten zijner uitwendige geschiedenis zijn bekend, uit zijn Remonstrantie aan de staten van Holland en van elders. Wij weten, dat hij, na een geleerde opvoeding grootendeels aan Fransche en Duitsche scholen genoten te hebben, bij den aanvang der troebelen zich als advokaat in Den Haag nederzette en een der eersten was, die in 1572 zich aan Prins Willem en aan de partij van den opstand aansloten. Tijdens de belegeringen van Haarlem en Leiden vatte hij zelfs de wapenen op, om bij het beraamd ontzet te dienen. Niet lang na de pacificatie van Gent liet hij zijn advokatenpraktijk varen, en nam de hem aangeboden betrekking van pensionaris der stad Rotterdam aan. Als zoodanig verscheen hij voortaan in de vergadering der Staten van Holland. Daar heeft hij zich ongetwijfeld man van karakter zoowel als van bekwaamheid betoond: alras zien wij hem op den voorgrond treden. Toen Leicester zich gereed maakte om over te komen, was hij het, die vooraf den jeugdigen Maurits tot stadhouder van Holland deed aanstellen: de eerste daad van tegenstand tegen den geduchten vreemdeling. Van al de verdere tegenwerking is hij waarschijnlijk een der voornaamste aanleggers geweest. Althans toen de Staten, bij het klimmen der tweedracht, in plaats van den afgetreden Paulus Buis, een nieuwen advokaat van den lande als leidsman begeerden, droegen zij dien moeilijken en gevaarlijken post aan Oldenbarnevelt op. Van nu af staat hij aan de spits van Leicester's tegenstanders. Meermalen met oplichting en wegvoering naar Engeland bedreigd, houdt hij even bedachtzaam als moedig den tegenstand vol. En als eindelijk de vreemde landvoogd den strijd opgeeft en aftrekt, is niemand meer dan Oldenbarnevelt overwinnaar. Hij wordt de ziel der nieuwe regeering; in naam slechts dienaar der Staten van Holland en West-Friesland, beheerscht hij inderdaad eerst zijn meesters, en dan, door middel van hun gezag, de Staten-Generaal. Wat er gedurende zijn bediening belangrijks is verricht, is in de eerste plaats zijn werk.

Dat iemand van zoo sterken persoonlijken invloed een man van karakter moet geweest zijn, spreekt vanzelf. Maar slechts in de hoofdtrekken kunnen wij dit karakter onderkennen. Hij

was een man van voorbeeldigen moed en volharding, die op het doel, dat hij zich na rijp beraad gekozen had, onversaagd afging, door geen tegenspoed afgeschrikt, door geen voorspoed tot roekeloosheid verlokt. Koelbloedig en streng; een man die zichzelven en zijn krachten gevoelde, hoogmoedig boven zijn afkomst en stand; heerschzuchtig en eigenzinnig, en toch behendig in het leiden van vergaderingen, waarin hij de plaats van dienaar bekleedde, en wier zelfgevoel licht geraakt werd. Eerlijk, en toch niet onbaatzuchtig; zijn eigen voordeel zoekend, terwijl hij de belangen des lands behartigde. Een goed patriot, zooals hij, op het punt van te sterven, zich nog beroemde; maar die het heil des lands onafscheidelijk achtte van de belangen zijner partij en van zijn eigen gezag [1]). Een man, die niemand onverschillig liet, die aan sommigen dwepende bewondering en gehechtheid inboezemde, anderen met afkeer en bitteren haat vervulde. Het toonbeeld van den oud-Hollandschen regent, met velerlei gaven van verstand en gemoed toegerust, dien men niet kan nalaten te bewonderen en te vereeren, maar dien men niet zal beminnen.

Met die algemeene karakterschets moeten wij ons tevreden stellen; het ontbreekt ons aan de noodige gegevens om haar uit te werken. Wij kennen Oldenbarnevelt niet van nabij als mensch, gelijk Prins Willem, sedert de uitgaaf der verzamelingen van Groen van Prinsterer en Gachard. Toen, nu twintig jaar geleden, de scherpzinnige Meijer klaagde, dat de geschiedenis van Oldenbarnevelt nog in het duister lag, verbaasde hij menigeen, dien alles verklaard en helder scheen. Toch had Meijer, als ik hem wel versta, gelijk. Wat weten wij van Oldenbarnevelt buiten zijn openbaar bedrijf? Wat van zijn jeugd, van zijn praktijk als advokaat, van zijn huiselijk leven? Wij kunnen niet eens beslissen, in hoever de beschuldigingen tegen zijn zedelijk karakter en zijn eerlijkheid als pleitbezorger, in later tijd uitgestrooid, overdreven of geheel verzonnen zijn [2]). Welke drijfveeren hem voortdurend

1) De Groot getuigde van hem, „dat hy seer sprack voor de autoriteyt van Hollant, doch sulcq dat hij daermede syn eygen autoriteyt oock seer waernam". (Verhooren enz. van De Groot, blz. 155). Hetzelfde zegt de Engelsche gezant Carleton, in zijn brief aan Winwood van 13/23 Juni 1617: „it is very evident, that his private interest doth sway his judgment in the public, in that no eclipse of the authority of the magistrate, of which he is jealous, can succeed without abridging his particular authority".

2) Ik heb voornamelijk de aantijgingen op het oog, die vervat zijn in de „Gulden legende van den nieuwen St. Jan." — Vgl. mijn opstel in Nijhoff's Bijdragen, N. R. IX, over „de Historie van het Leven en Sterven van Johan v. Oldenbarnevelt".

bewogen, waarop eigenlijk de invloed gegrond was, dien hij op menschen van geheel verschillend karakter uitoefende, welke middelen hij gebruikte, om dien invloed zoovele jaren lang te behouden: naar dit alles mogen wij gissen, weten doen wij het niet.

Ook te zijnen opzichte gevoelen wij met spijt het gebrek onzer letterkunde aan gedenkschriften, zooals Frankrijk vooral, maar ook Engeland, er in onafzienbaren overvloed bezit, aan brieven over huiselijke en bijzondere aangelegenheden, vertrouwelijk geschreven, waarin zich het karakter van den mensch het helderst afspiegelt. Zooals de meeste staatslieden der republiek, zoo staat ook Oldenbarnevelt ons niet als mensch, slechts als staatsman voor oogen. En hoe onvolkomen dan nog! Wij weten, dat hij door zijn invloed allen beheerschte, dat hij elke belangrijke resolutie voorbereidde, ter tafel bracht, aanbeval, doordreef. Maar verlangen wij bijzonderheden te weten, met eigen oogen, als het ware, hem aan het werk te zien, dan worden wij alweer teleurgesteld. Wat zouden wij niet willen missen voor een werk van zijn hand, soortgelijk aan de *Oeconomies* van Sully! — Slaan wij de registers op der resolutiën van de Staten van Holland, nergens vinden wij een blijk van zijn invloed. Besluit volgt op besluit, maar van de discussie geen woord. Onze staatsgeschiedenis draagt nog den sluier, dien de regenten der republiek gewoon waren over hun beraadslaging te werpen. Toen van Meteren in 1599 zijn geschiedenis had uitgegeven, werd hij bij de Staten-Generaal ter verantwoording geroepen, en gevraagd, „wie hem gesubministreerd hadde, 't geen in Haarlieder vergaderinghe is gepasseerd" [1]). Zoo geheimzinnig waakten de Staten steeds tegen het verbreiden van wat er bij hen omging. De Groot merkt ergens op, dat vreemdelingen, die zijn geschiedverhaal lezen, zich zouden kunnen verwonderen, zoo weinig te bespeuren van Oldenbarnevelt's bemoeiing met het staatsbestuur, dien zij toch bij geruchte als boven allen invloedrijk kennen. Maar, zegt hij, dit ligt aan den aard van het Nederlandsche regeeringsstelsel. In een volksregeering zijn de volksleiders, in een alleenheersching 's vorsten dienaars als zoodanig bekend: en in alles wat er belangrijks beraamd en verricht wordt, erkent een ieder hun werk. Maar in de republiek der Vereenigde Nederlanden geschiedt alles op naam der Staten; en te vermelden wie in hun vergaderingen woordvoerders en leidslieden zijn, zou

1) Uit de Resolutie der Staten-Generaal, in de Bijvoegsels op Wagenaar, IXe deel, blz. 3.

onbescheiden wezen, en nijd verwekken bij hen, wier onbeduidendheid tegen den invloed van anderen al te scherp zou afsteken [1]). Wij bejammeren het, dat De Groot zoo overbescheiden is geweest; wij hadden hem gaarne menige schilderachtige beschrijving van buitendien bekende voorvallen geschonken voor de bloote mededeeling van hetgeen er in de raadkamer over gewichtige aangelegenheden gesproken is. Hij, de vriend van Oldenbarnevelt en van diens medearbeiders, had ons, beter dan iemand anders, de leemte der staatsregisters kunnen aanvullen. Maar hij heeft het niet gewild; en al wat wij thans weten: bestaat in dit eene, dat Oldenbarnevelt, door welke middelen dan ook, de regeering der republiek beheerschte. Tot hem wenden zich grooten en vorsten, die iets van de Staten behoeven; aan hem, den dienaar eener kooplieden-regeering, schrijft Koning Hendrik IV eigenhandig; zijn welwillendheid zich te verwerven wordt aan alle gezanten bij de republiek op het hart gedrukt. Reeds in 1589 verwijten de Engelsche ministers den Staten: „dat Oldenbarnevelt alles gouverneert, dat niemand hem durft weerspreken, nauwelijks adviseren" [2]). En hoe waar dit verwijt is, blijkt uit hetgeen De Groot, nadat Oldenbarnevelt was omgebracht, tot bestrijding van de overdrijving der tegenpartij, aanmerkt: „zijn autoriteit is ook zoo groot niet geweest, of ik en anderen hebben dikwijls in de vergadering adviezen gegeven, die van de zijne verschilden" [3]). Dit was het sterkste, dat hij zeggen kon: niet altijd had ieder terstond met het gevoelen van den advokaat ingestemd. Hoe groot moet het

---

1) Histor. I, VI, p. 445. (edit. 1552, 12°). — Een halve eeuw later was De Witt nog van geheel hetzelfde gevoelen „bestaende alle myne glorie (zoo schrijft hij in 1662 aan onze gezanten in Engeland) ende 't best van alle myne actien daerin, dat ick myne superieuren ende vooral my selven moge voldoen, waerin ick niet soude konnen reüsseeren, indien ick niet haer Ed. Gr. Mo. alleen ende in 't geheel toeschreef de eer ende kracht van al 't gene by haer geresolveert ende in 't werck gestelt wordt". (Brieven van en aan De Witt, dl. IV, blz. 228.)

2) Bor, dl. III, blz. 453. — Bor zelf verklaart, dat „alle lands zaken werden bij Oldenbarnevelt's advies en directie beleid". — In later tijd, in 1609, schreef de Engelsche gezant Winwood: Oldenbarnevelt is ongesteld; „in the mean time the States assemble not, and all business, how urgent so ever, stands at a stay." Winwood Papers, III, p. 62.

3) Verantwoordingh, blz. 281. — Elders (Sylloge, II, p. 439) van den Advokaat sprekende zegt hij: „quem cum dico nihil me aliud quam Ordines Hollandiae dicere intelligo." — Jeannin schrijft 28 Januari 1608: „C'est Barnevelt qui a tout fait. Ainsi, que le Roi ne trouve étrange, s'il lui plait, si je m'adresse toujours à lui et si son nom est en tous les endroits de nos lettres; car la verité est que tous ceux qui désirent la paix en l'assemblée générale, qui est le plus grand nombre, dépendent tellement de lui, qu'ils approuvent sa conduite et tous ses avis, sans les contrôler ni autrement considérer", p. 269 (édit. Buchon).

gezag wel geweest zijn, waarop maar zoo weinig viel af te dingen? Niemand zal het dan ook wel voor grootspraak houden als Oldenbarnevelt zelf in zijn Remonstrantie, terugziende op al de moeïlijkheden, na Leicester's vertrek zoo spoedig en volkomen overwonnen, zich beroemt: „en dient gezegd, dat ik mede een principaal instrument over al hetzelve ben geweest".

Zijn staatkundige beginselen heeft hij, zijn geheele bediening door, onveranderd, maar naar zijn tijdsomstandigheden gewijzigd, nageleefd. Welke die beginselen waren, is ons reeds gedeeltelijk gebleken: hij stond de zelfstandigheid der gewesten voor, en, niettegenstaande zijn afkomst uit het Sticht, ijverde hij als advokaat van den lande voor het overwicht van Holland in de Unie. Hij was echter geenszins ingenomen tegen een eenhoofdig bestuur, door privilegiën beperkt en naar de zeden en behoeften der natie ingericht. Tot de opdracht der grafelijke waardigheid aan Prins Willem had hij naar zijn vermogen meegewerkt. Na diens dood was hij een der weinigen, die nu hetgeen men den Prins had toegedacht op Maurits wilden overdragen; door zijn toedoen stemde de stad Rotterdam, wier pensionaris hij was, in dien geest. Maar in plaats van Maurits te kiezen, wendden zich de Staten tot Frankrijk en Engeland, en haalden ten laatste Leicester in het land. Toen, zooals wij zagen, was hij het weer vooral, die Maurits tot stadhouder van Holland en Zeeland deed aanstellen. En daartoe bewoog hem, behalve voorzichtige staatkunde, ook liefde tot het huis van Oranje. Er valt niet aan te twijfelen, dat hij zich en het vaderland verplicht rekende, diens weldaden in zijn kinderen te erkennen. Zooveel hij kon, zonder naar zijn oordeel de belangen van den staat te krenken, heeft hij zich jegens het geheele huis van Oranje steeds dienstvaardig betoond. Met de weduwe van den Prins, Louise de Coligni, stond hij op den besten voet. Uytenbogaert verzekert ons, dat hij die prinses meermalen had hooren getuigen: „dat de diensten, die de advokaat den huize Nassau gedaan had, zoo groot waren, dat zij hem wel mochten houden niet als hun vriend, maar als hun vader" [1]). Zelfs de belangen van Philips Willem, den ongelukkigen oudsten zoon van Willem van Oranje, stond hij steeds zoo welwillend voor, dat de laster hem daarvan een misdaad zocht te maken [2]). Dat hij Maurits,

1) Uytenbogaert's leven, blz. 157. Vgl. Corresp. de Louise de Coligny, par Marshagay, p. 245, n°. 135; en mijn opmerking in den Spectator van 1887, blz. 286.

2) Uytenbogaert's leven, blz. 158. — Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 174.

vooral in den eersten tijd, groote diensten heeft bewezen, wordt erkend; aan zijn ijverige bemoeiingen is het te danken, dat de drie provinciën, waarvan de graaf van Nieuwenaar stadhouder geweest was, Maurits tot diens opvolger aanstelden. De inkomsten van Maurits zijn vooral door zijn zorg aanmerkelijk vermeerderd [1]). En er bestaat grond om te gelooven, dat hij, gedurende het tijdvak dat wij behandelen, gaarne zou hebben meegewerkt om Maurits de souvereiniteit op goede voorwaarden, soortgelijke als met Prins Willem getroffen waren, op te dragen. Eerst in later tijd is de goede verstandhouding tusschen beiden in oneenigheid en naijver omgeslagen, en de advokaat begonnen de verheffing van den Prins tegen te houden.

Veel stelliger dan tegen de heerschappij van een vorst was Oldenbarnevelt tegen de overheersching der menigte. Hijzelf drukte het uit: dat het beter is verheerd dan verknecht te zijn [2]). Hij koesterde voor de volksmeening die verachting, die wij bij zoovelen zijner tijdgenooten aantreffen, en die bij hem nog versterkt was door de ondervinding der Leicestersche troebelen. Vandaar zijn afkeer van de bemoeiing der predikanten met de zaken der regeering; want de meesten hunner behoorden toen ter tijde, wat afkomst en opvoeding betreft, tot de lagere volksklasse, en zij waren de eigenlijke leidslieden der menigte. Op een remonstrantie der Hollandsche predikanten, in Leicester's tijd bij de Staten ingediend, antwoordde Oldenbarnevelt mondeling: „dat mijne heeren de Staten wisten hetgeen zijluiden in hunne remonstrantie gezegd hadden, en nog wel meer daartoe. De remonstranten mochten naar huis keeren en laten de heeren met de zaken begaan" [3]). Dat was uit zijn hart gesproken. De bemoeizucht der predikanten ergerde hem zoo, dat hij om die reden jaren lang niet aan het nachtmaal kwam. Het behoeft wel niet gezegd, dat dezen hem haat voor afkeer terug gaven, hem als vijand van de religie, zoowel als van de leeraars, afschilderden, hem een schelm en verrader der kerke noemden, en de gemeente tegen hem opzetten [4]). Doch het duurde nog lang, eer predikanten en volksmenigte een aanleiding vonden om hem ten val te brengen.

Naast Oldenbarnevelt waren meer bekwame mannen aan de

1) De tractementen, na het Bestand, aan het huis van Nassau toegewezen, staan opgesomd in de Bijvoegsels op Wagenaar, dl. IX, blz. 107.

2) Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 10.

3) Bor, dl. III, blz. 76.

4) Uytenbogaert's leven, blz. 15 vlg.

regeering, evenwel niet één die met hem te vergelijken is, niet één, wiens gezag niet onderdeed voor het zijne. Meest allen werden mettertijd zijn aanhangers; hij begunstigde hen en verplichtte hen aan zich en zijn partij. Enkelen, naijverig op zijn aanzien, vielen hem af, maar eerst toen zich een tegenpartij om Maurits begon te vormen. Onder dezen behoorde François Franken, de zeer bekwame pensionaris van Gouda, eerst grooter voorstander van vroedschaps-regeering en afkeeriger van eenhoofdig bestuur dan de advokaat zelf, later ijveraar voor de souvereiniteit van Maurits, uit ijverzucht tegen Oldenbarnevelt. Maar hij en de overigen zijn van geen genoegzame beteekenis om een eigen plaats in de geschiedenis in te nemen. Ook wordt het tijd, den afgebroken draad van het verhaal weer op te vatten.

VII.

PHILIPS' BEMOEIING MET DE FRANSCHE AANGELEGENHEDEN.

Terwijl de Vereenigde Nederlanden hun staatszaken regelden en Parma het krijgsgeweld liet verflauwen, had Richardot zijn zending volbracht, en keerde met 's Konings bevelen terug. Het was hem niet moeilijk gevallen Parma's vijanden tot zwijgen te brengen: Idiaquez, een der twee voornaamste raadslieden van Philips, en Isabella, zijn meest geliefde dochter, waren begunstigers van Parma. De Koning, zoo hij al heimelijk misnoegen en wantrouwen bleef koesteren, liet daarvan niets blijken; hij toonde zich volkomen tevreden met het gedrag van den landvoogd en gerust omtrent zijn bedoelingen, en hij verklaarde aan niemand beter de behartiging der Spaansche belangen in de Nederlanden en in Frankrijk te kunnen toevertrouwen dan aan hem. Tot zoover had Parma dus alle reden, om voldaan te wezen. Maar 's Konings besluit omtrent het deelnemen aan de burgertwisten van Frankrijk smartte hem des te meer; niettegenstaande al zijn vertoogen en bedenkingen ontving hij bevel, oogenblikkelijk hulptroepen, zooveel hij noodig oordeelde aan de Ligue toe te zenden en zich voor te bereiden om, zoo spoedig mogelijk, in persoon, aan het hoofd van zijn leger, naar Frankrijk te trekken.

Voor wij verder gaan, moeten wij ons den loop der Fransche burgeroorlogen herinneren, voor zoover zij Philips en de Nederlanden betreffen.

Van den aanvang zijner regeering af had Philips de staatkunde van Spanje aan de belangen der Kerk dienstbaar gemaakt; de herstelling van het katholicisme, zooals het op het Concilie van Trente vernieuwd was, was het doel, waartoe hij Spanje's krachten uitputte: de heerschappij van Spanje ging, in zijn oog, aan die der Kerk gepaard. Den oorlog met Frankrijk, een nasleep der oorlogen van Karel V, voerde hij minder om zijn vijand te onderwerpen, dan om tot een duurzamen vrede met hem te geraken, die beiden in staat zou stellen om de toenemende ketterij in hun rijken uit te roeien. Die vrede kwam in 1559 te Cateau Cambresis tot stand, op voorwaarden, die schijnbaar geen aanleiding overlieten tot hervatten van den krijg. Een nieuw tijdperk scheen aan te breken, waarin het belang van den gemeenen godsdienst de bijzondere belangen van beide staten op den achtergrond zou schuiven, waarin de vroegere mededingers tot één heilig doel zouden samenwerken. Het huwelijk tusschen Philips en de dochter van den Franschen Koning moest den band tusschen beide vorsten nog nauwer toehalen.

Hoe getrouw Philips de taak, door hem aanvaard, behartigd heeft, weten wij Nederlanders door al te droevige ondervinding. Maar de Fransche regeering stelde zijn verwachting te leur. Het ontbrak den vorsten, die daar achtereenvolgens den troon beklommen, aan den ernst en de eenzijdigheid, die hem voor zijn taak zoo bijzonder berekend maakten. Het ontbrak hun ook aan een werktuig, geschikt voor hun doel, zooals Philips in het geestdrijvend en koningsgezind Spanje er een bezat. Frankrijk, tusschen het ware geloof en de ketterij verdeeld, zonder dien geloofsijver dien eeuwenlange oorlogen tegen de ongeloovigen aan Spanje hadden ingeboezemd, maakte het de regeering bijna onmogelijk, de ketterij te verdelgen. Wel was er ook in Frankrijk een partij, die met Philips eensgezind was, die voor de Kerk alles over had, die Frankrijk liever verwoest zag dan met ongeloof besmet; maar eerst allengs groeide zij aan, en voor haar hoofd erkende zij niet de regeering, maar het eerzuchtige huis van Guise. Even ijverig en even vastberaden schaarde zich daartegenover de partij der Hugenoten, in zich zelf niet machtig, maar sterk door de verbintenis met een talrijken adel, aangevoerd door de Prinsen van Bourbon, van koninklijken bloede, die tamelijk onverschillig om-

trent de godsdienstige verdeeldheden, uit naijver op Guise, zich aan het hoofd der tegenpartij stelden. Tusschen beide dobberde de volksmenigte; zij was katholiek en verlangde de hereeniging van allen in de moederkerk, zij wilde die des noods met eenig geweld doorzetten, maar had daarvoor niet alles veil, vrede, welvaart, en onafhankelijkheid. Van zulke gezindheid was ook de regeering der drie broeders, die elkander in dien tijd opvolgden, Frans II, Karel IX, Hendrik III, en in het bijzonder de Koningin-moeder, Katharina de Medicis, die doorgaans op de regeering een overwegenden invloed uitoefende. Bevreesd voor de hoofden der beide uiterste partijen, zocht zij den een door den ander te bedwingen, en zoo over allen te heerschen. Maar om tweeërlei dweepzucht in toom te houden werd krachtiger hand vereischt dan die in dit diep bewogen tijdvak Frankrijk bestuurde. In plaats van boven de partijen te staan, slingerde de regeering heen en weder tusschen beide. Niet in staat, om de telkens opnieuw uitbrekende godsdienstoorlogen te verhinderen, bleef haar niets over dan de keus der partij, die zij zou volgen. Meestal beheerscht door de katholieke hartstochten, gaf zij toch somwijlen aan den aandrang der Hugenootsche grooten toe. Tot een verdelging der ketterij, zooals Philips bedoeld had, en waartoe hij meer dan eens zijn medewerking aanbood, kwam het niet. De oude naijver tegen Spanje, door geen vredesverdrag, door geen vorstenhuwelijk uit te dooven, sprak somwijlen luider dan de ijver voor het geloof. Eens zelfs, in het gedenkwaardige jaar 1572, was Koning Karel IX zoo goed als gewonnen voor de plannen van Coligni, den aanvoerder der Hugenoten. Niets minder werd er bedoeld dan een verbond met Engeland, door een huwelijk van 's Konings broeder, den ook bij ons bekenden hertog van Anjou, met Koningin Elisabeth, en dan gemeenschappelijke bevrijding der door Alva verdrukte Nederlanden. Reeds was Bergen in Henegouwen door Lodewijk van Nassau, met medewerking der Hugenoten, bemachtigd, gansch Holland en Zeeland, op het sein der inneming van Den Briel, in opstand, al de Nederlanden beroerd door de invordering van den tienden penning. Nooit was het gevaar van een Engelsch-Franschen aanval geduchter geweest voor de Spaansche heerschappij dan op dat oogenblik. Maar de Guises en hun partijgenooten, verschrikt van den invloed, dien Coligni op den Koning uitoefende, riepen den dollen geloofsijver der Parijzenaars te hulp, en de Bartholomeüsnacht verschoof voor lang de vijandelijke plannen der Fransche regeering tegen Spanje, en haar verbintenis

met Engeland. Toch werd het nauwere verbond, waartoe Philips, na het gebeurde, den Franschen Koning aanzocht, van de hand gewezen met de machtspreuk, dat een Koning van Frankrijk alleen met zijn volk verbonden mag zijn. De Hugenoten, een tijd lang vervolgd, verwierven zich alras weer den vroegeren godsdienstvrede. En toen in 1581 de Nederlanden, die Philips zoo even hadden afgezworen, Anjou, 's Konings broeder, tot het opperbevel riepen, verscheen deze met een leger tegen Parma in het veld, met de openlijk erkende medewerking zijner moeder, en niet zonder heimelijke ondersteuning van de regeering zijns broeders. Dat hij, in plaats van de Nederlanden tegen den vijand bij te staan, hun vrijheid belaagde, en zoo zijn aanzien alras verloor en met schande naar Frankrijk terugkeerde, nam toch de beleediging niet weg, door zijn komst aan Philips aangedaan. Geen wonder, dat deze dien hoon zocht te wreken, en de katholieke partij in Frankrijk in haar tegenstand tegen de regeering stijfde.

Aan het hoofd dier partij stonden op dezen tijd drie broeders uit het geslacht van Guise, Hendrik, de Kardinaal en Mayenne, alle drie in verschillende mate met uitstekende lichaams- en geestesgaven bedeeld, bij de menigte, vooral te Parijs, meer dan iemand, meer dan de Koning zelf, in aanzien, blakende van geloofsijver en afschuw van de ketterij, tevens vol eerzucht en familietrots. De gematigdheid der regeering jegens de Hugenoten was hun een gruwel; maar ook een persoonlijke grief verbitterde hen tegen den Koning: deze omringde zich met onaanzienlijker en daarom afhankelijker raadslieden, en hield de Guises op een afstand.

Zulke mannen waren juist voor Philips' plannen geschikt, en, nu elke poging, om de Fransche regeering te winnen mislukt was, wendde hij zich tot hen. In den beginne vond hij ze huiverig om toe te treden; een verbintenis met een vreemden vorst was hun nog te gewaagd. Maar spoedig gebeurde er iets, dat alle schroomvalligheid deed verdwijnen: Anjou, de vermoedelijke opvolger des Konings, stierf, en door zijn dood werd een ketter, de aanvoerder der Hugenoten, Hendrik van Navarre, de naaste erfgenaam der kroon. De Koning toonde zich genegen, hem als zoodanig te erkennen, mits hij maar, gelijk hij reeds eens voor een poos gedaan had, tot de katholieke kerk overging. Dan kreeg Frankrijk een katholiek in naam, een ketter in het hart, tot Koning. Was zoo iets te dulden! De belangen van den godsdienst moesten zwaar-

der wegen, dan zelfs de onafhankelijkheid van den staat; en de beruchte Ligue tusschen de Fransche katholieken, met Hendrik van Guise aan het hoofd, en den Spaanschen Koning kwam tot stand. Het hoofddoel was: wering van den ketterschen Koning en uitroeiing der ketterij in Frankrijk. Philips beloofde een aanmerkelijke ondersteuning in geld, en verkreeg daarentegen de toezegging van een paar betwiste grensplaatsen en belofte van medewerking tot het onderwerpen der oproerige Nederlanden. De Ligue werd gesloten kort na den dood van Prins Willem, terwijl Parma op het toppunt van zijn voorspoed was.

Alles ging in den aanvang naar wensch. De groote meerderheid des volks, gedurig ijveriger voor de katholieke belangen gestemd, sloot zich met geestdrift aan de Ligue aan. De Koning, om niet buitengesloten en verlaten te worden, dacht zich aan haar hoofd te plaatsen; hij nam de harde voorwaarden aan, die zij hem stelde, en beloofde haar zelfs de Hugenoten te vervolgen; maar alras zag hij in, dat hij zoodoende zich tot haar dienaar had vernederd, dat Guise haar hoofd was gebleven en slechts in naam zijn verbond met Philips had opgezegd. Buiten den Koning om handelde Guise over de troonopvolging met Philips, met den Paus; het was zelfs twijfelachtig of hij het sterven des Konings wel zou afwachten, of hij hem niet, als onwaardig om te regeeren, naar een klooster verbannen zou. De Guises beroemden zich erfgenamen te zijn van de Karolingers; de laatste van dezen was weleer door 's Konings voorvaderen van de kroon beroofd; het zou slechts herstelling van het voor eeuwen geschonden recht wezen, indien de naneef van Karel den Groote de plaats van den laatsten Capetinger innam. Wie zou zich daartegen verzetten? Toen de Koning het waagde, in de hoofdstad zijn verguisd gezag met de wapenen zijner Zwitsers te handhaven, stiet hij het hoofd tegen de ijlings opgeworpen barricaden, en, in zijn paleis belegerd, moest hij Guise te hulp roepen om de burgerij te bevredigen, die nauwelijks haar lieveling zag, of zij ontwapende zich en keerde tot rust. Diep vernederd week de Koning naar Blois, en riep daarheen, naar oud gebruik, de standen des rijks, tot zijn voorlichting en tot herstelling van het gezag der regeering, te zamen. Maar ook op de Staten-vergadering ontmoette hem de overmacht van Guise; bijna alle leden waren de Ligue toegedaan en volgden de leiding van haar hoofd. De kroon was blijkbaar in gevaar; de Koning droeg haar slechts zoolang Guise het vergunde, en op de voorwaarden, die deze goedvond. Een laatste poging tot ver-

zoening met hem sprong af. Toen vatte eindelijk de machtelooze Koning een wanhopend besluit; hij deed den onderdaan, dien hij niet durfde, niet kon terechtstellen, verraderlijk vermoorden, diens broeder, den kardinaal, ter dood brengen, de andere leiders der Ligue, voor zoover hij ze bereiken kon, in hechtenis nemen. In haar hoofden hoopte hij de geheele partij te vernietigen. Gewichtige gebeurtenis, ook voor de Nederlanden! Zij was het tegenovergestelde van den Bartholomeüs-moord. Zooals die de Spaansche heerschappij in de Nederlanden van een dreigenden aanval verlost had, zoo bracht thans de moord van Guise die heerschappij in onvoorzien gevaar.

Geen wonder, dat Parma onder zulke omstandigheden zich in geen veel omvattende ondernemingen gestoken had. De betrekking, waarin Philips tot de Ligue stond, dwong hem, haar te hulp te komen; zijn belang vorderde het evenzeer. Wij zagen reeds, hoe Parma het geld, dat hij zelf zoozeer behoefde, terstond aan de Liguisten gezonden had; een regiment Duitschers, voor dat geld geworven, kwam juist van pas het katholieke leger versterken. Een oogenblik slechts had de moord van haar hoofden de Ligue ter neer geslagen; verontwaardiging en wraakzucht deden haar nu des te moediger opstaan. Parijs het eerst, en op zijn voorbeeld de overige Liguistische steden grepen naar de wapenen; Mayenne, de eenige overgebleven broeder van Guise, werd door allen als zijn plaatsvervanger aangenomen. De Paus vroeg dreigend den Koning rekenschap van den moord, aan een kardinaal gepleegd, en sprak den banvloek over hem uit. Een poging, om Philips te bevredigen werd door dezen koel en smadelijk afgewezen. Dus moest de Fransche Koning zich wel op oorlog met de Ligue en haar bondgenooten voorbereiden. Wat bleef hem, alleen tegen zoo velen, over, dan zich in de armen van Hendrik van Navarre en zijn Hugenoten te werpen [1])? Hij vereenigde wat hij aan krijgslieden bijeen kon brengen met de geringe maar welgeoefende legermacht van Hendrik, en kwam daarmee, na een reeks van kleine overwinningen behaald te hebben, de oproerige hoofdstad zelve belegeren. Het scheen, dat de Koning, dien de Kerk had vervloekt, met zijn ketterschen bondgenoot de macht der kroon eerlang herwonnen zou hebben, toen plotseling een monnik, in

1) Reeds in Januari 1689 schreef de schrandere Walsingham: „Men of best judgment and best affected here do wish that Spain would make himself a party with those of the ligue, as the only way to drawe the King to use the King of Navarre's service and those of the religion." — Wright, Queen Elisabeth, II, J. 395.

wien geloofsijver en wraakzucht met een heidensch welgevallen in tyrannen-moord samenwerkten, den moordenaar van Guise verraderlijk ombracht. Stervend erkende deze den Koning van Navarre voor zijn wettigen opvolger, en vermaande hem tevens de ketterij af te zweren en den godsdienst van het Fransche volk te omhelzen.

Welk een verandering in zoo weinig maanden! Zou zij Philips schaden of voordeelig zijn? Wie kon het voorzien? Wel had thans Hendrik IV recht op de kroon, maar zou een ketter ze kunnen bemachtigen? In zijn plaats erkende de Ligue zijn hoogbejaarden oom, den kardinaal van Bourbon, als Koning; doch deze sedert den moord van Blois een gevangene, had buitendien, reeds den voet in het graf. Zijn dood, die spoedig volgde, en die toen reeds als nabij te voorzien was, opende den strijd om de troonopvolging opnieuw. Als Hendrik van Navarre, de ketter, werd afgewezen, wie zou dan den troon beklimmen? Er waren er zooveel die er aanspraak op maakten: Mayenne; de zoon des vermoorden Guise, de hertog van Lotharingen, de hertog van Savoye. Niet een van hen had onbetwist recht, niet een was machtig genoeg om de kroon te bemachtigen en tegen de overigen te verdedigen. Maar achter hen trad Philips van Spanje op, als handhaver der rechten van de Infante Isabella, zijn dochter; en zijn macht gaf klem aan een aanspraak, die ook op zich zelve niet ongegrond was. De Infante was geboren uit de zuster der drie laatste Koningen; zonder de Salische wet, die de vrouwen van de opvolging uitsloot, was zij de naaste om haar ooms op te volgen. En die Salische wet, voor eeuwen met geweld ingevoerd, zou die thans niet wijken voor den drang der omstandigheden? Meer dan twintig jaar geleden had de oom der drie Guises, de kardinaal van Lotharingen, reeds aan de Spaansche ministers voorgespiegeld, dat, als de Koning van Frankrijk en zijn broeders kinderloos kwamen te sterven, de Infante aanspraak op de kroon zou kunnen maken; de Salische wet, (had hij er bijgevoegd) waarvan zooveel gesproken wordt, is maar kortswijl, en de beletsels, die zij in den weg stelt, zouden de Spaansche wapenen licht te boven komen [1]). De omstandigheden hadden twintig jaar lang de gewenschte gelegenheid niet geopend, maar Philips had niet uit het

1) „La loi salique, dont on parle, est une plaisanterie, et les armes aplaniraient les les difficultés qu'elle oppose." — Brief van Alva aan Philips, 1 November 1567, bij Gachard, Corresp. de Philippe II, t. I, p. 593.

oog verloren, wat hem de kardinaal eens had voorgespiegeld. Met minder schijn van recht had hij Portugal aan zijn kroon gehecht; waarom zou het onmogelijk zijn Frankrijk insgelijks, zoo al niet in te lijven bij het Spaansche rijk, toch tot een vasalstaat van Spanje te maken?

Hoe groote belangen stonden thans in den Franschen burgeroorlog op het spel! Aan den uitslag hing het lot van katholicisme en protestantisme. Raakte Frankrijk, op wat wijs dan ook, aan de staatkunde van Philips ondergeschikt, dan werd het Spaansche katholicisme, met zijn inquisitie en *autos da fe*, in Europa overheerschend. Kwam daarentegen de Hugenoot op den troon, dan werd hij, als van zelf, het hoofd der protestanten, die reeds lang een algemeene unie zochten te vormen; Elisabeth, de protestantsche vorsten van Duitschland, van Denemarken en Schotland misschien, zouden zich met hem vereenigen: de onderwerping der Nederlanden werd dan bijkans onmogelijk. Het lot van Europa was het dus, waarover in Frankrijk gestreden werd. Dit gevoelden allen, protestanten en katholieken. Onze Staten weten, te midden hunner eigen bezwaren, toch nog middelen te vinden om Hendrik IV bij te staan. En Parma moet de Nederlanden tijdelijk laten varen om de Ligue te hulp te snellen.

Hoe smartelijk het dezen viel, de onderwerping der oproerige gewesten, die hij bijna voltooid had, te moeten opgeven; hoe weinig lust hij had, om met slechts geringe hulpmiddelen zich te mengen in den worstelstrijd der Fransche partijen, hebben wij reeds gezien. Aanvankelijk had hij niets dan rampen aan die tusschenkomst beleefd. Het geld, uit de Nederlanden naar de Ligue gezonden, had hem belet zijn eigen troepen te betalen, en had gevaarlijke muiterijen verwekt. Soldatenoproer, meer nog dan de ellende van den oorlog, verontrustte de reeds bevredigde gewesten; de gevolgen der Spaansche furie lagen nog versch in het geheugen. En wat had zijn bijstand aan de Ligue gebaat? De sommen, die hij overmaakte, waren, nauwelijks aangekomen, reeds opgeteerd; telkens grootere werden er vereischt, meer dan zelfs de schatten van Peru konden opleveren. Hoeveel nuttiger had Parma ze tot bestrijding der Vereenigde Provinciën kunnen besteden [1]).

1) Voor Parma's tusschenkomst in Frankrijk en hetgeen daarmee samenhangt, is mijn voorname bron Dondinus: „De rebus in Gallia gestis ab Alexandro Farnesio". Een uitmuntende bron, tot nog toe door onze geschiedschrijvers over het hoofd gezien. Dondinus

En nu moest hij, behalve geld, nog troepen afzenden. Het bevel, door Richardot overgebracht, was te uitdrukkelijk om het niet op te volgen; en Mayenne hield dringend aan om bijstand van ruiterij, zonder welke hij tegen de ridders van Hendrik IV niets kon ondernemen. Een uitgelezen ruiterschaar, Walen, Italianen, Spanjaards, daarbij een aantal Belgische edellieden, te zamen achttien honderd man sterk, onder het bevel van Philips van Egmont, werd eindelijk door Parma aan de Ligue te hulp gezonden. Met die macht versterkt, durfde Mayenne Koning Hendrik te gemoet gaan: bij Ivry raakten zij slaags: — niemand die niet weet met wat uitkomst. De witte vederbos van den ridderlijken Koning wees aan zijn strijdlustige edellieden den weg der overwinning; Mayenne's leger werd verstrooid, Parma's ruiters leden na een heldhaftig gevecht een bloedige nederlaag, hun aanvoerder en drie honderd met hem bleven op het slagveld. Een treurig begin, voorwaar, van de Spaansche tusschenkomst in Frankrijk.

Tegen zulke tusschenkomst waren dan ook allen gestemd, die in staat waren over den toestand van Europa en bepaaldelijk over dien van Nederland, te oordeelen. De Belgische grooten keurden haar, als uit één mond, ten sterkste af, en beklaagden zich over den landsheer, die hun veiligheid, zelfs hun vrijheid op het spel zette, om vreemden buitenslands te hulp te komen; zij herinnerden aan de fabel van den hond, die, om het beeld in den waterspiegel te grijpen, het stuk vleesch uit den bek liet glippen: het winnen van de Fransche kroon zou voor een vreemden vorst even onmogelijk zijn, als voor den hond het grijpen van het spiegelbeeld; wat alleen zeker was, was het verlies der Nederlanden, als men ze van de Spaansche troepen ontblootte. Twee mannen van zoo uiteenloopende inzichten, zoo vijandig zelfs tegen elkander gezind, als Parma en Champagny, de broeder van Granvelle, stemden in het afkeuren van de tusschenkomst in Frankrijk volkomen overeen. Van den laatsten onderschepten de Hugenoten een brief, waarin hij den Spaanschen Koning smeekte af te zien van een zoo heillooze onderneming, die op niets minder zou uitloopen dan op het

---

had brieven van Parma en andere voorname personen voor zich, en geschriften die voor ons niet toegankelijk zijn, onder andere, de Commentarios van Pedro de Castro, den kamerdienaar van Parma. — Verder geeft de Tassis goede berichten, wiens Commentarii in de Analecta van Hoynck van Papendrecht, Tom. II, p. II, zijn afgedrukt. — Ranke's meesterlijke geschiedenis van Frankrijk bevat, uit allerlei ongedrukte bescheiden, een aantal nieuwe bijzonderheden.

verderf der Nederlanden. Immers, terwijl de Spaansche krachten vruchteloos in Frankrijk werden verspild, zouden de afvallige gewesten krachten winnen, en, door Engeland ondersteund, de onbewaakte gewesten des Konings overweldigen. De wufte Franschen, die, thans aan zich zelf overgelaten, elkaar vernielden, zouden, bij een aanval van buiten, zich alras verstaan om hun wapenen tegen den vreemden aanvaller te vereenigen [1]). Het zwaarste had bij Philips Parma's raad moeten wegen. En Parma, niet berustend in de boodschap, door Richardot hem overgebracht, verzuimde niets om den Koning nu nog van zijn opzet af te trekken. In brief op brief zette hij alles uiteen, wat Philips tot beter inzicht in het roekelooze zijner onderneming kon brengen. Hij stelde hem voor, hoeveel kans er bestond om binnen kort de Nederlanden geheel te onderwerpen: hij gaf breed op van de belangrijkheid der pas gewonnen vesting Geertuidenberg, die tegen Holland, even als Sluis tegen Zeeland, een bij uitstek geschikt punt van aanval wezen zou. Het droge weder van het aangevangen jaar, 1590, was voor krijgsbedrijven bijzonder gunstig. Geld en troepen, in matigen getale, had hij slechts noodig om een spoedige onderwerping van alle gewesten te kunnen beloven. Maar, als de tocht naar Frankrijk moest doorgaan, verdween het uitzicht op nieuwe veroveringen: het behoud zelfs van het reeds veroverde werd dan onzeker. Want het leger, door het sneuvelen van een aantal oude soldaten, wier verlies de nieuw aangeworvene slechts gedeeltelijk vergoeden konden, verzwakt, was op verre na niet talrijk genoeg om èn in Frankrijk krachtig op te treden, en tevens de talrijke sterkten in de Nederlanden te bezetten. Reeds hadden de onderbevelhebbers, de bekwame Verdugo in het bijzonder, verklaard, dat zij zonder versterking hun posten niet konden behouden. Aan het bijeentrekken der garnizoenen tot een leger om in Frankrijk te dienen, viel dus niet te denken, zoo men niet gewichtige vestingen wilde prijsgeven. Buitendien waren meerdere regimenten in openlijken opstand, andere niet te vertrouwen. Om al die redenen moest de tocht naar Frankrijk worden uitgesteld, totdat nieuwe lichtingen het leger aanmerkelijk hadden versterkt, en overvloed van geld in staat stelde om den muiters te voldoen. Dan eerst zou, zonder gevaar voor de Nederlanden en met kans op goeden uitslag, de onderneming tegen Frankrijk kunnen doorgaan. — Er waren in 's Konings raad en aan zijn hof invloedrijke

1) Thuanus, l. 100, c. 5.

mannen genoeg, die in de bezorgdheid van Parma deelden, en zijn voorstellen ondersteunden; Idaquez, onder anderen, was het volkomen met hem eens; hij raadde den Koning, liever dan openlijk partij te trekken, de tweedracht der Franschen heimelijk aan te stoken, en, terwijl zij zich onderling verzwakten, zelf zich te versterken en toe te rusten, in afwachting van het geschikte oogenblik om, met toereikende macht, tusschen beiden te komen.

Maar Philips, hoe bedachtzaam hij placht te zijn, luisterde thans gretig naar de grootsche voorstellingen van Christophoro de Moura, den Portugeeschen edelman, door wiens toedoen vooral hij meester van Portugal was geworden. Deze, vol geestdrift voor de grootheid van zijn aangenomen vaderland, dwepende met het ideaal van een Europa, vereenigd in het katholieke kerkgeloof van Trente en beheerscht door den invloed van Spanje, dreef nu tot de onderneming tegen Frankrijk, zooals hij te voren tot den aanslag op Engeland had aangespoord. In Frankrijk, oordeelde hij, zou het lot van Nederland beslist worden; liet men daar Hendrik van Navarre den schepter bemachtigen, dan was de Spaansche heerschappij van Nederland in gevaar; want de kettersche Koning van Frankrijk zou zijn geloofs- en bondgenooten voorzeker te hulp snellen en niet rusten, voordat de Spanjaarden ook uit België verdreven waren. Nog meer: den ouden strijd om Italië zou hij hervatten, als bij den vroegeren naijver nog godsdiensthaat tot vijandelijkheid aanspoorde. Daarom het gevaar gekeerd, waar het ontstond; in Frankrijk de bron van al het kwaad, dat Spanje bedreigde, zonder verwijl gestopt. Zoo eens de goede zaak in Frankrijk zegevierde, volgde de herovering der Nederlanden vanzelf. Parma oordeelde als landvoogd der Nederlanden, en zag de algemeene belangen van Spanje voorbij. De Koning moest verder zien, en het voordeel van het oogenblik opgeven, waar het er op aankwam, de toekomst voor goed te verzekeren. Die raad klonk aangenaam in de ooren des Konings. Hij kwam overeen met de vermaningen van Paus Sixtus V, denzelfden die tot het uitzenden der armade tegen Engeland had aangespoord; hij kwam overeen met de geheime begeerten van den Koning zelven, die niets vuriger wenschte, na de zegepraal van zijn geloof, dan een kroon voor het hoofd zijner geliefde dochter.

Zoo bleef Philips bij zijn opzet, — en daaraan, meer dan aan iets anders, hebben wij ons volksbestaan te danken. Als wij de krachten berekenen, die de Spanjaards in de volgende jaren aan den Franschen oorlog verspild hebben, dan kunnen wij ons niet

zonder huivering voorstellen, wat er van Nederland zou geworden zijn, als die allen tegen den opstand waren gericht.

Na de nederlaag bij Ivry beval Philips ten stelligste, dat Parma, zonder zich om de Nederlanden te bekreunen, in persoon naar Frankrijk zou optrekken. Deze aarzelde een oogenblik wat te doen: te gehoorzamen, en zich bloot te stellen aan den tegenspoed dien hij voorzag, of zijn bewind neder te leggen, en zich te onttrekken aan het uitvoeren van plannen, die hij had afgeraden. Hij besloot ten laatste aan het bestuur te blijven, en te doen hetgeen hem gelast werd. Reeds had hij zijn ruiterij over de grenzen vooruit gezonden: weldra, in Augustus 1590, brak hij in persoon met zijn geheele leger op. Een aanzienlijke som gelds, uit Spanje overgemaakt, had hem in staat gesteld om zich behoorlijk toe te rusten.

Het was hoog tijd, dat hij zich haastte. Want Hendrik IV, na de overwinning van Ivry steeds voorspoedig, hield thans met twintig duizend krijgslieden Parijs van alle zijden ingesloten, en scheen op het punt van de uitgeputte stad in zijn macht te krijgen. Wien staan de bijzonderheden dier altijd gedenkwaardige belegering niet voor den geest: de jammeren en de gruwelen van den hongersnood, de godsdienstige dweperij der bevolking, die haar meer tot lijden en afwachten dan tot bezonnen handelen moed gaf? De vurige aanspraken van monniken en Jesuïeten, die de leer der volksoppermacht misbruikten om het verzet tegen den ketterschen vorst te rechtvaardigen, de tegenwoordigheid van 's Pausen legaat, die tot volharding tegen den vijand der Kerk aanspoorde, en de belofte der Spaansche gezanten, die op de toerustingen van Parma wezen, hielden lang de geestdrift levendig. Maar hongersnood put het dolste fanatisme uit. Het dagelijks nijpender gebrek had reeds tot onderhandeling met de belegeraars geleid, — toen eindelijk aan de noordelijke grenzen de Spaansche troepen in beweging kwamen, zich met het leger der Ligue vereenigden, en tot ontzet der stad aanrukten.

Het was een prachtig heir, waarmede Parma in Frankrijk verscheen. Sedert Spanje en Frankrijk, vóór veertig jaar, vrede hadden gesloten, was er geen zoo statig leger in het veld gezien. De kern van Hendrik's krijgsmacht waren de moedige edelen, die, waar er te vechten viel, bij honderden aansnelden, maar die na den slag even snel weer verliepen: onovertroffen in den strijd, maar niet volhardend, en daarom in een slependen oorlog en bij langdurige belegeringen niet wel te gebruiken. Parma's leger

daarentegen bestond uit soldaten, die van den oorlog hun handwerk maakten, aan krijgstucht gewend, in den langen Nederlandschen oorlog geoefend, vol vertrouwen op hun aanvoerder. Hun aantocht was voldoende om Parijs te ontzetten. Hendrik IV brak het beleg vanzelf op; hij dacht Parma tot een slag te dwingen, en, als bij Ivry, door persoonlijken moed en door de onstuimige dapperheid zijner edelen, de slagorde van Parma's geregelde benden te breken. Maar deze, tevreden met hetgeen zijn komst alleen had uitgewerkt, en vast besloten niet zonder noodzaak te wagen, begeerig bovenal om zonder verlies naar zijn eigen krijgstooneel terug te keeren, trok, onder aanhoudend schermutselen met de hem vervolgende Fransche ruiterscharen, af, nadat hij, door het vermeesteren van een paar sterkten, voor de veiligheid der hoofdstad gezorgd had. Een deel zijns legers liet hij onder Mayenne achter; het overige legde hij langs de grenzen in de winterkwartieren. Het was December eer hij te Brussel terugkwam.

Ontegenzeggelijk had hij zijn krijgsroem gehandhaafd; welk bewijs van zijn overwicht had sterker kunnen spreken dan het oogenblikkelijk opbreken van het beleg bij zijn aantocht? Maar was de Ligue inderdaad geholpen? Geenszins. Daartoe had Parma, zooals de Spaansche gezanten te Parijs, zooals Philips zelf verlangden, de algemeene leiding in den op twintig plaatsen te gelijk te voeren burgeroorlog moeten op zich nemen, zich zelven en de macht, waarover hij beschikte, onverdeeld aan den strijd met Hendrik IV moeten wijden. Zijn aftocht wekte algemeen misnoegen, algemeen wantrouwen tegen zijn bedoelingen. Mayenne en de hoofden der Ligue begrepen, dat hij den oorlog in het belang van Spanje wilde rekken, niet in het belang der Kerk tot een spoedig einde brengen. De Spaansche gezanten daarentegen, en Moreo inzonderheid, beschuldigden hem bij Philips, dat hij, als Italiaansch vorst, bevreesd voor de overmacht van Spanje, de Spaansche heerschappij in Frankrijk niet wilde bevestigen; dat hij opzettelijk te laat in het veld was gekomen en te vroeg teruggekeerd; dat hij, minder om de Franschen gerust te stellen dan om Philips' plannen te dwarsboomen, bij een proclamatie openlijk had toegezegd de onafhankelijkheid van het Fransche grondgebied te zullen eerbiedigen. Brieven, met zulke klachten opgevuld, door de Hugenoten onderschept, werden Parma in handen gespeeld; hij wist buitendien reeds, hoe zijn vijanden hem steeds bij den Koning verdacht zochten te maken. Daarom zond

hij, kort na zijn terugkomst, den jongen Idaquez, een zoon van Philips' voornamen raadsman, naar Madrid, met gelijken last als vroeger Richardot, om zijn daden en bedoelingen te rechtvaardigen, om den Koning in te lichten omtrent den toestand van Frankrijk en van de Nederlanden, en om hem zoo mogelijk nog het heillooze zijner tusschenkomst in Frankrijk te doen inzien.

Want nog afkeeriger dan te voren was Parma na zijn veldtocht van de plannen, die hij moest uitvoeren. De verdeeldheid der Liguistische hoofden, hun onderlinge naijver, hun hebzucht, hun zorgeloosheid hadden hem innig geërgerd; hun machteloosheid, hun leidelijk steunen op Spanje's hulp en Spanje's geld, en daarbij hun tegenwerken van Philips' aanspraken, hadden hem overtuigd, dat er met zulke bondgenooten niets was uit te richten. Niet alleen dat zij voor de levensbehoeften van zijn leger volstrekt niet hadden gezorgd, zelfs in de behoeften hunner eigen benden moest het geld van Spanje voorzien. Gebrek aan leeftocht had zijn krijgsvolk tot plunderen gedreven, en het zoodoende bij de Fransche boeren gehaat gemaakt; ware hij niet onverwijld naar Nederland teruggekeerd, dan, voorzag hij, zouden zijn soldaten, die als van God gezonden redders waren ingehaald, ten laatste als niet veel beter dan roovers zijn uitgedreven. Dat alles moest Idiaquez den Koning onder het oog brengen. Ongelukkig dat hij er nog afschrikkender bericht had bij te voegen: reeds had de korte afwezigheid van den landvoogd aan zijn provinciën onberekenbare schade berokkend. Nog voordat hij vertrokken was, had een stoute aanslag de vesting Breda aan de Staten doen overgaan, en de toerusting tot den Franschen oorlog had verhinderd haar te hernemen. En nauwelijks had hij zich naar Frankrijk gewend, of in zijn rug was Maurits met een klein leger, maar dat rijkelijk van geschut voorzien was, in Brabant gevallen, en had er, in de buurt van Breda en 's Hertogenbosch, niet alleen het platte land afgebrand en uitgeplunderd, maar ook forten en kleine vestingen weggenomen. Doch nog erger dan de vijand, had zijn eigen krijgsvolk van zijn afwezigheid gebruik gemaakt. Op Verdugo's dringende aanvraag had hij naar Groningerland een geheel regiment Spaansche soldaten gezonden, te gereeder, omdat hij hoopte, dat de muiterij, waarmee het besmet was, niet licht in zulke schrale kwartieren zou uitbreken. Maar de landvoogd, dien hij als zijn plaatsvervanger had achtergelaten, de grijze Mansfelt, had hun, uit lust om de Spanjaarden te believen, verlof gegeven om naar Brabant terug te keeren. Nauwelijks daar gekomen,

sloegen zij aan het muiten, plunderden en brandschatten het omliggende land; en, daar er aan hun onderwerping niet te denken viel, zag Parma zich genoopt met hen te onderhandelen, een rond jaar lang, totdat zij eindelijk, door gedeeltelijke betaling verzoend, weer in dienst traden. Maar het geheele jaar 1591, waarin hun medewerking zoo nuttig had kunnen zijn, bleef Parma van hun hulp verstoken.

Van alle kanten ging gejammer op over den toestand der vestingen, die de Spanjaarden nog ten noorden van de Maas in handen hadden; overal was de bezetting ontoereikend, en muitziek wegens slechte betaling en gebrekkig onderhoud: overal waren de vestingwerken vervallen, de krijgsvoorraad uitgeput. Verdugo, de stadhouder van Friesland, na Parma de bekwaamste krijgsman, die er in de Nederlanden was, kwam zelf naar Brussel om den hachelijken staat zijner provincie te doen kennen. Zonder aanmerkelijke hulp waren de vestingen aan den IJsel en aan den Waal, was Groningen zelf in gevaar. Het was een zegen, dat de Staten in het afgeloopen jaar niets belangrijks ondernomen hadden; maar als zij in den aanstaanden zomer, zooals te verwachten was, met meerdere macht te velde kwamen, dan was van meer dan eene vesting de verdediging wanhopig. Dat wist Parma even goed als Verdugo zelf. Maar wat eraan te doen? Geen genoegzame middelen stonden te zijner beschikking: de Fransche krijg had verslonden wat tot behoud van Nederland had moeten dienen.

Zoo begon het gedenkwaardige jaar 1591, dat gebeuren zag wat de vijand sidderend had voorzien, dat de Republiek in éénen veldtocht zag herwinnen wat haar een reeks van rampspoedige jaren langzamerhand ontweldigd had.

VIII.

DE VELDTOCHT VAN 1591 EN 1592.

Lang hadden de Staten gehuiverd, den oorlog, sedert jaren met moeite verdedigenderwijs volgehouden, aanvallend te gaan voeren. Het was onder al den tegenspoed, die op het verbreken der Gentsche pacificatie gevolgd was, stelregel bij hen geworden, dat aanvallend te werk te gaan tegen het oude, beproefde krijgsvolk van den vijand een waagstuk was, dat alle kansen tegen zich had;

dat de verdediging van het sterk gelegen Holland en Zeeland en Friesland al was, wat hun hun krachten toelieten te beproeven. Zoo zagen wij hen dan ook, totnogtoe, zich bepalen tot het afweren der aanslagen van Mansfelt op den Bommelerwaard, en van Verdugo in Groningerland. Verder voorzagen en versterkten zij de vestingen, en verbeterden zij den toestand van het krijgsvolk. En zooveel hun maar eenigszins mogelijk was, ondersteunden zij Hendrik IV tegen zijn Spaanschgezinde vijanden, overtuigd, dat het lot van Nederland onafscheidelijk aan dat van Frankrijk verbonden was.

De eerste, die moed vatte, om van Parma's verlegenheid gebruik te maken, en hem in zijn eigen gebied te gaan bestoken, was Willem Lodewijk van Friesland. Toen de Spaansche troepen, in het voorjaar van 1590, naar de Fransche grenzen aftrokken, toen het tweede, heviger, oproer onder Parma's krijgsvolk uitbarstte, toen het begon uit te lekken, dat 's vijands vestingen slecht onderhouden en niet genoegzaam voorzien waren, kwam hij in persoon naar Den Haag, en drong er bij de Staten ten sterkste op aan, dat zij de gelegenheid, die zich zoo veelbelovend aanbood, niet zouden verzuimen. Hij rekende hun de kansen voor, die zij hadden van te slagen, de oneenigheid der Spaansche bevelhebbers, de onwilligheid der soldaten, de ziekte van Parma, de afleiding, die de Fransche burgerkrijg verschafte, daarentegen den verbeterden toestand van het leger der republiek, de natuurlijke hulpmiddelen, die de aard van het land en de heerschappij over de stroomen aan een aanvallend leger aanboden. En hoe groot waren de voordeelen, die men kon behalen! Zoo het gelukte, de grensvestingen boven den Rijn te vermeesteren, zou het in het vervolg veel gemakkelijker vallen den rondom gesloten tuin der Nederlanden te verdedigen, dan thans de enkele losse punten en de lange, onversterkte linie daartusschen. Dan zou tevens een uitgestrekte streek van het platte land tegen plundering beveiligd, en daardoor een ruimere opbrengst aan de schatkist verzekerd zijn; de overwinning zou tot verdere overwinningen kracht geven [1]). Zijn redeneering was juist: de ervaring heeft het later bewezen. Maar zij vermocht de Staten nog niet te overtuigen, die vreesden, den vijand, wiens aandacht thans op Frankrijk gericht was, te tarten en tot krachtiger oorlogvoeren aan hun grenzen op te wekken. Zij wilden in allen geval wachten totdat Parma, zooals

1) Reyd, blz. 160.

men algemeen geloofde dat gebeuren zou, in persoon naar Frankrijk vertrokken was.

Daar klonk terstond de mare door het land, dat Breda door een stouten aanslag verrast, en terstond zoo voorzien was, dat de vijand het niet licht hernemen zou. De aanwinst was niet gering: Breda was een gewichtige vesting. Maar vooral om haar uitwerking op de stemming van het volk en op den moed der regenten, was de overwinning heilrijk. Het was het eerste voordeel na aanhoudenden tegenspoed, het blijde voorteeken van de keerende fortuin. Onuitsprekelijk was de vreugde door het geheele land: overal werden de klokken vroolijk geluid en vreugdevuren ontstoken; uit alle kerken rees de dankzegging der gemeente tot God, die de overwinning geeft. En de nakomelingschap, die de bevrijding van het vaderland terecht aan deze eerste overwinning verbindt, heeft van geen feit onzer geschiedenis een levendiger voorstelling behouden dan van de verrassing van Breda door middel van het turfschip.

Kort daarop beproefde Maurits ook Nijmegen te verrassen, maar hier diende het geluk hem niet. Er was veel aan het bezit van die stad gelegen. Want Nijmegen, in Spaansche handen, belette de vaart op de Waal, en belemmerde den handel op Duitschland. Nu de aanleg mislukt was, moest men de vesting onschadelijk trachten te maken: den geheelen zomer was Maurits bezig met het versterken van een fort aan de overzij van de rivier, Knodsenburg genoemd, dat haar in toom moest houden. Tevergeefs zocht Mansfelt dit werk te beletten; hij kon het slechts vertragen en bemoeilijken; tegen het najaar was het voltooid. Kort daarop ondernam Parma zijn eersten tocht naar Frankrijk, en nu had Maurits de handen vrij om den vijand in zijn eigen gebied aan te tasten. Elisabeth spoorde hem hiertoe aan; bevreesd dat Hendrik IV niet opgewassen zou zijn tegen Parma's macht en krijgsbeleid, wenschte zij, dat de Staten eenig krijgsbedrijf ondernamen om den Spanjaard van Frankrijk af te trekken [1]). Om haar te voldoen, en zelf vol goede verwachting, rukte Maurits in September Brabant binnen; en bemachtigde Hedel, Hemert, Crêvecoeur, Steenbergen en de Schans ter Heide; geen wapenfeiten van groot belang, maar wier goede uitslag het leger en den veldheeren zelfvertrouwen inboezemde en den Staten moed gaf tot grootere ondernemingen.

1) Zie Elisabeth's voorstellen, en het antwoord daarop van de Staten, in de „Dépèches d'Angleterre", Rijks-Archief.

Zoo besloten dezen eindelijk den raad van Willem Lodewijk op te volgen, en in het volgende jaargetij den oorlog aanvallerwijs te gaan voeren. Na lang en rijp beraad bewilligden de provinciën aanmerkelijke sommen tot buitengewone toerusting: drie duizend voetknechten en driehonderd ruiters werden boven het gewone getal in dienst genomen, en al wat een leger te velde behoeft in het geheim gereed gemaakt.

Niet talrijk was de krijgsmacht waarover men beschikken kon. Twintig duizend man ongeveer waren in dienst, maar de helft daarvan werd vereischt tot bezetting der vestingen. Het Engelsche hulpleger, dat volgens het tractaat vier duizend man had moeten bedragen, was op verre na niet voltallig: om Hendrik in Frankrijk te ondersteunen had Elisabeth uit ons land eenige oude regimenten gelicht, die zij maar gedeeltelijk door nieuw geworven krijgsvolk deed vervangen. Slechts twee duizend Engelschen ongeveer stonden ter beschlkking van de Staten. Alles te zamen, schoten er niet meer dan acht duizend man te voet en achttienhonderd ruiters over om in het veld te gebruiken. Maar die geringe macht was welverzorgd en welgezind. Parma had zestig duizend man op zijn monsterrollen, maar niet de helft daarvan onder de vaandels, en die nog muitziek en slecht uitgerust. Zijn meest bruikbare regimenten werden in Frankrijk bezig gehouden; wat in de Nederlanden was achtergebleven bedroeg nog minder dan de tienduizend man der Staten.

Indien het mogelijk was ons het Staten-leger in zijn eigenaardigheid voor te stellen, hoe zou het ons, die aan de orde en eenvormigheid onzer hedendaagsche krijgsmacht gewoon zijn, bevreemden! De helft van het leger tenminste sprak de taal niet van het land, waarvoor het zijn leven waagde. De krijgsdienst werd om de soldij verricht, en de Hollanders verdienden liever den kost met vreedzamer bedrijf. In het algemeen stonden de Nederlanders als weinig krijgshaftig bekend [1]). Van de noordelijke gewesten leverde alleen Gelderland vrij goede soldaten [2]). Maar aan vreemdelingen was geen gebrek, zoolang de soldij niet ontbrak: Schotten en Engelschen waren er veel in het Nederlandsche leger, minder Franschen vooralsnog, maar des te meer Duitschers. De

1) Zie het ongunstige oordeel over het Nederlandsche krijgsvolk van Badoero (Relazioni degli ambasciatori Veneti, Serie I, vol. III, p. 295), van Bentivoglio (Relaz. l. I, c. 6), van Guiche, Mém., p. 25.

2) 't Is een oud spreekwoord: „Hoog van moed, klein van goed, een zwaard in de hand, is het wapen van Gelderland." Slichtenhorst, Gesch. v. Gelderl., blz. 350.

arme bevolking van Duitschland was te allen tijde bereid, te vechten voor wie maar betaalde; als de Groote Turk de werftrom liet roeren (zegt een Venetiaansch gezant [1]), zouden er Duitschers in menigte op afkomen, om zijn soldij te verdienen. Gedurende den tachtigjarigen oorlog hebben dan ook steeds aan beide zijden zooveel Duitschers hun bloed gestort, als Spanje of de Republiek er maar betalen wilde.

Zulk volk, dat aan vriend en vijand beiden zich vreemd gevoelde, dat den krijg als handwerk dreef, verwilderde al ras onder de gruwelen van den oorlog: het is niet te zeggen hoezeer het zich placht te misdragen. Men moet de tallooze plakkaten tegen den moedwil der soldaten en de artikelbrieven over de krijgstucht lezen, om er zich een begrip van te vormen [2]). De Staten van Gelderland klagen, in 1589, „dat onze eigene krijgslieden zich aanstelden alsof het land hun tot een roof gegeven was, en zij de soldij trokken om het land te verwoesten, de onderdanen te kwellen, en alles in de uiterste ruïne te brengen, erger dan de vijand zelf" [3]). Niettegenstaande de strengheid van Maurits, die zelfs met den dood de baldadigheid der zijnen strafte, bleef het leger een schrik der bevolking, in wier dienst het stond. Den aard van het toenmalige krijgsvolk, te land en te zee, weet ik niet korter en bondiger te beschrijven dan met de woorden van Coster in zijn klucht van Tiisken van der Schilden, gedurende het Bestand vertoond:

> het graauw loopt leech omdatter niet en is te varen,
> en de krijgh is ghedaan, soodat het gheboeft meest loopt leech.

Grauw en geboefte, zoo mag men inderdaad het volk noemen, dat, met weinige oprechte vaderlanders in zijn midden en aangevoerd door eenige uitstekende oversten, onze onafhankelijkheid op den Spanjaard veroverd heeft.

Het leger was samengesteld uit vaandels of compagnieën, elk van honderd vijftig of twee honderd man, zelden sterker, meestal zelfs als men de zieken en afwezigen er aftrekt, niet ver boven

---

1) Badoero, Relaz. als boven, p. 190.

2) Vele bescheiden hierover vindt men verzameld bij v. d. Kemp, Militair regtsgebied in de Nederlanden.

3) Vgl. nog Vervou, Gedenckweerdige Geschiedenissen, blz. 174: „Het is boven mate seer te beclagen dat het crijchsvolk, aen onse sijde dienende, merendeels soo godloos levet; wandtse haere ledige tijd gemeenliken deurbrengen met vloeken, sweren, spelen met caert ende stenen, droncken drincken ende hoereren, het welck soo wel onder die principale hooffden als onder die slechte soldaten bevonden wert.

de honderd. Uit een onbepaald getal vaandels, doorgaans tien of twaalf, vormden zich regimenten, overeenkomstig de tercio's der Spanjaarden.

Het voorname wapen was nog steeds de piek, een onontbeerlijk wapen, zoolang de bajonet nog niet was uitgevonden, waardoor het geweer, wanneer het noodig is, als piek kan dienen. Bij den aanvang van den oorlog had als regel gegolden: één vuurwapen tegen drie pieken [1]); allengs nam het getal vuurwapens toe; aan het eind van ons tijdvak vinden wij reeds twee vuurroeren tegen ééne piek [2]). Het vuurroer was eene zware lompe haakbus, waarmee kogels werden geschoten, die een goed harnas niet eens doorboorden. Een nieuwere uitvinding was het musket, nog zwaarder dan de haakbus, maar verder en met meer kracht dragend. De eerste van deze soort had Alva uitgedeeld onder zijn krijgsvolk, dat hij met zich naar de Nederlanden bracht [3]). Maurits voerde ze in goeden getale bij zijn soldaten in.

De soldaat had zich zijn wapenen en krijgsbehoeften zelf aan te schaffen; van daar dat niet zelden te midden van den slag de voorraad ongenoegzaam bevonden werd, en soms zelfs het wapen onbruikbaar bleek te zijn. Eveneens had hij zelf voor zijn leeftocht te zorgen; meestal deed hij zich bij een zoetelaar in den kost. Van wanbetaling der soldij leed hij dus veel gevoeliger dan onder ons tegenwoordig beheer het geval zou zijn; hij werd er bijna door gedwongen te rooven om te leven. Voor zijn oefening in den wapenhandel werd evenmin door de oversten zorg gedragen; hij had zich zelf, zoo hij wilde, te oefenen, en verder leerde hij zijn handwerk al doende; vandaar de hooge prijs, waarop oud krijgsvolk gesteld werd: de nieuw geworven manschap, daarbij ingelijfd, moest er den krijgskunst gaandeweg van leeren. Van exerceeren kwam niet in; op het slagveld werd weinig gemanoeuvreerd: de veldheer stelde zijn troep in slagorde, meest op ééne vrij diepe lijn, soms wel twee en twintig gelederen diep; eens geschaard kon hij ze bezwaarlijk bewegen, en niet dan in massa [4]).

1) Badoero, Relaz., p. 192.

2) Veertig piekeniers tegen dertig musketiers en vier en dertig schutten in het vaandel: zie van Meteren, B. XIX, f. 395.

3) Brantome, le Duc d'Albe: Hommes illustres estrangers, V, p. 76 (Londres 1779).

4) Een merkwaardige beschrijving van het Staten-leger, zooals het ongeveer het jaar 1580 was samengesteld, levert een zeldzaam pamflet, dat ten titel draagt: „Emanuel-Erneste, dialogue entre deux personnages", etc. (Meulman, N°. 489). De beschrijving is te breedvoerig om ze hier in haar geheel over te nemen; ik schrijf slechts de belangrijkste zinsneden af: „(Erneste) Mais voyons ce qui concerne le maniement des armes. Premierement, on a peu de chiefz

Zoodanig was het leger tot op den tijd van Maurits. Hij en zijn neef Willem Lodewijk hebben het in velerlei opzicht hervormd en verbeterd.

Willem Lodewijk was een zoon van Jan van Nassau, den eenigen toen nog overgebleven broeder van Prins Willem. Als plaatsvervanger van den Prins was hij, op nog zeer jeugdigen leeftijd, stadhouder van Friesland geworden, en na 's Prinsen dood in deze betrekking gehandhaafd. Zooals de meesten van zijn doorluchtig geslacht was hij vaderlandlievend, moedig, bekwaam. Boven velen muntte hij uit in zedelijkheid en godsdienstigheid: zijn huiselijk leven was voorbeeldig; na een kortstondigen echt met een dochter van zijn hoogvereerden oom Willem, bleef hij weduwnaar, onbesproken van gedrag, zelfs door den laster ontzien [1]). Innig was hij gehecht aan de rechtzinnige leer der gereformeerde kerk: Groningerland en Drente zijn vooral door zijn bemoeiing van het katholicisme gezuiverd. Ofschoon een goed staatsman en een meer dan gewoon veldheer, was hij toch uiterst bescheiden, en hoewel ouder van jaren, gunde hij aan zijn neef Maurits de eerste plaats [2]). Jegens de achterdochtige en onhandelbare Staten van Friesland, die, uit bezorgdheid voor de pas gewonnen vrijheid, den stadhouder mistrouwend gadesloegen, zijn bedoelingen miskenden en zijn daden niet zelden belemmerden, gedroeg hij zich bijzonder inschikkelijk; met onuitputtelijk geduld

---

qui sachent bien commander, d'ou vient qu'ils sont mal obeis. La licence du soldat passe les bornes de toute honesteté. Il y a autant de justice que de respect. Si l'on commande aux soldats chose qu'ils ne goustent pas, les voilà mutinez. Mais que est celuy des capitaines que prenne la peine de monstrer à ses soldats comment ils se doibvent renger, serrer, eslargir, marcher, combattre, reculer en ordre de bataille?" „(Emanuel) Mais combien trouverez-vous, Seigneur Erneste, je ne dis pas qui le sçachent, mais qui l'ayent veu? Les soldats se portent fort bien aux escarmouches, surprises, conflicts legers, sieges de villes et semblables factions. Car ny le coeur ny la disposition du corps ne leur manquent pas. Mais en bataille rengée n'ont ils jamais fait bon devoir, et y seront tousjours frottez, quelque grand nombre qu'ils soyent. Le peuple s'en esmerveille, ne sçachant le mystère de cest ordre, dont tous les bons guerriers anciens, tant de Grece que d'Italie, surtous les Romains, ont esté soigneux, comme de chose entre les premières et les plus necessaires." [Volgt een uitvoerige beschrijving van het krijgswezen der ouden, en een opwekking om hun voorbeeld na te volgen]. „Mais qu'on parle de cecy à nos capitaines, ils s'en mocqueront comme *de la vielle guerre* (ainsi que dit le proverbe). Et pour toute raison rejetteront la difference sur l'artillerie et sur la faction de nos harquebouziers."

1) Ubbo Emmius, die een zeer lezenswaardige biographie van Willem Lodewijk geschreven heeft, geeft hem dien lof volmondig; niet zoo onbepaald 's graven hofmeester, van Vervou, in zijn Gedenckweerdige Geschiedenissen, blz. 377.

2) Zie Reyd, blz. 234.

verdroeg hij hun beleedigende tegenwerking. Toen, in later dagen, Maurits en Oldenbarnevelt in steeds heftiger tweedracht vervielen, nam hij gedurig de rol van bemiddelaar op zich [1]); en, hoewel geheel met Maurits instemmende, raadde hij dezen tot matiging jegens de overwonnen partij [2]). Uit zijn brieven, die wij in vrij aanzienlijken getale over hebben, leeren wij hem als een goed, vroom man kennen, op wien, in meerdere mate dan op zijn neven, de geest van Prins Willem was overgegaan.

De krijgszaken leerde hij reeds vroeg door de ondervinding kennen; van het aanvaarden zijner bediening af moest hij Friesland met de wapenen verdedigen. De ernst, waarmee hij alles verrichtte wat hem te doen stond, bracht hem tot grondige studie van het krijgswezen in zijn geheelen omvang: niet tevreden met de lompe routine, die hij van zijn officieren kon afzien, ging hij te leer bij de oude Grieken en Romeinen, die ook de kunst van den oorlog beter verstaan en beschreven hadden dan de veldheeren van zijn tijd. Reeds Machiavelli [3]) had zijn verwondering betuigd, dat, terwijl de moderne rechtsgeleerdheid, geneeskunde en letterkunde niets waren dan de herboren kunst en wetenschap der ouden, toch de staatkunde en de krijgskunde, waarin Grieken en Romeinen niet minder hadden uitgemunt, verzuimden partij te trekken van hun voorbeeld en onderricht. Hij zelf had een geleerde staatkunde uit de schriften vooral van Romeinsche schrijvers geput; de eer van de krijgskunst naar de voorschriften der ouden hervormd te hebben komt in de eerste plaats aan Willem Lodewijk van Nassau toe.

Er was in 1554 te Bazel een Latijnsche vertaling uitgegeven van het werk over de krijgskunst, dat aan den Byzantijnschen Keizer Leo wordt toegeschreven. Dit boek werd de dagelijksche studie van den Frieschen stadhouder [4]). Met zijn vertrouwden raadsman, Everard van Reyd, — op wiens geschiedverhaal wij ons reeds herhaaldelijk beroepen hebben — vergeleek hij de voorschriften van Keizer Leo met de verspreide lessen en berichten van andere oude schrijvers; en hij rekende het niet beneden zich de daaruit geleerde manoeuvres op een groote tafel met looden

1) Uytenbogaert's Leven, blz. 157. Jeannin, passim. Carleton, p. 343.
2) Zie zijn brief bij Kluit, dl. III, blz. 499.
3) Discorsi sopra la prima Deca di T. Livio, p. 86 (Firenza 1848). Vgl. p. 256, 345.
4) Zie zijn brief aan Maurits, 8 December 1594, Archives, I, p. 364 en bij Mulder, Journaal van Duyck, I, blz. 717.

soldaten na te doen [1]). De overste Cornput, een kundig en bekwaam krijgsman [2]), stond hem daarbij met zijn ervaring ter zijde. Zoo vormden zich die leergierige mannen een levendige en volledige voorstelling van de veldheerkunst der ouden; en, van de theorie tot de praktijk overgaande, begonnen zij hun Friezen te exerceeren als waren het Romeinen, tot niet gering vermaak van de spotters, die in het ongewone schouwspel alleen het belachelijke opmerkten. Maar geen spot van vriend of vijand bracht den ernstigen veldheer van zijn opzet af. Het vreemde verdween bij de dagelijksche herhaling; spoedig onderscheidde de dus geoefende manschap zich gunstig van de ouderwetsche benden. Hij leerde haar op commando allerlei eenparige en gelijkmatige bewegingen uitvoeren, zwenken, keeren, dichten, afzonderlijk, in kleine afdeelingen, bij massa. Hij leerde haar de piek hanteeren op de manier van Grieken en Macedoniërs, het zwaard op de wijs der Romeinen, het schietgeweer naar de voorschriften, die hijzelf, overeenkomstig de methode der ouden, ontworpen had. Wat hem vooral in het Romeinsche krijgsvolk navolgenswaardig scheen, was hun veldarbeid, hun gewilligheid en handigheid in het delven, graven en verschansen: een arbêid in de toenmalige legers door boeren verricht, en verre beneden de waardigheid van krijgslieden geacht. Dien waan aan zijn manschap te ontnemen kostte hem veel moeite, maar zijn vaste wil overwon haar tegenzin; eerlang had hij haar overreed om, tegen behoorlijke betaling, al het schanswerk zelf te verrichten. In de eerstvolgende veldtochten bleek hoe doelmatig de verandering was; niet alleen dat de legerarbeid beter verricht werd, de bezigheid werkte heilzaam op de tucht der soldaten.

Wie er met al die nieuwigheden spotten mocht, niet Maurits; hij was de eerste om ze na te volgen en verder te verbeteren. Een staatsman is Maurits niet geweest. Hoewel zoon van den grooten Oranje, hoewel door zijn betrekking van stadhouder tot

---

1) Emmius, vita G. L. comitis Nassaviae, p. p. 68. — Reyd, blz. 162. — Van Haren, aant. op zijn Willem I, blz. 197. (Amst. 1827). — Die looden soldaten kregen Europeesche vermaardheid. „Un jour M. de la Nouë voiant contrefaire les controverses du comte Maurice et de son cousin Guillaume de Nassau, qui a la seconde part en la gloire que je descripts, oiant mespriser ces petites armées de plomp, par les quelles ces deux capitaines prenoient les modelles de celles que depuis ils ont affrontées à Nieuport et allieurs, cet homme outré de collère me tira par la cappe, ne pouvant souffrir diffamer ce qu'on a depuis tant estimé". — Aubigné, Appendix aux deux premiers volumes de l'histoire universelle, p. 485 (edit. 1616).

2) „Cornput was ijverig voor de religie en het vaderland, ende geleerd, dat onder krijgslieden vreemd is," zegt Reyd, blz. 199.

het staatsbestuur van der jeugd af bestemd, heeft hij nooit in de politiek behagen geschept of bekwaamheid getoond. Het lot beschikte hem een loopbaan met zijn karakter overeenkomstig. Als jongeling door een partij aangenomen, die geen plaats had voor een staatkundig hoofd, in een tijd toen het land alleen door de wapenen te redden scheen, zag hij zich als vanzelf tot het krijgsmansleven geroepen. Aan Oldenbarnevelt en aan de Staten liet hij het staatsbestuur volgaarne over. Wat zijn vader in zich had vereenigd, de leiding der staats- en der oorlogszaken, werd thans tusschen hem en Oldenbarnevelt verdeeld [1]). Het land voer wel bij die verdeeling; want Maurits werd als veldheer door niemand overtroffen, maar zou als staatsman de regeering zeker niet zoo behendig geleid hebben als Oldenbarnevelt in zijn plaats gedaan heeft. In 1598 schreef een vreemdeling, die Maurits goed kende en hem wel genegen was: „niemand is minder staatsman dan onze held; hij is uiterst traag in het aanleeren van de kunst, waarin zijn vader zoozeer heeft uitgeblonken" [2]). Inderdaad, het ontbrak hem aan die doordringende menschenkennis, aan die behendigheid om van elks eigenaardigheden partij te trekken, aan die inschikkelijkheid en buigzaamheid, aan die innemende manieren, waardoor zijn vader zich onderscheiden had. Bij al zijn goede, zelfs edele eigenschappen, miste hij dat wat bij de menigte bemind maakt: hij was niet open, niet gemeenzaam, niet mild. Ook voor het leiden van vergaderingen als die der Staten was hij weinig geschikt; eigenzinnig en stijfhoofdig wist hij niet te geven en te nemen, den schijn op te offeren om het wezen te behouden: zijn eerlijke krijgsmanstrots had een afkeer van de praktijken der staatsregeering [3]). Hij vond ook geen behagen in het regeeren.

1) In 1594 schrijft Willem Lodewijk aan zijn vader: „solang s. Exc. Herr vatter gelebt, was derselbig in allen politischen und kriegssachen das haubt daran und dadurch alle fürneme wichtige sachen werden geadresziert, getriben, gefürdert und verrichtet; dieweil aber Gott der Herr die provincien je lenger je mehr gesegnet das sie numehr in zimliche bestendige ordnung khommen, wirt hoichgemelten hernn Moritzen ein grosz theil seines Herrn vatter sorge durch die Herrn Staten abgenommen, welche alle correspondenci mit benachtbarten potentaten und herschafften selbst zu handen nemen, also das sein Exc. desto unbekhümmerter uf kriegsanschläge gegen dem feindt practisieren khan." Archives, II^de Série. I, p. 326.

2) „Vous scavés ce que je vous ai dict de nostre heros, quo nihil ἀπολιτικώτερον. Il est bien tard d'apprendre ceste science, en la quelle son père a tant excellé." — Buzanval à Duplessis Mornay, Mém. de D. M., VIII. p. 502.

3) Een merkwaardige karakterschets van Maurits levert De la Pise, Hist. des princes d'Orange, p. 806 suiv. Daarin lezen wij onder veel dat tot zijn lof strekt: „il vouloit estre absolu en toutes choses, il ne pouvoit souffrir une contradiction de ceux qui luy

Toen Oldenbarnevelt gevallen was, en zijn plaats ledig stond, zocht de Engelsche gezant Carleton den Prins te vergeefs tot het aanvaarden van het landsbestuur op te wekken; hij bleef het overlaten aan de Staten [1]). Alleen aan het hoofd van een leger gevoelde hij zich op zijn plaats. En voorzeker geen beter veldheer had het vaderland zich kunnen wenschen.

Maurits behoort niet tot die geniale veldheeren, die, zooals Condé bij voorbeeld, in hun proefstuk reeds een meesterstuk leveren, die, zonder noemenswaardige voorbereiding, zoodra zij den veldheerstaf in handen nemen, zich oogenblikkelijk veldheer betoonen. Met hoeveel krijgstalenten door de natuur begiftigd, eerst door onverpoosde studie en oefening heeft Maurits zich tot degelijk veldheer gevormd. Maar vandaar ook, dat hij, boven meer geniale krijgslieden, voor allerlei soort van krijgsbedrijf geschikt, en in elk vak van zijn kunst bedreven werd. Op het slagveld voorzichtig en onverschrokken, bij belegeringen ervaren en vol beleid, in het aanleggen van vestingwerken buitengewoon bekwaam, muntte hij toch bovenal uit in de organisatie der legermacht. Hij vond den krijgsdienst een onordelijk, ongebonden rooversbedrijf; hij heeft door strenge maar billijke tucht, door instructiën en reglementen over elk gedeelte van den dienst, het leger tot een welgeregeld organisme herschapen. Zucht tot orde straalt in al zijn doen door. Op gevorderden leeftijd leerde hij nog het koopmansboekhouden, om het gebrekkig beheer zijner geldmiddelen te kunnen verbeteren [2]); met gelijken ijver behartigde hij ook in het krijgswezen een ordelijk bestuur. Zijn invloed heeft hem dan ook meer dan een halve eeuw overleefd: zijn reglementen zijn de grondslag van alle latere regeling gebleven; zijn vestingwerken tot op den tijd van Willem III slechts weinig veranderd.

Schitterende veldslagen heeft hij, als men den slag bij Nieuw-

---

appartenoient. Il a esté blasmé de trop d'espargne, et un sien subject se plaignant d'en estre mal recognu: „Regardés, dit il, ce sien pourtraict, on ne le pouvoit mieux peindre que le poing serré." — Jeannin beschrijft hem als: „soupçonneux de son naturel" (p. 213), en Villeroy (bij Jeannin, p. 453) als: „ayant l'esprit opiniatre et dur." — Buzanval als „tres sage et tres retenu," p. 53). — Bentivoglio zegt van hem: „le sue maniere non populari, come furono quelle del padre, ma piuttosto gravi e superbe; l'aver egli atteso anzi ad accumular il danaro che a spenderlo," etc. (Relaz, I. III. c. 3. p. 100). Op de laatstgenoemde eigenschap doelt ook Du Maurier, bij Ouvré, Documents inédits, p. 243.

1) Carleton, 27 Januari 1818/19, p. 334.

2) Van Capelle, Bijdragen tot de geschiedenis der wetenschap en letteren in Nederland, blz. 158.

poort uitzondert, bijna niet geleverd. Zijn groote voorzichtigheid, zijn zuinigheid weerhielden hem de krachten van den staat op het spel te zetten. Hendrik IV, zegt men [1]), achtte hem daarom als veldheer niet hoog. En, inderdaad, tusschen het geleerde, omzichtige oorlogvoeren van Maurits en het onstuimige, ridderlijke slagleveren van den Franschen Koning is het onderscheid te wezenlijk, dan dat zij elkander met juistheid hadden kunnen waardeeren. Maurits voerde den krijg zooals hij schaak speelde, het spel waarmee hij zich bij voorkeur ontspande. Hij speelde bedaard, overlegde alle kansen, en liet zoo weinig mogelijk aan het geluk over; bovenal om te winnen was het hem te doen; hoe goed hij gespeeld had, als hij verloor was hij ontstemd en wrevelig [2]). Misschien was voor den Franschen burgeroorlog, voor het bevel over een stoutmoedigen adel, een held als Hendrik geschikter dan Maurits zou geweest zijn. Zeker ware Hendrik van Navarre op een krijgstooneel, als het onze, treurig misplaatst geweest. Zoowel om de talenten die hij bezat, als om het gemis aan meer schitterende krijgsdeugd, was Maurits de man, dien de eigenaardigheid van onze vrijheidsoorlog vereischte. Maar van al zijn talenten was op dit tijdstip nog weinig gebleken. Door persoonlijken moed, die aan roekeloosheid grensde, had hij zich vooralsnog het meest doen kennen. Bij het verdedigen van den Bommelerwaard, bij het nemen der Brabantsche sterkten, had hij zijn bekwaamheid slechts ten deele kunnen toonen. Elisabeth had, nog kort geleden, spottend mogen vragen, welk beproefd veldheer men aan het hoofd van een leger dacht te stellen. Op dat oogenblik nog was Schenck de krijgsman van den meesten naam. Maar Schenck en Nieuwenaar waren intusschen gestorven, als om plaats te maken voor een jonger en waardiger geslacht. De tijd was nabij, waarop onze jeugdige veldheeren geheel Europa met den roem hunner wapenfeiten zouden vervullen.

De hulde, door Willem Lodewijk aan Maurits betoond, werd door dezen met broederlijke genegenheid beantwoord; de beste samenwerking en verstandhouding heeft tusschen beide voortdurend bestaan. De Friesche stadhouder leidde zijn jongeren neef

1) „Non poche volte ebbe a dire (Enrico IV) ch' esso conte non si poteva chiamar gran soldato, perchè era avezzo a guerreggiar solamente fra i dicchi e fra le riviere, senza cercar mai gli incontri in campagna aperta." Bentivoglio, Relaz. I. III. c. 1. — Daarmede strijdt niet hetgeen Aubigné bericht, dat Hendrik IV eens verklaarde: „que nous avions plus combattu que les Hollandois, et eux mieux fait la guerre que nous." Beide oordeelen samengevat geven misschien het best 's Konings meening terug.

2) Zie Mémoires d'Aubery du Maurier, p. 202. (edit. 1687).

in de studie zijner lievelingsschrijvers in: den Leo Imperator zond hij hem met een brief van aanprijzing [1]; over de krijgskunst correspondeerde hij aanhoudend met hem. Ook de Hagenaars konden zich weldra vermaken met de Romeinsche krijgsoefeningen van de Nederlandsche soldaten; Macedonische piekeniers en Romeinsche zwaardvechters, met het schild aan den arm, hielden spiegelgevechten, om Maurits de beste wapening voor verdediging en aanval te leeren kennen [2]. In het veld, zoo dikwerf de gelegenheid het toeliet, werd het krijgsvolk gedrild en geëxerceerd, en op alles voorbereid wat de veldslag kon vereischen. Toen in 1595 de beroemde Lipsius zijn werk over de krijgskunst der ouden in het licht had gezonden, haastten zich de Staten een exemplaar uit Antwerpen te ontbieden en aan Maurits, die te veld lag, toe te zenden; terstond verdiepte de veldheer zich in zoo leerzame en aangename lectuur [3].

Geen wonder, dat in die dagen de studie der oude letteren bloeide. Niet alleen om den vorm, ook om den inhoud lazen zelfs krijgslieden de klassieke schrijvers en de boeken der geleerden. De pas herboren wetenschap was haar Grieksche en Romeinsche meesters nog niet vooruitgestreefd.

De hoofdstudie van Maurits was evenwel de meetkunst. Zijn aanleg en de toenmalige wijze van oorlogvoeren beide brachten hem daartoe. Wie heeft niet gehoord van Maurits' omgang met Simon Stevin, den geleerden krijgskundige, dien de Prins zoo hoogachtte, en die van dezen zooveel goeds geboekt heeft? In het leger, dat de stadhouders tegen den aanstaanden veldtocht uitrustten, bevonden zich dan ook, meer dan tot nog toe gebruikelijk was, bekwame ingenieurs, artilleristen, pioniers, brugmakers en wat verder tot de genie — om een hedendaagsch woord te gebruiken — behoort [4]. Reyd, die veel van den veldtocht en van de toerusting had bijgewoond, noemt de voorzorg der stadhouders voorbeeldig, en voor alle legerhoofden navolgenswaard.

En wat zou er nu met die krijgsmacht worden aangevangen? Die vraag had de zelfzucht van alle provinciën gaande gemaakt;

1) Lees den begeleidenden brief van W. L. aan M., Archives, IIde Série, I, p. 334.

2) Brief van Sandelin aan Lipsius, 16 Juli 1595. (Burmanni Sylloge epistolarum, I, p. 744).

3) Brief van Raphalengius aan Lipsius, 24 Augustus 1595, bij Burman, p. 206.

4) Op aandrang van Maurits besloten Curatoren der Universiteit van Leiden, in het jaar 1600, ook de ingenieurskunst te laten doceeren. Zie de hierop betrekkelijke besluiten, in de Versl. en Mededeel. der Natuurk. Afd. van de Koninkl. Akademie, IIde reeks, IX, blz. 825.

ieder verlangde in haar bijzonder belang de gemeenschappelijke krachtsinspanning aangewend te zien. Voor Friesland was het vermeesteren van Groningen, van Koevorden en Steenwijk, waardoor zijn platte land beveiligd zou wezen, de hoofdzaak. Voor Holland en Zeeland de verovering van Geertruidenberg en van de andere riviersteden, waaruit de vijand hun binnenhandel stoorde. Voor Gelderland en Utrecht de inneming van de vestingen aan den IJsel, waarbij zijdelings ook Holland belang had. Na langdurige onderhandeling werd men het eens, dat de IJsel-steden het eerst en vervolgens Groningen of Steenwijk aangetast zouden worden. Alleen onder die voorwaarde wilden de Friezen hun compagnieën tot de belegering van Zutphen en Deventer laten meewerken. De beide stadhouders verplichtten zich wederkeerig bij geschrifte voor hun provinciën, als waren zij veldheeren van zelfstandige staten, niet van denzelfden bondstaat [1]).

De Spanjaarden vreesden een aanval, maar niet stellig: zij achtten de geuzen nauwelijks tot een kloeke onderneming in staat. Allerminst konden zij gissen op welk punt de aanval te wachten was. Het meest vreesde Parma voor de vestingen 's Hertogenbosch en Geertruidenberg, die voor een plotselingen aanval uit Breda bloot lagen. Opzettelijk versterkte hem Maurits in dien waan, door in die streken schijnbaar toebereidselen te maken, en ruiterbenden, als op verkenning, uit te zenden; hij misleidde zoodoende de waakzaamheid van zijn vijand volkomen. Op het onverwachtst verscheen, den 15^{den} Mei, de voorhoede van het Staten-leger voor Zutphen: van Utrecht over de Veluwe rukten onder Maurits de vaandels van Holland aan, van Hattem de Friesche onder Willem Lodewijk; den Rijn op en den IJsel af voerden meer dan honderd schepen geschut, krijgsvoorraad en levensbehoeften uit de Hollandsche en Zeeuwsche steden aan. In allerijl begon het schanswerk, de wakkere bootsgezellen sleepten het geschut op zijn plaats; — nauw had het driemaal gevuurd, toen de onthutste bezetting al van overgaaf begon te spreken: vijf dagen nadat Maurits voor de vesting verschenen was, had hij ze in zijn macht [2]). En nog dien eigen dag brak de voorhoede op naar Deventer; tien dagen later was ook die gewichtige vesting veroverd. Zij had zich

1) Zie den brief van Maurits aan de Staten-Generaal, bij v. d. Kemp, Maurits, dl. I, blz. 322.

3) „Tanta haec omnia celeritate gesta sunt, ut tam urbs quam propugnaculum citius occupata sint, quam fama obsidionis ad vicinos pervenerit." Janssonius (Mich. ab Isselt), Mercurius Gallo-Belgicus, p. 275.

beter dan Zutphen verdedigd; Herman van den Bergh, een volle neef der beide stadhouders, een zusterszoon van Willem van Oranje, had er het bevel gevoerd, en getoond dat ook in hem het edel bloed van Nassau niet ontaard was; eerst toen hij gewond en buiten gevecht was gesteld, werd er aan overgave gedacht. Zijn neven stonden aan hem, en aan de bezetting hem ten gevalle, eervolle voorwaarden toe; met wapens, vaandels en bagage trokken de Spaanschen naar Verdugo af, die, met vijftien honderd man bij Koevorden gelegerd, den voorspoed van de Staten werkeloos moest aanzien.

Zoo (zegt de Spanjaard Coloma) gingen twee allergewichtigste sterkten verloren, die den pas over den IJsel naar de Veluwe, en verder naar Holland, beheerschten: een verlies dat wij nog heden ten dage betreuren, een eerste gevolg van 's Konings tusschenkomst in Frankrijk. — Inderdaad het aftrekken van het Spaansche leger naar Frankrijk alleen had Maurits in staat gesteld om de slecht bewaakte vestingen weg te nemen.

Waar nu heen? Naar het Noorden, vorderde de afspraak met de Friezen, naar Koevorden zooals Willem Lodewijk verlangde, of, zooals de meerderheid van den krijgsraad wenschte, naar Groningen. Die stad, goed versterkt en van alles voorzien, door haar eigene burgers zorgvuldig bewaakt, was niet bij overrompeling te nemen, gelijk Zutphen en Deventer. Maar men hoopte op de verdeeldheid der ingezetenen, waarvan een aanzienlijke minderheid staatschgezind was; op de vrijheidszucht der geheele burgerij, die haar privilegiën handhaafde en geen Spaansche bezetting in de stad gedoogde. Misschien zou de minderheid, als het slagvaardige en overwinnende leger der Staten voor de poorten verscheen, voor een oogenblik bovendrijven, en de stad bij verrassing tot deelneming aan de Unie bewegen. De kans op zoo groot gewin was wel waard dat men haar waagde: naar Groningen ging dan ook te water het geschut; over het moeras, thans bij het droge zomerweer begaanbaar, het lustige leger. Maar Verdugo had dien tocht voorzien, en, beducht voor hetgeen Maurits hoopte, voor de stemming der verdeelde burgerij, was hij met weinig manschap naar Groningen vooruitgesneld, gevolgd door Frederik van den Bergh met de rest van het leger, ongeveer vijftien honderd man sterk. Juist nog bijtijds kwam hij in de stad: de regeering vond hij besluiteloos, onzeker of zij de Spanjaarden dan wel de Hollanders zou binnen laten; de staatschgezinden, op het aanrukkend leger van Maurits hopende, voerden reeds den boventoon. Maar de

vaandels van van den Bergh, die intusschen voor de stad aankwamen, en de tijding door Verdugo meegebracht, dat Parma tot ontzet in aantocht was, deden nog bijtijds de schaal omslaan. Terwijl de voorhoede der Staatschen in het gezicht kwam, trokken, met toestemming der stadsregeering, de Spaansche troepen de voorstad Schuitendiep binnen. En daarmee was de zaak beslist, en de toeleg der stadhouders verijdeld [1]). Het zou roekeloos zijn geweest onder zulke omstandigheden de vesting te gaan belegeren; die dan licht, door den nood gedrongen, het Spaansche krijgsvolk uit de voorstad zou hebben ingehaald, en het beleg wel zoo lang uitgehouden totdat Parma haar kwam ontzetten. Zes dagen lang lag het leger zoo goed als werkeloos voor de stad in afwachting van wat er nog gebeuren kon. Toen kwam eindelijk de krijgsraad tot een besluit; hij gaf de belegering van Groningen voor het oogenblik op, maar wilde toch reeds aanstonds de omgelegen sterkten vermeesteren, waaruit de stad in haar verkeer en handel belemmerd, en zoo mettertijd tot overgaaf genoodzaakt kon worden. Dit plan werd gelukkig volvoerd. Zonder tegenstand te ontmoeten bemachtigde het leger het hoogst gewichtige Delfzijl, waarover de handel van Groningen op Emden ging, en verder nog de Opslag, Eemtil en Lettelbert. En nu, Groningerland ontruimend, rukte het voor Steenwijk, in de hoop van die nog onvoltooide en slecht voorziene vesting te bemachtigen, eer Parma met zijn leger aan de zuidelijke grens slagvaardig zou wezen. Het geschut, weer te water van Groningen teruggevoerd, kwam voor de stad; het leger begon haar te omsingelen, toen een brief van de gecommitteerden van den Raad van State, die te Arnhem de bewegingen des vijands gade sloegen, het spijtige bericht bracht, dat Parma bezig was de Waal bij Nijmegen over te trekken, en in de Betuwe binnen te dringen. Het werd tijd tot beveiliging van eigen gebied terug te keeren; Willem Lodewijk moest achter blijven om Verdugo in het oog te houden; met de overige vaandels snelde Maurits zuidwaarts.

Parma had, zoodra hem de belegeringen van Zutphen ter oore gekomen was, terstond aanstalten gemaakt om de bedreigde stad te gaan ontzetten, en was begonnen daartoe troepen van allerlei

1) Deze tocht van Maurits naar Groningen, het doel ervan en de reden der mislukking zijn bij onze geschiedschrijvers onnauwkeurig beschreven. De hoofdbron van mijn verhaal is Pedro de Castro, bij Dondius, bevestigd door den onderschepten brief van Verdugo, bij Bor, dl. III, blz. 565, en door enkele plaatsen uit de brieven van den Raad van State en aan de Staten-Generaal, in het Rijks-Archief berustende.

natie bijeen te trekken. Ongelukkig had hij over weinig of geen Spanjaarden te beschikken, en dezen waren verreweg zijn beste soldaten: de Spaansche regimenten stonden meest in Frankrijk; en de muiters van Vega's tercio, in Brabant, lieten zich noch door zijn bedreigingen noch door zijn beloften overhalen. Niet meer dan drie honderd Spanjaarden gelukte het hem bijeen te brengen. Zijn geheele legermacht bedroeg zeven duizend voetknechten en vijftien honderd ruiters; als hij Verdugo's troepen met de zijne vereenigen kon, was hij even sterk als Maurits. Intusschen was deze, gelijk wij zagen, naar Groningerland getrokken; daarheen wilde nu Parma hem volgen en op de heide tot een slag dwingen, dien hij, de beproefde veldheer, van den jeugdigen kapitein hoopte te winnen: dan zou niet alleen Groningen gered, maar tevens de weg tot beslissender overwinning gebaand zijn. Doch gebrek aan leeftocht en krijgsbehoeften maakte dit plan al ras onuitvoerlijk: hij moest besluiten, in plaatst van den vijand te volgen, hem tot zich te trekken, door een inval te doen in de Betuwe [1]). De Nijmegenaars, door het fort Knodsenburg ondragelijk gekweld, smeekten dat hij hen van dien lastigen overbuur verlossen zou. Het was te voorzien dat de stad, die slechts een geringe Spaansche bezetting had willen innemen [2]), als hij ze aan haar lot overliet, zich tot zelfbehoud aan de Staten zou overgeven: daarom besloot hij ten laatste tot de belegering van het gehate fort, en zette zijn troepen, niet zonder moeite, over de Waal. De belegeringswerken waren nauwelijks voltooid, toen Maurits reeds met zijn zegevierend leger kwam opdagen. Aanstonds nam deze ook hier de bovenhand, een ruiterschermutseling viel in zijn voordeel uit; terwijl zijn tegenstander gebrek leed, werd hem alles te water in overvloed toegevoerd. Parma's toestand werd hachelijk: de belegering vorderde niet, de terugtocht over de rivier was gevaarlijk; na een neder-

1) Missive der gecommitteerden van den Raad van State, uit Arnhem, 28 Juni 1591: „Daer sijn velerhande advertentiën ende condschappen, dat den vijandt voorhebbende is geweest onsen leger te volgen na Groningen. Dan komen nu de meeste deel van dien ter contrarie: dat de Prince van Parma, overwegende de swarichheid van sijnen leger, gebrek van vivres, dewelcke hij hadde, als hij soude trekken na Groningen; item, dat het schijnt dat Verdugo den Prince van Parma weder geadverteerd heeft dat hij hem met het secoureren van die stad niet en sal verhaesten; dat hij van Parma daerom soude verandert hebben sijn voornemens, ende nu gemeent die schanse van 's Gravenweert aen te tasten en in de Betuwe te vallen.... De vyandt is niet meer dan tusschen de 6000 en 7000 sterck; te weten 1800 paerden en de reste voetvolck."

2) „El presidio era tan debil, que à penas podia Monsieur de Guileyn guarnecer con el las puertas." Coloma, p. 138.

laag zou het hem moeilijk vallen zich in zijn schuiten te redden. Als Maurits had durven doortasten (zoo beweren althans de Spaansche krijgskundigen) zou hij Parma's macht geheel en al hebben kunnen vernielen [1]). Maar Maurits was te voorzichtig om een zeker voordeel tegen een onzekere kans op nog grooter gewin in de waagschaal te stellen; hij achtte genoeg gedaan te hebben als hij zijn geduchten tegenstander tot den aftocht kon nopen. En Parma zag slechts naar een voorwendsel uit, waaronder hij, zonder schande, het beleg van Knodsenburg mocht opbreken. Juist van pas kwam op dit tijdstip zijn gezant Idiaquez uit Spanje in het leger terug, met het dringend bevel van den Koning, dat Parma, zonder zich om de Nederlanden te bekommeren, zoo spoedig mogelijk opnieuw naar Frankrijk zou trekken. Een uitmuntend voorwendsel, door den landvoogd met een ontevreden gelaat, maar met een blij gemoed aangegrepen; zijn krijgsroem handhaafde hij door een meesterlijken terugtocht over de rivier, onder het oog van het leger der Staten; zonder verlies kwam hij in Brabant terug.

Voorwaar, Maurits had reden om tevreden te zijn: zijn gewichtige veroveringen had hij tegen den bekwaamsten der Spaansche veldheeren behouden. En, nu deze aftrok en zich naar Frankrijk verwijderde, bleef de kans op nog grooter voorspoed open, want nog drie maanden van dit jaar waren voor den veldtocht geschikt. Natuurlijk lokte het belangrijke Nijmegen, in zijn benarden toestand en misnoegde stemming, tot belegering uit; maar de Spaansche troepen hielden zich nog bij Maastricht op; eer die vertrokken waren, scheen de aanval te gewaagd [2]). Om hun vertrek te bespoedigen, besloot de krijgsraad, na langdurig beraad, den vijand door een krijgslist zorgeloos te maken, en in schijn het leger te ontbinden en naar de winterkwartieren te zenden. Die list gelukte volkomen. In den waan, dat geldgebrek de Staten tot werkeloosheid dwong, deed Parma zijn krijgsmacht naar Frankrijk wegtrekken. Doch nu had Maurits plotseling zijn vaandels weer bijeen, zijn geschut en voorraad opnieuw ingescheept, en op het onverwachtst overviel hij het onbewaakte en onverzorgde Hulst. Eer

---

1) Coloma, p. 132. Maurits zelf schrijft: „wir vermeinten ime (Parma) uf den rücken zu kommen, er hette sich aber zuviell geeilit." Archives, II^de^ série, I, p. 172.

2) „Man hat vermuetung das Nimmegen mit ernst sol belegert und angriffen werden; so lang aber der feindt bei Mastricht ligt, kan es nit geschehen." Reyd aan Stöver, 16 Augustus 1591. Archives, II^de^ série, I, p. 176.

het kanon nog gesproken had, gaf de bezetting, wier overste zelfs afwezig was, de vesting reeds over.

Terwijl zij in allerijl versterkt en verzekerd werd, reden Maurits' ruiters brandschattend en plunderend het land van Waas rond, tot voor de poorten van Antwerpen. En toen nu de Spaansche macht van alle zijden van Brabant daarheen kwam opzetten om hen te verjagen, had Maurits zich alweer ingescheept en verwijderd, en zijn troepen opnieuw in de garnizoensplaatsen verdeeld. Maar nog had hij den veldtocht niet voor goed geëindigd: nauwelijks zag hij de bij Maastricht gelegerde benden weggetrokken, of andermaal verzamelde hij zijn strijdkrachten, vereenigde zich met de Friezen van Willem Lodewijk, en sloeg het beleg voor het thans aan zichzelf overgelaten Nijmegen. Ook hier diende hem het geluk; en, eer na de inneming van Hulst een maand verloopen was, had hij ook dien sleutel van de Waal in zijn macht, en daardoor de riviervaart naar Duitschland beveiligd. Nu eerst ontbond hij zijn leger voorgoed, en ging op de behaalde lauweren rusten. Hij had in dit éóne jaar voor altijd zijn roem gevestigd. Van nu af is hij buiten vergelijking de eerste veldheer der Republiek, naast wien zelfs Willem Lodewijk niet genoemd mag worden; buitenslands begint men hem onder de groote veldheeren der eeuw te rangschikken.

Wel had hij zijn voorspoed gedeeltelijk aan het geluk te danken, aan den slechten toestand en het slechte beheer van het leger des vijands, aan de voordeelen, die de ruime voorraad van krijgsbehoeften en het gemakkelijk vervoer te water hem verschaften. Maar bewonderenswaardig was de goede orde, de snelheid van beweging, de bekwaamheid, waarmee het ingenieurs- en artilleriewerk bestuurd was. En wij gelooven Reyd gereedelijk, die den veldtocht voor een gedeelte had bijgewoond, als hij verzekert, dat de groote arbeid der stadhouders, hun onvermoeidheid, hun gestadige zorg en opzicht, hun dagelijksch beraad, vooral hun ijver, die niets aan anderen overliet wat door henzelf gedaan kon worden, het meest tot de overwinning heeft bijgedragen. Niets was hun beter te stade gekomen dan de heerschappij over de stroomen, zoo onbezonnen door de Spanjaarden aan Holland prijsgegeven [1]). In dien tijd, toen goede wegen in de noordelijke ge-

---

1) Coloma zegt ervan, p. 180: „Desuentaja la mayor que han tenido nuestras armas en estas guerras, y causa de haver logrado con inferiores fuerças los enemigos mil buenos subcessos."

westen nergens bestonden, ging het vervoer van krijgsbehoeften, en zelfs van troepen, over land uiterst moeilijk en langzaam: Parma had het in dezen veldtocht opnieuw ondervonden. Maar een waterweg was toen even goed als thans, en die stond bij uitsluiting voor Maurits open. Daarvan had hij uitmuntend partij getrokken. Door ver uiteen gelegen plaatsen achtervolgens aan te tasten was hij den vijand steeds voor geweest: terwijl hij te Geertruidenberg wordt gewacht, overvalt hij eensklaps de steden aan den IJsel; daar door Parma, maar te laat opgezocht, wendt hij zich plotseling naar Hulst; en, als de vijand hem ook daarheen volgt, staat hij weer onverwacht voor Nijmegen. Alleen de voor de Spanjaards gesloten vaart op de binnenstroomen maakt hem zoo snelle verplaatsing mogelijk.

Te recht luidde de spreuk onzer wakkere voorouders: door eendracht worden kleine middelen groot; eendracht, niet onderdanigheid aan éénen, eensgezindheid, niet eenheid van bestuur, had de overwinning bezorgd. Een vriend van de lijdelijke onderworpenheid der alleenheersching zou zich vermaakt en geërgerd tevens hebben, bij het zien van al de onderhandeling en beraadslaging, die gedurende den veldtocht plaats had. De Raad van State heette de leiding der krijgszaken te hebben, de stadhouders de uitvoering. Maar ook de Staten-Generaal en Oldenbarnevelt, die hen leidde, gaven raad en zelfs bevel. Bovendien, de afzonderlijke provinciën, die het meest in den veldtocht betrokken waren, hadden haar bijzondere vertegenwoordigers bij het leger, en uitten haar wenschen, met den aandrang waarop elks gewicht in de Unie haar recht gaf. Overleg, schikking, wederzijdsche toegeeflijkheid waren onmisbaar om iets uit te richten en gelukkig, zij ontbraken niet. Toch was het waar, wat Willem Lodewijk opmerkte, dat één onverstandige meer kon tegenhouden dan vier verstandigen doorzetten [1]). Niemands bevoegdheid was juist omschreven of werd stipt ontzien; de invloed, dien ieder uitoefende, was minder geëvenredigd aan de rechten van zijn ambt dan aan zijn karakter en verdiensten. Spoedig kreeg het krijgstalent van Maurits op de onervarendheid der Staten overwicht; wat hij noodig keurde en aanbeval, hielpen zij hem meestal ten uitvoer brengen. Maar hij moest overreden, gebieden mocht hij niet. Het stelsel der Statenregeering had inderdaad groote gebreken; maar het had tevens de eigenaardige deugden der zelfregeering, en werd in de praktijk

1) Archives, II[de] série, I, p. 222.

doeltreffender bevonden dan de alleenheersching bij de tegenpartij.

Onberekenbaar was het voordeel, in dit eene jaar behaald. Door het bemachtigen van de IJsel-linie en van Nijmegen aan de Waal waren Utrecht en Holland volkomen beveiligd [1]). Hulst was in de handen der Hollanders een gedurige bedreiging voor Brabant: uit Hulst, Breda, Bergen op Zoom en Ostende konden de Staten 's vijands landen onophoudelijk teisteren, en zij verzuimden die gelegenheid niet. De verovering van Delfzijl, behalve dat zij Groningen den handel op Emden belette, bevrijdde onze vaart op Bremen en de Oostzee van de kaperij, die uit die haven vroeger gedreven was [2]).

Ook voor de veroverde steden was het een geluk door de Staten veroverd te wezen. Onder de overheersching van den vijand waren Deventer, Zutphen, Nijmegen, tot ontvolkte puinhoopen vervallen. De meeste burgers waren voor den moedwil van het krijgsvolk gevlucht, hun achtergelaten have was door de bezetting opgeteerd, de woningen zelfs tot brandhout of afbraak gesloopt. Van Zutphen was slechts een derde, van Deventer twee derden blijven staan. Nijmegen, met een katholieke bevolking, die dus niet zoo sterk was uitgeweken, en met een geringe bezetting, had minder geleden: toch was ook daar de nering verloopen, en de armoede met de Spanjaarden binnengekomen. Niet minder dan drie duizend bedden waren indertijd uit Nijmegen naar elders verkocht, en het bed zal wel het laatste huisraad geweest zijn, waarvan de verarmden zich ontdeden. Maar met de overwinning der Staten keerden bedrijvigheid en welvaart terug, en ras herstelden zich de steden uit haar diep verval.

Hoe moet Parma, die, na zijn terugtocht over de Waal, ziek naar Spa was gegaan, om vandaar de toebereidselen tot den nieuwen tocht naar Frankrijk te besturen, hoe moet hij te moede geweest zijn bij het vernemen van Maurits' snel opeenvolgende veroveringen? Hij had ze voorzien en voorspeld, hij had de middelen aangewezen om ze te voorkomen; toch zouden zij hem worden geweten. En onder zulke omstandigheden moest hij zijn landvoogdij verlaten en zijn ontoereikende middelen elders gaan verspillen. Hoe zouden zich intusschen Groningen en Overijsel, nu van Brabant afgesneden, kunnen staande houden? Verdugo,

1) Van de IJsel-linie oordeelde later Sully, dat zonder haar Holland niet te houden was. Jeannin, p. 480.

2) Reyd aan Stöver, Archives, IIde série, I, p. 177.

aan wien zij waren toevertrouwd, beklaagde zich dat men hem verloren land te bewaren gaf. In de zuidelijke Nederlanden was het misnoegen algemeen over de regeering, die, om vreemden te believen, haar eigen onderdanen aan hun lot overliet [1]).

In Frankrijk nam de burgeroorlog meer en meer het karakter van een algemeen Europeeschen oorlog aan: het waren niet meer twee partijen die daar om de heerschappij streden, protestantisme en katholicisme hadden het zich tot kampplaats gekozen. De Paus, die thans na den dood van Sixtus, de Kerk regeerde, Gregorius XIV, was één met Philips en de Ligue; een leger van Italianen en Zwitsers, op zijn kosten uitgerust, en door een zijner neven aangevoerd, had zich met de Lotharingsche troepen vereenigd, en wachtte, aan de oostelijke grens van Frankrijk, slechts op Parma's komst, om, met hem en Mayenne samenwerkend, den ketterschen Koning te gaan bestrijden. Maar Parma kwam nog niet opdagen; eerst moest hij met het door Idiaquez meegebrachte geld zijn muitende Spanjaarden weer dienstwillig maken, nieuwe troepen aanwerven, en krijgs- en mondbehoeften bijeenbrengen.

Terwijl aldus de katholieke wereld samenspande om den ketter te onttroonen, snelden dezen van oost en west zijn geloofsgenooten te hulp: niet tevergeefs had Turenne Engeland, Nederland, en Duitschland rondgereisd, in naam zijns Konings hulp vragend voor de zaak, die alleen protestanten aanging. Uit Engeland kwamen vier duizend beproefde soldaten, onder bevel van den ridderlijken Essex. Uit Duitschland daagde Christiaan van Anholt, de onvermoeide kampioen van het protestantisme, op met een statig leger van zes duizend ruiters en tien duizend voetknechten, grootendeels door den keurvorst van Saksen en Elisabeth van Engeland betaald [2]). Eer nog de katholieken gereed waren, had Koning Hendrik die gansche macht bijeen, en voerde haar, bij het

1) Ant. de Sailly schreef uit Calais 27 Juli 1591, aan de Staten-Generaal: „Il est vrai que les villes et Etats son fort scandalisés que le Roi d'Espagne mande que, quand bien le pays se perdroit, qu'il veut que le duc de Parme et les gens de guerre s'acheminent en France; si bien que plusieurs particuliers des compagnies d'hommes d'armes et autres ont dit resolument, qu'ils n'iront faire la guerre en pays étranger, quand il y a cependant danger de perdre de leur."

2) Er was plan geweest de Duitsche scharen door Nederland naar Frankrijk te voeren, en ze in het voorbijgaan tot het uitvoeren van eenige gewichtige onderneming te gebruiken. Daarop doelt een brief van Marnix, in de Archives, II[de] série, I, p. 158. Zie verder Bor, III, blz. 566, 599. Nadere inlichtingen geven eenige brieven, op het Rijks-Archief. Het is bij het plan gebleven.

naderen van den winter, voor Rouaan, welks verovering hem geheel het rijke Normandië verzekeren, en zelfs waarschijnlijk de overgaaf van Parijs ten gevolge hebben zou [1]).

De belegering, met kracht aangevangen, vorderde goed; in December scheen de Koning op het punt, van het voornaamste fort, waaraan het lot der stad hing, te vermeesteren. Maar eindelijk was ook Parma gereed, en in aantocht; hij trok het leger van Mayenne en de andere katholieke troepen tot zich, en kwam op Rouaan af, zooals in het vorig jaar op Parijs, juist bijtijds. De Koning, zoo na bij zijn doel, spande alle krachten in om het nog te bereiken, en smeekte dringend zijn bondgenooten, Elizabeth in het bijzonder, om meerderen bijstand. Aan ruiters had hij geen gebrek: bij honderden snelden de strijdlustige edelen toe, om aan den grooten slag, dien ieder verwachtte, deel te nemen. Maar bezoldigd voetvolk ontbrak hem. Elizabeth, wier belang de verwijdering der Spanjaarden van de zeekust vorderde, hielp wat zij kon. En, niet minder dan zij, beijverden zich onze Staten. Reeds hadden zij geschut en buskruit voor het beleg gezonden, en gewapende schepen, die op de Seine uitmuntend dienst deden. Zij hadden toegestaan, dat van het Engelsche hulpleger een groot gedeelte naar Frankrijk werd weggevoerd. Nu ten laatste, bemoedigd door den voorspoed van den afgeloopen zomer, zonden zij van hun eigen krijgsvolk twintig vaandels, drie duizend man ongeveer, onder Philips van Nassau, een van Willem Lodewijk's broeders, over zee den Franschen Koning te hulp. Aan de oevers van de Seine zetten zij den strijd tegen Parma voort, dien zij in de lente aan den IJsel begonnen hadden. En nieuwen roem oogstte er hun krijgsmacht in; de vijand zoowel als hun bondgenoot erkende het gewicht hunner medewerking [2]). Zoo aanzienlijk ver-

---

1) Reeds den 4den Mei 1591 schreef Saldaigne aan de Staten-Generaal: „La Royne d'Angleterre conseille fort le Roy n'attaquer Rouen: lui remonstre et avecque verité le grand fruict de la prinse d'une telle ville, et offre assister S. M. pour cet effect de 4000 Anglois, et davantage s'il est besoin, outre ce qu'elle envoye en Bretagne. Je ne sçai si S. M. s'y resoudra, avant la venue de l'armée Allemande, car l'entreprise n'est pas de petite consequence, d'autant que, si sur ce siège survenoit le duc de Parma, nous serions engagés à une bataille, qu'il ne faut pas donner mal à propos."

2) De Koning, aan de Staten-Generaal over den staat zijner zaken bericht gevende, schrijft, 6 Mei 1592: „en quoi nostre dict cousin (Ph. de Nassau) ensemble les autres chefs, et tout ce qui est de vos dicts troupes, ne secondent seulement vos bonnes intentions, mais aussi monstrent tant de courage et valeur, qu'ils augmentent de jour à autre la bonne reputation, qu'ils ont acquis de longue main." (Kron. Hist. Gen. XIX, blz. 226.)

sterkt scheen het, dat de Koning nog slagen zou. Zonder het beleg op te breken, hield hij met zijn ruiters den vijand in ontzag; een poging om hem uit zijn belegeringswerken te verdrijven wist hij te verijdelen. Weldra zag Parma zich door gebrek en door de strengheid van het winterweder genoodzaakt de verwoeste omstreken van Rouaan te verlaten, en zich te verwijden. Niettemin bleef de stad het den geheelen winter uithouden; en met het voorjaar kwam Parma, uitgerust en versterkt, weer terug; en na eenige vruchtelooze bewegingen gelukte het hem ten laatste het Fransche leger in zijn werken zoo te bedreigen, dat het zich tot zelfverdediging te zamen moest trekken: de stad was ontzet. Een bittere teleurstelling voor den Koning! Maar weldra beloofde weer een misslag, waartoe Parma zich door zijn Fransche legerhoofden verleiden liet, een dubbele vergoeding. Parma had Caudebec, dat den loop der Seine beheerschte, belegerd en ook genomen, maar zich zoodoende in een stelling geplaatst, die het onmogelijk scheen te verlaten, zonder slag te leveren. En naar een slag hunkerde Hendrik als naar een zekere en beslissende overwinning: het Spaansche leger, zoover van de grenzen verslagen, zou niet te redden zijn en geheel vernietigd worden. In dezen nood toonde Parma op nieuw hoe groot een veldheer hij was. Hoewel gewond, zoodat hij zich op een draagbaar moest laten rondvoeren, bestuurde hij de bewegingen zijner troepen zoo behendig, dat hij, bijna ongedeerd, zonder slag te leveren, uit zijn valsche stelling ontsnapte, en den Franschen adel geen anderen troost liet, dan te schimpen op de lafhartigheid van den Spanjaard, die den slag had ontweken. Maar nu was het ook hoog tijd dat hij zich uit Frankrijk wegmaakte: tegen het Fransche leger, dat sedert het ontzet bijeengetrokken en slagvaardig was, was hij niet bestand: zijn troepen hadden ontzettend geleden, de dood had ze deerlijk gedund, en ziekte stelde een nog veel grooter aantal buiten gevecht. Hijzelf, gewond en krank, verlangde naar de Nederlanden, waaruit reeds kwade tijding tot hem overkwam. In snelle marschen trok hij naar de grenzen van Artois en Henegouwen terug; het leger liet hij grootendeels tot bijstand der Ligue in Frankrijk achter; zelf begaf hij zich naar Spa, tot herstel zijner geschokte gezondheid.

Tegelijkertijd ontbonden zich de groote legermachten in Frankrijk, waarvan men zoo veel gehoopt en gevreesd had. Gebrek en wanbetaling hadden de katholieke en pauselijke troepen tot niets doen versmelten. Hendrik's edelen keerden, nu de kans op een veldslag verdwenen was, weer naar huis; geldgebrek deed

de Duitsche hulptroepen afdanken. Ook Philips van Nassau, door de Staten opontboden, keerde terug; zijn volk was tot op negen honderd man verloopen. Het was September eer hij in het land terugkwam.

Reeds lang te voren had Maurits den nieuwen veldlocht begonnen. Veel was er weer te doen geweest, voordat men zich had kunnen verstaan, waar dit jaar de krijg zou gevoerd worden; Holland en Zeeland wenschten Geertruidenberg te belegeren; Gelderland en Overijsel verlangden met de steden van Zutphen en Twente bepaaldelijk met Groenlo te beginnen; Friesland vorderde, op grond van het vroeger gesloten verdrag, dat allereerst Steenwijk en Koevorden zouden worden aangetast. Reeds in den vorigen veldtocht, nadat Parma van voor Knodsenburg was opgebroken, hadden de Friesche Staten erop aangedrongen, dat men het gestaakte beleg van Steenwijk hervatten zou; en toen, niettegenstaande hun vertoogen, tot de verovering van Hulst was besloten, hadden zij, gebelgd, hun buitengewone bijdrage ingehouden. Nu beloofden zij, als men aan haar verlangen voldeed, extra-oorlogsgeld, krijgsbehoeften, karren en paarden, en wat niet al. Het gelukte hun ten laatste de meerderheid in hun belang te winnen. Maar nu betoonde zich weer Zeeland ontevreden over dit besluit, nalatig in het opbrengen van zijn aandeel, en deed daardoor het leger veertien dagen later dan Maurits gehoopt had in het veld komen. Gelukkig schaadde dit oponthoud niet.

Verdugo had voorzien, dat het dit jaar zijn provinciën gelden zou; bijtijds had hij den grijzen Mansfelt, die de plaats van den in Frankrijk afwezenden Parma bekleedde, gewaarschuwd, en om de zoo hoog noodige ondersteuning verzocht. Doch Mansfelt achtte het gewaagd de Brabantsche grenzen van troepen te ontblooten; immers de waterweg stelde Maurits in staat om, terwijl men hem in het noorden verwachtte, ten zuiden van de stroomen plotseling eenige vesting te overvallen. Daarom wilde hij geen troepen tot hulp van Verdugo afzenden, eer Maurits werkelijk tegen dezen in het veld zou verschenen zijn. Voor de versterking van Steenwijk was inmiddels gezorgd, sinds de aanslag van het vorige jaar op het gevaar dier vesting de aandacht gevestigd had. Zij was thans bijna onneembaar gemaakt, ruimschoots van al het noodige voorzien, en bezet met duizend uitgelezen Walen en Bourgondiërs onder een vermaard overste, Antonio Coquel. Aan die middelen van tegenweer beantwoordden de middelen van aanval, waarmee Maurits, tegen het eind van Mei, het beleg opende: zijn machtig

leger verschanste zich dubbel, tegen de stad en tegen het veld, om van geen ontzet gevaar te loopen. Vijftig stukken geschut, voor dien tijd een ongehoord aantal, lagen spoedig in batterij, en begonnen hun vernielingswerk. Men kan bij Reyd de breede beschrijving dezer belegering lezen, een der merkwaardigste van den langen oorlog.

Hardnekkig werd de vesting verdedigd; bij den hevigen tegenstand, dien de belegeraars ontmoetten, lieten velen den moed zakken en wanhoopten aan den uitslag. De naijverige Hohenlo, die in Holland was achtergebleven, verklaarde aan wie het hooren wilde, dat de vesting onneembaar was, dat Maurits den aanslag roekeloos had gewaagd. De Fransche Koning, zelf in het belegeren niet gelukkig, beklaagde de verloren moeite die Maurits zich gaf. Maar Maurits en Willem Lodewijk bleven hopen en volhouden. Ontzet was vooreerst nog niet te duchten; met graven en spitten en ingenieurswerk vorderde onderwijl de belegering gestadig. Vier en veertig dagen hield de vesting het uit: van weerszijden sneuvelden daarbij drie honderd soldaten [1]). Eindelijk, toen zij niet langer te houden was, gaf zij zich op eervolle voorwaarden over. De dappere Coquel, die van zulk belegeringswerk geen voorbeeld had gezien, klaagde dat hij met de schoppen, niet met de wapenen van Maurits, overwonnen was, dat hij als een vos uit zijn schuilhoek was opgedolven. Zijn klacht was een onwillekeurige hulde aan Maurits' krijgstalent. Voor het eerst had deze hier zijn geleerde belegeringskunst beproefd, en hij mocht met den uitslag tevreden wezen. Voor ruw geweld zou de vesting niet, of althans zeker niet zoo tijdig, bezweken zijn. — Groot was ook het voordeel, in deze overwinning behaald. Steenwijk was een waar roofnest geweest, voor den omtrek, zelfs voor de vaart der Hollanders op de Zuiderzee, geducht. Bijna geen stedelingen woonden er, slechts veertig of vijftig, en die even roofzuchtig waren als de bezetting. Een tijdgenoot, die den Frieschen stadhouder de eer van de verovering geeft, beschrijft de vesting als een rovershol, bezet met het uitvaagsel van het Spaansche leger, waarvan Friesland meer te lijden had gehad dan het oude Troje van de Grieken [2]). Maar

1) Zoo schrijft uit het kamp voor Steenwijk Jan de Jongere van Nassau, Archives, IIde série, I, p. 194, 198. De Spanjaards troostten zich met den waan, dat de verovering den Nederlanders wel dertien honderd dooden gekost had. Coloma, p. 178.

2) „Erat illud non oppidum, sed ferarum potius et latronum provinciae nostrae devastandae latibulum ...., ex que provincia nostra plus malorum quam ipsum Ilium perpessum est". Siccama, oratio panegyrica in W. L. in provinciam reditum. (Leovardiae, 1610).

thans was door het beleid der stadhouders dit vreeselijke roofslot een bolwerk van Friesland geworden. De vreugde der Friezen over de verovering was uitbundig.

Het kon niet anders of het langdurige beleg had de krachten van het leger uitgeput, talrijke zieken en gekwetsten ontbraken onder de vaandels. Daarentegen verzamelde zich aan de Maas een aanzienlijke Spaansche krijgsmacht, die de landvoogd nu eerst, nu het te laat was, aan Verdugo te hulp wilde zenden. Om beide redenen drongen de Staten-Generaal, en de Staten van Holland in het bijzonder, bij de stadhouders op het eindigen van den veldtocht aan. Maar Friesland ijverde voor de voortzetting van het zoo gelukkig begonnen werk, en dreef tot het belegeren van Koevorden. Viel ook deze sterkte hun in handen, dan zou Groningen van rondom afgesloten, zich wel moeten overgeven en in de Unie terugkeeren; en daarmee ware Friesland van alle gevaren voor goed bevrijd; doch niet alleen voor Friesland, ook voor de Generaliteit zou de aanwinst allergewenscht zijn. De beide stadhouders en de Raad van State ondersteunden het voorstel van Friesland: het Spaansche leger was nog niet gereed, en het hunne stond aanzienlijk vermeerderd te worden, want op aandrang van Maurits hadden de Staten voor eenige weken commmissie gegeven tot het aanwerven van een nieuw regiment Duitschers, ten getale van twee duizend man dat nog wel niet voltallig, maar toch gedeeltelijk reeds beschikbaar was. Uit de garnizoenen waren ook nog enkele vaandels, ter versterking van het leger te velde, te lichten. Bovendien werd Philips van Nassau dagelijks uit Frankrijk terug gewacht. Er bestond dus geen noodzaak om een zoo goed begonnen veldtocht reeds zoo vroegtijdig te staken. Hoe overtuigend die redeneeringen waren, toch overtuigden zij de Staten niet; wel was het gezag van Maurits te groot dan dat zij hem ronduit konden bevelen, maar vermanen bleven zij hem toch, dat hij het leger niet wagen zou. Gelukkig liet Maurits zich niet licht van zijn voornemen afbrengen; tegen den zin der Staten dreef hij zijn toeleg door, en de uitkomst rechtvaardigde dit. Ware hij minder gelukkig geweest, dan hadden de Staten voorzeker zijn halsstarrigheid de schuld gegeven.

Zoo werd er tot het belegeren van Koevorden besloten. Maar toen het leger zich daarheen in beweging ging stellen, deed zich een nieuw bezwaar op: Elizabeth riep haar hulptroepen uit Nederland terug; zij wilde ze in Frankrijk gebruiken. Het was niet onverwachts, dat zij dit besluit nam; reeds bij het belegeren van

Steenwijk had zij het aangekondigd, en het toen, alleen om die belegering niet te storen, voor het oogenblik opgegeven. Maar nu, eer men een nieuw werk ondernam, herhaalde zij haar bevel. Het belang van Engeland eischte, dat zij zonder uitstel de Spanjaarden in Bretagne te keer ging, die daar als bondgenooten van den Liguistischen hertog de Mercoeur waren geland, doch er zich, bepaaldelijk te Blavet, hoe langer hoe vaster nestelden, en het geheele hertogdom voor de Infante, als wettige landsvrouw, in beslag namen. Er was Engeland vooral, maar Nederland toch ook, aan gelegen, dat men hun geen tijd liet om zich aan den ingang van het Kanaal een tweede Duinkerken te stichten, waaruit zij de scheepvaart van Hollanders en Engelschen konden fnuiken. Tot hun verdrijving had Hendrik geen krachten over, en Elisabeth geen troepen uit haar rijk te missen; dus zag zij zich genoopt die uit Holland daartoe weg te nemen. Wel was dit in lijnrechten strijd met het verdrag van 1585; maar hoe konden de Staten hun recht tegen de Koningin handhaven, en haar troepen tegen haar zin in dienst houden? Gelukkig ontdekten zij een uitvlucht in een dubbelzinnige uitdrukking van het bevelschrift, die zij gevoegelijk in hun voordeel konden uitleggen. Elizabeth ontbood namelijk haar troepen, „mits het leger der Staten zonder gevaar uiteen kon gaan, en de Engelschen bij het scheiden evenmin gevaar liepen" [1]. Over het al of niet bestaan van dit gevaar kon men zich beraden, en zoodoende tijd winnen. François Vere, de overste der Engelschen, die gaarne de gevaren met Maurits gedeeld had, maar het gebod der Koningin niet durfde overtreden, voerde, in afwachting van haar nadere bevelen, zijn vaandels voorloopig in de kwartieren, doch beloofde, ingeval de vijand over den Rijn kwam en het Statenleger in den rug bedreigde, zijn hulp om dien aanval af te weren. Daarop vertrouwend, durfde Maurits, ofschoon de Staten hem waarschuwden, zijn voornemen uitvoeren.

Om de handelwijze van Elisabeth in dit geval juist te beoordeelen, dienen wij op de onderlinge verhouding tusschen haar, de Vereenigde Nederlanden en Frankrijk te letten.

In den uitersten nood, waarin in 1585 de opgestane provinciën verkeerden, had de Engelsche Koningin, hoewel zij de aangeboden

1) „Pourveu que votre armée se puisse bonnement dissoudre, et que nos gens, qui vous y ont servi (voor Steenwijk), s'en puissent librement retourner". Brief van Elisabeth aan de Staten-Generaal, 1 Juli 1592.

souvereiniteit van de hand wees, haar hulp verleend, in de verwachting van toch inderdaad als meesteres over de Staten te heerschen. Haar misnoegen op Leicester, den tusschenpersoon, die zich zelf te veel gezag liet opdragen, was meer geweest dan voorgewend. Maar noch de landvoogd noch de Koningin had bij de Staten de gehoorzaamheid gevonden, die zij wenschten en verwachtten. Na langdurig getwist was Leicester uit Holland teruggekeerd, en Elisabeth was gaan handelen over vrede met Spanje. De armade had dien vredehandel al te ruw afgebroken, de oorlog moest worden voortgezet. Samenwerking met de Vereenigde gewesten werd nu door het belang van Elisabeth zelf gevorderd: het verdrag van 1585 werd in wezen gehouden, doch onder de veranderde omstandigheden geheel anders, dan het bedoeld was, uitgevoerd. De onafhankelijkheid der Staten was na Leicester's vertrek gevestigd; wat de Koningin klagen en verwijten mocht, de Staten richtten zich uit hun ondergeschiktheid al hooger en hooger op. Geen wonder, dat Elisabeth, van haar zijde, de verplichtingen, die het verdrag haar oplegde, zooveel mogelijk zocht te ontduiken, en het getal harer hulptroepen verminderde, naarmate de eigen macht der Staten toenam. In plaats der vierduizend man, die, als het tractaat stipt werd uitgevoerd, ter beschikking der Staten zouden gestaan hebben, waren er ter nauwernood vijftienhonderd in het veld te brengen [1]). En toch verzuimde de inhalige vorstin niet, op de rekening harer voorschotten aan de Staten het onderhoud van het voltallige hulpleger aan te teekenen; als onderpand van eindelijke betaling had zij de sleutels van Holland en Zeeland in bezit. Buitendien gebruikte zij de Nederlanden als oefenschool voor haar krijgsvolk: telkens nieuwe, ongeoefende manschap kwam hier de oude beproefde troepen vervangen, die zij elders ging gebruiken. Klagen hierover kon niet baten, het ontbrak aan elk middel van dwang.

Intusschen was Hendrik van Navarre Koning van Frankrijk geworden, en om dezelfde redenen als de Nederlanden, door Elisabeth in bescherming genomen. Hoe spaarzaam aangelegd, kostte zijn ondersteuning haar alweer schatten; natuurlijk wenschte zij de nieuwe uitgaaf door besparing op de aan Nederland verleende hulp goed te maken, en Frankrijk bij voorkeur bij te staan met

1) De Staten-Generaal schrijven, 8 December 1592, aan de Koningin: „en lieu d'environ quattre mille hommes du secours de V. M., s'il eust été complet, que l'on eust peu employer en campaigne, malaisement on s'en ayt peu servir de quinze cens".

troepen, die zij aan de Vereenigde Gewesten onttrok. Dat de Staten ze missen konden, bleek uit de hulptroepen, door hen onder Philips van Nassau aan den Franschen Koning voor Rouaan toegezonden. Eer deze nog waren teruggekeerd, kwam de Engelsche gezant de vaandels opvorderen, die thans bij het beleg van Koevorden zoo bezwaarlijk te missen waren.

Nog een andere reden bewoog Elisabeth dus te handelen. Er was haar aan gelegen, dat tusschen haar beide beschermelingen geen al te nauwe vriendschap ontstond. Zij vermoedde, waarom de Staten zich jegens den Franschen Koning zoo hulpvaardig betoonden en hem met de hulp, die zij uit Engeland trokken, op hun eigen naam ten dienst stonden; zij begreep dat zij nu reeds in Frankrijk een tegenwicht zochten tegen den al te overwegenden invloed van Engeland. En tot zulk een doel voelde natuurlijk de Koningin zich niet geroepen mee te werken. Zij wenschte integendeel al de hulp aan de Staten te onttrekken, die deze maar eenigszins konden missen, om die zelf aan Frankrijk te verleenen, ten einde zoowel den Staten de middelen te ontnemen, waarmee zij zich bij Hendrik IV verdienstelijk konden maken, als dezen aan haarzelf en aan Engeland te verplichten. Van daar een jaar lang getwist tusschen de Koningin en de Staten over het naleven van het verdrag, waarbij ieder zoo weinig mogelijk toegaf, maar Elisabeth, die het hecht in handen had, doorgaans haar zin kreeg.

Door het wegtrekken van Vere met de Engelschen werd de beraamde belegering vertraagd; drie weken waren sedert de overgaaf van Steenwijk verloopen, eer het Statenleger voor Koevorden verscheen.

Koevorden kon met minder macht dan Steenwijk worden ingesloten: het was een vesting van geringen omvang, maar sterk door haar ligging en door de kunst nog versterkt, en, sedert Verdugo er eenige nieuwe werken bij gebouwd had, zelfs onneembaar geacht. Een toereikende en uitgelezen bezetting, onder Frederik van den Bergh, den neef der stadhouders die haar kwamen belegeren, had de vesting betrokken. In de nabijheid, bij Groenlo, was Verdugo gelegerd, in afwachting van de troepen, die de zooeven uit Frankrijk teruggekeerde landvoogd hem tot ontzet zou bijzetten. — Maar ook van deze gedenkwaardige belegering willen wij de bijzonderheden niet nagaan; zij behooren in de krijgsgeschiedenis te huis. Een maand reeds had het beleg geduurd, het vlek was al genomen, en tegen het fort vorderden de werken ge-

regeld, toen eindelijk Verdugo troepen genoeg verzameld had, om een poging tot ontzet te kunnen wagen. Doch Maurits had insgelijks ter zelfder tijd versterking gekregen, en was nog meerdere wachtende, onder andere Vere met zijn Engelschen, die, volgens belofte, het Staten-leger, nu het gevaar begon te loopen, te hulp kwam. In twee legerplaatsen, een mijl ongeveer van elkaar, had hij zijn volk verdeeld: het dichtst bij Koevorden het gros van het leger, iets verder af de ruiterij en eenige nieuw geworven vaandels. Op de laatsten beproefde Verdugo, bij het aanbreken van den dag, een onverhoedschen aanval. Hij hoopte ze verslagen te hebben eer hun het andere leger te hulp kon komen, en dat dan in de verwarring van den aantocht te overvallen en insgelijks te slaan, en zoo bij gedeelten de geheele macht van Maurits te vernielen. Zijn welberaamd plan scheen aanvankelijk te gelukken: de legerplaats werd verrast, en alleen aan de onverschrokkenheid van Willem Lodewijk was het te danken, dat de verbijsterde manschap tegenstand bood, en den ongelijken strijd volhield totdat Maurits, omzichtig aanrukkend, het gevecht besliste. De vijand deinsde af, en had op den aftocht nog veel van het welbediende geschut van Maurits te lijden. Waren niet de Nederlandsche ruiters door den moerassigen grond verhinderd geworden hem te vervolgen, dan zou hij er slecht zijn afgekomen [1]): toch was het een gevoelige neerlaag die hij leed. Een half uur na den afloop van het gevecht kwam Vere met zijn Engelschen in het kamp, verdrietig dat hij niet in het gevaar en in den roem der Hollanders had mogen deelen. Het was de eerste maal, sedert de pacificatie van Gent, dat een leger der Staten in het open veld den Spanjaard geslagen had: een niet geringe roem voor de beide stadhouders, die dit leger hadden gevormd en aangevoerd. Verdugo's neerlaag besliste tevens het lot van Koevorden: zonder hoop op ontzet, gaf het zich veertien dagen later aan Maurits over.

De uitkomst van den veldtocht was dus niet minder roemrijk en niet minder voordeelig dan die van den vorigen: op Groningen na, welks overgaaf men nu overmijdelijk achtte, was het geheele Noorden bevrijd; de grenzen van Friesland waren licht te verdedigen; door de verovering van Steenwijk was de Zuiderzee, „van het stadig rooven en struyffen bevrijd", [2]) zoo veilig als een binnenmeer. En de overwinning had zelfvertrouwen en moed ingeboezemd.

1) Johan de jongere aan zijn vader, Archives, IIde serie, I, p. 208.
2) Zoo zeggen de Staten van Friesland in een brief aan de Staten-Generaal.

Op Maurits krijgskunde en belegeringskunst vertrouwde men voortaan onbepaald. Na de inneming van Koevorden scheen voor hem geen vesting meer onneembaar.

IX.

PARMA'S EINDE.

Terwijl de roem van Maurits dus gestadig klom, ging Parma's tanende glorie onder. Diep ongelukkig was hij van zijn Franschen tocht teruggekomen, ziek en gewond, maar nog meer aan hartzeer lijdende. Hij wist al te wel, dat zijn Koning, voor wien hij zooveel gedaan had, hem verdacht hield, dat de woorden van gunst en vertrouwen, die hij van hem vernam, misnoegen en achterdocht bewimpelden. En hoe zou hij zonder smart den achteruitgang der Nederlandsche zaken aanschouwd kunnen hebben?

Zoodra hij te Spa was aangekomen, schreef hij den Koning breedvoerig over den slechten staat van zaken in Nederland en in Frankrijk, en over zijn eigen toestand. Hij beklaagde zich bitter over de miskenning die hem geschiedde, rechtvaardigde zijn gedrag in het algemeen, en zijn laatsten snellen terugtocht uit Frankrijk in het bijzonder; hij gewaagde van zijn voortdurende ongesteldheid en eindigde met zijn ontslag als landvoogd en veldheer te verzoeken. Verlangde hij inderdaad ontslagen te worden? Men mag er aan twijfelen; tot op het laatste oogenblik zijns levens zien wij hem door eerzucht voortgejaagd; bijna stervend vreesde hij nog dat een ander hem uit zijn grootheid verdringen zou. Ook geloofde Philips niet aan zulk een verlangen. In antwoord schreef hij, niet minder geveinsd, een brief vol erkenning van de diensten door Parma bewezen, vol betuiging van vertrouwen; in plaats van hem ontslag te verleenen, droeg hij hem nogmaals de leiding van een tocht naar Frankrijk op. Eindelijk zou daar, te Parijs een groote rijksdag gehouden worden; de drie Staten zouden vergaderen om een katholieken Koning te kiezen; op die vergadering dacht Philips de aanspraak zijner dochter te doen gelden, en aan het hoofd eener ontzagwekkende krijgsmacht moest Parma er verschijnen om kracht bij te zetten aan de voorstellen des Konings. De landvoogd, misschien heimelijk gestreeld door

wat hij een blijk van vertrouwen moest achten, maakte zich gereed om den hem opgedragen last uit te voeren: hij huurde zich te Parijs een prachtig hotel, wierf, gedeeltelijk uit eigen voorschot, troepen aan, en zond ze naar de Fransche grenzen vooruit; hijzelf werd door ziekte nog verhinderd met hen mee te trekken.

Intusschen verbreidde zich een vreemd gerucht, in strijd met 's Konings goedgunstige brieven. Men fluisterde elkander toe, dat Parma in ongenade gevallen was. Een lid van de Raad van State te Brussel liet zich ontvallen, dat er groote veranderingen op handen waren, dat men den landvoogd eerlang dood of in hechtenis zou zien. Zooveel was zeker, en Parma wist het zelf, dat reeds voor eenigen tijd de markies de Cerralvo met een geheimen last naar de Nederlanden op reis was gegaan; hij was onderweg overleden; in zijn plaats kwam thans de graaf de Fuentes [1]) over, met een zending waarvan niemand het rechte wist; men geloofde om, als Parma te ziek of onwillig mocht wezen om zonder verder verwijl naar Parijs te vertrekken, hem dan te vervangen. Maar zou zijn lastbrief misschien niet verder reiken?

In geen geval wilde Parma den graaf de Fuentes, dien hij als streng en hard kende, te Brussel afwachten. Zoo ziek als hij was, begaf hij zich op weg, zijn vaste wil hield hem staande; die hem zagen, waanden den bedrijvigen veldheer, die zich in niets ontzag, welvarend. Maar de overspanning was van korten duur; terwijl Feuntes te Brussel van de vermoeienis zijner reis een paar dagen uitrustte, bezweek Parma te Atrecht, den 2den December 1592, — juist van pas, door Gods liefderijk beleid (zegt een wel onderricht schrijver), eer het harde bevelschrift, dat Fuentes meebracht, de stormen van tweedracht, die zich reeds dreigend aankondigden, had doen losbarsten [2]).

---

1) Don Pedro Enriquez de Acevedo, conde de Fuentes. Een levensbeschrijving van hem door C. F. Duro komt voor in het Xde dl. der Memorias de la Real Academia de de la Historia, 1884.

2) „Factum id divina providentia: ne, si Comes coram minus placitura Duci renunciasset, quod vitari non poterat, magnae dissensionum procellae excitarentur, quas praesens rerum omnium perturbatio minitabatur." Historia Belgica, sive Commentarius brevis rerum in Belgio gestarum, sub tribus eiusdem gubernatoribus, Comite Mansfeldio, Serenissimo Archiduce Ernesto et praecipue sub Comite de Fuentes, 1592—96, auctore Rolando Mirteo Onatino, Madriti, 1610, p. 4. — Onder dezen pseudoniem verbergt zich Martinus Antonius Delrio, eens raadsheer in het hof van Brabant en auditeur-generaal van Don Juan's krijgsvolk, later Jesuïet en hoogleeraar te Leuven: zie Miraei Elogia (Antv. 1609), p. 70. — Het boekje is zeldzaam, maar niet zoo zeldzaam of onze geschiedschrijvers hadden het kunnen vinden en gebruiken. Te Water en De Wind, die het

Wat kwam dan eigenlijk Fuentes doen? Het bleef een geheim totdat, voor weinige jaren, Gachard in de archieven van Simancas de waarheid ontdekte. Fuentes bracht een brief van Philips over, waarin Parma gelast werd oogenblikkelijk naar Madrid te komen, om over belangrijke zaken te raadplegen. Weigerde hij te gehoorzamen, dan had Fuentes brieven bij zich, die hij aan de hoofden van het staats- en krijgsbestuur moest rondzenden, waarin werd aangekondigd, dat Parma van de landvoogdij ontslagen, en een ander (Fuentes naar het schijnt) in zijn plaats gesteld was [1]). Voor zulk een vernedering werd Parma door zijn tijdig sterven bewaard; de Koning werd er door bewaard voor een daad, waaruit zijn achterdochtig en valsch karakter opnieuw zou gebleken zijn. Liefkoozend had hij Parma bedrogen; terwijl hij weigerde hem te ontslaan en hem met de zending naar Parijs belastte, was Fuentes in aantocht: de lastbrief, die Parma smadelijk ontzette, was geteekend, terwijl deze in Frankrijk in 's Konings dienst zijn bloed vergoot en zijn gezondheid verwoestte [2]).

Maar, hoe verachtelijk het verraad van Philips ook zij, ik kan niet instemmen met hen, die het den Koning reeds ten kwade duiden, dat hij zijn landvoogd begeerde te vervangen. Daarin zie ik niets te misprijzen. Voorzeker, de diensten, door Parma aan Spanje bewezen, waren groot en vorderden erkentelijkheid. Maar hem daarom aan het bewind te laten, ook nadat hij zich minder geschikt betoond had voor zijn taak, zou onverstandig zijn geweest. Dat Philips ontevreden was over den uitslag van Parma's bestuur in de laatste vijf jaren, is niet te verwonderen. Parma had niet dan schoorvoetend de plannen des Konings ten opzichte van Frankrijk uitgevoerd: tweeërlei belang behartigend, had hij beide benadeeld: eerst om Groningen en Nijmegen bij te staan, het jaar

---

aanhalen, geven zelfs den inhoud onjuist op, misleid door een drukfout op den titel. — Het is niet onbelangrijk, ik heb er herhaaldelijk uit geput.

1) Corresp. de Philippe II, II, p. LXXXI.

2) Uit het voorafgestelde blijkt, dat Gachard zich vergist, als hij zegt dat geen geschiedschrijver, Nederlander noch Spanjaard, iets van het geheim vermoed had. Reyd verhaalt ons dat, naar sommigen geloofden, Fuentes kwam om gouverneur-generaal in Parma's plaats te worden (blz. 195); en Carnero, (I, IX, c. 25) verwijt aan de Hollanders, dat zij, om den Spaanschen Koning te belasteren, uitstrooiden dat Fuentes Parma kwam vervangen. Algemeen liep het gerucht, dat Parma vergiftigd was. Na zijn dood schreef Taffin, de agent der Staten, hun uit Frankrijk, 20 December 1592: „Beaucoup croyent que le Roy d'Espaigne s'en resjouyra (over Parma's dood) pour avoir maintenant le moyen d'y avoir un autre en sa place, qui sera plus affectioné de faire la guerre en France." (Kron. Histor. Gen. XIX, blz. 534.)

daarop om Koevorden te ontzetten, had hij tweemaal den voorgeschreven tocht naar Frankrijk uitgesteld, zonder toch Nijmegen en Koevorden te redden, en zeker tot nadeel van de Ligue en van 's Konings invloed in Frankrijk [1]). Hij leefde in tweedracht met de Spaansche gezanten te Parijs; hij lag overhoop met Mansvelt en met de meeste zijner krijgsoversten. De raadslieden, waarmee hij zich omringd had, genoten 's Konings vertrouwen niet. Het beheer, vooral dat der geldmiddelen, was schromelijk in de war; het verslond, door allerlei misbruik, de schatten van Indië. Buitendien, zijn slepende ziekte stelde hem buiten staat om zich in te spannen, zooals vereischt werd. Wat was natuurlijker, wat billijker dan dat Philips hem door een geschikter man vervangen wilde: aan dankbaarheid voor bewezen diensten mag immers de vorst het belang van den staat niet opofferen. Maar de onervarene en onhandige opvolgers, die Philips hem gaf, hebben Parma nog lang in Nederland doen betreuren. Onder hun bewind is niet hersteld wat bedorven was, integendeel het kwaad zou zich nu eerst krachtig ontwikkelen.

X.

DE STATENVERGADERING TE PARIJS. — GEERTRUIDENBERG VEROVERD.

Toen Parma zijn laatsten tocht ging aanvangen, had hij weer, als vroeger, Mansfelt tot zijn plaatsvervanger benoemd, met medeweten van den Raad van State. Nu hij gestorven was, ontstond er verschil tusschen Mansfelt, die aan het bestuur wilde blijven, en den Raad, die begreep dat, naar oud gebruik, door den dood des landvoogds de regeering aan hemzelf vervallen was. Fuentes had zijn eigene aanstelling tot landvoogd, in Parma's plaats, uit Spanje meegebracht [2]); hij had die maar te vertoonen om den twist te beslechten, maar hij hield ze terug, begrijpende, naar het

1) In hun brieven aan Elisabeth beroemen zich de Staten, dat hun krijgsbedrijven van 1591 en 1592, door den vijand in Nederland bezig te houden, Frankrijk hebben gebaat.

2) Dit zegt Tassis uitdrukkelijk, p. 555: „Comes Fontanus secreto secum attulerat exemplar unum commissionis, a rege dari consuetum illis quos ad gubernandum Belgium committit.

schijnt, dat nu Parma zoo juist van pas was gestorven, het doel zijner zending liefst geheim moest blijven. Hij vertoonde alleen den geloofsbrief, waarin aan de Nederlandsche bewindslieden gelast werd zich te voegen naar al wat hun Fuentes uit 's Konings naam bevelen zou. Krachtens die volmacht bevestigde hij Mansfelt voorloopig in de landvoogdij [1]). Maar naar zijn bedoeling zou de nieuwe landvoogd niet meer dan het werktuig wezen, waardoor hijzelf, in schijn slechts de tweede persoon, inderdaad regeeren zou. Een andere Spanjaard, Estevan de Ibarra, tegelijkertijd met Fuentes te Brussel aangekomen, nam het beheer der financiën op zich. Zonder deze twee vertrouwelingen van Phillips mocht voortaan niets geschieden. De vrienden van Parma werden verwijderd, de Italianen over het algemeen teruggeschoven, de Nederlanders wel met meer onderscheiding behandeld, doch eveneens buiten de regeering gehouden. Achter den Nederlandschen naam van Mansfelt verborg zich een zuiver Spaansch bestuur.

Een aantal hervormingen werd ras ontworpen en gedeeltelijk ingevoerd; over haar waarde te oordeelen, verbiedt ons de onvolledige kennis die wij ervan bezitten [2]). Als wij op de uitwerking letten, kunnen wij er geen hoogen dunk van hebben: na als voor heerschten te Brussel verwarring en misbruik. Om te toonen, dat de oorlog voortaan met verdubbelde strengheid zou worden gevoerd, begon de nieuwe regeering met het, allengs ingevoerde, kwartier-geven te verbieden: alle gevangenen moesten zonder genade worden opgehangen; rantsoen of contributie, als afkoop van plundering, aan de rebellen te betalen werd op lijfstraf verboden: geen middel van beveiliging dan strijd op leven en dood werd de bevolking gelaten. Een ijdele bedreiging, die nutteloos aan Alva's schrikbewind herinnerde, dubbel hatelijk sinds Maurits het voorbeeld gegeven had van menschelijker en ridderlijker oorlogvoeren [3]). De Staten beantwoordden haar natuurlijk met de be-

---

1) Delrio, p. 4. — Vgl. de Corresp. du Comte de Mansfelt, in den Messager des Sciences Historiques, 1877, p. 420.

2) Een menigte brieven, door Gachard uit de archieven van Limancas afgeschreven, en in de voorrede van het tweede deel der Correspondance de Philippe II aangekondigd (en nog altijd niet uitgegeven), zullen ons zonder twijfel daaromtrent veel wetenswaardigs openbaren.

3) Bongars schrijft, in 1592, aan Camerarius „magnum Mauritio laudem oppugnatio Stenovici peperit, majorem humanitas, qua deditos habuit". Lettres de J. de Bongars, II, p. 207. — Reyd, blz. 315: ‚Onder die ghemeenten door het gheheele landt hoorde men veel onghedults, dat Prins Maurits al te barmhertich was, ende alle mael hebbende den vijandt in sijn ghewelt, denselven eerlijck accoordt gunde".

dreiging van eveneens te zullen handelen; de Spaansche soldaten hadden geen lust zich hieraan bloot te stellen, en, nauwelijks uitgevaardigd, viel Mansfelt's verordering weer in onbruik.

Aan Alva herinnerde Fuentes maar al te zeer: hij was hem na in den bloede verwant, en in zijn school gevormd [1]). In den krijgsdienst al hooger en hooger opgeklommen, was hij het laatst luitenant-generaal van Portugal geweest, onder den onderkoning Albrecht van Oostenrijk. Door hoogmoed, strengheid en hardvochtigheid, gepaard aan buitengewone krijgstalenten, had hij zich een gevreesden naam gemaakt, die hem naar de Nederlanden was vooruitgegaan. Zulk een man, aan het hoofd des bestuurs geplaatst zou algemeene ontevredenheid hebben veroorzaakt; verborgen als hij was achter Mansfelt, wekte hij toch den haat van het volk en de ijverzucht der grooten, die minder de overheersching van den Koning dan den invloed der Spanjaarden duchtten.

De groote gebeurtenis van het oogenblik, waaraan de nieuwe regeering al haar aandacht en haar zorg te wijden had, was de bijeenkomst der Staten van Frankrijk te Parijs, tot verkiezing van een katholieken Koning.

Op aandrang der Spaansche gezanten was Mayenne, de luitenant-generaal des rijks, er ten laatste schoorvoetend toe overgegaan de Staten tegen het begin van 1593 bijeen te roepen; hij had weinig hoop zelf tot Koning gekozen te worden, en aan geen zijner mededingers gunde hij de kroon; daarom had hij geen haast gemaakt met het groote pleit door de Staten te laten beslechten. Philips daarentegen begreep, dat hij bij langer verwijl slechts verliezen kon, dat nu of nooit de aanspraak der Infante erkend moest worden, en daarom drong hij op het bijeenroepen der Staten aan. Het plan der Spaansche bewindslieden was goed aangelegd, maar het werd slecht ten uitvoer gebracht. Dat de vergadering te Parijs gehouden werd, streed reeds tegen hun plan: zij hadden Rheims of Soissons of eenige andere stad van het noorden voorgeslagen, waar een Spaansch leger de vergadering had kunnen beschermen, en beheerschen tevens; te Parijs stonden de Staten onder den invloed der voorname Liguisten en van het volk; dat, hoe fanatiek ook, toch te nationaal-gezind was om naar een Spaansche regeering te verlangen. Maar juist om Philips' over-

---

1) Contarini, bij Gachard, Relations, p. 213: „il quale (Fuentes) riuscirà molto odioso a quei popoli per essere stretto parente del giá duca d'Alva, per essersi allevato sotto la sua disciplina, et per sussiego et altezza sua". — Vgl. Bentivoglio, Memorie, p. 317 (Milano 1807).

wicht te breken had Mayenne daar de vergadering belegd. De kans van de infante was dus verminderd, maar nog stond zij gunstig genoeg. Veel zou er afhangen van den man, die Spanje op den rijksdag vertegenwoordigen zou. De allerbekwaamste staatsman, door afkomst en rang zoowel als door groote daden uitstekend, was niet te goed voor die zending; een schat, toereikend om allen die te koop waren te koopen, een leger machtig genoeg om aan allen ontzag in te boezemen, moesten te zijner beschikking staan. Door goud en staal te gelijk moest Spanje zijn aanspraken doen gelden. Misschien zou Parma juist de man geweest zijn voor dien post: edel en bekwaam, staatsman en veldheer, had hij zich jegens Frankrijk en inzonderheid jegens Parijs verdienstelijk gemaakt. Zeker is het dat zij, die hem vervingen, te eenenmale onberekend waren voor zoo moeilijk een taak. Feria, die op den rijksdag den Koning vertegenwoordigen moest, was een der edelsten van Spanje, maar van niet meer dan middelmatige bekwaamheid; het leger, dat aan zijn woorden klem moest bijzetten, bedroeg nauwelijks zesduizend voetknechten en duizend ruiters, onbetaald en muitziek volk [1]); de bevelhebber was de onbedreven zoon van den landvoogd, Karel van Mansfelt. Een ongeschikt veldheer en een ontoereikend leger om ontzag in te boezemen voor een onhandigen gezant! De uitkomst liet zich nu reeds voorzien. Dat het in alle geval zaak was het Spaansche leger zoo dicht mogelijk bij de hoofdstad te brengen, begreep ieder, behalve juist de veldheer; de gezanten drongen er tevergeefs bij hem op aan. Met Mayenne en de andere katholieke troepen vereenigd, zou hij, hoe zwak zijn eigen macht mocht zijn, toch de bovenhand hebben gehad; het kon hem dan niet moeilijk zijn gevallen Hendrik IV uit den omtrek van Parijs te verdrijven en St. Denis te bemachtigen, waar de kleinoodiën der kroon berustten, en vanwaar de Statenvergadering althans eenigermate beheerscht kon worden [2]). Maar Mansfelt verkoos Noyon te gaan belegeren, en toen hij dit ten laatste genomen had, vond hij zijn krijgsvolk zoo versmolten en uitgeput en muitziek, dat hij het naar de grenzen terug moest voeren. Bij dit vertoon van onmacht werden de hooge woorden van Feria en zijn medegezanten te Parijs belachelijk [3]).

1) Carnero, p. 282.

2) Coloma, p. 200.

3) Inigo Mendoça, een uit het gevolg van Feria, schrijft: „ne ay quien ne nos eche en rostro nostra desnudezza en armas y dineros, otros nos predican por impotentes y desconfian de lo que promitimos"; bij Ranke, Franz. Gesch. I, S. 563.

En hoeveel tegenstand ontmoetten buitendien op den rijksdag de voorstellen der Spaansche regeering. De zelfzucht van zooveel hoofden der Ligue als zelf op de kroon gevlamd hadden, het nationaal gevoel, dat lang voor den geloofsijver had gezwegen maar geenszins versmoord was, deden zich telkens luider hooren. Feria was niet in staat om ze weer tot zwijgen te brengen. Toen hij met de aanspraak der Infante te voorschijn kwam, en door een rechtsgeleerde, dien hij uit Spanje had meegebracht, de nietigheid van de Salische wet, en dus de onwettigheid van al de Koningen uit het huis van Valois, uren lang liet bepleiten, wekte hij den weerzin van velen; de weifelende meerderheid, zonder tot beslissing te komen, hield zijn voorstel aan. Buiten de vergadering nam de afkeer van vreemde, van Spaansche overheersching gestadig toe. Toch durfde Feria niet op zich nemen te beloven, dat de Infante, zoo haar de kroon werd toegewezen, een Franschen prins tot gemaal zou kiezen. Het werd duidelijk dat, als Philips' plannen gelukten, een vreemde vorst naast de Infante op den troon van Frankrijk plaats zou nemen. Toen, juist op het beslissende oogenblik, nam het Parijzer parlement de leiding van den tegenstand op zich: als hoogste gerechtshof van het rijk verklaarde het de Salische wet voor een grondwet van den staat, die niet zonder majesteitsschennis kon worden afgeschaft. Die uitspraak, hoewel door de Staten vernietigd, besliste het geding. Haar voorziende, had Feria weinige dagen te voren aan de Staten voorgesteld, dat zij, ten einde de Salische wet te handhaven en tevens den Koning te believen, diens neef Ernst van Oostenrijk tot hun Koning zouden verkiezen, die dan de Infante ten huwelijk zou krijgen. Als wilde hij het buiten allen twijfel stellen, dat geen Franschman, hoe edel ook, waardig was met de hand der Spaansche koningsdochter vereerd te worden. Het voorstel was gevallen, zoodra het was uitgesproken. Eindelijk, toen er geen hoop meer bestond om den wensch des Konings geheel vervuld te krijgen, beloofde Feria dat, ingeval de Infante tot Koningin werd uitgeroepen, haar vader haar een gemaal zou kiezen uit den Franschen adel. Maar die toezegging kwam te laat, de tijd was voor Spanje voorbij; een beter en bekwamer man dan Philips had den prijs weggedragen.

Slechts één bezwaar had tot nog toe de meerderheid van het Fransche volk weerhouden van den afstammeling van Lodewijk den heilige, den wettigen erfgenaam der kroon, als Koning te erkennen: hij beleed den godsdienst der verafschuwde Hugenoten;

met hem zou de ketterij den troon bestijgen. Overigens sprak alles in zijn voordeel: zijn belangen waren geen andere dan die der natie; eeuwen lang hadden Koning en volk samengespannen tot vernedering van een overmoedigen adel, tot verheffing der eenheid van den staat boven de verscheidenheid der provinciën. Werd Hendrik Koning, dan bleef die natuurlijke samenwerking voortduren; in hem zou het volk een beschermer vinden van zijn rechten tegen de grooten, van zijn onafhankelijkheid tegen de naijverige buren. Won daarentegen de Ligue, in verbond met Spanje, den strijd, dan werd Frankrijk naar buiten machteloos en ondergeschikt, inwendig verscheurd en onder het beheer der gevreesde grooten verdeeld. Kon de natie blijven weifelen voor wien zij partij zou kiezen?

En kon aan den anderen kant de Koning in een godsdienst volharden, die hem van zijn volk vervreemdde? Daartoe was zijn overtuiging niet vast genoeg: de herinnering zijner jeugd, het eergevoel, dat hem verbood zijn trouwen geloofsgenooten ontrouw te worden, meer dan inzicht in de dwalingen van het katholicisme, hielden hem nog bij zijn belijdenis. Maar reeds had hij beloofd zich in de katholieke leer te laten onderrichten, en daardoor te kennen gegeven, dat zijn bekeering niet onmogelijk was. Thans dreef hem zoowel eigenbelang als belangstelling in het lot van Frankrijk tot „den gevaarlijken sprong". Door roomsch te worden kon hij de kroon bemachtigen en tevens het vaderland redden; terwijl de Staten te Parijs de anti-nationale plannen der Ligue overwogen, besloot hij zijn zwakke overtuiging aan het staatsbelang op te offeren. In ééne zitting hadden de bisschoppen, die hij raadpleegde, hem van de waarheid der roomsche kerkleer overtuigd. Reeds den volgenden Zondag werd hij in de kerk van St. Denis, waar zoovele allerchristelijkste Koningen, zijn voorgangers, begraven lagen, door den aartsbisschop van Bourges met de Kerk verzoend, en door de tallooze menigte met blij gejuich als haar Koning begroet. De Ligue, die thans geen algemeen erkende reden van uitsluiting tegen Hendrik meer kon aanvoeren, sloot wapenstilstand voor drie maanden met hem: zij zou intusschen den Paus raadplegen; bezegelde die de absolutie, door de Fransche geestelijkheid verleend, dan zou de verzoening van vorst en volk niet lang meer uitblijven. De eenige kans, die aan Philips overschoot, was de mogelijkheid dat hij den Paus bewoog de absolutie te weigeren. Maar zelfs in dat geval was het twijfelachtig, of Frankrijk meer naar Rome dan naar zijn Koning zou hooren.

Het is ons niet ontgaan dat deze, voor de Vereenigde Nederlanden zoo gelukkige, wending der Fransche zaken niet weinig bevorderd was door de onmacht en de werkeloosheid van het Spaansche leger. De Staten mochten zich beroemen daartoe het hunne te hebben bijgedragen: op aansporing van de Engelsche Koningin, maar ook uit welbegrepen eigenbelang, hadden zij met alle macht den nieuwen landvoogd bezig gehouden en hem buiten staat gesteld om het leger van zijn zoon in Frankrijk te versterken. Begrijpende dat een aanval op Luxemburg, waar Mansfelt zelf stadhouder was, hem het naast aan het hart zou gaan [1]), zouden zij nog in den winter, den steeds krijgslustigen Philips van Nassau met 3000 man, voetvolk en ruiters, van Nijmegen door het Limburgsche naar Luxemburg, om daar te plunderen en te branden, eenige versterkte plaatsen, kon het zijn, te bemachtigen, en zoo doende den vijand naar die zijde te lokken en van Frankrijk af te trekken.

Maar er was nog een andere reden, waarom de Staten juist naar Luxemburg den oorlog wilden verplaatsen. Aan de zuidelijke grenzen van dit hertogdom lagen de souvereine heerlijkheden van het huis van Bouillon en de vesting Sedan, waar dit huis tevens regeerde. De erfgename dier rijke bezittingen, Charlotte de la Marck, had, een jaar geleden, door toedoen van Hendrik IV, haar hand geschonken aan een eerzuchtigen Hugenoot, Vicomte de Turenne, die, niet tevreden met zijn nieuwe macht, ze slechts als middel aanwendde tot het verkrijgen van nog veel grooter gebied. Nauwelijks was hij gehuwd en hertog van Bouillon, of hij zond een vertrouwd persoon naar Den Haag om de oude vriendschap, die hij met de Staten onderhield, te verlevendigen, maar tevens om aan dezen voor te houden, welk een geschikte gelegenheid zich thans aanbood, om in Luxemburg tegen de Spanjaarden samen te spannen. Over Luxemburg kwamen de troepen uit Italië en Duitschland naar België; kon men die poort versperren, dan zou het

1) De Staten-Generaal schrijven aan Elisabeth, 28 Juni 1593: „l'hyver estant survenu, qui empesche en ces pays tous les faicts de guerre qui doibvent estre exploictés par force, estans par là contraincts laisser la campagne et mettre nos gens de guerre en garnison; et, préparant l'ennemi avecq ceste occasion une nouvelle armée en pays bas, pour l'envoyer contre ledict Roy et son royaulme, avoit icy esté trouvé bon, affin d'y donner empeschement ou du moings retardement, ou bien pouvoir amoindrir lesdictes forces, de faire une invasion au duché de Luxembourg, au plain coeur d'hyver, pour ce regard que icelluy estoit du commandement particulier du comte de Mansfelt, gouverneur-general du pays bas, par le deces du ducq de Parme". — Een gelijkluidenden brief zonden zij aan Hendrik IV.

den landvoogd bijna onmogelijk vallen, zijn snel versmeltende strijdkrachten gedurig aan te vullen; Maurits zou steeds zwakker vijanden te bestrijden hebben. Geen beter middel tevens om de flauwhartige Duitsche vorsten, die Spanje niet minder verafschuwden dan duchten, tot deelneming aan den strijd te bewegen, dan aan hun grenzen een oorlog te beginnen, waarin zij zich zonder groot gevaar konden mengen [1]). Die voorstelling, later, naar het schijnt nog herhaaldelijk aangedrongen, maakte indruk; en, nu er eens besloten was Mansfelt bezig te houden, richtten de Staten den aanval het liefst naar de zijde, waar Bouillon hun kon bijstaan.

Toen Philips van Nassau in het Luxemburgsche verscheen, was Bouillon, die intusschen tot maarschalk van Frankrijk verheven was, er reeds in het veld, en had zelfs eenige goed gelegen plaatsen ingenomen. Volgaarne zou Philips zich met hem tot meer beslissende ondernemingen vereenigd hebben; hij schreef aan Oldenbarnevelt om daartoe gemachtigd te worden, maar hij erkende tevens eerlijk, dat de Fransche Koning voor het oogenblik niet bij machte scheen om zijn veldheer te ondersteunen, en dat deze alleen zich bezwaarlijk zou kunnen staande houden [2]). Hij had bij die bekentenis het bericht te voegen, dat reeds een aanslag, door hem op St. Vyt gewaagd, mislukt was. Geen wonder, dat de van waagstukken afkeerige advokaat zich voor zulke plannen niet liet winnen, en dat Philips, zoodra de grijze Mansfelt in persoon zijn benauwde provincie te hulp kwam, bevel ontving om met den behaalden buit huiswaarts te keeren. Bouillon moest nu ook wel veld ruimen. Zoo van beide tegenstanders ontslagen, kon Mansfelt, gelijk wij gezien hebben, zijn zoon met een leger naar Frankrijk sturen om Feria's voorstellen kracht bij te zetten.

Inmiddels had Maurits iets van meer belang op het oog: hij zou trachten Geertruidenberg, de eenige stad van Holland, die de vijand in zijn macht had, te verrassen [3]), of, zoo dit mislukte haar door belegering meester te worden. Behalve de groote voordeelen, die uit deze verovering zouden voortvloeien, zou men zoodoende tevens den vijand bezig houden en hem verhinderen in Frankrijk met aanzienlijker krijgsmacht op te treden [4]). De

1) Bor, dl. III, blz. 589.

2) Zijn brief bij Bor, dl. III, blz. 678.

3) Coloma, p. 211. Reyd, blz. 211.

4) In een brief aan Elisabeth, van 28 Juni 1593, noemen de Staten het beleg van Geertruidenberg: „le meilleur moyen d'empescher l'ennemi en son desseing contre ledict Roy (de France), et de le contraindre de retenir en ses pays ses plus grandes forces,.

beraamde verrassing is mislukt, gelukkig voor den krijgsroem van Maurits, want het daarop ondernomen beleg van Geertruidenberg is een zijner beroemdste wapenfeiten, door de krijgsgeschiedenis uitvoerig geboekt.

De Friezen, die, zoolang Groningen Spaansch bleef, van niets dan van de verovering dier stad wilden hooren, waren misnoegd nu men een andere onderneming ging aanvangen, en zonden geen enkel vaandel aan hun bondgenooten te hulp. Maar dit kwaad werkte ten goede: de vijand zag wel te Dordrecht krijgsvoorraad inschepen, maar langs de stroomen was die snel noordwaarts op te voeren; geen Friezen waren in aantocht, hun stadhouder bleef in zijn provincie: de aanslag scheen dus op Groningen gemunt. In dien waan zond Mansfelt nog twee regimenten, een Spaansch en een Iersch, naar Verdugo, die dringend om ondersteuning had aangehouden. Hij verzwakte daardoor de macht, die hij in Brabant beschikbaar had, al te zeer, en toen nu Geertruidenberg plotseling werd aangetast, bevond hij zich niet in staat om die vesting intijds te helpen, hoewel haar anders in vier dagen een leger van Brussel bereiken kon. Aan deze omstandigheid had Maurits het te danken, dat hij, vijf dagen na den aanvang van het beleg, reeds meester was van het sterke fort Steelhoven, dat den eenigen weg naar de stad beheerschte, en aan welks bezit het lot der vesting hing. Toen kwam het erop aan, het leger zoo sterk te verschansen, dat het niet van buiten kon worden opgejaagd, want het was niet meer dan juist toereikend voor het belegeringswerk, slechts ongeveer vijf duizend man sterk, en de vijand, die reeds veel volk voor de versterking van Mansfelt's leger in Frankrijk had aangeworven, kon binnen weinige weken met veel aanzienlijker macht te veld komen. Wat de verschansing moeilijk maakte was de groote omvang, die aan de werken moest gegeven worden, daar het welbediende geschut der vesting de belegeraars op een afstand hield en hen noodzaakte den kring ruim te nemen. Nog meer werd zij belemmerd door de waterige en moerassige gesteldheid van den grond: allerlei waterwering, molens, dijken, dammen, sterk genoeg om de kracht van den vloed te weerstaan, moesten eerst worden aangelegd. Met bewonderingswaardig beleid en vol-

---

tant vieilles que celles qu'il avoit nouvellement levées". — En Elisabeth, in haar antwoord van 6 Juli, erkent dat de Staten zich ook jegens Frankrijk verdienstelijk hebben gemaakt, „en destournant par ainsi une bonne partie des forces ennemies, les rendant inutiles à offenser ledict Roy tres Chrestien". (Kron. Hist. Gen., XX, blz. 62).

harding werd al dit werk, onder aanhoudenden regen — het was nog April — in betrekkelijk korten tijd volbracht. Toen de vijand ten laatste tot ontzet kwam opdagen, was de legerplaats reeds in uitmuntenden staat van tegenweer, van bolwerken, schansen, ravelijnen en wijde grachten voorzien, en sterker dan menige stad; de waterzijde der vesting, ruim twee derden van den geheelen omvang, was ingesloten met een linie van vaartuigen, aan ankers vastgelegd en door kabels aan elkander verbonden. Zoo nauw was de vesting omsingeld, dat geen bode uit 's vijands leger er kon binnen sluipen, en dat de briefwisseling door middel van duiven moest worden gevoerd. Eerst nu, na het voltooien der verschansing, begon het eigenlijke belegeringswerk; het delven der loopgraven in den drassigen grond, waarin men geen voet diep kon graven zonder in het water te geraken, het maken van de galerijen naar de vesten, het planten van het geschut. Al ging het langzaam, de belegeraars vorderden gestadig; zij waren zeker van de stad te bemachtigen, tenzij het den vijand nog gelukte haar te ontzetten. In het leger heerschte een orde en tucht, zooals in de Nederlanden nog nooit gezien was [1]); de heilrijke gevolgen daarvan werden dagelijks ondervonden: de boeren van den omtrek, verzekerd van goed onthaal en eerlijken handel, kwamen met hun vee, hun koren en allerlei waren in de legerplaats ter markt; het was er beterkoop dan in menige stad, zes maal goedkooper dan in het leger, dat de vijand tot ontzet deed aanrukken.

Zoodra Mansfelt in het zekere onderricht was, dat Maurits het op Geertruidenberg had gemunt, had hij in aller ijl de troepen, die krijgsvaardig waren, tot ontzet verzameld; in het begin van Mei had hij reeds achtduizend man te voet en vijftienhonderd te paard bijeen, en nog aanhoudend vermeerderde hij die macht; zijn zoon riep hij zelfs tot zijn bijstand uit Frankrijk terug [2]). Zoo hooge waarde hechtte hij aan het behoud der bedreigde vesting. Maar de maand Mei was reeds half verloopen eer hij in het veld verscheen, en toen was het geschikte oogenblik lang voorbij. Eerst kwam hij zich met zijne geheele krijgsmacht op den weg naar Breda, ten oosten van het kamp van Maurits, legeren. Tien

---

1) Bongars aan Camerarius: „Scribit ad me e castris amicus, quem eo videndi studium traxit, nihil a se visum aut auditum illis castris fortius, nihil modestius. Propugnacula tantae molis esse, ut veterum Romanorum opera referant; sed eo ordine et silentio administrari cuncta, ut urbem et civium obedientia tranquillam, non militum turbam putes".

2) Coloma, p. 209.

dagen lag hij daar de belegeraars te bespieden, of zij zich ergens zouden bloot geven, of er zich eenige gelegenheid tot ontzet zou aanbieden; te vergeefs. Zonder gunstiger uitzicht verplaatste hij zich daarop naar de andere zijde, dreigde van tijd tot tijd de belegeraars aan te vallen, maar ondernam niets tegen hen: hun leger lag te stevig verschanst en was nog kort te voren met eenige Friesche vaandels en meer ander krijgsvolk versterkt. Werkeloos moest hij het aanzien, hoe het beleg steeds vorderde, hoe de dappere bezetting, tot het uiterste gebracht, aan het onderhandelen ging, en zich eindelijk na een moedig uitgestaan beleg van drie maanden, den 28sten Juni, aan Maurits overgaf.

Voordeelig, buiten twijfel, was deze verovering van Geertruidenberg voor de Staten, maar in nog veel hooger mate roemrijk voor Maurits. Sedert zijn bedrijven van het vorige jaar door heel Europa als een veldheer van den eersten rang vermaard, bevestigde hij door dit nieuwe wapenfeit zijn krijgsroem voor altoos. De belegering van Geertruidenberg opende een nieuw tijdvak voor de belegeringskunst; geheel Europa dacht als Willem Lodewijk, die, Maurits gelukwenschend, schreef: „Gij hebt in een merkwaardig voorbeeld bewezen, dat methode en arbeid in den oorlog het ruwe geweld te boven gaan; uwe belegering brengt de oude krijgskunde en krijgskunst weer in eere, die tot nog toe in minachting en door onkundigen bespot, zelfs door uitstekende veldheeren van den nieuweren tijd niet begrepen, althans niet beoefend waren" 1). Ook het leger had den roem, in het vorige jaar behaald, waardiglijk gehandhaafd; wat voor weinige jaren niemand mogelijk geacht zou hebben: de Hollandsche soldaten hadden zich naast het beste krijgsvolk van Europa een eervolle plaats verworven.

Geen ander feit van belang leverde de oorlog dit jaar verder op. De Friezen hadden gaarne het zegevierende leger onverwijld voor Groningen gevoerd; maar, zoolang in Frankrijk de wapenstilstand duurde, beschikte Mansfelt in Nederland over een hoogst aanzienlijke macht, die Maurits noodzaakte aan de zuidelijke grens te blijven. Verschillende aanslagen, van weerszijden beproefd, mislukten. In Groningerland bleef de krijg tusschen Verdugo en Willem Lodewijk onbeslist voortduren.

Het was alweer van haar eigen soldaten, dat de Spaansche regeering dit jaar het meest te lijden had. Het leger, dat Karel van Mansfelt uit Frankrijk had teruggevoerd, bleef onbetaald,

1) Archives, IIde série, I, p. 245.

ontevreden en muitziek. De lichte ruiterij, reeds sedert lang oproerig, kwam het eerst in openlijken opstand. Juist toen haar dienst tot ontzet van Geertruidenberg gevorderd werd, in het begin van Mei, verliet zij eigendunkelijk haar kwartieren, verraste St. Pol in Artois, koos zich een raad van bestuur, en begon in de stad en omstreken zware contributiën te heffen. De ruiters waren in den beginne slechts driehonderd vijftig man sterk; vijf honderd voetknechten voegden zich weldra bij hen. En zoo slecht was de geest der overige troepen, dat Mansfelt ze niet tegen de muiters durfde aanvoeren, maar ze integendeel uit de nabijheid verwijderde, om hun het kwade voorbeeld niet voor oogen te stellen. Alleen door betaling hoopte hij de opstandelingen te bevredigen en tot hun plicht te brengen.

Onder deze omstandigheden verliep de zomer; in het najaar ontving hij van zijn vader een aanzienlijke som, en begon, zoover die strekte, de achterstallige soldij af te doen. De muiters, die zich gevreesd hadden gemaakt, kregen aanzienlijk meer dan de regimenten, die gehoorzaam waren gebleven. Het kon niet anders, of dit moest dezen verdrieten. Indien muiterij inderdaad aanspraak gaf op hooger loon, wilden allen dit verdienen. De Italianen, sedert Parma's dood teruggezet en wrevelig, volgden het gegeven voorbeeld, en kwamen insgelijks in opstand: een regiment van negen honderd man te voet en vierhonderd ruiters rukten plotseling naar Henegouwen, namen bij Port sur Sambre een vaste stelling in en begonnen het omliggende land te brandschatten, zooals in Artois de Spanjaarden deden; van alle kanten, tot zelfs uit Friesland stroomden hun overloopers in menigte toe; in tien dagen waren zij reeds tot duizend ruiters en twee duizend voetknechten aangegroeid. Er was geen geld voorhanden om hen te betalen, en aan andere middelen van bedwang werd zelfs niet meer gedacht. Dus bleven zij een jaar lang de ongelukkige bevolking uitplunderen, zonder tot eenig krijgsbedrijf mee te werken. En eer zij door afbetaling weer tot hun plicht waren gebracht, was er alweer elders een nieuwe muiterij ontstaan [1]). Was het te verwonderen, dat onder zulke wanorde 's Konings zaken teruggingen?

---

1) Coloma, p. 209, 220, 267. — Carnero, p. 301. — Vgl. den brief uit Wesel, bij Bor, dl. III, blz. 718.

XI.

HET GOUVERNEMENT VAN ERNST VAN OOSTENRIJK. — VEROVERING VAN GRONINGEN.

In die dagen landvoogd der Nederlanden te zijn was voorzeker geen benijdbaar lot. En toch had onlangs een man van de edelste geboorte, in een veel begeerlijker werkkring geplaatst, de landvoogdij op zich genomen: Ernst, aartshertog van Oostenrijk, broeder van den Duitschen Keizer en neef van Philips, dezelfde die door Feria aan de Staten te Parijs voor de kroon van Frankrijk was aanbevolen [1]).

Om de bedoeling van Philips met deze aanstellling te begrijpen moeten wij eenige jaren teruggaan.

Het is bekend, dat de burgeroorlog in Duitschland, die Karel V tot den afstand van de keizerlijke waardigheid had bewogen, ook tusschen de Oostenrijksche en Spaansche takken van het huis van Habsburg tweedracht had gewekt. Om andere redenen buitendien waren Philips en Keizer Maximiliaan van elkander vervreemd [2]). Maar een onverwachte gebeurtenis bracht hen, na langdurige verwijdering, weer tot elkander: de eenige zoon, dien Philips uit drie huwelijken had overgehouden, de ongelukkige Don Carlos, stierf; door zijn dood werd de Infante Isabella vermoedelijke erfgename der kroon, en door haar hand zou die in een ander koningshuis worden overgebracht. Niet smartelijker kon de familietrots van Philips gegriefd worden [3]); om de Spaansche erfenis althans in het huis van Habsburg te houden, wendde hij zich tot zijn neef, den Keizer, en stelde hem een huwelijk voor tusschen de Infante en een der aartshertogen. Reeds in 1568 werd tusschen beide hoven over deze verbintenis onderhandeld [4]).

Maar nog was Philips niet te afgeleefd voor een vierde huwelijk; hij koos zich een zuster van den neef, dien hij zich tot

1) Als ik Gachard wel begrepen heb, was Ernst reeds bij het leven van Parma tot diens opvolger benoemd, en Fuentes slechts als voorloopig waarnemer der landvoogdij vooruitgezonden. Zie Corresp. de Philippe II, t. II, p. LXXXIX.

2) Tiepolo, Relaz. degli A. V., Serie I, vol. III, p. 169. Vgl. Corresp. de Philippe II, t. III, p. 430.

3) „E stato in continuo timore di non veder posterità di figluoli maschi", zegt van hem Fr. Soranzo, Relaz. di Spagna, I, p. 149.

4) Ranke, Hist. polit. Zeitschr. I, S. 310. (Sämmtl. Werke, VII, S. 73.) — Vgl. Corresp. de Philippe II, t. I, p. 68.

schoonzoon bestemd had, Anna van Oostenrijk, tot gemalin, en verwekte bij haar vijf zonen, van welke echter alleen de jongste, Philips geheeten, in leven bleef. Op dezen gingen natuurlijk de erfrechten, die de Infante een poos bezeten had, over. Haar hand werd dus voor de aartshertogen weer minder begeerlijk, en de huwelijksplannen bleven een tijdlang rusten. In dien stand van zaken stierf Maximiliaan, en werd door zijn zoon Rudolf opgevolgd [1]); zijn weduwe Maria, een eigen zuster van Philips, en aan dezen door innige liefde gehecht, wenschte niets vuriger dan het beraamde huwelijk tusschen een harer zonen en de dochter van den geliefden broeder tot stand te zien komen. Zij vestigde haar verblijf te Madrid, en hield niet op aan de vervulling van haar wensch te arbeiden. Wat kon daaraan in den weg staan? Zij had haar zoon Rudolf overgehaald de hand der Infante aan Philips te vragen, en deze had beloofd, dat, als die vraag in den gebruikelijken vorm werd herhaald, zijn toestemming terstond volgen zou. Maar juist thans, nu Rudolf verzekerd was van in zijn aanzoek te zullen slagen, begon hij te weifelen; hij zocht uitstel en verschoof van jaar tot jaar den beslissenden stap. Te vergeefs bad hem zijn moeder, dat hij toch een besluit nemen, de Infante voor zichzelf vragen, of anders vergunnen zou dat een zijner broeders, Ernst bij voorkeur, haar vroeg. Tot geen van beide kon hij echter besluiten; waarschijnlijk wilde hij het sterven van den ziekelijken Infant afwachten; misschien ook hoopte hij door te talmen voordeeliger voorwaarden te bedingen, hij vlamde op een aanzienlijk huwelijksgoed. Zoo ging jaar op jaar met plannen maken en onderhandelen voorbij, totdat de dood van Hendrik III aan Isabella aanspraak gaf op de Fransche kroon. Nu was langer verwijl niet mogelijk, het was meer dan tijd voor de pretendente op den Franschen troon om een gemaal te kiezen. Op het laatst van 1591 zond Philips den Oostenrijkschen gezant, graaf Khevenhiller, in persoon naar het keizerlijk hof, om nogmaals aan Rudolf de hand der Infante aan te bieden, en daarbij uitzicht te geven op de Nederlanden als huwelijksgift [2]). Bleef Rudolf zwarig-

---

1) Hetgeen volgt ontleen ik aan Khevenhiller's „Annales Ferdinandei", een werk ook voor onze geschiedenis belangrijk. De bijzonderheden van het huwelijksplan had de schrijver geput uit de gedenkschriften van zijn neef, Johan Khevenhiller, destijds gezant des Keizers te Madrid, en zelf in de zaak betrokken. Zie het „Bericht an den Leser", voor het eerste deel.

2) Het vooruitzicht, dat Rudolf had, van eens heer der Nederlanden te worden, verklaart het doel, waarmee hij, in 1591, een gezantschap hierheen had gezonden om den

heid maken en uitstel vragen, dan moest de gezant hem uit 's Konings naam dringend verzoeken, dat hij eindelijk voorgoed afstand wilde doen van zijn eigen aanspraak, en erin toestemmen dat zijn broeder Ernst de door hem versmade bruid ten huwelijk kreeg, en zich dan tevens verbinden mee te werken om Ernst tot Roomsch Koning te doen verkiezen. Maar de Keizer kon evenmin besluiten zijn plannen op te geven als ze uit te voeren. Te vergeefs beijverde zich Khevenhiller om den besluitelooze tot het nemen van eenig besluit te bewegen. De toezegging der Nederlanden als bruidschat was hem, naar het schijnt, te voorwaardelijk en te onzeker, en buitendien wenschte hij nog Milaan daarbij voor huwelijksgoed [1]). Terwijl hij zich bedacht, was Parma in ongenade gevallen, en in diens plaats bood thans Philips aan Ernst de loodvoogdij der Nederlanden aan. Het was te voorzien, dat de nieuwe landvoogd, als Rudolf bleef aarzelen, met de hand van Isabella en met haar huwelijksgoed begunstigd zou worden. Volgaarne nam Ernst 's Konings aanbood, onder zoo schitterende vooruitzichten, aan. Schoonzoon van Philips, koning van Frankrijk, althans heer der Nederlanden hoopte hij te worden, Roomsch Koning en later Keizer in zijns broeders plaats, misschien nog Koning van Spanje daarenboven: de kroon van Karel den Groote scheen binnen zijn bereik! De Keizer, toen hij vernam wat er, buiten hem om, tusschen Philips en zijn broedcr besloten was, gevoelde zich bedrogen en in zijn eer getast, en hij ontstak in zoo hevigen toorn, als zijn hartstochteloos gemoed slechts zelden beroerde: de bruid, die hij aan niemand gunde, al begeerde hij ze niet voor zichzelf, zou aan een ander macht en eere aanbrengen: misschien zou de invloed van Philips hem nog ten hehoeve van dien schoonzoon van de keizerlijke waardigheid zelf berooven. — Had hij in de toekomst vooruit kunnen zien, hij zou geen reden gevonden hebben om zijn broeder te benijden: een jaar van zorgen en hartzeer en een vroegtijdige dood was al wat deze tegemoet ging.

vrede te bemiddelen. Dat van hem, en niet van Philips, die zending uitging, blijkt uit Khevenhiller, III, S. 850. Waarschijnlijk dacht hij door het bevredigen der Nederlanden zijn eigen belangen te bevorderen. Zijn gezanten, die in 1600 in Den Haag vertoefden, deelden aan de Buzanval mede: „que l'empereur estoit peu content que son frere luy eust arraché ces provinces des mains, les quelles si on eut laissé tomber aux siennes, il y mettoit la paix infailliblement par la règle de vie qu'il y eust pu imposer, conforme à celle de l'Empire". Corresp. de Buzanval, tweede gedeelte, p. 230.

1) Toen later Albrecht de Infante gehuwd, en als huwelijksgoed de Nederlanden gekregen had, beklaagde zich de Keizer, dat hem omtrent de Nederlanden nooit een eigenlijke toezegging gedaan, en op zijn verzoek om Milaan zelfs niet geantwoord was. Khevenhiller, IV, S. 1845.

Gedurende de laatste twee jaren had Ernst, voor zijn minderjarigen neef, den later als Keizer van Duitschland zoo bekenden Ferdinand II, diens erflanden Stiermarken en Illyrië bestuurd. Hij had zich in die betrekking alleen als een goedhartig en zwak man doen kennen; hoezeer ijverig katholiek, had hij door zijn slapheid het onder zijn voorganger snel vooruitstrevend katholicisme weer terug laten dringen. Maar zelfs die nalatigheid kon Philips niet weerhouden van hem de gewichtige landvoogdij der Nederlanden toe te vertrouwen: integendeel, zijn zwakheid maakte hem eerst recht geschikt voor zijn post, want evenals Mansfelt moest hij slechts voor scherm dienen, waarachter, in het verborgen, de Spanjaarden Fuentes en Ibarra het bewind zouden voeren.

In Juni kwam het bericht zijner aanstelling te Brussel; het werd Januari eer hij er zijn intocht deed. Tweeërlei tegenstrijdig gerucht ging voor hem uit: volgens sommigen kwam hij om vrede te maken en had hij volmacht van den Koning om, op de voorwaarden die hijzelf goed vond, met de Vereenigde Provinciën te onderhandelen; volgens anderen daarentegen bracht hij aanzienlijke geldsommen mede, en werden overal nieuwe regimenten voor hem aangeworven; krachtiger dan ooit zou hij den oorlog tegen de opstandelingen voortzetten [1]).

Aan beide geruchten was iets waars: Ernst verlangde niets vuriger dan vredemaker te zijn, maar de voorwaarden, die alleen aannemelijk waren voor de Staten, mocht hij hun in geen geval toestaan: wat baatte dus zijn vredelievendheid? Wat de nieuwe strijdkrachten betreft, aan soldaten was geen gebrek, maar wel aan soldij: de schat, dien hij meebracht, was aanzienlijk, maar er was veel oude schuld af te doen; wat er overschoot zou spoedig zijn opgeteerd, en zonder geregelde betaling was vermeerdering der krijgsmacht vruchtelooze verzwaring van den druk, waaronder de bevolking zuchtte. Op onze Staten daarentegen werkte het vooruitzicht van verdubbeld krijgsgeweld en verraderlijken vredehandel gunstig; alleen door krachtig en gelukkig oorlogvoeren, zij zagen het in, konden zij het volk den angst voor 's vijands overmacht en den lust tot vrede benemen. Er werd besloten, nog

1) Elisabeth deelde, in November, aan onzen gezant, Caron, mede: „dat men haer een lijste ghethoont hadde van de forcen, die hij (Ernst) met hem brochte, die in effecte wel vier duysent paerden waren en vijfftien off sestien duysent voetvolck. Dat sij ghemeent hadde, dat hij hadde laten uitgaen, dat hij den peys brochte, maer dat dit doorloghe was; dat hij 't proverb wilde volghen: „si vis pacem, para bellum." Missive van Caron, Rijks-Archief.

vierduizend Duitsche voetknechten en driehonderd ruiters in dienst te nemen; van Elisabeth kreeg men verlof om voor eigen rekening nog vijftienhonderd man in Engeland aan te werven. Zoo versterkt, zou het leger in staat zijn om in den aanstaanden zomer iets gewichtigs uit te voeren.

Wat dit wezen zou, was niet twijfelachtig: vriend en vijand hadden het oog op Groningen gericht; het lot dier stad stond beslist te worden. In de Ommelanden was den geheelen zomer tusschen Verdugo en Willem Lodewijk onafgebroken geoorloogd; de een trachtte de insluiting der stad te voltooien, de ander haar te beletten. De toestand van de stad was op den duur onhoudbaar; zij was van allen handel verstoken, sedert de verovering van Koevorden door de Staten haar ook de gemeenschap met het zuiden ontnomen had; van de zee sloten haar al vroeger Soltkamp en Delfzijl af, en eenige naderbij gelegen forten maakten zelfs het verkeer met de Ommelanden onveilig. Slechts één weg naar Duitschland stond nog open [1]), waarlangs de koopman zijn goederen met groot gevaar en kosten op karren vervoerde; het was niet meer dan een onzeker pad, door de kunst in het diepe moer der Bourtagne aangelegd [2]). Ook dien eenigen uitweg wilde nu de Friesche stadhouder versperren; hij riep daartoe de medewerking van Maurits in, juist toen deze Geertruidenberg had veroverd. Maar Maurits werd, zooals wij zagen, aan de zuidergrens bezig gehouden; al wat hij doen kon was het leger van Willem Lodewijk met twintig vaandels voetvolk en tien vaandels ruiterij te versterken. Aan den anderen kant trokken nog talrijker Spaansche benden Verdugo te hulp, gelukkig evenwel niet zoo tijdig en niet zoo snel. Dus had het Friesche leger een poos de overhand, en van die gelegenheid maakte Willem Lodewijk uitmuntend gebruik. Zijn eigenlijk doel verbergend, rukte hij onverwachts over het moeras, dat bij het buitengewoon droog weder begaanbaar was geworden, legerde zich op het harde pad, en begon in aller ijl op den eenigen zandheuvel, waarover het liep, een sterkte op te

1) „Le passage de la Bourtange, le seul qui restoit à ceux de Groningue", zeggen de Staten-Generaal aan Elisabeth, in een brief van 6 November 1593. (Kron. Hist. Gen., XX, blz. 75.)

2) „Den pas van Wedden over den Bourtange is onsecker, ende dikwils bij regen, winter ende vloeityden onbequaem". Memoriën van Fresinga (Dumbar, Analecta, III, blz. 275. — Die aangehaalde plaats geeft de nauwkeurigste beschrijving van het breed uitgestrekte moeras en van de passen erover.

werpen, die den geheelen weg beheerschen zou. Eer hij nog met dit werk gereed was, kwam Van den Bergh met de verwachte versterking voor Verdugo aan; te vergeefs trachtte Willem Lodewijk hun vereeniging te beletten; vereenigd waren zij machtiger dan hij. Al zijn beleid werd van nu af vereischt om, terwijl de sterkte van Bourtange voltooid werd, den vijand bezig te houden, zonder een slag te wagen, dien hij weinig kans had te winnen. Hij slaagde hierin volkomen: tot zijn geluk was het jaargetij reeds verloopen en het weder niet meer te vertrouwen, zoodat Verdugo geen ernstigen aanslag over het moeras op het pas voltooide fort durven ondernemen; het bleef, in handen der Friezen, aan de Groningers den laatsten uitweg afsluiten. Als dat zoo duren moest, was Groningen verloren; Verdugo begreep het, en niet wetende wat anders te doen, begon, nu de winter reeds naderde, het sterke Koevorden in te sluiten, in de hoop van het misschien door gebrek tot overgaaf te dwingen. De onderneming was wanhopig: Koevorden was, juist toen de insluiting begon, ruim van leeftocht voorzien; en vanwaar zou Verdugo zelf, den langen winter door, zijn levensmiddelen bekomen? Maar, aan den anderen kant, goede kwartieren voor zijn leger waren er niet in de nabijheid van Groningen, en als hij zich verwijderde van de stad, was zij zoo goed als aan den vijand prijs gegeven. Om die reden besloot hij tot het beleg van Koevorden, hoe weinig kans hij had van daarin te slagen. Toch was de uitkomst nog veel nadeeliger dan hij had kunnen voorzien; terwijl den belegerden niets ontbrak, zoodat zij aan ziekte maar één man verloren, en 's vijands wapenen hen zoo weinig deerden, dat slechts een enkel soldaat sneuvelde, vergingen de belegeraars van koude en gebrek: een tijdlang stierven er dagelijks dertig tot veertig. Met honderden verliep hun manschap; nieuwe regimenten kwamen gedurig uit Brabant aan, maar even onverzorgd en onbetaald, en even snel versmolten ook deze. Toen de muiters zich in Henegouwen en Artois hadden genesteld, ontliepen de soldaten van voor Koevorden zelfs daarheen. Wat er van de ongelukkige streek werd, waarin dit krijgsvolk huisde, kunnen wij ons voorstellen: de ziekte en de sterfte sloegen van de soldaten op het landvolk over; zonder bloedstorting verwekte de oorlog hier zijn vreeselijkste rampen.

Geen wonder, dat, toen Maurits, in het laatst van April, met een goed toegerust leger van tienduizend voetknechten en tweeduizend ruiters van Zwolle tegen de belegeraars optrok, dezen hem niet afwachtten, maar het beleg, dat eenenveertig weken

geduurd had, vanzelf opbraken. En daarop, zooals te wachten was, trok Maurits voort naar Groningen.

De stad was sterk, van alles ruimschoots voorzien, met een ontzaggelijk geschut op haar wallen, met een bezetting van drieduizend bezoldigde burgers en met negenhonderd oude Spaansche soldaten in de voorstad, die slechts op de toestemming der regeering wachtten om terstond binnen te trekken. Maurits had dus op langdurigen en hardnekkigen tegenstand te rekenen. Toch waren er in de Statenvergadering en in den krijgsraad, die meenden, dat het leger zich maar te vertoonen had, om Groningen tot overgaaf te bewegen. Want het was bekend, dat een aanzienlijk deel der burgerij vurig naar verzoening met de Vereenigde Provinciën verlangde, waardoor de stad uit haar gestadig verval kon worden opgebeurd. Het liet zich niet aanzien, alsof de oorlogskans binnen kort ten voordeele van de Spanjaarden zou keeren; als de stad hun partij bleef aanhangen, ging zij met hen te gronde. En geen Spaanschgezindheid had haar indertijd tot afval van de Unie bewogen, maar naijver op de Ommelanden, die zij in het overoude geschil, boven zich door de Generale Staten begunstigd achtte: geen genoegzame reden, voorwaar, om thans nog langer in een staat van afzondering te volharden, die alle welvaren moest vernietigen. — Maar de lagere volksklasse, die bij den dag leeft en niet op de toekomst let, bekreunde zich minder om den tegenspoed van de gezeten burgerij; zij was katholiek en koningsgezind, en werd door de geestelijkheid in haar geloofsijver en strijdlust aangevuurd. Sedert een paar jaren bestond er een Jesuïeten-college in de stad [1]): als overal waren de Jesuïeten ook hier de volksleiders en de heftigste voorstanders van de Spaansche regeering. Zij begrepen, hoeveel er aan gelegen was de stad voor den Koning te behouden: ging zij verloren, dan verdween alle hoop om het noorden te herwinnen. Voordat hij Weenen verliet, had Ernst aan de Groningers reeds geschreven: zij zouden zich toch niet in onderhandeling met 's Konings vijanden inlaten; hij hoopte hun nog bij tijds te hulp te komen [2]). En nu

1) Zoo bericht de Tegenwoordige Staat van Stad en Lande, I, blz. 519, volgens de ongedrukte kroniek van den Raadsheer Eggens Phebens; en Emmius, Vita Guilielmi Ludovici, p. 115, stemt ermee overeen.

2) Deze en andere brieven van aartshertog Ernst heeft Dr. Coremans in uittreksel en vertaald meegedeeld in de „Bulletins de la Commission Royale d'Histoire", t. XIII. — Ernst schreef waarschijnlijk om de onderhandeling tegen te werken, die gedurende het jaar 1593 tusschen de Groningers en Staatschen gevoerd werd; zie Vervou, blz. 51. —

hij de regeering aanvaard had, wilde hij zijn woord gestand doen; aan Fuentes droeg hij op de stad te gaan ontzetten.

Het was half Mei toen Maurits en Willem Lodewijk voor Groningen verschenen; de hoop om de stad bij verdrag te winnen werd dadelijk verijdeld: de gematigde regeering zag zich door de Spaanschgezinde menigte tot krachtdadige verdediging genoodzaakt. De belegering, waartoe dus de stadhouders moesten overgaan, was uiterst moeilijk en vorderde langzaam; de zestig zware stukken, die tegen de stad in batterij gesteld werden, beschadigden haar slechts weinig. Maar minder dan van de uitwerking van Maurits' geschut hing het lot van Groningen af van den uitslag der maatregelen, die Ernst en Fuentes tot haar ontzet zouden aanwenden. Gezanten, door de burgerij naar Brussel gezonden, hielden bij den landvoogd onophoudelijk op het afzenden van een machtig ontzettingsleger aan; zij ontvingen dagelijks de stelligste beloften; Fuentes in persoon was steeds op het punt van den tocht te aanvaarden. Maar meer dan belofte verwierven zij niet [1]). De landvoogd, van wiens strijdkrachten en geldmiddelen zoo hoog was opgegeven, was niet in staat om een genoegzaam leger bijeen te brengen. De muiters van Pont sur Sambre en van St. Pol bleven onbetaald en in opstand; andere troepen even slecht bezoldigd, werden tot het ontzet bijeengetrokken, maar nauwelijks vereenigd, durfden ook zij de vaan der muiterij opsteken; zij kozen Sichem tot hoofdkwartier, en noodigden al hun krijgsmakkers uit zich met hen te vereenigen, om de regeering tot het voldoen der verschuldigde soldij te dwingen. In veertien dagen waren zij van vijfhonderd tot vijftienhonderd man te voet en achthonderd ruiters aangegroeid. Zij kozen zich een overste, een *eletto*, zooals zij, meerendeels Italianen, hem noemden, hielden behoorlijke krijgstucht en hieven tot hun onderhoud vaste contributiën over een wijden omtrek, tot in de nabijheid van Brussel toe. Hoe pijnlijk deed zich thans het geldgebrek gevoelen: zonder geld was geen bevrediging der muiters, zonder medewerking van dezen geén ontzet van Groningen mogelijk. Doch de Antwerpsche kooplieden, tot wie de landvoogd zich om eenig

Van een plan om de stad onder Brunswijk te brengen gewaagt Reyd, blz. 233. Het heeft geen gevolg gehad.

1) Bor, III, blz. 855. Carnero, p. 307. — Het „Verbael W. Hamconii, syndici van Groningen, van sijne en des Abts van Rottum ende burgemeesters Wbena besogne te Brussel, in den somer van 1594", op het Rijks-Archief. — Tassis, die het niet op Fuentes begrepen had, zegt, p. 554: „Voluisset Ernestus quod comes Fontanus Groningam iret cum exercitu ad subveniendum obsessis, sed non potuit aut potius noluit". Van opzettelijke nalatigheid is mij echter niets gebleken.

voorschot wendde, stelden geen vertrouwen in de Spaansche financiën, en weigerden [1]).

Onderwijl ging het beleg van Groningen voort. Het grof geschut, zonder juist groote schade aan te richten, vuurde geweldig; gloeiende kogels vlogen over de stad, en stichtten meermalen brand. In het bijzonder hadden de stadhouders het op een groot en sterk ravelijn, voor de Oosterpoort, waar de muur het zwakst was, gemunt; aan de inneming van dit punt scheen de verovering der stad te hangen. Terwijl het uit een zware batterij hevig beschoten werd, was onder den grond de mijngraver bezig, ten einde het in de lucht te doen springen. De regeering begon te vreezen, dat de stad, lang voordat er ontzet te wachten was, stormenderhand veroverd zou worden: en, om haar de gruwelen te sparen, die daaraan gepaard gingen, besloot zij te capituleeren. Reeds waren de onderhandelaars benoemd, en de gijzelaars, die in hun plaats door de stadhouders zouden gesteld worden, aangewezen: een ieder vleide zich dat een schikking nabij was, toen plotseling het gemeen in oproer kwam, dreigend het raadhuis bezette, en op hoogen toon het afbreken der onderhandelingen vorderde. Jarges, de eenige ijverige Spaanschgezinde onder de burgemeesters, had dien oploop uitgelokt. Het gepeupel, om aan zijn woorden kracht bij te zetten, plunderde de huizen van bekende Staatschgezinden, en bedreigde zelfs hun leven. Van de opschudding, hierdoor veroorzaakt, maakten intusschen de schippers, een onrustig en ijverig roomschgezind slag van volk, gebruik en haalden de Spaansche vaandels uit het Schuitendiep in de stad [2]). Nu was het uit met de pas begonnen

1) Haraeus, III, p. 487.

2) De aanschouwelijkste voorstelling van dit oproer geeft een missive van den Raad van State aan de Staten-Generaal, van 26 Juni 1594: „Tsedert onse laatsten, die U. L. nu al sullen ontfangen hebben, sijn wij noch verwachtende de wederkomste van onsen trompetter, niet geweeten hebbende waeraen sijn lang uytblijven mach gehouden hebben. Dan gisteren omtrent den noen hebben de soldaten in de trancheën op de grachten van de stad vernomen, dat binnen dezelve stad groot oproer was, hoorende dat de trommel geroerd werd, en veel mitsgaders geschoten, met oock groot geroep ende gekrijt der borgeren. Ter welker tijt sig uit de stad heeft weten te begeven een borgerssoone, jonkman van omtrent ..jaeren; die eerst op den avont in 't kwartier van S. Exc. is aengekomen, verhaelende hoe dat omtrent 6 uuren de borgerij vergadert te wesen omtrent het stadhuys, daer gehandelt werd van de saecken van 't accoord, de compagnieën soldaten, die tot nog toe sijn binnen Schuytendiep, door behulp van haere geaffectionneerden sijn uit het Schuytendiep in de stad gekomen, ende van eenige andere vendels der borgeren, hun partie houdende, op de borgerijen ende op het bovengemelde (?) vendel, als doen de wacht houdende in de weg onder het stadhuys, ende alsoo diversche omgebracht hebbende, ende namentlijck die sy wisten onse saecken meest toeghedaen te sijn, hebben sig der stad en borgerije meester gemaeckt, enz.”

onderhandeling; de gematigden verloren hun invloed; Jarges, gesteund door de bezetting en het gemeen, kreeg het bewind in handen.

De wapenen moesten dus beslissen: het ravelijn bij de Oosterpoort werd met vernieuwde hevigheid beschoten, om des te beter het mijnwerk verborgen te houden, waarvan men het meeste verwachtte. Eindelijk was de mijn gereed, een vreeselijke ontploffing deed de stad tot in haar grondvesten daveren, het ravelijn met al wat er op en nabij was werd in puinhoop uiteengeslagen, honderdvijftig lijken lagen er onder bedolven [1]). In den eersten schrik maakten zich de Staatschen van het gewichtige punt meester, waaruit zij voortaan van naderbij de wallen bedreigden. Den belegerden ontzonk de moed; en hoewel de vesting nog in staat was om een langdurig beleg uit te staan, mits zij goed en vastberaden verdedigd werd, durfde zelfs Jarges niet langer op het ontzet wachten, dat steeds niet nader kwam: de onderhandeling werd weer aangeknoopt, wel nog eens afgebroken, maar toch ten laatste tot een gewenscht einde gebracht. Na ruim twee maanden belegerd te zijn, ging Groningen den 24sten Juli aan de Staten over. Niet als overwonnen vijand maar als herwonnen vriend werd het door dezen behandeld: met de Ommelanden onder het stadhouderschap van Willem Lodewijk hereenigd [2]), werd het met gelijke rechten als de overige provinciën in de Unie opgenomen; de beslissing van het oude geschil tusschen Stad en Landen bleef echter aan de Staten-Generaal voorbehouden. De Spanjaarden en Spaanschgezinden, de Jesuïeten en hun aanhang verlieten de stad, de ballingen keerden terug; in de plaats van de katholieke regeering kwam een gereformeerde oligarchie aan het bewind; de vroeger niet geduldde gereformeerde godsdienst werd de alleen geoorloofde. Tot verzekering van dien nieuwen toestand bleef een talrijke bezetting achter; nog jaren moesten er verloopen, eer men dit jongste lid der Unie door een hechter band dan dien van den dwang aan de overige bondgenooten verbonden kon achten.

Groot was door het geheele land de vreugde over de roemrijke

---

1) Zie den brief van Maurits, van 16 Juli, bij Van der Kemp, I, blz. 393.

2) Het is bekend, dat de tweedracht tusschen de Stad en de Ommelanden onafgebroken is blijven voortduren. Jammer dat de Staten-Generaal het plan door De Groot (zie Brandts „Leven van H. De Groot", vervolg, blz. 259) aan de hand gedaan, niet beproefd, en bij Stad en Lande als derde lid het landschap Drente gevoegd hebben. Zoo zou het verongelijkte Drente in zijn recht hersteld, en tevens de onderlinge verhouding van de stad Groningen en de Ommelanden beter geregeld zijn geworden.

overwinning; zij vertoonde zich, naar den vromen aard onzer vaderen, in dankzegging aan den Heer der Heerscharen, en in uitdeelingen aan de armen, opdat ook dezen deelen mochten in de algemeene blijdschap. Nu eerst was Friesland beveiligd en de gansche noorderstreek van vijanden gezuiverd; het krijgsvolk, vroeger noodig om het platte land te beschermen, werd beschikbaar aan de zuidergrens; wat de vijand nog boven den Rijn in Twente en Zutphen bezat, kon hem in dit of in het volgende jaar gemakkelijk ontweldigd worden. De held, aan wiens beleid en volharding in de eerste plaats die voorspoed te danken was, werd op zijn terugreis naar Den Haag overal, zooals hij verdiende, met gejuich en allerlei eerbetoon door de bevolking ontvangen. Elisabeth en Hendrik IV betuigden hun ongeveinsde vreugde over den voorspoed der Staten en hun ongeveinsde bewondering voor Maurits' krijgsbeleid.

Terwijl aldus de Vereenigde Gewesten over een behaald voordeel juichten, verblijdden zich de zuidelijke provinciën in het vooruitzicht op een betere regeering onder Ernst, al beantwoordde de nieuwe landvoogd aanvankelijk weinig aan de hooggespannen verwachting.

Men had zijn komst als die van een tweeden Messias te gemoet gezien [1]). Men had zooveel van zijn bekende rechtvaardigheid en zachtheid gehoopt, dat verstandigen tegen de overdrijving waarschuwden en zich op teleurstelling voorbereidden. Van hem verwachtte Nederland een nationale regeering, waaronder de hooghartige Spanjaarden bij de inlandsche grooten zouden achterstaan, een terugkeer van de dagen van Karel V en diens landvoogdes, Koningin Maria. Toen hij te Brussel zijn intocht hield, vertoonde men, hem ter eere, de rij der Oostenrijksche vorsten, die over Nederland geregeerd hadden; meer als landsheer dan als landvoogd werd hij ingehaald en gehuldigd. En landsheer gevoelde hij zich ook zelf; de hoop op de Fransche kroon was zoo goed als vervlogen, maar toekomstig gemaal der Infante en souverein van de zeventien provinciën mocht hij zich nog gelooven. Hij had meer hart voor de landen, die hij de zijne achtte, dan de meeste zijner voorgangers [2]).

---

1) Uitdrukking van onzen gezant Caron, in een gesprek met Elisabeth.

2) Hij beschrijft de wederzijdsche verhouding van hem en de bevolking, in een brief aan den Keizer aldus: „tout était (bij zijn intocht te Brussel) en si bon ordre qu'on pouvait en conclure que non seulement la ville mais tout le pais se réjouissait grandement de mon arrivée, et qu'il espère réellement être délivré par mon intervention des

Maar bij haar vreugde gaf de natie even duidelijk haar vurig verlangen naar vrede te kennen. Bij zijn intrede te Antwerpen wachtten den landvoogd, aan een eerepoort, twee groepen van nimfen op, de eene de zeven afvallige provinciën voorstellend, de andere de tien, die den Koning gehoorzaam waren gebleven; toen hij haar genaderd was, trad de Nympha Belgica te voorschijn en geleidde beide groepen in vrede en vreugde vereenigd tot hem. En diezelfde zucht naar vrede openbaarde zich bij elke gelegenheid, bij vertooningen en optochten, in prenten en libellen [1]). Men geloofde algemeen, dat ook in de noordelijke provinciën, zoo al niet bij de regeering, althans bij de bevolking de zucht naar vrede en verzoening toenam; en Ernst, die van Philips gemachtigd was om een billijken vrede te sluiten [2]), verlangde niets vuriger en geloofde zich bestemd om den langen krijg te eindigen. Gedurende het beleg van Groningen en terwijl tot ontzet dier stad Spaansche troepen verzameld werden, kwamen, onder voorwendsel van bijzondere aangelegenheid, twee Belgische rechtsgeleerden in Den Haag, en dienden bij de Staten een brief van Ernst in, die, zoo de opstandelingen een vrede op den voet der Gentsche pacificatie begeerden, tot onderhandeling leiden kon [3]). Maar de Staten duchtten juist niets meer dan een vredehandel, die zij begrepen dat tot niets anders dan tot opruiïng der bevolking kon dienen. Want een vrede, zooals Philips verlangde, waarbij de afgezworen tiran weer als landsheer erkend werd, en de gereformeerde religie gevaar zou loopen, verafschuwden Maurits en Oldenbarnevelt en nagenoeg allen die in de regeering zaten; en een andere vrede op den grondslag der onafhankelijkheid en onder aannemelijke voorwaarden, was van Philips niet te hopen. Noodeloos zou dus de onderhandeling de burgerij in spanning brengen; misschien zouden enkele steden en provinciën op 's Konings voorstellen willen ingaan en zoo verdeeldheid onder de bondgenooten teweegbrengen, waarvan dan de vijand, sluw en verraderlijk, partij zou weten te trekken [4]).

---

maux et peines, que pesèrent si longtemps sur lui." Bulletins de la Commission Royale d'Histoire, XIII, p. 136.

1) Van Meteren, B, XVII, f. 339.

2) „Der König hat.... wann er (Ernst) ein guten Friden oder Anstandt machen könt, das er thun soll, befohlen." Khevenhiller, IV, S. 1342.

3) Borgnet, De Nederlanden onder koning Philips II, blz. 217.

4) Ik wil hier uit het, toen ik schreef nog ongedrukte, doch sedert in de Gedenkst. van Oldenb. II, blz. 176 uitgegeven, Verbael der ambassade, in 1598 naar Frankrijk en Engeland gezonden, meedeelen, hoe zich Oldenbarnevelt over de onmogelijkheid om met Philips vrede te sluiten aan Elisabeth verklaarde: „soo veel mijn Heeren de Staten

Uit dien hoofde zochten de Staten een voorwendsel, om alle toenadering af te wijzen; en het verraad van de Spanjaarden hielp hun juist van pas aan hetgeen zij zochten. Er werd een aanslag ontdekt op het leven van Maurits en van andere invloedrijke staatslieden; de gevatte moordenaar beschuldigde in zijn bekentenis verschillende ministers van Ernst, en eenigermate dezen zelf. Misschien was zijn aantijging lasterlijk, in alle geval kwam zij den Staten goed te pas. In een voortreffelijk staatsstuk, door Oldenbarnevelt opgesteld [1]) en als antwoord op den vredelievenden brief van Ernst uitgegeven, verklaarden zij, dat met een regeering die zich tot sluipmoord verlaagde niet gehandeld kon worden; dat 's vijands wapenen minder te duchten waren dan zijn zoete woorden van vrede; dat elke onderhandeling hem tot nog toe slechts een middel was geweest om tweedracht onder de bondgenooten te zaaien; dat zijn beloften ook geenszins te vertrouwen waren, omdat hij, volgens den pauselijken stelregel, aan ketters geen woord had te houden. Alle onderhandeling werd daarom voorgoed afgeslagen.

Zoo was de sluwe staatkunde van Philips en van de school, waartoe hij behoorde, gewogen en te licht bevonden; zijn loosheid bleek dwaasheid te zijn. Hij had de spreuk van Lodewijk XI: „die niet veinzen kan, kan niet regeeren", nageleefd zoolang hij op den troon zat, nu bleek het dat de volksspreuk: „eerlijkheid duurt het langst", wijzer was dan de slotsom van de oneerlijke staatkunde der eeuw. De katholieke geestelijkheid, sedert zij Huss, niettegenstaande zijn vrijgeleide, ter dood bracht, leerde

aenginck, dat het beginnen der handelinge eerst die swaricheyt hadde dat, de resolutie van niet te handelen eens gebroocken sijnde, een yegelicke provincie, jae steden, souden trachten tot particuliere tractaten, gelijk gebeurt was in den handel tot Ceulen; ten tweede, dat de gemeente deur praktijken der vianden den vrede souden willen hebben, sulcke als sij souden mogen crijgen, gelijck mitte handelinge van vele afgewekene steden was gebleken; ende ten derde dat het volck van oorloge daerdeur jegens de Staten gestelt soude werden in alteratie ofte mutinerie, omme steden en plaetsen den vianden over te geven, gelyck mede voorgaende exempelen in onsen staet hadden geleert. Dat gheen besluit en konde vallen, sonder hem voor prince aen te nemen, ende consequentelick de twee questieuse poincten, dat is die gehoorsaemheyt aen Godt, wesende, nae sijn eigen oordeel in 't stuk van de religie, die wille van den pause; ende die gehoorsaamheyt aen den Coninck, dat is, hem in absolute macht onderworpen te sijn, dat 't zelve de Christelijcke religie in de landen soude ruineren, ende die Landen maecken tot bruggen ende ladders voor de Spaensche ambitie." (blz. 235).

1) Oldenbarnevelt schrijft in zijn Remonstrantie aan de Staten van Holland, van April 1618: „Sy brengen in haer libel een antwoordt, aen den Eertshertogh Ernst bij de Heeren Staten-Generaal anno 1594 gegeven; maer sy en segghen niet, dat die bij mij inghestelt is." blz. 46.

den vorsten, dat men den ketters geen woord moest houden, als de Kerk daardoor benadeeld werd; nu weigerden de ketters alle geloof aan de verzekering der vorsten: niemand zag zich meer bedrogen dan de bedrieger zelf [1]).

Er schoot den teleurgestelden landvoogd niets over dan den oorlog voort te zetten. Maar hoe zou hij dien voeren? Zijn schatkist was ledig, zijn crediet uitgeput. De zilvervloot, die ieder jaar de schatten der Indiën naar Spanje overbracht, bleef juist dit jaar langer dan gewoonlijk uit; de onderwerping van Arragon, dat zijn geschonden privilegiën te vergeefs tegen den Koning had trachten te verdedigen, en in het vorige jaar met geweld van zijn overoude vrijheid was beroofd, had het geld dat voorhanden was, en nog meer daarenboven verslonden [2]); en geldgebrek te Madrid had voor België verwarring, muiterij en nederlagen ten onvermijdelijken gevolge. De kooplieden, die hun geld tegen hooge rente aan de Brusselsche regeering hadden voorgeschoten, konden geen terugbetaling op den bepaalden tijd erlangen, en moesten zich tevreden stellen met een plakkaat, dat hun toestond hun betalingen insgelijks uit te stellen, tegen vergoeding van een half percent 's maands aan de schuldeischers. De verwarring en de ontevredenheid daalden door deze vergunning tot in de laagste klasse des volks neder.

Wie zich lieten uitstellen, de soldaten niet; heviger dan ooit heerschte onder hen de geest der muiterij. De eerste gelden die Ernst beschikbaar had gehad, waren aan de oproerigen van St. Pol en Pont sur Sambre uitgegeven; de muiters te Sichem vorderden zoo buitensporig veel, dat aan hun eischen niet te voldoen was; tegen hen besloot de anders zachtmoedige Ernst, waarschijnlijk op aansporen van Fuentes en Ibarra, geweld te gebruiken; hij liet met dat doel Spaansche soldaten oprukken. Maar op het eerste bericht van die toebereidselen trokken de be-

1) Over de eigenlijke beteekenis der spreuk van Lodewijk XI, zie mijn opmerking in de „Spectator" van 1890, blz. 105. — Telkens, als de Staten vredehandel met den Spanjaard weigeren, beroepen zij zich op de roomsche spreuk: „haereticis non esse servandam fidem." Men zou kunnen meenen, dat de vrees voor de toepassing van dien regel slechts voorgewend, of althans ongegrond was. Doch bij nader inzien vinden wij hun bezorgdheid maar al te zeer gerechtvaardigd. De toenmalige Paus, Clemens VIII, durfde aan den Franschen gezant, Kardinaal d'Ossat, verklaren, dat Hendrik IV den eed, aan Elisabeth en de Vereenigde Nederlanden gezworen, met een gerust geweten breken kon: „que ce serment avoit été fait à une hérétique, et que S. M. avoit fait un autre premier serment à Dieu et à lui, Pape." Zie Lettres du Cardinal d'Ossat, II, p. 361.

2) Ik behoef wel niet te herinneren aan het leerrijke werk, waarin Mignet dien vrijheidskamp der Arragoneezen beschreven heeft: Anionio Perez et Philippe II.

dreigden naar de Hollandsche grenzen en begonnen met Maurits te onderhandelen; het was te vreezen, dat zij desnoods met dezen gemeene zaak zouden maken. Om het ergste te voorkomen moest de landvoogd zich voor de muiters vernederen en met hen in schikking treden; hij ruimde hun Tienen als kwartier in, zorgde voor hun onderhoud, en gedoogde dat zij buiten dienst bleven zoo lang de achterstallige soldij niet geheel was aangezuiverd. Dus voorkwam hij het overloopen tot Maurits, maar hij moest aanzien hoe zij een rond jaar op kosten van het land teerden, zonder eenig aandeel te nemen aan de gewichtige krijgsbedrijven, die intusschen plaats hadden. Eerst zijn tweede opvolger, Albrecht, werd, niet vroeger dan het jaar 1596, in staat gesteld om hen af te betalen.

Wat van hen en huns gelijken het arme land te lijden had, laat zich niet beschrijven: de vroeger hoogst welvarende gewesten geraakten ontvolkt en woest. De natie, die bij den intocht van Ernst nog vol hoop was geweest, werd wanhopig, nu alle uitzicht op vrede, zoowel als op doortastend oorlogvoeren, verdwenen was.

Niet minder dan het volk waren de edelen misnoegd en weerbarstig. Hun hoop op een nationaal bestuur onder Ernst was teleurgesteld: meer dan ooit waren het Spanjaarden die regeerden. En met wat recht? Had het verdrag van Atrecht niet bepaald, dat alleen inboorlingen in den Raad van State zitten zouden? In stelligen strijd met den geest dier bepaling zag men, onder den naam van Raad van Oorlog en Raad van Financiën, twee staatslichamen, grootendeels uit Spanjaarden samengesteld, met het bestuur van alle gewichtige aangelegenheden belast [1]). In den eenen Raad was Fuentes, in den anderen Ibarra de hoofdpersoon. De trots van die lieden was onuitstaanbaar; zij hadden voor niemand ontzag, die niet van hun bloed en hun natie was. Daartegen verhief zich het eergevoel der Nederlandsche grooten, die in geboorte en aanzien voor niemand behoefden onder te doen, van Aerschot, uit het doorluchtige huis van Croy gesproten, wiens inkomsten en hofhouding vorstelijk waren, van Chimay, zijn zoon die, toen hij Ernst in Brussel binnenleidde, tweehonderd edellieden in zijn gevolg had [2]), van den ouden Mansfelt, die zelf de

1) Vgl. Van Meteren, B. XX, f. 422.

2) Vgl. zijn „Mémoires autographes, publiés par M. de Reiffenberg." Bruxelles 1846, p. 65. — Deze overigens onbeduidende Mémoires geven een juiste voorstelling van het huishouden van een Belgischen groote uit dien tijd.

landvoogdij had bekleed, van Karel van Mansfelt, die opperbevelhebber van aanzienlijke legers was geweest, en van een aantal anderen, die zich minstens aan Fuentes gelijk gevoelden [1]).

Niet beter waren Fuentes en de Spanjaarden, van hun kant, met de nieuwe regeering tevreden. De zwakke, door de jicht gefolterde, dikwijls bedlegerige landvoogd wilde niemand voor het hoofd stooten, en slingerde tusschen beide partijen; zijn rechtvaardig gemoed neigde meest tot de inheemsche edelen en ergerde de Spanjaarden, die gedacht hadden in hem een buigzaam werktuig te vinden. Brieven vol klachten gingen er aanhoudend van hen naar Madrid: zij verschoonden Ernst zelf, maar zijn bestuur keurden zij ten sterkste af: hij was een best man, een engel [2]), maar de raadslieden, dien hij ongelukkig gehoor gaf, bedierven alles; zijn ziekelijkheid stelde hem buiten staat om krachtig door te tasten, en dat toch was het eenige wat baten kon; met inschikkelijkheid was niets te winnen. Strenge rechtvaardigheid jegens de gehoorzame gewesten en oorlog met alle macht tegen de afvallige: dat was het stelsel, door de partij van Fuentes aanbevolen [3]).

Beviel de landvoogd niet aan zijn raadslieden, niet minder mismoedig was hijzelf. Hij had gehoopt, dat zijn bemiddeling vrede en welvaart zou stichten, en hij zag onder zijn bestuur de scheuring wijder en den toestand ondragelijker worden. Van het huwelijk met de Infante scheen niets te komen, evenmin van den afstand der

---

1) De haat tegen de Spanjaarden duurde bij den Belgischen adel sinds den oorsprong der troebelen onafgebroken voort. Daarop rekende in het bijzonder Elisabeth. Bij het vernemen van Parma's dood verhaalde zij aan Caron, onzen gezant: „dat haer wel indachtig was, doen zy haer ambassadeurs tot Ostende ende in Vlaenderen hadde gesonden, dat diversche Heeren, de partije van den Spaignaert houdende, wel hadden sooverre henluyden laten verluyden, dat zij allezints moede waren van het Spaensche gouvernement; dat Milard Cobham haer verzekert hadde, dat Champaigni ende la Motte aan hem particulierlijk verzocht hadden, dat immers hare Maj$_t$. in haer tractaet soude willen persisteeren, dat die Spaignaerden uit de Nederlanden souden moeten trecken, dat sij anders nyet en begeerden dan gemainteneerd te mogen worden in haerluyder religie; 't welk haere Maj^t., soo sij seyde, allesints billick vont, ende voorts alleenlycke den titel van Coninck van Spaignen in 't gouvernement gebruicken: dat deselve Champaigni, ende la Motte oock aen milord Cobham gewaarschouwt hadden, dat op den Hertoge van Aerschot niet te betrouwen en was, dat hij allesints de partye van den Spaignairt was voortdrijvende, omme de groote pensionen ende traictementen, die hij van den Coninck van Spaignen was treckende." Sinds dien tijd was de wufte Aerschot opnieuw omgeslagen, hij betoonde zich thans van alle vijanden der Spaansche regeering den hevigsten.

2) Zoo noemt hem Diego de Ibarra. Met fijner spot zegt Tassis, p. 555: „nil nisi virtutem sapiebat."

3) Zie de onderschepte brieven, bij Bor, III, blz. 859 en vlg.

Nederlanden. Een landvoogd zonder gezag, meer was hij niet. Het geldgebrek, waarin de Spaansche regeering hem liet, belemmerde al zijn daden. Gezant op gezant trok van zijnentwege naar Madrid, eerst Molar, zijn kamerheer, toen de heer van Dietrichstein, zijn vertrouweling, eindelijk zijn secretaris Westernach [1]), allen met dezelfde boodschap, dringend verzoek om meer geld, en betoog dat vrede met de noordelijke gewesten, hoe dan ook, noodzakelijk was. Daarbij werd het huwelijksplan niet vergeten; de nog steeds besluitelooze Keizer ergerde zich over de eerzucht van zijn broeder, die niet wachten kon totdat hij zelf eindelijk een besluit zou genomen hebben [2]).

Het jaar 1594 liep ten einde; tegen het volgend voorjaar dreigde nog grooter gevaar. Tot nog toe was de oorlog tegen Hendrik IV uitsluitend op Fransch grondgebied gevoerd, maar het liet zich aanzien, dat de Franschen dien thans naar België zouden overbrengen. De Waalsche gewesten dien dit in de eerste plaats aanging, sidderden op het vooruitzicht en morden tegen de onbezonnen regeering, die hen aan nieuwe jammeren bloot stelde. Zij, tot nog toe de best gezinde, de minst met ketterij besmette, de eerste, die zich na de pacificatie van Gent met den Koning verzoend hadden, zij lieten zich thans het vinnigst tegen de regeering uit; zij hadden reeds geklaagd, toen Parma zijn losbandige en roofzuchtige benden, ter hulp van de Ligue, door hun gebied heen en weer voerde, en er zelfs in kwartier legde; nog meer werden zij verbitterd, toen hen de muiters van St. Pol en Pont sur Sambre maanden lang straffeloos uitplunderden en brandschatten; nu bracht hen het uitzicht op een gevaarlijken, en in hun oog nutteloozen, oorlog met Frankrijk, waarvan hun grondgebied het tooneel stond te worden, tot vertwijfeling. Reeds was Baligni, die zich tot heer van Kamerijk had opgeworpen, in verbond getreden met Hendrik IV, en plunderde uit zijn vesting, die de sleutel was van Artois en Henegouwen, al het omgelegen land af. Wat nog erger was: de Fransche Koning zelf kondigde hun thans plechtig aan, dat hij, zoo zij Philips niet wisten te bewegen om de Ligue voortaan aan haar lot over te laten, zich genoodzaakt zou zien, uit weerwraak, in hun landen te vallen. Dat hij die bedreiging

---

1) Meerbeeck, Chroniicke, blz. 791. — Dit langdradige boek, hoewel grootendeels compilatie, bevat toch enkele goede berichten, elders niet te vinden; het geeft ons in het algemeen de geschiedenis van dezen tijd, zooals een Belg ze beschouwde.

2) Khevenhiller, IV, S. 1342.

zou nakomen, was even zeker als het onmogelijk was, Philips van het ondersteunen der Ligue af te brengen.

Zoo ondragelijk werd de toestand der zuidelijke gewesten, zoo hevig het misnoegen tegen de Spaansche bewindslieden, dat een algemeene uitbarsting op handen scheen. De Spanjaarden schreven uit België naar Madrid, dat alleen ijver voor het roomsche geloof de edelen en de gemeente nog weerhield van tegen den Koning op te staan. Hoe lang zou die geloofsijver meer bij hen vermogen dan verontwaardiging en wanhoop? De Staten-Generaal, die dergelijke ontboezeming in onderschepte brieven te lezen kregen [1]), voelden zich des te meer tot volharden bemoedigd; de hoop scheen niet ijdel van binnenkort al de zeventien gewesten aan den vijand te ontweldigen en in ééne Unie samen te vatten. Everard van Reyd, de vertrouweling van Willem Lodewijk, die, zeker beter dan wij thans, in staat was de kansen van het oogenblik te berekenen, is van oordeel, dat, indien de veelhoofdige regeering geen geheime onderhandeling verhinderd had, de republiek onder deze omstandigheden van de gezindheid der Belgische provinciën inderdaad partij had kunnen trekken.

Zooals gewoonlijk, deed ook nu de nood van het land op het bijeenroepen der Staten-Generaal aandringen; van deze alleen wachtte men nog heil. De landvoogd durfde den algemeen geuiten wensch niet ronduit weigeren, en riep de beide eerste standen der provinciën, geestelijkheid en adel, tegen kerstmis naar Brussel op; de steden liet hij te huis, om niet te moeten hooren wat hij wel voorzien kon dat deze hem te zeggen zouden hebben.

Maar zelfs in de vergadering, zooals zij nu bijeenkwam, waren de vrienden der regeering weinig in getal, en de meerderheid geheel doordrongen van den invloed der volksmeening. Ibarra was tegenwoordig, Fuentes niet, want deze maakte op de eerste plaats naast den landvoogd aanspraak, en Aarschot had stellig verklaard, dat hij hem die niet zou afstaan [2]). Diezelfde Aarschot, de eerste de Belgische edelen, voerde het woord uit naam der tegenstanders van de regeering; zijn taal was allerhevigst, en toonde niet alleen hoe verbolgen de adel was, maar ook hoe weinig hij de regeering ontzag. Hartstochtelijk beschreef hij de ellende van het

---

1) Zie, bij Bor, III, blz. 860, 862, de brieven van Mattez Pino en Innoiro Malvasiae(?)

2) Al een oud verschil; in den eersten brief, dien Ernst uit Brussel aan den Keizer schreef, zegt hij: „je voulais surtout m'entretenir d'une querelle de préséance élevée entre le duc d'Arschot et le comte de Fuentes." Bulletins de la Commission Royale d'Hist., t. XIII.

land, de jammeren van den krijg, den overmoed der vreemde, inzonderheid der Spaansche, benden, die in haar moedwil nog gestijfd werden door de partijdigheid der oversten. Aan de Spanjaarden in de eerste plaats weet hij het ongeluk van België; als redmiddel eischte hij dat zij, naar luid van het verdrag van Atrecht, van het bestuur verwijderd zouden worden. Alleen de Nederlandsche adel had hart voor het land en kennis van zijn behoeften, hem alleen kwam het toe den landvoogd voor te lichten en hem raad te geven: hij zou, als de vreemdelingen het land hadden geruimd, wel middel vinden om met de Vereenigde Gewesten een goeden vrede te treffen, zonder welken 's Konings gehoorzame onderdanen niet langer konden bestaan. Verkoos de regeering geen vrede te sluiten, volhardde zij bij het noodlottige stelsel, tot nu toe gevolgd, werd het land, in plaats van bevredigd, aan een nieuwen oorlog, met Frankrijk, prijs gegeven — dan bleef er voor de Nederlanders niets over dan zichzelf te helpen, en te toonen dat zij althans niet minder waren dan het kruipende gedierte, dat, als het vertrapt wordt, den kop verheft en op den verdrukker aanschiet. — Die woorden waren zoo goed als een oorlogsverklaring aan de Spaansche raadslieden van den landvoogd, en wat hun gewicht bijzette was de onverholen goedkeuring, die de meerderheid der aanwezigen hun schonk [1]). Zelfs Ernst nam het voor de Spanjaarden niet op, hij schaarde zich veeleer aan de zijde der Staten [2]), wier advies hij vroeg omtrent zaken van godsdienst, rechtspraak, financiën en oorlog. Het uitvoerige rapport, dat zij na eenig beraad hem voorlegden, ademde denzelfden geest van onwil als de redevoering van Aarschot; met gelijken aandrang werd tot vrede met Frankrijk, nog stelliger tot verzoening met de Vereenigde Provinciën, geraden. Als toonbeeld van een goede regeering werd het gouvernement der Koningin van Hongarije aangeprezen, van die tante van Philips II, die zoo weinig met hem overeenstemde, dat zij het bewind had nedergelegd, zoodra hij zijn vader was opgevolgd [3]). Dit stuk, van blijkbaar vijandige strekking tegen Spanje, beloofde toch Ernst

1) Van Meteren, B. XVII, f. 349.

2) Aubigné zegt van Ernst: „il prestoit l'aureille aux desirs du peuple et au changement de leur condition."

3) Dit belangrijke advies staat verscholen in Gachard's „Actes des États Généraux de 1600," p. 415—450. Het werd namelijk in 1600 aan de Staten overgelegd. Nergens kan men beter en omstandiger den toenmaligen staat des lands en de wenschen van de natie zien uitgedrukt.

aan den Koning op te zenden. Hoe zou aan Philips zulk een handelwijs van zijn landvoogd behagen? Maar Ernst had zich niet lang meer om het oordeel van menschen te bekommeren. Een maand nadat hij het advies der Staten ontvangen had, stierf hij te Brussel den 20sten Februari 1595 [1]).

XII.

FRANKRIJK IN OORLOG MET SPANJE.

Nog had Ernst moeten beleven, dat Hendrik IV aan den Spaanschen Koning, die zijn weerbarstige onderdanen tegen hem ondersteunde, openlijk den oorlog verklaarde.

Een gewichtige gebeurtenis, ook voor de Vereenigde Gewesten. Wat Prins Willem steeds had beoogd: Frankrijk in strijd te brengen met Spanje, was eindelijk gelukt [2]); voor de Nederlandsche vrijheid mocht men daarvan de heilrijkste gevolgen verwachten. De Staten hadden dan ook naar hun vermogen meegewerkt om die oorlogsverklaring uit te lokken.

Voor Frankrijk opende Hendrik door zijn stoute daad een nieuw tijdvak; hij wilde toonen dat hij zich Koning gevoelde, dat hij geen tegenpartij, alleen rebellen tegenover zich zag, dat de vriend der Ligue de vijand van Frankrijk was.

Zijn bekeering had uitgewerkt wat hij ervan verwachtte: de Ligue, inwendig verdeeld, zonder gemeenschappelijk plan, door Spanje niet genoegzaam geholpen, en niet langer voortgedreven door den geest des volks, die haar in beweging had gebracht, moest te niet loopen, nu de overgang van den ketter tot de ware Kerk de gemoedelijken gerust gesteld, en aan allen die

---

1) Zie het omstandige verhaal van zijn sterven van Alex. de Groote, meegedeeld door Gachard, les Archives Farnésiennes (Bullet. de la Comm. royale d'hist. 3me série t. III, p. 74.

2) „Monseigneur vostre père (schrijft Willem Lodewijk aan Maurits, 17 Januari 1593) comme le premier et plus sage Prince de son temps, a jugé nul moyen plus propre pour faire un vray contrepoix contre un ennemiz, le plus puissant de l'Europe, que de mettre la France en picque contre l'Espaigne, et faire une alliance estroicte avecq tous les Princes réformez." Archives, IIe série, I, p. 213. — Tot zulk een verbond baande de oorlogsverklaring van Hendrik den weg.

de wanhopige zaak verlaten wilden, een goed voorwendsel verschaft had.

De eerste, die den afval begon, was de gouverneur van Meaux, over welke vesting de Spanjaarden hun gemeenschap met Parijs onderhielden. Hij had den weg gebaand; wedijverend haastten zich nu grooten en steden hun verdrag met den Koning te treffen: Lyon, Orleans, Bourges, vervolgens Parijs zelf en Rouaan, met zooveel moeite door Parma bewaard, gaven zich zonder slag of stoot in 's Konings handen over; de jonge Guise, die eens gehoopt had zelf Koning te worden, verklaarde zich gehoorzaam onderdaan van Hendrik van Bourbon. Geen opofferingen waren dezen te groot om de partijhoofden te winnen; met goud en met eer, met macht zelfs voldeed hij hun hebzucht; hij kocht hen voor den prijs dien Philips te hoog had geacht. Mayenne, eerzuchtiger dan de meesten, hield nog vol, maar niet langer in samenspanning met Philips, die aan zijn tegenwerking voornamelijk de schipbreuk der Spaansche plannen toeschreef; toen hij, in September, Ernst te Brussel kwam raadplegen, drong Diego de Ibarra er op aan, dat men hem, als een gevaarlijken vijand van Spanje in hechtenis zou nemen [1]). Nog ééne hoop bleef Philips over: de Paus kon de absolutie weigeren, waarom Hendrik hem bad. En inderdaad de Heilige Stoel — het was Clemens VIII die hem, na den dood van Gregorius XIV sedert Januari 1562 bekleedde — mistrouwde de oprechtheid van den bekeerde, en liet zijn gezanten onvoldaan weer vertrekken. Maar nu verhief zich de nationale geest van Frankrijk met kracht tegen de aanmatiging van den Paus; den Koning, wien de Fransche bisschoppen absolutie hadden geschonken, dien het volk dagelijks inniger aanhing, zou men dien weer afvallen, omdat de Spanjaarden en de Spaanschgezinde geestelijkheid van Rome het wilden? Het was niet onmogelijk, dat Frankrijk, als de Paus in zijn weigering bleef volharden en het volk dwong tusschen hem en den Koning te kiezen, het voorbeeld volgde van Engeland, en zich een nationale kerk liet welgevallen zonder Paus. Het werd dus raadzaam toe te geven. Nog werd de absolutie niet verleend, maar uitzicht op haar verleening geopend, genoeg om de onderhandeling weer te doen aanknoopen.

Dus van den Paus verzekerd, en ook met Lotharingen bevredigd, had Hendrik voortaan alleen met Philips en diens bondgenoot Savoye te doen. Beiden beoorloogden hem niet als Koning van

1) Zie den brief van Ibarra, bij Bor, III, blz. 862.

Frankrijk, maar als overweldiger van den troon, tegen wien zij de natie te hulp kwamen. Aan die voorstelling wilde Hendrik een eind maken: zijn oorlogsverklaring veranderde den burgerkrijg in een buitenlandschen oorlog; de Franschen, die met Philips bleven heulen werden verraders van het vaderland. Hoe juist zijn maatregel doel trof, bleek uit de moeite, die Philips zich gaf, om zijn oude stelling van beschermer der katholieke natie tegen den ketterschen tiran te handhaven: in een tegenverklaring verzekerde hij in vrede met Frankrijk te willen blijven, al mocht Hendrik van Navarra hem den oorlog aandoen; alleen om het heil der Kerk had hij zich met de zaken van Frankrijk bemoeid, maar tot een oorlog tusschen beide rijken zag hij geen aanleiding. Zijn manifest was sluw gesteld, doch woorden konden den indruk niet wegnemen, dien Hendrik's daad gemaakt had.

Nog een andere reden buitendien had Koning Hendrik tot het verklaren van den oorlog bewogen: hij wilde aan de wereld toonen dat zijn bekeering hem niet van partij had doen veranderen, dat hij nog aan het hoofd van Spanje's tegenstanders het evenwicht van Europa dacht te handhaven. Zijn verklaring was gericht tot de Staten van Italië, die onder de overmacht van Spanje gebukt gingen, tot Venetië en Toscane, de eerste katholieke mogendheden die hem hadden erkend, zelf tot den Paus, wien hij als Italiaansch vorst vrees voor Spanje trachtte aan te jagen. Bovenal was zij gericht tot Engeland en de Nederlanden, die het gedrag van den bekeerden Koning met mistrouwen gade sloegen [1]).

De brief is bekend, dien Elizabeth aan haar afvalligen geloofsgenoot schreef, een brief waardig geschreven te zijn door een oprechter protestant dan de schrijfster. Ook bij de Staten en het volk van de Vereenigde Provinciën verwekte het bericht van Hendrik's afval verontwaardiging en diepe verslagenheid. Er was sprake van een zending van predikanten en theologen aan den

---

1) Er staat in de aanteekening op „The Life and Character of Th. Egerton (Paris 1812, fol.) een belangrijk rapport van den minister Villeroy afgedrukt, dat in zijn Mémoires niet is opgenomen, „sur le Traité de Vervins." Daarin worden de redenen, waarom de Koning den oorlog aan Spanje verklaard had, hoofdzakelijk tot drie teruggebracht: de twee eerste betreffen de Liguisten, die hij zoodoende tot landverraders en handlangers van den vijand wilde maken; de derde gaat meer bepaaldelijk ons aan: „Mais S. M. fut conseillé d'avancer ladicte declaration principalement pour asseurer ses alliés et voisins de sa volonté à la continuation de la guerre contre ledict Roy d'Espagne; a raison que plusieurs doubtoient et parloient diversement d'icelle, depuis sadicte conversion, comme si le pape l'eust obligé non seulement à s'accorder avec ledict Roy mais de persecuter ceux de contraire religion." (p. 32).

Koning af te vaardigen, om hem van de uitsluitende waarheid der gereformeerde religie en van het misdadige van zijn afval te overtuigen. De predikanten, zooals zich denken laat, spraken van den kansel over zijn bekeering in de forsche bewoordingen van dien tijd. Maar Oldenbarnevelt en de Staten, die het belang des lands hooger stelden dan de zelfvoldoening van hun oordeel over 's Konings daad hartstochtelijk uit te spreken, en die begrepen dat het er bovenal op aankwam Frankrijk tot bondgenoot te behouden, welke belijdenis de Koning ook mocht omhelzen, vermaanden de predikanten zich te matigen, en geboden hun het bidden voor den Koning, zooals het tot nog toe gebruikelijk was geweest, te blijven volhouden. Door dien welbegrepen maatregel bleef de goede verstandhouding met Frankrijk ongestoord voortduren [1]).

Kort voordat Hendrik van godsdienst veranderde, hadden de Staten een poging aangewend om hem tot oorlogvoeren meer in hun nabijheid en zoo mogelijk in samenwerking met hen, te bewegen. Hun agent in Frankrijk, Taffin, was overleden: in diens plaats zonden zij thans Levin Calvart [2]) met een zeer uitvoerige instructie: hij moest den Koning onder het oog brengen, hoe voordeelig het voor Frankrijk wezen zou, zoo het krijgstooneel naar de nog welvarende provinciën van Henegouwen en Artois werd overgebracht; daar konden hem de Staten uit het pas veroverde Geertruidenberg en uit hun andere vestingen bezuiden de stroomen de hand te reiken [3]). Toen Calvart met dit voorstel bij den Koning aankwam, had deze juist wapenstilstand met de Ligue en met

---

1) Bor, III, blz. 704, IV, blz. 415. Resol. der St. v. Holl., 1593, blz. 123, 139.

2) Calvart was reeds in 1585 aan de ambassade naar Hendrik III toegevoegd geweest. Hij was waarschijnlijk de Antwerpsche geus, die op de lijst der verbannenen van 1567 voorkomt, bij Rahlenbeck, „l'Inquisition et la Réforme en Belgique," p. 259.

3) De hoofdinhoud van Calvart's instructie is te vinden bij Bor, III, blz. 710. Zij berust op het Rijks Archief, gedateerd 12 Juillet 1593. De twee belangrijkste zinsneden laat ik hier volgen:

„3. Et d'aultant qu'il est tout evident, que ledict Roy ne pourra posseder son Royaulme en paix et repos, tandis que l'estat du pays-bas sera gouverné par les ministres du Roy d'Espagne, et quils auront le moien d'y former des armées et d'en tirer les commoditez pour l'entretenement et conduite d'icelles en Grance, fera ledict Calvart tout debvoir possible pour induire sadicte Maj. à croire, qu'il ny a meilleur moien pour s'assurer en sondict Estat, et destourner le sondict Royaulme, de ce costé là, les efforts, contremines et factions de ses ennemiz, que en faisant la guerre en Hainault et Artois, d'ou il est le plus aidé et sub-ministré d'hommes et d'aultres commoditez et necessitez, ainsi qu'il est apparu par les expeditions dernières, qui ont été faictes en France de sa part."

„4. Remonstrera à ceste fin les grands moiens et commoditez, que lesdicts Etats ont de seconder le Roy, de leur part, en ceste entreprinse par les pays de Brabant, Flandres et aultres."

haar bondgenooten, de Spanjaarden, gesloten: het plan der Staten kon dus vooralsnog niet in aanmerking komen. Maar toen, tegen het einde des jaars, de krijg op nieuw beginnen zou, luisterde de Koning gretig naar hetgeen Calvart te zeggen had, en spoedig was hij voor het plan der Staten gewonnen. Calvart kwam met goede berichten terug, en kort daarop deed Buzanval, de gewone gezant van Hendrik in den Haag, een uitgewerkt voorstel aan de Staten [1]), dat hoofdzakelijk hierop neerkwam: van de drie legers, waarmee de Koning den oorlog tegen Spanje beginnen wilde, zou er een, onder den Hertog van Bouillon, zooals de Staten begeerden, in Artois en Henegouwen vallen, mits de Vereenigde Gewesten drieduizend man te voet en vijfhonderd te paard, liefst Zwitsers, op hun kosten te werven en te onderhouden, daarbij voegden. Tot het aannemen van dit voorstel dreef Holland vooral [2]); maar alle provinciën gevoelden, hoe wenschelijk het was den Koning in verklaarden oorlog met Spanje te betrekken, en de Staten-Generaal beloofden de gevorderde medewerking. Tegelijkertijd onderhandelde Hendrik met Baligni, den beheerscher van Kamerijk, die zich voor zeventigduizend kronen bereid verklaarde den oorlog tegen de Waalsche gewesten te beginnen. Dus mochten de Staten zich vleien den vijand eerlang in het hart van zijn gebied te zien aantasten, en de vrije hand tegen zijn noordelijke vestingen te krijgen. Maar onverhoopt werd de uitvoering van het verdrag vertraagd: geldgebrek deed de overeenkomst met Baligni voor het oogenblik afspringen [3]), en Hendrik had het den geheelen zomer te druk met het bevredigen van de Liguisten, om aan den oorlog in België te kunnen denken [4]). Intusschen ontzette Maurits, gelijk wij zagen, Koevorden en veroverde Groningen.

Na de overgaaf dezer stad was er nog tijd genoeg over voor een veldtocht; velen verwachtten ditzelfde jaargetij gansch Twente

1) Vertaald bij Bor, III, blz. 763; in het oorspronkelijk op het Rijks-Archief.

2) Vgl. de Resol. der St. Gen., 24 September 1594 (bij v. d. Kemp, Maurits, I, blz. 401), waar die van Holland verklaren: „dat zij altijd geacht hebben, naar menschen oordeel, dat aan de oorloge van Frankrijk op Henegouwen en Artois de verlossing van den krijg gelegen is." — Naar mijn inzien is Oldenbarnevelt de man, die het plan, door Calvart in het vorige jaar den Koning overgebracht, ontworpen had.

3) Zie Mémoires de Duplessis Mornay, VI, p. 4, 33.

4) In den brief van 17 September, — aan de Staten-Generaal, den 4den October overhandigd — schrijft Hendrik IV: „Nous desirons vous faire entendre nostre resolution sur le secours, que vous nous avez volu promectre, la quelle nous n'avons peu prendre plustost que maintenant, n'aians eu le loisir de nous arrester en aucune place, pour en deliberer, depuis la prise de Laon."

en Zutphen bevrijd te zien. Maar het buitengewoon groote en kostbare leger, voor de belegering van Groningen in dienst genomen, had al het geld verslonden, dat door de provinciën was toegestaan, en dat zij slechts voor eens en met inspanning van alle krachten konden opbrengen: het was dus onvermijdelijk eenig krijgsvolk af te danken, en zich voor dit jaar van verdere ondernemingen te onthouden. Maurits was daar eerst stellig tegen, maar bij nader inzien hechtte hij er toch zijn goedkeuring aan, vooral omdat het verdrag met Frankrijk vorderde, dat een vrij aanzienlijk aantal soldaten gereed werd gehouden, om, op de eerste aanvraag, naar het leger van Bouillon op weg te gaan. Want terwijl Groningen belegerd werd, had Buzanval den Staten uit naam des Konings verzocht, in plaats der nog aan te werven Zwitsers, liever troepen, die reeds in hun dienst stonden, te leveren [1]). Iederen dag verwachtte men, dat de troepen zouden opgevorderd worden, maar er kwam geen aanvraag. Met ongeduld zag Maurits den tijd nutteloos voorbijgaan, en toen het jaargetij zoogoed als verstreken was, en er nog altijd niets uit Frankrijk vernomen werd, dreef hij bij de Staten door, dat hij met het dus beschikbaar gelaten leger nog iets tegen de vestingen van Twente, met Groenlo te beginnen, ondernemen mocht. Reeds was alles gereed, de vaandels op hun vergaderplaatsen bescheiden, Maurits op het punt van Den Haag voor het kamp te verlaten, toen eindelijk onverwachts Buzanval de hulptroepen voor Bouillon kwam opvorderen [2]). Maurits en zijn krijgsraad waren over dit ontijdig aanzoek, dat hun beste plannen verijdelde, ten hoogste verstoord; zij hadden gaarne gezien, dat de Staten uitstel verzochten, totdat de veldtocht zou zijn afgeloopen; wat toch kon Bouillon bij het naderen van den winter met het krijgsvolk aanvangen, dat daarentegen in Twente nog zulke goede diensten bewijzen kon? Maar de Staten, zonder zelfs den Raad van State erin te kennen [3]), stonden het verzoek van Buzanval onverwijld en onvoorwaardelijk toe, en gaven last dat de aangewezen manschap hoe eer hoe liever naar Bouillon zou aftrekken. Maurits gehoorzaamde, hoewel onwillig; doch standvastig bleef hij weigeren met het overschot van het leger verder iets te ondernemen; de Staten drongen daartoe tevergeefs bij hem aan; hij begreep, dat het roekeloos zou zijn met zoo luttel volks

---

1) Bor, III, blz. 844.
2) Zie Maurits' brief van 9 October, Archives, IIe série, I, p. 328.
3) Zie de klacht daarover van den Raad van State, bij v. d. Kemp, Maurits, I, blz. 407.

goed versterkte vestingen, als die van Twente, aan te tasten. De vaandels trokken onverrichter zake naar hun kwartieren terug. De teleurstelling was dubbel groot, omdat ook, zooals Maurits voorzien had, de afgezondene hulptroepen in Frankrijk niets uitrichtten.

Hadden de Staten dan een misslag begaan met zoo vaardig aan de eerste opvordering van Hendrik gehoor te geven? Het is beweerd, maar ten onrechte. Zij hadden zich beijverd Frankrijk tot het verklaren van den oorlog aan Spanje over te halen; een rond jaar had de Koning geaarzeld en den voorgenomen aanval telkens verschoven. Nu scheen hij gezind den beslissenden stap te wagen, men moest hem daarom geen aanleiding geven tot nieuw uitstel, men moest, om hem te bemoedigen, zich getrouwe en ijverige bondgenooten betoonen: meer dan aan het bemachtigen van een paar vestingen hing er aan de oorlogsverklaring van Frankrijk. En, al verloren de Staten door hun bereidvaardig hulpbetoon een goede krijgskans, zij behaalden het voordeel dat zij beoogden: zoodra Bouillon, door de vaandels der Staten versterkt, de vijandelijkheden begon, verklaarde Hendrik aan Spanje den oorlog [1]).

Buitendien, van een oorlog in het Luxemburgsche en in de aangrenzende Waalsche gewesten, waartoe de afgezonden troepen moesten meewerken, mocht men zich met grond veel goeds beloven. Wij herinneren ons, dat reeds voor eenige jaren Bouillon de Staten op het doeltreffende van het oorlogvoeren in die streken opmerkzaam gemaakt, en daartoe zijn medewerking aangeboden had. Sedert had hij zich nog nauwer aan Nederland verbonden: weduwnaar geworden, was hij met een dochter van Prins Willem hertrouwd, in de hoop van zich door die huwelijksverbintenis de ondersteuning te verzekeren van Maurits en van den keurvorst van de Paltz, die kort te voren insgelijks een dochter van den Prins gehuwd had. Hij was het, die, tegen den raad van Sully, den Franschen Koning het meest tot den oorlog met Spanje had

1) Buzanval herinnerde later zeer juist wat de Staten bedoeld hadden met de voorstellen, die zij Calvart aan den Koning hadden laten doen: „Vos fins et intentions principales ont esté, à mon advis, d'affaiblir votre ennemi en ses pays propres, qui vous sont si prejudiciables à cause de leur voisinage, en y jettant la guerre et l'esloignant tellement de vous, qu'eussiez moien de vivre en paix par un bon et ferme etablissement de votre Estat au dedans d'icelluy; puis de vous joindre si particulierement les moyens de la France et vous concilier la bonne affection du Roy (que vous avez toujours trouvé tres enclin à vous bien vouloir), qu'eussiez à tous besoings de quoi vous maintenir par le dehors contre la puissance d'Espagne."

aangespoord. Hij gaf hoog op van de krijgskans in Luxemburg, evenals hij Hendrik daardoor had overgehaald [1]), heeft hij er zeker onze Staten door misleid: hij maakte zich sterk binnen kort den vijand den pas af te snijden, waarvoor hij uit Italië en Duitschland zijn onontbeerlijke versterkingen en allerlei voorraad trok [2]). En terwijl in het Luxemburgsche de krijg werd geopend, beoorloogde reeds Baligni Artois en Henegouwen; hoe de kans ook mocht uitvallen, altoos zou de vijand de handen vol genoeg hebben aan de zuidelijke grenzen, en niets kunnen ondernemen tegen de noordelijke provinciën.

Deze waren de redenen, en ik acht ze voldoende, waarom de Staten aanstonds de gevorderde hulp verleenden. Zij konden het niet helpen, dat de onderneming kwalijk werd uitgevoerd en slecht afliep. Alles werkte samen om haar te doen mislukken. De vaandels, door Philips van Nassau aangevoerd, hadden op den langen weg van Nijmegen naar Luxemburg met groote bezwaren te kampen; de vijand, verwittigd van den toeleg, trachtte hen, vóór hun vereeniging met Bouillon, tot een slag te noodzaken; het werd noodig de geheele ruiterij, onder François Vere, te hunner beveiliging mee te zenden. Toen zij eindelijk, vermoeid en door veelvuldige desertie gedund, bij Bouillon aankwamen, vonden zij dezen nog niet gereed, en zijn macht verre van toereikend voor het oogmerk. Ondertusschen had een felle vorst onverwachts de stroomen tot begaanbaren weg gemaakt, en Gelderland en Holland, door de afwezigheid der ruiterij zonder bescherming, aan de rooftochten van den vijand blootgesteld. Gelukkig dat diens middelen van aanval in niet gereeder staat waren dan die van verdediging bij ons; eer hij iets ondernomen had, was de ruiterij in het land terug, deerlijk verzwakt en vermoeid, maar toch bij machte om de grenzen te beveiligen.

Dezelfde vorst, die ons van de bescherming der rivieren beroofde,

---

1) Le Roy, contre ses propres sentimens, se laissa emporter à faire cette déclaration de guerre: . . . principalement sur les esperances que donnerent M. de Bouillon, d'une part, de faire des merveilles dans le Luxembourg, ayant, comme il disoit, des entreprises infaillibles sur les principales villes de cette province et les voisines, et M. de Sancy, de l'autre, de faire le semblable dans le Franche-Comté." Sully, Oeconomies, II, p. 358, 400, edit. Petitot.

2) Coloma, p. 284, zegt van Bouillon's onderneming: „Yva esta negociacion mas bien fundada de lo que se creyo al principio, persuadiendose los unos y los otros, à que era possible darse la mano, y mancomunar sus fuerças, de manera que pudiessen cortar el passo à los socorros, que por via de Italia y Borgoña quisiessen entrar en los Payses Baxos."

verhinderde Bouillon zijn eerste voordeelen te vervolgen [1]). Met Philips van Nassau vereenigd, had hij een paar sterkten aan de Maas bemachtigd, maar het strenge winterweer verbood het leger in het veld te houden; een maand nadat het was uitgetrokken bevond het zich alweer in de kwartieren, en in dit korte tijdsverloop was het toch reeds gebleken, dat er van de Nederlandsche vaandels niet veel te hopen was: de misnoegde manschap was in menigte ontloopen, het overschot was slechts door de belofte van eerlang naar huis te keeren bijeen te houden [2]). Daarom besloot Bouillon, toen hij zich, bij het aankomen van de lente, tot een nieuwen veldtocht begon toe te rusten, de Nederlanders naar huis te zenden, en liever geld van de Staten te verzoeken, om in hun plaats Zwitsers of Gasconjers aan te werven. Maar Verdugo, die sedert Groningen verloren was, naar België was teruggekeerd, en thans den oorlog tegen Bouillon te voeren kreeg, liet dezen geen tijd tot nieuwe toerusting; met overmacht viel hij hem aan, en dreef hem uit het veld; tegen half Mei had hij Luxemburg van de Fransche troepen gezuiverd; wat er van het volk der Staten nog bijeen was, keerde ter zelfder tijd naar Holland terug, het voetvolk door Frankrijk naar Dieppe en vandaar over zee, de ruiterij, langs verren omweg, door Nassau en Westfalen, om den overmachtigen vijand, die haar opwachtte, te ontgaan.

Zoo liep de onderneming, waarvan men zooveel gehoopt had, op niets uit. Geheel anders zou zij zijn afgeloopen, als Maurits geslaagd was in zijn poging, om zich langs korter en veiliger weg in voortdurende verbinding met Bouillon en Frankrijk te stellen.

De weg over Duitschland of over zee naar Frankrijk was op den duur te ver en te moeilijk; er liep een nadere weg over het bisdom Luik, dat wel onzijdig heette, maar inderdaad den Spanjaard begunstigde [3]). Daarom zag Maurits er geen bezwaar in, in

1) Brief van Bouillon aan de Staten-Generaal, 7 Maart 1595: „J'ay esté forcé de me resouldre à mettre l'armée dans les garnisons, à cause de l'extreme rigueur de l'hyver, qui estoit telle que, si j'eusse volu m'opiniastrer à tenir la campaigne, au lieu d'advancer les affaires, ladicte armée se fust entierement ruynée." (Kron. Hist. Gen., XXI, blz. 136).

2) Instructie van kapitein Bouchoult, door Ph. v. Nassau aan de Staten-Generaal gezonden: „que M. de Bouillon a bien cogneu par la consideration de plusieurs occasions, qu'il est impossible de continuer en ces pays avec fruict trouppes du Pays Bas, et que pour ce regard il a trouvé necessaire de leur oster le desespoir du retour, pour les tenir un temps en devotion de satisfaire à leur honneur et au service du pays, leur promettant de les laisser reconduire à la fin du mois d'Avril." (Kron. Hist. Gen., XXI, blz. 118).

3) De geschiedenis van den aanslag op de Luiksche sterkten wordt bij onze geschied-

het Luiksche eenige vaste punten aan de Maas bij overrompeling te nemen, om daardoor den tocht van zijn Brabantsche vestingen naar Luxemburg zeker te maken. Op drie plaatsen te gelijk, op Maaseyk, Hasselt en Huy had hij het gemunt: op denzelfden dag zouden alle drie verrast worden; hij rekende daarbij op de medewerking van de talrijke protestanten en van de nog veel talrijker vijanden der rijke geestelijkheid; zelfs in de hoofdstad had hij een partij, die zijn plannen begunstigde [1]). Uit wat oorzaak weten wij niet recht, maar van al deze aanslagen is er slechts een beproefd, en die is dan ook gelukt: Heraugière, dezelfde die indertijd Breda verrast had, en die thans gouverneur van die vesting was, overrompelde met zijn oude behendigheid het kasteel van Huy. Er was aan het behoud van die sterke, bijna onneembare vesting veel gelegen [2]). Zij lag juist halverwege tusschen Luik en Namen aan de Maas, zij had een steenen brug over de rivier, op het juiste punt van verbinding tusschen Luxemburg en Breda, zij was dus voor de samenwerking met Bouillon en Hendrik IV van het hoogste belang. Maar buitendien was zij bijzonder gunstig gelegen, om van daaruit Brabant en de Waalsche gewesten af te loopen en in hun verkeer te belemmeren. Maurits was van plan de muiters van Sichem, die, voor een aanval der Spanjaarden beducht, bij hem steun gezocht hadden, in de stad te vestigen — van het kasteel dacht hij zich door Hollandsche bezetting te verzekeren — en door hen het omgelegen land in onrust te houden [3]); de oorlog zou op die wijs naar 't hart van 's vijands gebied verplaatst zijn. Maar de vrees voor zoo dringend gevaar wekte de Belgische regeering tot ongewone werkzaamheden op: de muiters werden door teegeeflijkheid van het voorgenomen overloopen teruggebracht; met den bisschop van Luik, dien Hendrik IV tevergeefs tot berusting in den aanslag der Staten had zoeken te stemmen [4]),

schrijvers gebrekkig en oppervlakkig verhaald. Alleen Delrio kent den omvang van Maurits' plannen en de toedracht der zaak in de hoofdstad van het bisdom. Bij hem kan men de bijzonderheden nalezen. Meerbeecke heeft ze van hem in zijn Chroniick overgenomen.

1) In 1586 waren al de protestanten, die zich niet bekeeren wilden, uit het bisdom verbannen; natuurlijk was er een aantal in naam tot de Kerk teruggekeerd, inderdaad haar vijandig gebleven, en geneigd tot omwenteling met behulp der protestantsche Nederlanden, als het kon. — In 1619 werden nog Luiksche burgers terecht gesteld, verdacht van „met malcanderen te practiseren, met hulpe der Staten haer meysters te maken van de stad van Luyck," Baudartius, B. XI, blz. 8.

2) Zie Maurits' brief, bij v. d. Kemp, II, blz. 132.

3) Journaal van Duyck, I, blz. 572. Van Meteren, B. XVIII. f. 351. Bor. IV. blz. 36.

4) Coloma, p. 288.

spande de landvoogd samen om Huy met geweld van wapenen te hernemen. Een vreeselijke overstrooming, zooals er slechts zelden een aan Nederland overkomen is, brak terzelfder tijd dijken en dammen, vernielde de have van duizenden ingezetenen, en verhinderde in het bijzonder, dat Maurits het bedreigde Huy te hulp kwam. Heraugiére, koener in het wagen dan volhardend in den nood, gaf zich, veel eer dan men het verwacht had, over [1]. Zoo werd Bouillon van de krijgsmacht der Staten afgesneden, en gedwongen den ongelijken strijd tegen Verdugo op te geven.

Het is niet te ontkennen, dat bij deze gelegenheid het hof van Brussel zich kloeker betoonde dan de Staten-Generaal. Inderdaad, de trage Ernst was opgevolgd door een voortvarend, doortastend veldheer: sedert zijn dood was Fuentes landvoogd.

Zoodra de aartshertog overleden was, was Fuentes in den Raad van State verschenen, hij had er den lastbrief, waarbij hij tot landvoogd benoemd werd, vertoond, en, niettegenstaande de tegenspraak van velen, oogenblikkelijk het bestuur in handen genomen. Het is te begrijpen hoe de partij der edelen hem ontving; woedend, maar niet zonder vrees voor zijn bekende gestrengheid, onttrokken zij zich aan den Raad; Aarschot verliet het land, en stierf nog ditzelfde jaar te Venetië; Karel van Mansfelt nam het krijgsbevel tegen de Turken, dat Keizer Rudolf hem aanbood, gretig aan, en ook hij vond eerlang buitenslands den dood; de overigen vergenoegden zich met heimelijk morren op hun landgoederen of in hun paleizen te Brussel [2]. Fuentes liet hen begaan; hij was geen man om zich verzoenend tot zijn vijanden neer te buigen. Hij was zoo hooghartig, dat zelfs 's Konings ministers tegen hem opzagen. De gunst des Konings was het eenige wat hij begeerde. Zonder vermogen, behoefde hij een hoogen post om te leven; de krijg was zijn middel van bestaan, en zijn lust tevens: hij wilde (zoo placht hij te zeggen) met den degen in de vuist het paradijs binnen treden [3].

Zulk een man, hoe ongeschikt om de Nederlanden te bevredi-

---

1) „Ac forte evenerat ut, quo die mox amissae arcis nuntius, nemine exspectante, advenit, Ordines, freti firmitate loci, legatis Episcopi ferocius responderent: Hoiam se reddituros ubi Bercam hostis reddidisset." Grotius, Hist. l. IV. p. 292.

2) Nog in Juni van dit jaar spreekt Ossat van „le malagréable gouvernement du comte de Fuentes." Lettres, I, p. 459. Vgl. Tassis, p. 555.

3) Zie Khevenhiller, XIV, S. 417; Contarini bij Ranke, Verschwörung gegen Venedig, S. 70; Bentivoglio, Memorie, p. 317; Lettres du Card[l]. d'Ossàt, IV, p. 313, 347, 488.

gen, was toch juist op dit oogenblik voor den post, dien hij aanvaardde, berekend; want vooreerst kwam alles op het voeren van den krijg aan, en geen stouter krijgsman dan hij had Spanje aan te wijzen. Hoewel reeds bejaard — hij was thans vijfenzestig jaar oud — paarde hij aan de ervarenheid van den ouderdom nog den vurigen ijver der jeugd. De snelle herovering van Huy was het proefstuk, waaruit hij zich deed kennen: het eerste uit een reeks van schitterende krijgsbedrijven.

Het trof gelukkig dat, op het aanhouden van Ernst, juist nu een hoogst aanzienlijke geldsom naar Brussel werd overgemaakt. Zij stelde Fuentes in staat om den muiters, ook dien van Sichem, te voldoen, en zoodoende weer dienstvaardig te maken, en om ook aan het gehoorzame krijgsvolk twee maanden soldij uit te deelen. Die mildheid, aan zijn strengheid gepaard, herstelde als bij tooverslag de tucht in het leger: de Hollanders erkennen zelf, dat gedurende den veldtocht van dit jaar de krijgstucht bij de Spanjaarden beter gehandhaafd werd dan bij hen [1]).

Frankrijk, in de eerste plaats, ondervond tot zijn schade in hoeveel krachtiger handen het bestuur der Spaansche krijgsmacht thans berustte. Terwijl hij door een zijner onderbevelhebbers Huy heroveren, en door een ander Bouillon uit Luxemburg verdrijven liet, zond Fuentes een derde leger Frankrijk binnen, en zoodra de staatszaken zijn tegenwoordigheid te Brussel niet zoo dringend meer vereischten, kwam hij het bevel daarover zelf op zich nemen. De eenige Fransche veldheer, die hem het hoofd had kunnen bieden, de Koning, was ver weg in Bourgondië, waar hij met voorspoed de Liguisten en de Spanjaarden uit Milaan bestreed; zijn overwinning bij Fontaine Françoise was even roemrijk en van weinig minder gevolgen dan die bij Ivry. Maar waar Hendrik niet zelf den krijg bestuurde, liep alles hem tegen. De veldheeren, die hij ter bescherming van de noordelijke grenzen had achtergelaten, Villars en Bouillon, waren niet opgewassen tegen hun Spaansche tegenpartij. Zij moesten toezien, hoe Fuentes de vestingen, die gedurende den langen burgeroorlog vervallen en buitendien nog naar het verouderde stelsel aangelegd waren, de eene voor, de andere na, bemachtigde, waaronder het gewichtige Câtelet en Doullens [2]). Een poging tot ontzet van deze laatste kostte

1) Coloma, p. 290. Reyd, blz. 272.

2) „Namque per civilia nostra bella quae ad extrema regni sunt neglecta, media munita et contra vim aedificata." — Bongars ad Camerarium, p. 468. — Zie ook den brief, waarin Fuentes zelf aan den Raad van State van zijn overwinning bij Doullens,

Villars zijn leger en zijn leven. Door zooveel voorspoed tot telkens grooter ondernemingen aangespoord, durfde nu de Spanjaard zelfs Kamerijk aantasten, een vesting van den eersten rang, in uitmuntenden staat van verdediging, van een uitgelezen Fransche bezetting onder Baligni voorzien. Vooral Henegouwen en Artois hadden belang bij de verovering van die plaats, want daaruit plunderde en brandschatte Baligni hun platte land verschrikkelijk. Met alle macht hielpen zij dan ook Fuenies bij deze gelegenheid; zij stelden hem in staat om met twaalfduizend voetknechten en drieduizend ruiters de stad te omsingelen. Toch zou waarschijnlijk het lange beleg vergeefsch zijn geweest: reeds kwam Koning Hendrik in aller ijl tot het ontzet aanrukken; maar de burgerij, door den Koning aan Baligni prijsgegeven en door dezen schandelijk mishandeld, haakte naar verlossing, op wat wijs dan ook. Terwijl de bezetting, door het voorbeeld van Baligni's heldhaftige echtgenoot aangemoedigd, het tot het uiterste dacht vol te houden, en moedig op de wallen streed, bemachtigden de opgestane burgers de poorten en lieten den vijand binnen; het kasteel, waarheen de soldaten de wijk namen, moest een paar dagen later worden overgegeven. In handen der Spanjaarden werd nu de vesting even geducht voor de Fransche grensprovinciën, als zij vroeger voor de Nederlandsche geweest was.

Met diepe smart vernam Hendrik de onverwachte overgaaf; hij was reeds nabij en had gehoopt nog intijds tot ontzet aan te komen. Maar al kwam hij te laat om Kamerijk te behouden, toch deed zijn tegenwoordigheid in Picardië onberekenbaar veel goed; want de ontsteltenis was er zoo groot en de verwarring zoo algemeen, dat zonder 's Konings tijdige aankomst nog veel meer verloren zou gegaan zijn. Daarom besloot Hendrik vooreerst aan de Nederlandsche grenzen te blijven: en, niet tevreden met te beveiligen wat de vijanden bedreigden, zocht hij vergoeding voor het verlorene en begon La Fère te belegeren, de sterke wapenplaats der Spanjaarden in Frankrijk, hun door de Ligue ingeruimd, van weinig minder beteekenis dan Kamerijk zelf. Deze belegering hield hem den geheelen winter bezig, en intusschen ondernamen de Spanjaarden niets van belang.

De Koning was zeer verstoord op zijn bondgenooten; al zijn tegenspoed weet hij aan hen. Hij had erop gerekend, dat zij hem, zoodra zijn oorlogsverklaring hun wantrouwen had beschaamd,

---

24 Juli 1495, kennis geeft, in de Bullet. de la Comm. royale d'hist., 2e série, t. V, p. 224.

met alle macht zouden bijstaan: nu bleek het dat zij den oorlog op hem alleen lieten aankomen, gerust dat hij den vijand wel bezig zou houden. Vooral Elisabeth had hem teleurgesteld. Zij had hem terstond met zijn oorlogsverklaring geluk doen wenschen, maar, nu tengevolge daarvan de vijand met verdubbelde woede op hem aanviel, trok zij, in plaats van hulp te zenden, zelfs haar hulptroepen uit Bretagne terug, en verschoof daardoor de reeds ver gevorderde onderwerping van dat gewest weer onbepaald. Zij behoefde haar soldaten zelf, gaf zij voor, in Ierland, waar de ondankbare Tyrone, door haar weldaden groot gemaakt, gansch Ulster tegen de Engelschen in de wapenen had gebracht. En toen daarop Fuentes door zijn eerste veroveringen geheel het noorden van Frankrijk in ontsteltenis bracht, en de Koning dringend om vierduizend Engelschen verzocht, die de stad Parijs onderhouden zou, schaamde de zelfzuchtige regeering van Engeland zich niet van den nood van haar bondgenoot partij te trekken: in plaats van hulptroepen te zenden, bood zij aan, Dieppe, Boulogne en Calais in bewaring te nemen, — Calais, waaruit de Engelschen Frankrijk twee eeuwen lang hadden geteisterd, en dat zij niet licht terug zouden geven, als het hun ooit weer in handen kwam. Voor zoo gevaarlijke hulp bedankte Hendrik, gelijk te voorzien was: hij herhaalde zijn eerste verzoek om hulptroepen, en drong het aan door vertrouwelijk mee te deelen, hoezeer de Paus zich beijverde om hem met Spanje te verzoenen. Dien aandrang vatte Elisabeth als bedreiging op, en antwoordde hem op hoogen toon; zij kon zich nog niet gewennen haar ouden beschermeling als overmachtigen bondgenoot naast zich te zien. Nu Hendrik hoe langer hoe meer zich Koning van Frankrijk betoonde, herleefde bij de Koningin van Engeland de oude naijver, die op eeuwenlange vijandelijkheid tusschen beide rijken berustte [1]).

Ook over de Staten was de Koning aanvankelijk ontevreden. Hij had gerekend op krachtig samenwerken van dezen met Bouillon; wij zagen hoe het spoedig verloren gaan van Huy dit belet had. Hij had verder gedacht, dat een aanzienlijk Hollandsch leger den vijand in Brabant of Vlaanderen bezig zou hebben gehouden: de Friezen hadden hem indertijd beloofd dat, als eens Groningen genomen was, drieduizend man van hun repartitie het Staten-leger zouden versterken. En nu was ten slotte de krijgsmacht der Staten nog geringer dan in de laatste vier jaren, te gering om er iets

1) Flassan, Diplomatie Française, II, p. 104; Mignet, Antonio Perez, p. 351.

belangrijks mee uit te richten. Heftig was de taal, waarin Buzanval zich over deze handelwijs bij de Staten beklaagde: zij hadden den Koning in oorlog met Spanje gewikkeld; nu mochten zij door trouw en ijverig hulpbetoon bewijzen, dat het hun niet maar te doen was geweest om Frankrijk in een zwaren oorlog te betrekken, en dien van hun schouders op de zijne te schuiven. Want, mocht dat hun toeleg zijn, dan zou het den Koning niet moeilijker vallen vrede te sluiten, dan het hem gevallen was oorlog te verklaren: hij had geen plan zich en zijn rijk ten behoeve van anderen op te offeren [1]. — Die bedreiging was niet in den wind te slaan: de Staten wisten dat de Paus zich werkelijk beijverde om den vrede tusschen Frankrijk en Spanje te bemiddelen, en dat die vrede tegen de ketters van alle landen, ook tegen hen, gericht zou wezen. Zij spanden daarom al hun krachten in om Hendrik te voldoen: in plaats der uit Luxemburg teruggekeerde vaandels, namen zij het onderhoud van twee regimenten Gasconjers voor hun rekening, die hun twintigduizend gulden 's maands kostten [2]. Verder, toen de voorspoed der Spaansche wapenen in Picardië de zeesteden van dat gewest in gevaar bracht, versterkten zij het garnizoen van Calais met eenige vaandels [3]; en kort daarop, bij de belegering van Kamerijk, lieten zij zich door hun eigen behoefte aan krijgsvolk niet weerhouden van nog twintig vaandels, onder Justinus van Nassau, den bastaard van Prins Willem, daarheen te zenden, die wel het verlies van die vesting niet beletten konden, maar aan wier tijdige overkomst de Koning zelf het behoud der zeesteden dank weet [4]. Hoe bezwaarlijk het hun ook viel een zoo aanzienlijk deel van hun leger te missen, toch lieten zij het gedurende den geheelen winter tot het belegeren van La Fère in Frankrijk blijven.

Zoo ijverige hulp, aan Frankrijk betoond, werd ons door de Koningin van Engeland ten kwade geduid: het ergerde haar dat wij, terwijl zij ons met geld en manschap helpen moest, als van onzen overvloed aan Frankrijk mededeelden. Hadden wij genoeg om er zelfs nog van weg te schenken, wat behoefde zij zich dan te onzen bate uit te putten? Wij oogstten den dank van Hendrik in, op haar kosten, daar moest een eind aan komen. Het verdrag van 1585 op te zeggen of in zijn hoofdbepalingen te herzien ver-

1) Propositie van Buzanval, 17 Januari 1595.
2) Reyd, blz. 259. Resol. d. St. v. Holl. 1595, blz. 443.
3) Van Meteren, B. XVIII, f. 363. Archives IIe Série, I, p. 342.
4) Zie de propositie van Buzanval, bij Bor, IV, blz. 148.

langde zij niet; zoo zou zij haar eigen werk vernietigd en haar invloed op de Nederlanden verbeurd hebben. Maar, zonder het verdrag te veranderen, wilde zij het in de uitvoering wijzigen, en zorgen dat het haar voortaan niet op kosten zou jagen. Reeds was het getal der hulptroepen verre beneden het bepaalde verminderd; nu vorderde zij, dat voortaan de Staten in het onderhoud der overgeblevene voorzien zouden, en dat zij bovendien met het terugbetalen harer voorschotten nu reeds een begin zouden maken, hoewel het verdrag eerst terugbetaling voorschreef na het sluiten van den vrede. Want, zoo redeneerde zij, een dragelijke vrede was nu al te treffen, maar de Staten wezen dien van de hand; zou het nu niet tegen den geest van het verdrag strijden, als zij op haar geld wachten moest totdat de Staten eindelijk goed konden vinden den oorlog te staken? Ook was haar toegezegd, zij beweerde het althans, dat, als maar eens Groningen voor de Unie gewonnen was, het terugbetalen aanstonds beginnen zou. Op hoogen toon, gelijk zij gewoon was, drong zij op het voldoen van haar eischen aan. Maar de Staten, overvloedig in erkentenis hunner verplichting en in verontschuldiging van hun onvermogen, lieten zich tot geen onvoorzichtige beloften verleiden. Na lange onderhandeling, waarbij zij menig hard woord moesten hooren, werd ten laatste een schikking getroffen: de Koningin verschoof haar vordering onbepaald, tot gelegener tijd, en stelde zich voor het oogenblik tevreden met de toezegging van een goed getal oorlogschepen tot versterking harer vloot tegen een nieuwe armade, die in Spanje werd uitgerust. De Staten schenen het geding gewonnen te hebben. Maar de Koningin, nu zij eens begonnen was, liet van haar vordering niet meer af; bij iedere gelegenheid maant zij voortaan de Staten, telkens op barscher en dreigender toon, om de verschuldigde gelden; zij houdt vol totdat zij eindelijk haar zin krijgt [1]).

Het was niet, zooals de Engelsche regeering het voorstelde, met onze overdaad, dat wij Frankrijk te hulp kwamen; de ondersteuning, aan Hendrik verleend, maakte de Staten in dezen zomer onmachtig om den loop der overwinningen van de vorige jaren te vervolgen. De schade, door de overstroomingen aan duizenden burgers toegebracht, en de duurte, door het misgewas veroorzaakt,

1) De bijzonderheden dezer onderhandeling tusschen Elisabeth en de Staten zijn ontleend aan de „Dépêches d'Angleterre" in het Rijks-Archief, die sedert ik schreef grootendeels zijn uitgegeven in de Gedenkst. v. Oldenb., II, blz. 33 vlg.

verminderden hun middelen beneden het gewone; daarbij aarzelden zij, niet zonder reden, den vijand, die zich in Frankrijk zoo geducht toonde, naar hun zijde te lokken. Alleen om aan de dringende eischen van Buzanval en zijn Koning te voldoen, verscheen Maurits in Juli in het veld; nog waren de twintig vaandels, die later tot ontzet van Kamerijk aan Hendrik werden toegezonden, bij het leger; maar zelfs met deze was het niet sterker dan zesduizend vijfhonderd man te voet en duizend ruiters. Met die macht wilde Maurits beproeven of hij de sterke vesting Groenlo bij overrompeling nemen kon; immers, als het beleg lang moest duren, en er ontzet kwam opdagen, zou hij, met zoo weinig troepen, genoodzaakt wezen op te breken. Wat hij gevreesd had, gebeurde; Groenlo bood tegenstand; Mondragon, een grijs maar nog voortvarend veldheer uit Alva's school, snelde de vesting te hulp, en het beleg moest worden opgebroken. Den verderen zomer lagen beide legers, even sterk ongeveer, werkeloos tegenover elkander, het een het ander bespiedend of het zich misschien bloot zou geven. Een poging van Maurits om een Spaansche krijgsbende, die op fourageeren was uitgegaan te onderscheppen, mislukte en had droevige gevolgen; de ruiterschaar, die hij ermede belast had, werd door den vijand met overmacht aangevallen en verslagen; de aanvoerders, Philips van Nassau en Ernst van Solms, sneuvelden; een broeder van Philips, Ernst van Nassau, raakte gevangen en moest voor een groot losgeld worden vrijgekocht. De slag trof gevoelig; vooral Philips van Nassau werd betreurd en gemist; hij was een ondernemend overste geweest, die zijn aangenomen vaderland reeds gewichtige diensten had bewezen, en nog meer dienst beloofde. Vriend en vijand roemden zijn krijgsdeugd: den naam van Nassau droeg hij met eere in het graf [1]).

Het was alsof den Staten dit jaar niets mocht gelukken. Heraugière overrompelde Lier, een belangrijke, sterk gelegene stad, halverwege tusschen Mechelen en Antwerpen; maar nog korter dan hij Huy gehouden had, behield hij deze plaats. De plunderzucht zijner soldaten maakte het den ijlings toegeschoten vijand gemakkelijk haar te hernemen. Driehonderd oude beproefde krijgslieden kwamen bij den aanslag om het leven.

Onderwijl was er, het geheele jaar door, tusschen Zuid- en Noord-Nederland over vrede gehandeld. Fuentes zag daarin terecht

---

1) Woorden van Philips' broeder, den Frieschen stadhouder: Archives, IIe série, I, p. 346. — Vervou, blz. 66, noemt hem „een wildt en roeckeloos Heer."

volstrekt geen heil; hij begreep dat Spanje den vrede met de wapenen veroveren moest; dat, zoolang de Vereenigde Provinciën voorspoedig bleven in den oorlog, de vrede, op voor zijn Koning aannemelijke voorwaarden, onmogelijk was. Maar de Staten te Brussel hadden zich, nog bij het leven van Ernst, zoo bepaald voor den vredehandel verklaard, dat hij dien niet wilde beletten; hij liet de leiding ervan aan den markies de Havré over, den broeder van Aarschot, en den eersten in den Raad van State, die ook den landvoogd bij zijn afwezen verving. Havré had in de hofhouding van Maurits een ouden bekende, die vroeger bij hem hoveling geweest was; aan dezen schreef hij, en liet door hem aan Maurits en de Staten het hervatten van den vredehandel voorstellen. Om te beter te slagen nam hij den schijn aan alsof hij, buiten de Spanjaarden om, uit naam der Belgische grooten onderhandelen wilde. Het antwoord was, dat de Vereenigde Gewesten allen vredehandel met de Spaansche regeering moesten afslaan, maar met de zuidelijke provinciën gaarne overleggen wilden, hoe de Spanjaarden uit de Nederlanden en Bourgondië te verwijderen en een nationaal bestuur te vestigen zou zijn. Havré had, als hij oprecht te werk was gegaan, na dit antwoord de onderhandelingen terstond moeten afbreken; want wat hij tot nog toe gedaan had, was met medeweten van Fuentes geschied. Maar hij hield zich als waren de gestelde voorwaarden niet onmogelijk. Van weerszijden kwamen te Middelburg afgevaardigden te zamen, van onzen kant was Maurits de hoofdpersoon: van hem had men niet te vreezen, dat hij tot een vrede zou meewerken, die 's lands vrijheid en den gereformeerden godsdienst schaden kon. Natuurlijk leidde de samenkomst tot niets, want het kon niet lang verborgen blijven, dat achter de Nederlandsche onderhandelaars de Spaansche regeering verscholen zat. Wel waren er te Brussel in den Raad van State die terstond, en zonder de Spanjaarden, op den voet der pacificatie van Gent met de Vereenigde Provinciën onderhandelen wilden, maar de meerderheid was den Koning gehoorzaam, en staakte den handel totdat men eerst zijn goeddunken zou vernomen hebben. Wat onze Staten erbij wonnen, was, dat zij nu aan de geheele wereld hun bedoelingen hadden kunnen openbaren: geen vrede begeerden zij, die Philips weer meester van het land zou hebben gemaakt, geen vreemdelingen wilden zij in de regeering, en geen vreemde troepen in het land gedoogen; zij verlangden de zeventien gewesten tot een vrijen onafhankelijken bondstaat te hereenigen, waarin elke provincie in ruime mate haar zelfstandigheid behouden zou, waarin zelfs de regeling der gods-

dienstzaken aan de bijzondere gewesten bleef voorbehouden. Het hing nu van de zuidelijke gewesten zelf af, of zij op zulke voorwaarden in de Unie komen en de Spaansche troepen en de Spaansche regenten uitdrijven wilden; in dat geval konden zij zeker zijn van de reeds bevrijde provinciën bereid te vinden om hun daartoe met alle macht te helpen.

Tegen de oprechtheid der Staten stak in dit geval de veinzerij der Spanjaarden ongunstig af. Niet slechts werd het bekend, dat Havré in al zijn doen de Spaansche regeering geraadpleegd had; het bleek verder met hoe verraderlijke bedoelingen de geheele handel was aangelegd. Er werden brieven onderschept, waarin die bedoelingen, als een zaak die men zich niet behoefde te schamen, koel en kalm beredeneerd werden. De vredehandel was een geschikt oorlogsmiddel, waardoor de zuidelijke gewesten gepaaid, en de noordelijke misleid en in oneenigheid gebracht konden worden; het doel, dat men ermee voor had, zou bereikt wezen, als de oorlog maar een poos stil stond, lang genoeg om Fuentes te vergunnen met onverdeelde macht Frankrijk ten onder te brengen; na Frankrijk zou de beurt weer aan de Nederlanden komen, die dan, van Frankrijk's hulp verstoken, en misschien wel onderling verdeeld, des te gemakkelijker te overwinnen zouden zijn. Dat was de korte inhoud van een uitvoerigen brief van Tassis, tijdens de onderhandeling naar Madrid aan 's Konings raad gezonden, maar onderschept. Dezelfde strekking had een brief van den geleerden, doch weinig achtenswaardigen, Lipsius, die, eveneens tegen de bedoeling van den schrijver, werd uitgegeven [1]). Lipsius was eenige jaren lang het sieraad geweest van de jeugdige hoogeschool van Leiden, maar uit kwalijk begrepen eigenbelang vandaar weggegaan, of liever weggeloopen, naar Leuven, waar nu zijn beroemde naam aan de diep vervallen akademie eenigen luister bijzette. Hij had van nabij de schaduwzijde der Statenregeering bespied; hij kende de uiteenloopende inzichten der regenten, de onzuivere bedoelingen van sommigen, de zelfzucht van velen. Hij bespeurde de nog verborgen kiemen van godsdienstige en staatkundige tweedracht, die in een later tijdvak zoo bittere vruchten hebben voortgebracht. Hij begreep, dat, om die te doen ontkiemen, niets noodig was, dan het ophouden van het gevaar, dat tot nog toe allen tot eendrachtig samenwerken

1) In Holl. vertaling bij Muller n°. 380. In de latijnsche uitg. bij Elsevier van 1633 (Dissertationes de Induciis Belli Belgici) heet de brief „nunc primum edita."

had genoopt; tegen Spanje beveiligd, zouden de rebellen aanstonds in oneenigheid, misschien wel in strijd geraken. Hij voorzag het met boosaardig genoegen. Daarom raadde hij de Brusselsche regeering het sluiten van een bestand met de Vereenigde Provinciën aan, al moest zij haar ook te voordeelige voorwaarden inwilligen, en zelfs haar republikeinsche regeering voorloopig in wezen laten. De verdeeldheid, die men nu reeds zag smeulen, zou dan weldra ontvlammen, en vanzelf tot onderwerping aan den Koning nopen. — Hoe juist Lipsius geoordeeld had, hebben de gebeurtenissen gedurende het twaalfjarig Bestand geleerd. Maar zijn sluwheid benadeelde voor het oogenblik alleen hen, die hij dacht te dienen; want zijn brief, die toen eens ruchtbaar geworden was, deed meer dan iets anders de oogen open gaan voor het verraad, dat in den vredehandel verscholen lag. De lust tot vrede, die de natie een poos bevangen had, verging haar weder. Toen in het najaar een Belgisch edelman, onder voorwendsel van de bijzondere belangen van het huis van Croy waar te nemen, in Den Haag kwam [1]), en niet alleen den afgebroken vredehandel weer zocht aan te knoopen, maar zelfs al te openlijk de burgerij tegen den oorlog en voor den vrede trachtte op te ruien, gevoelden de Staten zich zeker genoeg van de gezindheid der natie, om dien gevaarlijken persoon het land uit te wijzen. Inderdaad, de trek naar vrede was over: de Leidsche Kamer van Rhetorica, die dit jaar een prijsvers had uit te schrijven, koos tot refrein den veel beteekenenden regel: „Voor een beveynsde peys een rechte krijgh te prijsen is;" en al de rederijkers van Nederland betoogden om strijd, in hun kreupele rijmen, de gulden waarheid van die spreuk [2]). Hun verzen werkten zeer krachtig mee om de meening des volks ten goede te wijzigen.

De bedriegelijke vredehandel was dus ontmaskerd en kon niet baten; het krijgsgeweld zou moeten beslissen. En aan wien beter dan aan Fuentes kon de Koning de leiding van den oorlog toevertrouwen? Geen bekwamer krijgsman had Spanje aan te wijzen; in het ééne jaar zijner landvoogdij had hij meer voordeelen behaald, dan zijn voorgangers in al de jaren sedert de nederlaag der armade. En zijn krijgsgeluk had hem ook bij de bevolking in

1) Zie den brief van Havré, bij Bor, IV, blz. 134.

2) Bor, IV, blz. 202. — Van Vloten, Nederl. Geschiedzangen, II, blz. 335. Het refrein was slechts de vrije vertaling van het opschrift, dat op de munt, ter gedachtenis van den Keulschen vredehandel geslagen, te lezen stond: „praestat pugnare pro patria, quam simulata pace decipi."

aanzien gebracht; geen Spanjaard was in Nederland zoo geëerd en gevierd geworden als hij, na de inneming van Kamerijk, door de steden van Artois en Henegouwen. Eerewapens, geschenken van allerlei aard werden hem dankbaar aangeboden; als verlosser werd hij op zijn terugtocht overal ingehaald [1]). Zelfs voorname edelen, zooals Havré, spraken gunstig over hem [2]). De Koning mocht zich gelukwenschen den geschikten man voor Nederland gevonden te hebben.

Maar reeds was zijn opvolger onder weg; hij was eervol en met dankbetuiging ontslagen, en naar Madrid teruggeroepen. De broeder van Ernst, de kardinaal-aartshertog Albrecht van Oostenrijk, kwam hem vervangen [3]). Deze stond als een niet onbekwaam staatsman bekend, maar zijn stand bracht mee dat hij van krijgszaken geen ervaring had. Het scheen, dat de Koning een goed veldheer in Nederland ontbeerlijk achtte. En, alsof het lot den misslag des Konings volmaken wilde, den zelfden winter stierven de twee eenige bekwame onderbevelhebbers van Fuentes, Verdugo en Mondragon. De nieuwe landvoogd vond niemand in de Nederlanden, die waardig was tegen Hendrik IV en Maurits in het strijdperk te treden.

Maar Albrecht werd ook meer tot bevrediging der Nederlanden dan tot het voeren van den oorlog gezonden. Hij moest den weg bewandelen, waarop hem zijn broeder Ernst was voorgegaan, niet dien Fuentes hem gebaand had. Ook de vooruitzichten, waarin zijn broeder geleefd had, werden hem geopend. Hoewel tot nog toe kardinaal, kwam hij te Brussel als de aanstaande gemaal der Infante.

Niet zonder tweestrijd had Philips het van zich verkregen hem uit Madrid te verwijderen. De Koning had Albrecht, die onder zijn oog was opgevoed, lief als zijn eigen zoon; hij had zijn aanleg om te regeeren in het onderkoningschap van Portugal beproefd, en zoo uitmuntend bevonden, dat hij hem, een paar jaar geleden, naar Madrid terug ontboden, en als raadsman aan den jeugdigen kroonprins ter zijde gesteld had, om dezen in de moeilijke kunst van regeeren te onderrichten, en hem later, als hij Koning

---

1) Delrio, p. 38. Coloma, p. 357.

2) Zie den brief van Havré, Nov. 1595, bij Bor, IV, blz. 134.

3) Albrecht was reeds in 1576 in aanmerking gekomen om Requesens op te volgen: zie Corresp. de Philippe II, t. IV, p. 26, 145. Thans werd hij in de maand April benoemd; zie Khevenhiller, IV, S. 1478. Het bericht van zijn benoeming kwam eerst half November te Brussel, volgens Coloma, p. 358.

zou geworden zijn, te blijven voorlichten en leiden [1]). De onervarene behoefde zulk een beproefden leidsman al te zeer. Doch, als Albrecht nu naar Brussel vertrok, bleef de Prins weer overgelaten aan zichzelf en aan zijn vertrouwelingen, die den Koning weinig behaagden. Daarom waren er in 's Konings raad, die liever een Spaanschen grande, Fuentes bijvoorbeeld aan het hoofd der Nederlandsche regeering geplaatst, en Albrecht voor de toekomst van Spanje te Madrid bewaard wilden hebben. Maar Albrecht zelf verlangde naar de landvoogdij en zijn moeder ondersteunde hem in zijn aanzoek; zij hoopte nog te beleven, dat hij het door haar zoo vurig gewenschte huwelijk met Isabella zou sluiten. Wel werkte Keizer Rudolf — die het nog altijd met zichzelf oneens was, of hij de hand der Infante voor zich zou vragen, maar die haar in geen geval aan iemand anders gunde — de bedoeling van Philips tegen; maar zwaarder dan zijn tegenspraak woog de voorspraak zijner moeder, en Albrecht werd benoemd [2]).

Met hem kwam het stelsel van genade en verzoening weer in eere: de strengheid van Fuentes, al had zij goed gewerkt, zou niet worden nagevolgd; diens roemrijk gouvernement was een tusschenspel geweest, buiten samenhang met de overige bedrijven.

Een eerste daad van verzoening, die het volk voor den nieuwen landvoogd gunstig moest stemmen, betrof den oudsten zoon van Prins Willem. Achtentwintig jaren had deze in Spanje doorgebracht, goed behandeld, maar toch als gevangene. Thans werd hij, naar het heette, op verzoek van Albrecht en van de Infante, ontslagen [3]); hij ging in het gevolg van den nieuwen landvoogd naar Nederland, van de goederen zijns vaders leven. Door hem hoopte de Spaansche regeering op de vrienden zijns vaders te werken, vooral op Maurits, dien zij reeds, langs andere wegen, door schitterende aanbiedingen voor de bevrediging der Nederlanden met den Koning had zoeken te winnen [4]). Dien toeleg doorziende, verzochten de Staten den Prins, in gepaste en vriendelijke bewoordingen, dat hij zijn verblijf onder hen tot gelegener tijd wilde uitstellen; zij ontvingen van hem daarop een waardig

1) Khevenhiller, IV, S. 1180. — Vgl. Ossat, I, p. 459.

2) Khevenhiller, IV, S. 1478.

3) Reeds bij het aanvaarden van het gouvernement door Ernst was van zijn vrijlating sprake geweest. Zie Coremans, in de „Bulletins de la Comm. R. d'Histoire". t. XIII.

4) Coloma, p. 361. — In 1598 betuigen de Staten aan Elisabeth, dat de vijand niets onbeproefd laat om hen te verdeelen, „faisant aussy soubs main beaucoup d'offres à M. le prince Maurice et la Maison de Nassau." Verbael der ambassade naar Engeland, Rijks-Archief.

antwoord, waarin hij zijn vurig verlangen betuigde om het vaderland nuttig te zijn. Inderdaad, nooit heeft Philips Willem iets gedaan, dat met die betuiging in strijd was. Waardiger dan de zonen van Egmont en van andere slachtoffers der Spaansche dwingelandij, heeft hij nooit voor de vijanden zijns vaders gestreden of geijverd. Aangetrokken door zijn liefde tot de katholieke Kerk, maar weerhouden door eerbied voor zijn vermoorden vader en door gehechtheid aan zijn roemrijk stamhuis, heeft hij zich, zijn geheele leven lang, tusschen beide partijen onzijdig gehouden, alleen bereid om als haar bemiddelaar op te treden [1]). Groote talenten heeft hij niet aan den dag gelegd: zijn rampspoedig lot liet hem niet toe den naam van Oranje eer aan te doen; maar schande heeft hij dien evenmin aangedaan. Hij verdient ons medelijden, niet de minachting, die hem te dikwerf betoond is [2]).

Een ander blijk van de goedgunstigheid van Albrecht ondervond de handelsstand. In het begin van dit jaar had de Spaansche regeering op één dag in de havens van Spanje en Portugal al de Hollandsche en Zeeuwsche schepen, die tot nog toe bij oogluiking waren toegelaten, in beslag doen nemen. Er waren er, naar men berekende, wel vier- of vijfhonderd; de schade, door de reeders geleden, ging alle berekening te boven; men voorzag bankroeten van de aanzienlijkste handelshuizen [3]). De ontsteltenis was algemeen; natuurlijk rees de vraag: waartoe, na zoo langdurige toelating, thans weer die aanhouding? Men sprak van een nieuwe armade, die tegen Engeland en de Republiek werd uitgerust; daarbij zouden waarschijnlijk de aangehouden Hollandsche schippers en Hollandsche schepen moeten dienen. Maar op het onverwachtst verbreidde zich de heuglijke tijding, dat het beslag was opgeheven, dat de schippers zelfs vergunning hadden gekregen om voortaan ongemoeid op Spanje te varen, en

---

1) Hij had zich tot zinnebeeld gekozen een schip te midden van tegenstrijdige winden onbewogen voor anker liggende. Zie v. Capellen, Filips Willem, blz. 59.

2) Billijker dan de meesten beoordeelde Oldenbarnevelt den Prins; hij getuigde: „dat hij het vorstelijk gemoet van den Heer Prince gesondeert ende van sulken rondeur ende opregtigheid geoordeeld had, dat, niettegenstaende hij van de roomsche relegie was, hij nogtans voor de Spanjaerts ende Eertshertogen tot nadeel van de Vereen. Landen en zijn eigen Huis nyet en zoude hebben willen doen iets dat tot beider nadeel zou gestreckt hebben." Verhooren, blz. 175. — Vervou, die in 1597 den Prins te Brussel een geschenk van Willem Lodewijk overbracht, beschrijft hem (blz. 70) als „sijn Her vader beter van aengesichte gelijckend als yemant van d'andere broederen ofte susteren."

3) Reyd, blz. 262. — Bor, IV. blz. 140.

dat hun die gunst bewezen was op voorspraak van den kardinaal-aartshertog, den nieuw benoemden landvoogd van Nederland. En spoedig daarop kwamen de eerste der bevrijde schepen de gewenschte tijding bevestigen; de vreugde was te grooter na de vrees, die vooraf was gegaan.

Maar moest die gunst tot dankbaarheid stemmen en tot verzoening met den Koning? Daartoe kende men hier het zoet gefluit van den vogelaar te goed. Men had geleerd in elk gunstbetoon van Philips verraad te vermoeden. Daarenboven, de kooplieden wisten, dat welbegrepen eigenbelang den Spanjaard noopte tot den maatregel, dien hij voor een daad van welwillendheid uitgaf. De Spanjaarden konden den invoer der Nederlanders niet missen; zonder dien leden zij hongersnood, en waren zij, bij gebrek aan timmerhout, ijzer en zeilwerk, niet in staat om de schepen uit te rusten, die hun uit oost en west de schatten van Indië moesten toevoeren [1]). En nog erger: sloten zij hun havens voor onze koopvaarders, terstond zagen zij deze in kapers veranderd, die de vaart op Spanje aan de vreemde schippers beletten, en zelf naar Amerika en Oost-Indië op de Spaansche koloniën en zilvervloten jacht gingen maken. Dat ondervond, na Philips' dood, zijn zoon, toen hij onvoorzichtig den Hollanders de vaart op zijn rijken verbood. Dat ondervond nu reeds, in mindere mate, Philips zelf, en hij haastte zich daarom, onder den schijn van zich door Albrecht te laten verbidden, den verkeerden maatregel terug te nemen [2]).

Maar, voordat wij verder gaan, willen wij den handel der Nederlanden, zooals hij zich in dit tijdvak te midden der gevaren van den oorlog ontwikkelde, van naderbij beschouwen.

XIII

HANDEL EN WELVAART DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

De natuur heeft Europa, naar den aard zijner voortbrengselen, als in twee helften verdeeld, die elk ontberen wat de andere

1) Buzanval, p. 107.
2) Buzanval, p. 49—50, II, p. 184.

overvloedig bezit, en die daarom als vanzelf tot het onderling verruilen van haar overvloed geleid worden. De landen aan de Oostzee zijn rijk in graan, in hout, in visch; de landen bezuiden het Kanaal brengen ruimschoots wijn, olie en zout voort. In deze waren, destijds nog meer dan thans eerste levensbehoeften, en in de wol der tallooze kudden van Engeland, benevens de daarvan, meest in de fabrieken van Vlaanderen, vervaardigde stoffen, werd vanouds de groote handel gedreven.

Tusschen de Oostzee en de Middellandsche, — tusschen het Oosten en het Westen, zooals men toen zeide, lagen juist in het midden de Nederlanden, die buitendien door den Rijn met Duitschland, door de Noordzee met Engeland in natuurlijke verbinding waren gesteld. Vanzelf werden zij de marktplaats, waar de handelaars uit alle streken elkander ontmoetten. Daarheen brachten de logge schepen van Spanje en Portugal, van Venetië en Genua de waren van Zuid-Europa en de kostbaarheden van Indië, die over Alexandrië of Constantinopel de Middellandsche zee bereikt hadden. Daarheen brachten de Oosterlingen wat zij op hun stapelplaatsen te bergen en te Nowgorod hadden ingekocht. Daarheen voerde de Rijn de Rijnsche en Moesel-wijnen en het hout der Duitsche bergwouden. Daar bracht Vlaanderen de wollen waren ter markt, die zijn nijverheid had vervaardigd. Daar kon ieder vinden wat hij noodig had. Van die handelsbeweging laten zich de sporen volgen tot in de verre oudheid, toen Dorestad nog de grootste handelsplaats van het Noorden was. Maar het ligt buiten ons plan, tot dien oorsprong terug te gaan. In de latere middeneeuwen was Brugge de marktplaats van Nederland en van Europa. Commines, de tijdgenoot van Karel den Stoute, die overal geweest was, die als gezant te Venetië had vertoefd, getuigt, dat er te Brugge meer zaken werden gedaan dan in eenige andere plaats ter wereld [1]).

Toen Brugge had uitgebloeid, toen de gedurige onlusten van Vlaanderen er het verkeer onveilig maakten, toen het Zwin, waarlangs de schepen zijn havens plachten te bereiken, begon te verzanden, trad Antwerpen in zijn plaats, en overtrof het nog in handelsdrukte en rijkdom. Men kan bij Guicciardini, die Antwerpen in vollen bloei, vóór het uitbreken der troebelen, aanschouwde [2]),

1) „Bruges, qui est un lieu de grand recueil de marchandise et de grande assemblée de nations estranges, où par adventure se despesche plus de marchandise qu'en nulle autre ville d'Europe." L. V. ch. 18.

2) De eerste uitgaaf van Guicciardini, Descrittione di tutti i Paesi Bassi, Anversa

de breede beschrijving lezen van al de handelsschatten, daar door elke natie van Europa in gansche vloten ter markt gebracht. Ons is het genoeg uit den mond van Badoero, den Venetiaan, die in zijn moederstad toch ook handelsbeweging gezien had, te hooren, dat nergens ter wereld een zoo uitgebreide handel gedreven werd als te Antwerpen [1]). Wat Brugge niet geweest was, een eerste geldmarkt, was Antwerpen. Daar hadden de Duitsche Fuggers en Welsers, de Italiaansche Gualterotti en Buonvisi hun kantoren. De Indische specerijen, die sedert Gama en Columbus te Lissabon en Seville werden aangevoerd, werden eerst van Antwerpen uit over midden-Europa verzonden.

Maar Brugge voorheen en later Antwerpen namen weinig deel aan de scheepvaart, die haar handel bezig hield: van de tallooze schepen, die haar havens binnenliepen, hoorden er slechts weinige bij haar te huis. Tevreden, nu een ieder op haar markten kwam koopen en verkoopen, gingen zij niet zelf van heinde en ver de waren bijeenhalen. De Italianen en Spanjaarden in het Zuiden en de Hansa-steden in het Noorden hadden meest de vaart in.

De luister van Brugge, Gent en Antwerpen verduisterde al wat in den omtrek scheen: de noordelijke gewesten verdwijnen in den glans van Brabant en Vlaanderen. Toch deelden ook zij eenigermate in den voorspoed hunner meer schitterende naburen. De goederen, door Duitschland naar de algemeene markt gebracht, kwamen den Rijn af naar Tiel [2]) en later naar Dordrecht, dat, door de Hollandsche graven met stapelrecht en Maasrecht begunstigd, tot schade der overige riviersteden den alleenhandel verwierf. De handel op Duitschland bracht weer anderen handel voort; ter ruiling tegen het Duitsche hout en den Duitschen wijn werd zout en haring en Fransche wijn in overvloed aangevoerd; Brabanders en Vlamingen, zelfs Oosterlingen, bezochten de Dortsche markt [3]). Ook ging een goed deel van den handel van Keulen op het Noorden, zonder Brugge of Antwerpen aan te doen, langs den Rijn en

---

1567, is hoogst zeldzaam; ik citeer daarom de derde, van 1588 maar ik heb ze beide vergeleken, en steeds de oorspronkelijke beschrijving van de latere toevoegsels onderscheiden.

1) Relazioni, p. 290.

2) Zie den rijkdom en de weelde van Tiel, in de eerste helft der 11de eeuw, beschreven door Alpertus Mettensis, bij Pertz, Monum. Germ. IV, p. 718.

3) Den aard van den Dortschen handel leert men het best kennen uit de „Getuigenis van de oudste en vroedste Poorters der stad Dordrecht, hoeveel zij op de Geldersche tollen schuldig zijn" (a. 1307), bij Van de Wall, Handv. v. Dordrecht. I, blz. 131; vgl. t. z. pl. blz. 88, 89, 102.

den IJsel, niet zonder de Steden aan den IJsel en de Zuiderzee aanmerkelijk te bevoordeelen.

Maar het was niet zoozeer aan het verkeer van vreemde kooplieden op zijn markten, het was vooral aan eigen scheepvaart, dat Noord-Nederland zijn opkomst te danken had.

Aan de Hansa, zelfs aan de verbonden der Oostzee-steden, die de Hansa voorafgingen en voorbereidden, hadden al vroeg Noord-Nederlandsche steden deelgenomen. Reeds in 1286 vinden wij de groote steden van Friesland, Overijsel en Gelderland met de Oostzee-steden in verbond [1]). In later tijd voegden zich daarbij wel enkele hoofdsteden van Holland en Zeeland, maar deze behielden steeds tegenover de andere een zekere zelfstandigheid, die naar afzondering geleek, en daarin allicht oversloeg [2]). De Noordsche vorsten, die onder den alleenhandel der Hansa gebukt gingen, zagen met vreugde nieuwe mededingers tegen deze optreden, en begunstigden hen met een aantal gewichtige voorrechten. Aan die begunstiging dankt Amsterdam in de eerste plaats zijn opkomst. Maar ook de Westfriesche steden, Enkhuizen en Hoorn inzonderheid, en, hoewel in mindere mate, al de steden van Holland deelden in die voorrechten en in den daarvoor veroorzaakten voorspoed. Dat ergerde de naijverige Oosterlingen, en hun ijverzucht, lang in stilte gekoesterd, barstte ten laatste, onder Philips van Bourgondië, uit in een openlijken zeeoorlog, die den Nederlanders gelegenheid gaf om te toonen, hoe krachtig zij zich reeds ontwikkeld hadden. De vrede, die den oorlog verving, bracht geen verzoening en hereeniging voort, integendeel bevestigde de afzondering van Holland. Van bondgenooten werden de Hollanders en Zeeuwen voortaan mededingers der Hansa. Maar wij moeten nog eerst zien, waaraan zij de krachten, tot die mededinging vereischt, ontleend hadden. Zij hadden ze geput uit de visscherij.

Geen uitvinding misschien heeft voor ons land zoo heilrijke gevolgen gehad als die van het eenvoudige haringkaken. Een voedsel, dat anders spoedig bederft en niet verzonden kan worden,

1) Met name Leeuwarden, Groningen, Stavoren, Kampen, Zwolle, Deventer, Zutphen, Harderwijk en Muiden. — Urkundenbuch der Stadt Lubeck, n°. DI.

2) Het schijnt zelfs dat de Hollanders vanouds van de vaart op de Oostzee verstoken waren; dit wordt ten minste beweerd in een brief van de regeering en burgerij van Zwolle aan die van Lubeck, Urkundenbuch n°. CDLXXXV, waarin de wensch geuit wordt „quod nec Frisones nec Flandrenses, sicut hactenus *contra antiqua jura* fecerunt, per mare Orientale versus Gothlandiam nullatenus navigare ammodo permittantur." Onder de Friezen zijn de Hollanders zeker begrepen.

werd, door die bewerking verduurzaamd, een voorwerp van handel. De visscherij, tot nu toe in het klein, alleen ter vervulling van eigen behoeften gedreven, werd groote visscherij, een bedrijf voor duizenden. Terstond namen duizenden Hollanders en Zeeuwen het bij de hand; elk jaar zag meer en grooter vaartuigen aanbouwen; een halve eeuw na Willem Beukelsz. kon Karel de Stoute aan Eduard IV, bij diens terugkeer naar Engeland, reeds vijfhonderd Hollandsche en Zeeuwsche schuiten bijzetten [1]).

De haringvaart werd een goudmijn: „meer goud en zilver dan andere volken met zwaren arbeid uit den grond delven, visschen de Hollanders uit de zee," zegt Keizer Karel's lijfarts, Marliani [2]). „Hoe zal ik de voordeelen der haringvaart naar waarde beschrijven," vraagt Hadrianus Junius, een halve eeuw later, „daaraan hangt het heil en het bestaan van niet maar een enkele stad, maar van vele steden; Oudewater, Woerden, Rotterdam, Schiedam, Den Briel, geen onaanzienlijke plaatsen voorwaar, leven meest van deze nering van het varen, van het uitrusten der schepen, van het touwslaan en het netten breien. Naar de vangst goed of kwalijk uitvalt, vaart de menigte insgelijks goed of kwalijk" [3]). — De jaarlijksche opbrengst der visscherij wordt door Guicciardini op een half millioen ponden Vlaamsch berekend [4]).

Van die haringnering nu waren Holland en Zeeland, niet de zuidelijke gewesten, de zetel. Wij bezitten een officieele „Declaratie van de visscherijen in Holland, Zeeland en Vlaanderen," van omstreeks het jaar 1562 [5]); daarin wordt het getal buizen en booten der provinciën op zevenhonderd begroot, waarvan Vlaanderen honderd, Zeeland tweehonderd en Holland vierhonderd bezit; die van Zeeland en Vlaanderen zijn slechts kleine booten; Holland alleen heeft groote buizen van wel zesenveertig last, Holland en Zeeland hebben dus nagenoeg de geheele visscherij van Neder-

1) „Le Roy Edouard estant à Douvres, pour son passage, luy envoya ledit Duc de Bourgogne bien cinq cens basteaux de Hollande et Zélande, qui sont plats et pas de bord et bien propices à porter chevaux, et s'appellent *sertes*, et vindrent de Hollande." Commines, IV, 5. — Welk woord ligt in *sertes* verscholen? schuiten (*scutes*) of schouwen (*scaus*, zooals in de Archives, 1e Série, II, p. 86, geschreven wordt)?

2) Aloysius Marlianus, „de Hollandiae laudibus," in Scriverii Batavia Illustrata, p. 123.

3) Batavia, p. 203. Dit werk, in 1588 uitgegeven, is tusschen 1565 en 1569 geschreven; de latere gebeurtenissen zijn slechts in den oorspronkelijken tekst ingelascht. Het beschrijft ons dus den toestand van voor de troebelen.

4) P. 31.

5) Bij Dodt van Flensburg, Archief voor kerkel. en wereldl. gesch., III, blz. 78. — De opgaven van Junius en Guicciardini komen met deze Declaratie vrij wel overeen.

land in; een uitstekende oefenschool voor de aanstaande vrachtvaarders van Europa.

De visscherij leidde tot verdere scheepvaart, tot nieuwe nering: de gekaakte haring moest gesleten worden; de Hollanders wachtten niet totdat de vreemden hem hier kwamen halen, zelf voerden zij hem uit, en met den haring tevens de boter en kaas, waarvan vooral Westfriesland een veel grooter voorraad opleverde dan binnenslands verbruikt kon worden. Zoo aanzienlijk was bij het begin der onlusten de boter- en kaashandel reeds geworden, dat Guicciardini hem in waarde met den handel van Antwerpen in Indische specerijen vergelijken kan. Badoero schat de opbrengst ervan op achtmaal honderdduizend kronen 's jaars [1]). — Het kaken van zooveel haring en het pekelen van zooveel boter vereischte natuurlijk een groote hoeveelheid zout; in de aangehaalde Declaratie wordt het jaarlijksch verbruik der visscherij alleen op 140.000 wit berekend. Zooveel brachten de Spaansche en Fransche schepen niet aan; zelf gingen de Hollanders en Zeeuwen het in de havens van Brouage en Rhochelle, van Santa Maria en San Lucar halen. Hoorn en Enkhuizen, de voornaamste zetels der haringnering, waren ook hierin de eerste; in 1475 hadden zij een vloot van zeventig met zout bevrachte schepen op zee [2]). Dat ruwe zout moest weer gezoden worden; talrijke zoutziederijen verrezen in de buurt der visschersplaatsen, rondom Enkhuizen alleen telde men er veertien; en de Zeeuwen overtroffen de Hollanders in de zoutnering nog verre; bij een brand in 1526 werden te Zierikzee zevenenzeventig zoutketen in de asch gelegd [3]). Want al ras was men begonnen, boven eigen behoefte, ook voor de vreemden te zieden; de zoutziederij had handel in gezoden zout ten gevolge.

Op het Oostland in het bijzonder werd die handel sterk gedreven, want ook de Oosterlingen behoefden voor hun visscherij veel zout, en zij trokken het grootendeels uit Holland. Zij betaalden met koren, en daar Holland slechts betrekkelijk weinig daarvan tot aanvulling zijner eigen voortbrengsels noodig had, werd er met het overschot alweer handel gedreven; zoo ontstond als vanzelf de graanhandel, die eens de hartader van 's lands welvaren

1) Guicciardini, p. 256. Badoero, Relaz. p. 290.

2) Brandt, Historie van Enkhuizen, blz. 31.

3) Tegenw. Staat van Zeeland, I, blz. 295 (uit een oorspronkelijk octrooi). Ook Guicciardini, p. 308, spreekt met ophef van de zoutziederij als een der voornaamste neringen van Zeeland.

worden zou. Aanhoudend nam het getal schepen, dat op het Oostland voer, toe; begunstigd door de vorsten van het Noorden, beschermd door de machtige landsheeren uit de Bourgondische en Oostenrijksche huizen, konden de Hollandsche schippers — wij zagen het reeds — allengs met de Hansa gaan mededingen; eerlang waren zij haar op zij gestreefd. De kundige Velius heeft, in zijn Chroniek van Hoorn, op het jaar 1522 aangeteekend: „dat tot dien tijd de steden van Oostland nog meest zelf met haar waren hierheen voeren, en dat onze Ooster-schepen met de hare in aantal niet te vergelijken waren; maar niet lang daarna (zegt hij) verkeerde het werk, de scheepvaart nam gestadig toe, het getal bootsgezellen wies aan, en zij, aan sober leven gewoon, konden zich met minder behelpen dan de vreemdelingen; zoo hadden zij dezen binnen kort uit het water en namen zelf de vaart in." Gewichtige verandering! hoe gaarne sloegen wij ze in haar voortgang gade; maar de schaarschheid der berichten stelt onze weetgierigheid teleur. Wij zien de uitkomst, maar dragen van de oorzaken slechts gebrekkige kennis. Onze kronieken melden van de geschiedenis des handels slechts nu en dan, als bij toeval, eenige bijzonderheden; de latere geschiedschrijvers kunnen slechts gissen, en zijn het over de opkomst van onze scheepvaart niet eens, de een wijst ons, zooals Velius, op de sobere leefwijs der bemanning; een ander op den voordeeligen scheepsbouw; een derde op de onverschrokkenheid der schippers, die zelfs bij noodweer geen toevlucht in een nabijgelegen haven zoeken, maar recht door zee, in den kortst mogelijken tijd, naar de plaats hunner bestemming varen [1]). Dat alles heeft zeker geholpen om de Hollandsche vrachten beterkoop te maken dan die van andere natiën. De gunst van Karel V, die in Spanje de Nederlandsche kooplieden met de inlandsche gelijkstelde, moet eveneens tot de uitbreiding der scheepvaart krachtig hebben meegewerkt, te meer omdat de Spanjaarden, door de veel grootere winsten van den handel op Amerika verlokt, zich bijna uitsluitend met de nieuwe vaart bezig hielden, en den ouden handel op de Nederlanden hoe langer hoe meer aan de Hollanders overlieten [2]). Ook maakte het verval der Hansa het mededingen

1) Guicciardini, p. 40.

2) . . . „ende 't exempel van de Spaensche Cooplieden mach hierin dienen, die op dese Nederlanden zeer grooten handel pleghen te doen, maer als zij begonden te ghevoelen ende te smaken wat grooter profijten de Indische handel gaf, so hebben sy ons haren ouden handel alleynskens overgelaten en haer meest tot den West-Indischen handel begeven." — (Wsselincx) Vertoogh hoe nootwendich, nut ende profijtelick het

in den korenhandel en in de vrachtvaart gemakkelijker. Zooveel is zeker, dat de laatste regeeringsjaren van Karel V en de eerste van Philips II de Hollandsche zeevaart ongelooflijk snel hebben zien toenemen. Bij het uitbreken der troebelen had Amsterdam, volgens getuigenis van Guicciardini, soms vijfhonderd groote schepen, en dat meest alle Hollandsche hulken, op zijn reede [1]). Terzelfder tijd begroot Junius de koopvaardijvloot der provincie Holland alleen op achthonderd tot duizend zeeschepen [2])

Het land was door zooveel nering rijk geworden; de bevolking nam toe; de grond kon de nijvere bewoners niet meer voeden: zonder aanvoer van Oostersch koren leed men gebrek. Steden, dichter opeen dan ergers elders, breidden zich nog gedurig uit. Commines had reeds getuigd, dat geen gewest van gelijken omvang, sommige streken van Frankrijk alleen uitgezonderd, zooveel ommuurde steden had aan te wijzen als Holland [3]). Calvete d'Estrella, een Spanjaard, die den huldigingstocht van Philips van 1549 heeft beschreven, kent geen land, dat met Holland gelijk te stellen zou zijn, zoo veel steden en dorpen met zoo nette en zindelijke woningen [4]). Hetzelfde had Guicciardini gehoord van de oude fouriers van Keizer Karel, die met dezen heel Europa hadden doorkruist: nergens zoo nette, zindelijke huizen als Holland [5]). Van Zeeland roemen ingezetenen en vreemdelingen om strijd den zorgvuldigen landbouw, de visscherij, de scheepvaart, het welvaren: „Brabantsche lucht en Zeeuwsche rente" is de zegen, dien het volksspreekwoord u toewenscht [6]). De overige provinciën van het noorden hebben ook bloeiende steden en een welgestelde bevolking, maar voor Holland en Zeeland moeten zij toch onderdoen. Met geringer middelen van bestaan hadden zij de

---

sy voor de Ver. Nederl. te behouden de vrijheyt van te handelen op W. Indiën, in den vrede metten Coninck van Spaignen (1608).

1) P. 208. — In Mei 1560 wordt uit Nederland aan Gresham geschreven: „The next esterley wyndes at Amsterdam in Holland they look for 300 or 400 sayle of gret ships out of Estlands, apparteyning to Holland only, laden with corn and other merchandize." Burgon's Life of sir Th. Gresham, I, p. 294.

2) P. 206.

3) „Hollande, où il y a plus de fortes villes et chasteaux qu'en nul royaume de la Chrestienté, si ce n'est en France." IV, 1.

4) Viaje del... Principe... Don Phelippe, p. 275. De zegsman van Calvete is doorgaans Corn. Scepper, staatsraad van Karel V, een man van gezag.

5) P. 283.

6) Laevinus Lemnius, „de Zelandia," in Scriverii Batavia Illustrata, p. 165. — Vlg. de Epistola Noviomagi, ibid. p. 138; uit diens overdreven lofrede blijkt toch altijd de aanmerkelijke bloei, waarin Zeeland toen verkeerde.

gruwelijke oorlogen van Karel van Gelder, van Maarten van Rossem, te lijden gehad. Zij hadden zich nog niet geheel van die langdurige uitplundering hersteld, toen reeds de verwoestende opstand tegen Spanje begon; zij waren dus natuurlijk bij Holland en Zeeland achtergebleven, die sedert lang een bijna onafgebroken vrede genoten hadden [1]). Wat Vlaanderen en Brabant onder de zuidelijke gewesten zijn, zijn Holland en Zeeland onder de noordelijke.

Zoodanig was de toestand, toen de onlusten begonnen, veel voorspoediger dan men zich dien gewoonlijk voorstelt. Ik heb hem uitvoerig geschetst, omdat het mij voorkomt, dat, zonder een juist begrip van de welvaart, die Holland bij het begin van den opstand genoot, de loop van den oorlog zelf onverklaarbaar is. Hoe hoog men den moed van het voorgeslacht ook schatten moge, wat vermag moed zonder krijgsmiddelen? Hadden Holland en Zeeland geen overmacht ter zee boven de Spanjaarden en de gehoorzame gewesten gehad, de opstand had niet kunnen gelukken. Van de zee is de verlossing gekomen; zonder den bijstand der watergeuzen had het vertreden volk zich misschien nimmer opgericht; zonder de schatten, die de zeevaart opleverde, had het zeker den kostbaren oorlog niet zooveel jaren kunnen volhouden.

Gelijk de handel den krijg bekostigde, zoo voedde de krijg wederkeerig den handel. Het was een geluk voor den opstand, dat hij zich slechts een korte poos over geheel Nederland kon uitbreiden, doch op den duur binnen enge grenzen beperkt bleef. Wat hij dus aan uitgebreidheid verloor, won hij in verdubbelde kracht; de ondernemendste mannen van al de gewesten stroomden naar dit eene toevluchtsoord te zamen. Indien wij letten op de geboorteplaats van de regenten, geleerden, predikers, kooplieden, fabrikanten, die in ons tijdvak Holland tot eer zijn geweest, dan staan wij verwonderd over het aantal dergenen onder hen, die uit het zuiden geboortig waren: Aerssen, de griffier der Staten-Generaal; Caron, de gezant van het Engelsche Hof; Nicaise de Sille, de pensionaris van Amsterdam [2]); Lipsius, de roem

1) Nog in 1620 wordt Friesland als achterlijk en onbeschaafd beschreven door den Engelschen gezant Carleton; zie zijn brief van 24 Sept. p. 494 der oorsp. uitg.

2) In 1586 wees de bekende Prouninck de regeering van Utrecht op de vreemde afkomst van vele regenten. „Wordt bevonden (zegt hij) dat die pensionaris van Vlissingen ende de ierste edelman der Staten van Zeelant beyde Vlamingen zijn; de Baljuw van Veere, nu op de Generale Staten compareerende, metten pensionaris van de Staten van Zeelant en de pensionaris van Middelburg, alle geboren Brabanders; zoo oock de

der jeugdige Academie van Leiden; Gomarus, de vlagvoerder der rechtzinnige theologanten; Plancius de predikant-kosmograaf; Van Meteren, de koopman-geschiedschrijver; De Moucheron, de eerste ondernemer der Indische tochten om het Noorden; Wsselincx, de ontwerper der West-Indische Compagnie en van de volksplantingen in Amerika; zooveel anderen, te veel om ze allen op te noemen, waren Belgen van afkomst: dezelfde Wsselincx, dien wij noemden, verzekert ons, dat meest al de facteurs, die over geheel Europa de Hollandsche handelsbelangen behartigden, uit de overheerde landen afkomstig waren [1]). Dat was het nieuwe bloed dat, in de aderen van Holland opgenomen, het verjongde en verlevendigde, en voor een eeuw tot den wakkersten, krachtigsten staat van Europa maakte.

Weldra, toen het oorlogstooneel buiten de palen van Holland en Zeeland verlegd was, begonnen die twee gewesten hun voordeel te doen met den rampspoed der rijkere provinciën van het zuiden: door het geweld van den krijg vandaar gedreven, werden handel en nijverheid herwaarts gelokt. Nauwelijks was Antwerpen door Parma genomen, of de Geuzen sloten den mond der Schelde, waarlangs het de schatten van het Oosten en Westen placht te ontvangen; de dus verstoorde handelsbeweging wisten zij naar hun eigen havens te leiden, vooral naar Amsterdam, dat toch reeds meer en meer, uit andere oorzaken, de zetel werd van den handel op het Noorden. Zoo werd Holland in de handelswereld de opvolger van Brabant en Vlaanderen, de erfgenaam van den roem, dien deze zich verworven hadden: de eerste Hollandsche vaartuigen, die aan de IJszee verschenen, werden door de Russen Brabantsche schepen genoemd; de eerste Hollanders, die op Java aanlandden, gingen bij de Portugeezen voor Vlamingen, „Flamengos", door [2]). Maar het duurde niet lang, of ieder ingezetene van Noord-Nederland heette bij iedere natie Hollander: die naam werd,

---

pensionaris van der Gouwen, d'ontfanger van Noord-Hollant en meer anderen; de pensionaris van Amsterdam een Mechelaer .... die van Delft en Dort Vlamingen; in de Generale Staten zelfs de grifier, agent ende huisiers alle Brabanders." Kron. v. h. Histor. Genootsch. XI, blz. 235.

1) Bedenckinghen over den staet van de Ver. Nederl. nopende de Zeevaert, Coophandel ende de gemeyne Nering in deselve, (1608): ook, in uittreksel, bij van Meteren, B. XXII, f. 594. — In een ander geschrift, achter het „Octroy der nieuwe Zuyder Compagnie in Zweden" (1627), zegt dezelfde, dat het meerendeel des krijgsvolks van Noord-Nederland bepaaldelijk der Oversten, Capiteinen en Officieren, uitgewekenen o zoons van uitgewekenen waren.

2) Gerrit de Veer, blz. 59. — Het eerste boek der O. I. Navigatie, blz. 32.

om de roemrijke daden van die hem droegen, een eernaam. En met den roem verwierven de Hollanders zich rijkdom. De welvaart, vroeger over al de zeventien gewesten verdeeld, genoten voortaan de afvallige provinciën alleen.

Maar niet slechts Vlaanderen en Brabant moesten lijden om Holland groot te maken, ook de tegenspoed der Hansa droeg daartoe het zijne bij. De Hansa, rijk geworden en afgeleefd, had al de gebreken van den ouderdom en van de weelde tevens. Kleine winsten lokten haar niet meer aan; de gevaren daarentegen, in deze onrustige tijden aan de vaart verbonden, schrikten haar af. In Antwerpen had zij haar beste stapelplaats verloren, en zij had geen veerkracht meer om zich dit verlies te vergoeden. Zij begon te klagen over het onrecht, dat men haar aandeed, zij die vroeger zichzelf recht wist te verschaffen. Haar handel op Nederland, door licenten, soms door dubbele licenten van beide partijen, bezwaard, door kapers gestoord, opzettelijk onder allerlei voorwendsels belemmerd, verviel: wat haar ontglipte eigenden zich de Hollanders gretig toe, en het eens verlorene was niet te herwinnen. Onmiddellijk naar Spanje en Italië te varen, waartoe Philips niet ophield haar aan te sporen, beletten haar Engeland en de Staten, op grond dat zij de vaart op huns vijands land niet konden gedoogen; hoe menig schip is onder dit voorwendsel, vooral in Engeland, opgebracht en verbeurd verklaard, of althans niet dan na een kostbaar proces vrij gegeven. Zoo verloor de Hansa voorgoed den alleenhandel, dien zij zoolang genoten had; de Hollanders, pas aan het opkomen, tuk op winst, aan het gevaar gewend, verdrongen haar uit de vaart. Ook had haar monopolie-stelsel zijn tijd gehad en uitgediend; de vrije handel, door de Hollanders gedreven, kwam beter met den geest des tijds overeen.

Men heeft dikwerf het verband opgemerkt, dat er tusschen vrijen handel en burgervrijheid bestaat; in geen treffender voorbeeld zien wij dit bewezen dan in het vrije Nederland, dat ook voor zijn handel niets pleegt te vorderen, dan dat de regeering hem ongemoeid late; terwijl daarentegen het lijdelijk onderworpen Spanje niet ophoudt, door zijn Cortes, van de regeering gedurig krachtiger bescherming tegen den vreemden mededinger, verbod van invoer en van uitvoer, te vragen [1]).

Niet dat een juist begrip van de algemeene, eeuwige wetten,

1) Zie over dit onderwerp een opstel van Rosseeuw Saint-Hilaire in het „Journ. d. Econom., Janvier 1853, p. 116 suiv.

die het maatschappelijke leven beheerschen, onze voorouders tot stelselmatige voorstanders van den vrijen handel zou gemaakt hebben. De zon der wetenschap was nog niet opgegaan, in den duister tastte men nog naar den rechten weg, en volgde dien slechts voor zoover de belangen van het oogenblik in die richting het best te bereiken schenen [1]). Maar het geluk wilde dat ons belang blijkbaar vrijheid vereischte. De welvaart van Nederland — onze voorouders hebben het al vroeg begrepen — hing aan de voortdurende afzondering van Oost en West; alleen op onze markten moesten beide deelen van Europa in aanraking komen, alleen door onze bemiddeling moesten zij hun waren verruilen. Dat was een der staatsmaximen van de latere republikeinsche regeering, de spil waarom haar handelspolitiek draaide [2]). Doch reeds in den tijd van Keizer Karel was die stelling door de Staten van Holland bondig verdedigd, toen zij zich voor den Grooten Raad van Mechelen tegen het heffen van een nieuwe belasting op den graanhandel, als strijdig met hun voorrechten en met de belangen van het land, verzetten [3]). Als de Oosterlingen zich gewenden onmiddellijk, zonder onze havens aan te doen, naar het Westen en het Zuiden te varen, dan was het met onze welvaart gedaan, verklaarden zij: de handel zou verloopen, en „deze landen in het laatst ledig blijven van koopmanschap." Er was maar één middel om dit kwaad af te wenden, maar dat middel was dan ook beproefd en afdoende bevonden: vrijheid; — „met vrijheid wordt de handel getrokken, en daarentegen met bezwaring afgeschrikt." Men moest den koopman,

1) Een reeks van reglementen en plakkaten, die reeds met ons tijdvak een aanvang neemt, legt de vrijheid der particulieren al te dikwerf buiten noodzaak aan banden. Maar zij zijn uitzonderingen op den algemeenen regel, en wij laten er ons niet verder mee in.

2) „Salus majoris mercaturae Belgicae in hoc vertitur, ne conjungantur Oriens et Septentrio cum Occidente; sive ne mercatores, qui ad Orientem et Septentrionem habitant, puta Hamburgi, Dantisci, Regio-Montii, in Dania, Norwegia, Suecia, Russia, etc., ipsi plagas Occidentales adeant et inde petant quae sibi usui sunt, ac vice versa Occidentales frequentent Orientales ac Septentrionales regiones. Quare foederati Belgae, quibus medio quasi loco inter has extremas plagas sedes contigerunt, omnem operam dare lapidemque movere debent, ne conjugantur illa immediate, quae solummodo industria Batavorum, velut medium anulum constituentium, conjungi debent." — Schoockius, Status reip. foed. Belgii, Gron. 1651, disput. IV, thes. XLIII.

3) „Sententie van den Hoogen Raad van Mechelen, raakende het heffen van een congie-geld op den uitvoer van granen, uit de Handvesten van Amsterdam, I, blz. 91, overgedrukt bij Luzac, Hollands rijkdom, I, bijl. A. — Zonder twijfel het leerrijkste stuk, dat er over de oud-Hollandsche handelspolitiek bestaat.

vreemdeling zoowel als ingezetene, lager tollen stellen, lichter belasting opleggen, ruimer vrijheid laten dan hij ergens aantrof, men moest hem trekken door begunstiging. En dat geschiedde ook. Guicciardini, een vreemdeling, die geen reden tot vleien had, erkent dat in geen land ter wereld de vreemde koopman zoo vrij is als in Nederland [1]). En was dit reeds zoo onder de Graven, onder de Bourgondische en Oostenrijksche vorsten, dan spreekt het van zelf, dat de Staten, die den landsheer voortdurend op dien goeden weg gehouden hadden, nu zijzelf de heeren des lands waren geworden, de handelsvrijheid zorgvuldig ontzagen. Het viel hun soms moeilijk genoeg het volksvooroordeel, dat daartegen indruischte, te weerstaan. Om Oost en West gescheiden te houden was het noodzakelijk, dat Holland den handel tusschen beide bleef bemiddelen, en dus aan Spanje toevoerde wat het van Noordsche waren behoefde. Maar zoo verschaften wij den vijand de middelen, die hij tegen onze vrijheid, tegen ons volksbestaan gebruiken zou. Mocht dat gebeuren? Mocht men om een vuig gewin den vijand stijven en het vaderland in gevaar brengen? De kundige handelaar en de scherpziende staatsman begrepen, dat men Spanje toch niet beletten kon zich te verschaffen wat het onmisbaar noodig had; dat Holland geen zeemacht bekostigen kon, toereikend om de breede kusten te blokkeeron en de havens gesloten te houden, waarheen zoo grove winsten den schipper lokten. Holland had maar de keus: of zich van de vaart op Spanje te onthouden en die aan de Oosterlingen en andere vreemde kooplieden over te laten, of zelf Spanje van koren en hout te voorzien en dus van dienst te zijn, maar dan ook zelf de voordeelen te trekken, die anders door vreemdelingen genoten werden [2]). Kon men aarzelen wat te kiezen? Maar zoo stelde de menigte zich de zaak niet voor; onbekend met de wetten, die den handel regeeren, lette zij slechts op hetgeen in het oog viel: dat Hollandsche kooplieden in de behoeften van den vijand voorzagen. Dat ergerde haar, en luide deed zij haar afkeuring hooren, soms zoo heftig, dat de regeering haar ter wille moest zijn; kort na de pacificatie van Gent, werd haar ten gevalle de handel op Spanje verboden; en later, in 1585, toen Zuid-Nederland gebrek, bijna hongersnood leed, werd de uitvoer van levensmiddelen, waarheen

1) „I forestieri in effetto hanno più libertà in Anversa e per tutti questi Paesi Bassi che in qual si voglia parte del mondo." p. 158.

2) Zeer juist heeft Reyd, blz. 352, dit uiteengezet.

ook, gesloten. Doch die verbodswetten waren slechts tijdelijk; eerst door het beruchte plakkaat van Leicester, van 4 April 1586, werd het verbod van uitvoer tot stelsel verheven.

De Engelsche edelman, die de voorwaarden van den bloei van den Hollandschen handel evenmin kende als de volksmenigte, die hij wilde believen, dacht met zijn plakkaat den vijand gevoelig te treffen, en lette niet op de gevaarlijke wonde, die hij er den Hollandschen handel mee toebracht. Hij sloot de licenten, en verbood, op verbeurte van schip en lading, aan Nederlanders zoowel als aan vreemdelingen allen handel met den Spanjaard. Hij meende één tak van handel te verbieden, inderdaad deed hij allen handel stilstaan. De Nederlandsche handel was een nauwsluitend geheel; een deel, daaruit weggenomen, deed het geheel in duigen vallen. Hoe zou men op het Oosten handelen, als het Westen gesloten was; waartoe moest het oostersche graan dienen, als wij het niet zuidwaarts mochten uitvoeren? Vanwaar zouden wij het zout halen dat onze eigene visscherij behoefde, en dat het Oostland van ons placht te krijgen, als wij het niet in Spanje mochten koopen? Wij zouden in korten tijd Oost en West gedwongen hebben elkander over ons heen de hand te reiken. Zelfs de landman werd door het plakkaat benadeeld: de Westfriesche boterboer vond geen uitweg voor zijn boter en kaas, hij zag ze in zijn schuur of in de aangehouden schepen bederven. De vaste goederen daalden, dien ten gevolge, in prijs [1]). En wat voorzien was, gebeurde: de maatregel die ons te gronde richtte, schaadde den vijand slechts weinig, daar hij zijn benoodigdheden wel duurder moest betalen, maar toch nog altijd krijgen kon. Gelukkig was het kwaad te pijnlijk, en het geneesmiddel te duidelijk aangewezen om lang miskend te worden; nog was geen jaar verstreken, of de Raad van State, die Leicester tijdelijk verving, had het ondoordachte plakkaat teruggenomen.

Van dien tijd af bleef vrijheid de regel, waarvan slechts zelden en bij uitzondering werd afgeweken. Op Zuid-Nederland zoowel als op Spanje dreven onze kooplieden onder licent der Staten — wij zagen het reeds — een voordeeligen handel; zoo voordeelig dat hij de ijverzucht onzer bondgenooten gaande maakte. Hendrik IV en nog veel meer Elisabeth klagen zonder ophouden over het onbeschaamde winstbejag der Hollanders, die zich niet ontzien den vijand zelf de wapenen tegen zich en hun bondgenooten in handen te geven. En zonder te letten op de bondige redenen,

1) Velius, Chron. v. Hoorn, blz. 259.

waarmee de Staten hun handelspolitiek verdedigden, liet de Engelsche Koningin onze vreedzame koopvaarders door haar kapers nemen, op grond dat zij niet kon dulden dat wij een handel dreven met den Spanjaard, wien zij nochtans niet eens openlijk den oorlog had verklaard. De schade, op die wijs door onze kooplieden binnen drie jaren geleden, begrootten de Staten in 1589 op drie millioen ponden Vlaamsch [1]. Doch al hun klagen over zoo schreeuwend onrecht baatte niet; zij waren afhankelijk van de Koningin, en hadden geen middel om tegen haar hun recht te doen gelden.

Het was niet slechts om den vijand afbreuk te doen, dat Elisabeth tegen onzen handel met Spanje ijverde; als eene echte Engelsche zag zij met leede oogen den voorspoed der vreemden dien van haar onderdanen te boven gaan. Met spijt moest zij het van Engelschen zelf hooren, dat de twee provinciën van Holland en Zeeland alleen meer schepen en bootsgezellen bezaten dan het geheele koninkrijk van Engeland [2]. Die verhouding om te keeren, Engelands zeemacht uit te breiden, ten koste van die van Holland: ziedaar het streven der Engelsche staatkunde, het oogmerk waarmee zij niet alleen de vaart op Spanje, maar onze scheepvaart in 't algemeen, stelselmatig belemmerde.

De vermaarde navigatie-acte van Cromwell was niet zoo nieuw en oorspronkelijk als men gewoonlijk gelooft. Het beginsel, dat daaraan ten grondslag ligt, beperking der vrijheid van den handel en de scheepvaart op Engeland in het belang van Engelands zeemacht, was reeds gehuldigd door Hendrik VII, aan het einde der middeneeuwen, toen in alle rijken van Europa de koningen de eenheid van den staat en zijn krijgsvermogen ten koste der burgervrijheid zochten te vestigen. De wijsgeer, die de geschiedenis van Engeland onder Hendrik's regeering beschreven heeft, Francis Baco, maakt ons op die verandering van stelsel in de handelsaangelegenheden opmerkzaam. „Voorheen (zegt hij) was het doel, dat de regeering zich voorstelde, overvloed van alle waren op de Engelsche markten, voortaan wordt uitbreiding van de scheeps- en krijgsmacht des lands haar hoofddoel; voorheen werden vreemde schippers en kooplieden door begunstiging naar de Engelsche havens gelokt, voortaan worden zij door allerlei belemmeringen afgeschrikt,

1) Bor, III, blz. 426.
2) Engelsch discours, bij Bor, III, blz. 36.

opdat de ingezetenen zich des te liever op de scheepvaart zouden toeleggen" [1]).

De bijzondere belangen van zijn huis lieten echter den Koning niet toe dit nieuwe stelsel algemeen in te voeren. Zijn troon, door een eeuw van omwentelingen geschokt, stond te waggelend, dan dat hij zijn machtige naburen, door hen in hun handel en scheepvaart te benadeelen, van zich durfde vervreemden. Integendeel, hij achtte zich gelukkig met Philips van Oostenrijk, den Heer der Nederlanden, den vermoedelijken troonopvolger in Spanje en Duitschland, een nauw verbond van vriendschap te kunnen sluiten, waarbij aan beider onderdanen in beider rijken gelijke voorrechten werden toegekend. Dit verdrag, onder den naam van het Groote Intercours vermaard [2]), heeft tot op Cromwell het handelsverkeer tusschen Engeland en de Nederlanden beheerscht. Het maakte de beraamde bescherming der Engelsche scheepvaart zoogoed als onmogelijk, want juist tegen de Nederlanders zou begunstiging noodig zijn geweest, en die waren nu met de ingezetenen gelijk gesteld; en de Hansa, die in de tweede plaats als mededingster te vreezen was, had insgelijks haar voorrechten, die men moest ontzien. Daarom schafte dan ook Elisabeth, in het eerste jaar harer regeering, de nuttelooze beschermwetten maar af, die alleen tot nadeelige represaliën van andere mogendheden aanleiding gaven [3]). Eerst Cromwell vatte het ter zijde gestelde systeem van Hendrik VII weer op: evenals deze door politieke, niet door oeconomische redenen bewogen, weerde hij de vreemde schippers uit de Engelsche havens, en noodzaakte zoodoende Engeland een zeemogendheid te worden, met beter uitslag dan zijn voorganger, omdat hij ook de bevoorrechte Hollanders durfde uitsluiten. Maar die tijd lag nog in het verre verschiet. Vooralsnog bleef der regeering van Elisabeth, die aan de tractaten en verleende voorrechten gebonden was, geen ander middel tot aanwakkering

1) „Rex — ordinavit ut vina et glastum, ex partibus Gasconiae et Languedociae allata, non nisi navibus Anglicis importarentur, inflectens paulatim politiam Regni Angliae ab intuitu ubertatis rerum venalium ad intuitum potentiae militaris. Antiqua enim statuta fere omnia mercatores exteros invitant, ut merces omnigenas in Regnum Angliae importent, pro fine habentia vilitatem et copiam earundem mercium, neutiquam respicientia ad rationes politicas, circa Regni potentiam navalem." — Historia Regni Henrici VII, p. 1040, edit. oper. omn. 1665, folio.

2) Zie het tractaat bij van Meteren f. 35, die de geschiedenis ervan uitvoerig beschrijft. — Na de restauratie van Karel II trachtten De Witt en de Staten het hernieuwd te krijgen, maar te vergeefs. Zie Brieven van Joh. de Witt, IV, blz. 109, 111 en vlg.

3) Anderson, Hist. of Comm. II, p. 105.

der Engelsche scheepvaart over, dan het stelselmatig kwellen en afschrikken der vreemde mededingers door een reeks van maatregelen, die zich met de tractaten wel niet juist overeen lieten brengen, maar daarmee toch ook niet in openlijken strijd waren.

Het zijn niet alleen de benadeelde natiën, de Nederlanders en de Hansa, die over zulke verongelijking klagen, onpartijdige vreemdelingen leggen haar de Engelsche regeering evenzeer te laste. Een Fransch gezant, die in 1598 te Londen vertoefde, Hurault de Maisse, bericht aan zijn regeering, dat de Fransche wijnen, die onder het intercours van 1496 op Hollandsche schepen plachten in te komen, thans met Engelsche schepen worden aangebracht: de regeering had die vrachtvaart door jarenlange bemoeilijking aan de Hollandsche schippers ontwrongen. „Zonder de vreemden openlijk uit te sluiten (zegt hij) maakt de regeering hun het mededingen met de Engelschen zoo moeilijk als zij maar kan. Zoo verbiedt zij het uitvoeren van geld; in plaats der aangevoerde lading moet de vreemde schipper Engelsche waren terugnemen. En als hij zich niet van de admiraliteit tegen hoog geld een paspoort koopt, is hij overgeleverd aan het schaamteloos geweld der kapers, die hem bijna zonder aanleiding opbrengen, en die hij door een tijdroovend en kostbaar proces tot teruggave van zijn eigendom moest noodzaken. Dat schrikt menigeen van de vaart af, en daarentegen wast de inlandsche reederij welig aan" [1]).

Het was de regeering niet alleen, die dus den vreemdeling kwelde, de kooplieden werkten naar vermogen met haar mede. Het gold vanouds als gewoonterecht, dat voor de schulden van een stad en van een gewest de burgers solidair aansprakelijk waren; in de schuldbrieven, door de Nederlandsche Staten en stadsregeeringen uitgegeven, was dit zelfs uitdrukkelijk erkend [2]). Dat was een bron van rampen voor onze kooplieden: overal dreigde hen de houder van Nederlandsche obligatiën met arrest; zelfs voor de schulden indertijd door de Staten der zeventien provinciën aangegaan, werd de Hollandsche schipper in Oostland, in Denemarken, in Schotland aangehouden. Maar nergens had hij hiervan meer te

---

1) „Les Anglois prennent tout trafic..... n'excluent pas les étrangers, mais les travaillent perpétuellement et les dégoutent. Les peuples s'en aguerrissent davantage et se dressent à la marine." — Hurault de Maisse, aangehaald bij Prevost-Paradol, Elisabeth et Henri IV, p. 70. Cf. p. 64, 69.

2) Guicciardini, p. 134, beschrijft den aard dier schuldbrieven; hij eindigt aldus: „di maniera che, se per disgratia la Terra non pagasse, io mi potrei valere da qual si voglia cittadino particulare dovonque io lo trovassi."

lijden dan in Engeland. Voor een beuzeling kochten Engelsche kooplieden zulke oude schuldbrieven op, alleen om daarmee de Hollanders, die zich te Londen kwamen vestigen of op hun markten met hen kwamen mededingen, op kosten en moeiten te jagen en zoo te verdrijven. Van Meteren, die toen in Engeland de Hollandsche handelsbelangen waarnam, verhaalt dat de Engelschen zich niet schaamden er openlijk voor uit te komen dat dit hun doel was [1]). Dat zij echter dat doel maar gedeeltelijk bereikten, bewijst hoe voordeelig de handel was, en hoe ondernemend onze kooplieden waren, die zich al die kwellingen getroostten en bleven.

Nog zijn wij niet ten einde met het opsommen der verdrietelijkheden en gevaren, die den Hollandschen schipper gestadig boven het hoofd hingen. Niet het minst had hij den Duinkerkschen zeeroover te vreezen: in diens handen te vallen was erger dan te vallen in handen van Engelsche schuldeischers of kapers, erger zelfs dan in de handen van Philips' dienaars in Spanje. Wij merkten reeds op, met hoe nauwlettende zorg de admiraliteit de haven van Duinkerken bewaken liet. Zestig schepen, zegt Buzanval, misschien niet zonder overdrijving, hadden de Staten in het jaar 1600 in zee om de koopvaardij tegen de Duinkerksche roovers te beveiligen [2]); op niet minder dan een millioen, verzekert ons Reyd, kwam die beveiliging het land te staan [3]). En nog was zij verre van toereikend. Hoe nauw bewaakt, toch ontsnapte soms een stoutmoedige roover uit de haven, overviel de schepen zonder konvooi, nam het kostelijkste uit de lading weg, vorderde voor het overige een aanzienlijk losgeld, en hield den schipper als borg voor die som gevangen. Zoodoende kon hij op één tocht een aantal schepen, het een na het ander, buit maken. Eens werd zulk een roover door de Hollandsche wachtschepen genomen met eenentwintig schippers aan boord, van wie hij drie en veertig duizend gulden losgeld bedongen had [4]). Soms overvielen eenige te zamen de haringvloot, en vernielden in weinige uren het vermogen van honderden visschers. Zij vonden bij dezen te minder weerstand, omdat velen doopsgezind waren en dus geen wapens voeren, zelfs niet eens aan boord hebben wilden [5])

1) B. XV, f. 295.

2) Corresp., tweede gedeelte, p. 240.

3) Blz. 424.

4) Van Meteren, B. XVIII, f. 357. Bor, IV, blz. 50.

5) Reyd, blz. 435. Nog omstreeks 1628, schrijft Aitzema, I, blz. 799, „dat de groote menichte van schippers, ja bijkans de degelijkste, Doopsgezinden zijn."

Met groote verbittering werd tusschen de roovers en de wachtschepen de strijd gevoerd. Was het scheepsvolk ruw, op de roofschepen diende het uitvaagsel van alle natiën. Voor hen was geen kwartier; die den onzen in handen vielen gingen terstond over boord, of werden aan land gebracht en opgeknoopt, soms vijftig op eens. Liever dan zich te laten overmannen, wierp dan ook Neelken, een berucht Duinkerker, de lont in het kruit. En die strenge toepassing van het zeerecht beantwoordden de roovers met ongehoorde wreedheid: zij nagelden soms de arme schepelingen met de ooren of met handen en voeten aan het dek, doorboorden dan het vaartuig en lieten het zinken [1]. Geen wonder, dat de Staten ten laatste, in 1600, hun leger eraan waagden om het rooversbol te vermeesteren. — Maar wat de handel lijden mocht, de winsten overtroffen de verliezen toch verre: tegen één schip, dat verloren ging, kwamen er twintig behouden binnen; tegen één koopman, die bankroet moest maken, werden er twintig rijk. Het ongeluk van enkelen bleef onopgemerkt te midden van het algemeene welvaren.

De aard van den handel was door den oorlog niet veranderd; hij werd nog steeds in dezelfde waren en op dezelfde landen als vanouds gedreven. De stam, waarop alle andere handelstakken als geënt waren, was en bleef de tusschenhandel met Oost en West, het omzetten van het oostersche koren in de voortbrengsels van Zuid-Europa en Indië. Maar hij was sedert den opstand aanzienlijk toegenomen. In 1587, bij den aanvang van ons tijdvak, zeilden reeds in één jaar achthonderd Nederlandsche schepen door de Sont oostwaarts [2]. En daar het aangebrachte koren slechts voor een gering gedeelte binnenslands verbruikt werd, zoo onderstelt de uitgebreide vaart op het Oosten een even drukke vaart op het Westen. Juist trof het, dat in het tijdvak, door ons afgebakend, een reeks van onvruchtbare jaren de landen aan de Middellandsche zee teisterde. Italië en Spanje leden hongersnood. Toen, in 1590, waagden het eenige Hollandsche schippers, de straat van Gibraltar door, naar Genua, Napels, Venetië te zeilen, en op die afgelegen markten het oostersche koren, waarin tot nog toe de Oosterlingen alleen hadden gehandeld, te koop te bieden. Dat was, zegt een wel onderricht schrijver [3], een zaak, waar-

1) Van Meteren, B. XXII, f. 458. Aitzema, I, blz. 775.

2) Van Meteren, B. XIV, f. 270.

3) (Mich. van Isselt) Mercur. Gallo-Belg. I, p. 264, 217, en, naar hem Meerbeeck, Croniick, blz. 730.

van de Italianen nog nooit gehoord of gezien hadden. Maar spoedig raakten zij aan het bezoek onzer graanschepen gewend. De buitengewone winsten, door de eerste vaart aan reeders en kooplieden opgeleverd, lokten in het volgende jaar nog veel meer schepen, wel tweehonderd, derwaarts. In 1597, zoo snel breidde zich het verkeer uit, zeilden reeds over de vierhonderd groote schepen uit Holland en Zeeland naar het zuiden [1]). Natuurlijk ging de verdubbelde uitvoer met verdubbelden invoer gepaard: in 1598 liepen in ééne week zeshonderd korenschepen uit Oostland de haven van Amsterdam binnen [2]); in 1601 gingen in drie dagen tijds tusschen de acht- en negenhonderd vaartuigen naar de Oostzee onder zeil, om koren te halen [3]). In later tijd werd de jaarlijksche aanvoer van Oostersch graan op veertig duizend last berekend, maar er waren jaren van zelfs zeventig duizend lasten [4]). Niet minder dan dertig duizend zeelieden hield de vaart bezig, en dat in een tijd toen Engeland nauwelijks de helft van dit getal in dienst had [5]). De Amsterdamsche regeering kon dan ook aan de Staten-Generaal verklaren, dat niemand mag twijfelen, of deze landen gaan in het stuk van koopvaardij en in menigte van schepen de koninkrijken van Engeland en Frankrijk zooverre te boven, dat daarvan nauwelijks eenige vergelijking kan gemaakt worden [6]). En rusteloos streeft de handelsstand nog naar verdere uitbreiding, naar nieuwe markten voor zijn waren. Nauwelijks is de vaart op Italië algemeen geworden, of de ondernemendste onder de kooplieden richten den blik naar den oostelijken uithoek der Middellandsche zee, naar de Turksche havens, waar de Franschen een aanzienlijken handel drijven. Aan de vriendschap van Hendrik IV hebben de Hollanders het te danken, dat zij in 1598 van den Grooten Heer vergunning krijgen om, onder Fransche vlag, op Constantinopel en op de overige havens van zijn rijk te

1) Bor, IV, blz. 306.

2) Buzanval, pag. 51.

3) Van Meteren, B. XXIII, f. 466.

4) Klaer Bericht enz., bij Aitzema. I, blz. 1042.

5) Bor, IV, blz. 380; Buzanval, p. 363, 121. — Elders, p. 50, spreekt hij van 40 of 50,000 bootsgezellen; 40,000 zegt ook een „écrit fait en Hollande et envoyé au Roi le 10e de Mai 1608", bij Jeannin, p. 358. — Over het getal Engelsche zeelieden, zie Monson, aangehaald bij Hume, chap. XLIV, p. 500.

6) Missieve van de Magistraat der stad Amsterdam aan de St. Gen. 1 Nov, 1596 (Rijks-Archief). — Temple zegt in later tijd: „It is generally esteemed thad te Dutch have more shipping belongs to them, than there does to all the rest of Europe." Chap. VI, p. 143.

handelen. In het tijdvak dat ons bezig houdt heeft die handel nog weinig te beteekenen, maar later werd hij van meer belang [1]).

Dezelfde welwillendheid van den Franschen Koning schonk ons een verdrag, dat in de havens van zijn rijk de Nederlanders met de ingezetenen gelijkstelde: een voorrecht niet opgewogen door de wederkeerige gelijkstelling op onze markten aan de Franschen verleend, dewijl hun handel, met den onzen vergeleken, niets te beduiden had [2]). Zij kregen, wel is waar, volkomen vrijheid om onmiddellijk, zonder onze havens aan te doen, op de Oostzee te varen; maar die vrijheid deed onzen handel geen afbreuk; in de gedenkschriften van Richelieu wordt erkend, dat er niet meer dan twee of drie Fransche schepen 's jaars op Dantzig varen, en dat de Hollanders sedert lang de vaart daarheen uitsluitend inhebben [3]).

Em wat bedrijf wekte de scheepvaart niet al? De scheepsbouw houdt een geheele volksmenigte bezig: niet minder dan duizend nieuwe zeeschepen, groote en kleine, en ten minste evenveel voor de binnenlandsche vaart, worden jaarlijks getimmerd [4]). Gedurig wordt de inhoud der vaartuigen grooter, gestadig wordt de scheepsbouw gewijzigd en verbeterd; in 1594 begon men te Hoorn naar een nieuw model fluiten te bouwen, viermaal zoo lang als wijd, snelle zeilers van weinig diepgang bij betrekkelijk veel scheepsruimte. Eerst spotte men met de vreemde gevaarten, maar zij voldeden in het gebruik; spoedig werden er nog langere getimmerd; na acht jaren had Hoorn alleen er reeds tachtig van die soort aangebouwd [5]). Waarschijnlijk heeft Walter Raleigh zulke Hoornsche fluiten op het oog, als hij onder de redenen, waarom de Hollanders beterkoop dan andere natiën kunnen vrachtvaren, den geschikten bouw hunner vaartuigen roemt [6]). — Ook in dit opzicht

1) Van Meteren B. XIX, f 397.

2) Van Meteren, B. XVIII, f. 372.

3) Mémoires de Richelieu (édit. Petitot), XXV, p. 129.

4) Van Meteren, B. XVI, f. 307. Grotius, Parallelon Rerum publicarum 1. III, c. XXI (t. II, p. 92). Grotius put zijn, hier aangehaalde, beroemde schildering van Holland's bloei uit de berichten van v. Meteren, die reeds in de eerste uitgaaf van zijn Historiën, van 1599, voorkomen; hoe vroeg Grotius moge geschreven hebben, zeker niet vóor dien tijd.

5) Velius, Chroniek van Hoorn, blz. 271.

6) Raleigh, „Observations etc.," 1623, bij Anderson, Hist. of Commerce, II, 216.... „by the structure of roominess of their shipping, holding much merchandise, though sailing with fewer hands than our ships could; thereby carrying their goods much cheaper to and from foreign parts, than England can."

was ons de vrijheid voordeelig, die de regeering aan de nijverheid en den ondernemingsgeest der ingezetenen liet. Andere natiën, de Engelsche daaronder, hadden reglementen voor den scheepsbouw, volgens welke de schepen zoo getimmerd moesten worden, dat zij, des noods, ten oorlog te gebruiken waren. Bij ons bestonden zulke voorschriften niet. De uitkomst was, dat onze koopvaardijschepen, naar het beste plan gebouwd, het doelmatigst werden bevonden, en de vrachtvaart verwierven van geheel Europa. Slechts hoogst zelden, bij het plotseling uitbarsten van een oorlog, heeft het tijdelijk gebrek aan oorlogschepen het een oogenblik doen betreuren, dat zoo heilzame vrijheid vergund was [1]).

En zooveel schepen worden getimmerd in een land waar geen scheepstimmerhout groeit: de handel draagt zorg, dat er altijd overvloed van hout wordt aangevoerd. Al dat hout te zagen en te fatsoeneeren vordert zwaren en kostbaren handenarbeid: een scherpzinnig dorpeling van Westfriesland komt daardoor tot de uitvinding van den houtzaagmolen; de eerste van die molens wordt in 1596 te Zaandam gebouwd [2]), de eerste van hoeveel honderden, die sedert langs de oevers van de Zaan verrezen; eerlang was hier de hoofdzetel der houtkooperij van geheel Europa. Vreemdelingen laten hier te lande hun hout zagen, hier hun schepen bouwen; waar zouden zij ook beter en beterkoop bediend kunnen worden? — En naast den molen om hout te zagen verrijst de molen om oliezaad te pletten: de wind wordt te land zoowel als te water dienstbaar gemaakt aan de nijverheid van Holland [3]).

Ook het bedrijf, dat tot nog toe in Vlaanderen zijn zetel had gehad, de laken- en linnenweverij, verhuisde vandaar met de bal-

---

1) Merkwaardig is het bericht van Aitzema, III, blz. 818: „De Hollanders hadden alle vlijdt ende verstand aangewent om lichte ende onkostbare schepen te bouwen, want daerdoor haddense beterkoop kunnen varen als andere Natiën. Ter contrarie in Sweden was een police dat alle schepen moesten swaar worden gebouwt, om in tydt van noot te kunnen worden gebruyckt ten oorloghe Alle koolschepen in Engelant desgelijcx..... alle Oostersche schepen even soo..... maer in Hollant waren 't meest fluiten en lichte schepen, die sedert veel jaren getimmert waren, om door de civiele ende kleyne vrachten alle andere Natiën uytter zee te varen, ghelijck geschiet was."

2) Zie de Navorscher, Bijbl. tot den Ven jaarg., blz. XXII.

3) Zoeteboom, Saanland's Arcadia, blz. 647. — Dit boekje is vol merkwaardige bijzonderheden omtrent het opkomen van Saanland's welvaren, van te plaatselijk belang om ze in onze algemeene voorstelling op te nemen. De schrijver „geboren zijnde aan de oever van de zilvere Saan" had „van zijn kindsche jaren aan naauwelijks iets, dat de dorpen van Saanlandt aangaat, ondoorzocht gelaten;" hij is zoo geloofwaardig bijna als een ooggetuige.

lingen naar de noordelijke gewesten. De lakenwevers zetten zich meest te Leiden neder, waar de lakennering reeds eeuwen te voren gebloeid had [1]); de lijnwaadfabrikanten bij voorkeur te Haarlem; uit hun werkplaatsen kwam het fijnste linnen der wereld. Toen de Staten, in 1598, aan de minnares van Hendrik IV een kostbaar geschenk wilden aanbieden, wisten zij niets beters te bedenken dan een stuk Haarlemsch lijnwaad, heerlijk geweven, dat hun op veertien gulden de el te staan kwam. De Hertog van San Lucar kocht terzelfder tijd een soortgelijk stuk tegen zeven dukaten de el. De Hollandsche fabrieken erfden als het ware den alouden roem der vernietigde Vlaamsche en Brabantsche weverijen [2]). Ook naar Engeland hadden de ballingen van Zuid-Nederland dit bedrijf overgebracht, en in plaats van wol bracht Engeland thans veel laken ter markt, maar zelfs daaruit wisten de Hollanders voordeel te trekken; zij haalden het ongeverfde laken uit de Engelsche fabrieken, verfden het in hun werkplaatsen, en voerden het dan weer als eigen fabrikaat naar Spanje en elders uit: Walter Raleigh klaagt bitter over de zorgeloosheid zijner landgenooten, die een zoo winstgevend bedrijf als deze ververij aan de Hollanders overlaat [3]).

Om de nieuwe neringen worden de oude niet verzuimd: de visscherij houdt gelijken tred met den handel: in 1601 varen vijftienhonderd Hollandsche en Zeeuwsche buizen ter haringvaart, uit Delfshaven alleen tweehonderd [4]); weinige jaren later verklaren de Staten aan Jacobus I van Engeland, dat de haringvaart wel twintigduizend zeelieden bezig houdt, en bovendien aan veertigduizend andere ingezetenen, die de buizen timmeren en uitrusten, den kost geeft [5]). De visscherij heeft dan ook in dezen tijd haar toppunt bereikt, hooger stijgen kan zij niet.

1) Zie daarover v. Leeuwen, Beschr. v. Leiden, blz. 423, 429.

2) Van Meteren, B. XVI, f. 307. Vgl. De la Court, Heilzame politieke gronden en maximen, blz. 54; van Leeuwen, Bat. III., blz. 368 vlg.

3) „Our bayes are sent white to Amsterdam, and there dressed, dyed and shippend for Spain, Portugal etc. where they are sold bij te name of Flemish bayes; so we lose the very name of our homebred commodities." Anderson, II. p. 220. — In 1614 verbood de Engelsche regeering den uitvoer van ongeverfde lakens — een bewijs hoe algemeen het verven hier te lande geworden was; — de St. Gen. beantwoordden dezen maatregel met den invoer van geverfde Engelsche lakens te verbieden. Baudartius, VI, 54; VIII 64; IX, 106.

4) Van Meteren, B. XXIII. f. 466. Grotius, Parall. Rer. publ. I. III, c. XXI, t. III, p. 92. Vgl. Vreede, in Nijhoff's Bijdr., III, blz. 1 vgl.

5) Resol. d. St. v. Holl. aangehaald bij Wagenaar X, blz. 42. — De opgaaf van Raleigh is zeker overdreven: vijftigduizend visschers zouden in drieduizend buizen op de

Daarbij bloeien landbouw en veeteelt, de grond wordt te kostbaar om hem onder water te laten; de Hollanders en Zeeuwen beginnen, zooals Cats, die zelf zijn geld in de onderneming stak, het uitdrukt „met grooten ernst van water lant te maecken" [1]). Een der eersten, die gedurende dit tijdvak octrooi vraagt om land in te dijken, op Texel, is onze eerlijke geschiedschrijver Everhard van Reyd [2]). De Zijpe wordt — voor de tweede maal, maar thans voor goed — bedijkt. De indijking en droogmakerij, die binnen een halve eeuw Westfriesland onkenbaar zullen maken, worden met kracht aangevangen [3]). De bevolking neemt snel toe; in het begin der volgende eeuw telt Holland met Westfriesland alleen minstens zes maal honderdduizend inwoners, dat is een vijfde der bevolking die vijftig jaren te voren aan al de zeventien gewesten te zamen werd toegekend [4]). De steden breiden zich in omvang uit: Rotterdam, onder het pensionarisschap van Oldenbarnevelt's broeder, delft zich zijn ruimste havens; Amsterdam maakt zich gereed dit voorbeeld, op veel grooter schaal nog, na te volgen.

Geen wonder, dat Philips dien voorspoed zijner rebellen met leede oogen aanzag, en dat hij dien zocht te verhinderen, zooveel hij vermocht. Al kon hij de goederen, die de Hollandsche schippers hem aanbrachten, niet ontberen, toch was het hem een ergernis hen telkens met grove winst weer uit Spanje te zien wegzeilen. Langen tijd bepaalde hij zich tot weinig afdoende en tijdelijke maatregelen. Wetende dat hij niet buiten de ondernemende ketters kon, liet hij hen op zijn rijken oogluikend handel drijven; van tijd tot tijd werden enkele schepen in beslag genomen, enkele schippers in zijn dienst geprest of voor de inquisitie terechtgesteld; maar tot èen algemeenen maatregel, die de Nederlandsche kooplieden voorgoed verdrijven kon, kwam het niet. Eerst

---

kusten van Groot-Brittannië visschen. Vgl. de „Heilzame maximen", blz. 30. — Ook Carleton, in een brief van 6 Maart 1620, berekent de Hollandsche visschers op vijftigduizend: Letters p. 447.

1) Twee-en-tachtig-jarigh leven.

2) Resol. d. St. v. Holl. 1594, blz. 360; 1595, blz. 267.

3) In het bedijken der Westfriesche landen was ook Oldenbarnevelt betrokken. — Zie Mr. G. de Vries, Versl. en Meded. d. K. Acad. 3e R. II, bl. 39.

4) De la Court, in de „Heilzame maximen" blz. 41, leidt uit het hoofdgeld van 1622 als maximum der bevolking dit getal af; maar hij acht het veel te gering, en wordt daarin door van Leeuwen, Bat. III. blz. 369, gevolgd. — De bevolking der zeventien provinciën schat Guicciardini, p. 149, op drie millioenen; Badoero even hoog, Relaz. p. 289.

toen Prins Willem was omgebracht, en Antwerpen, door Parma benauwd, op het punt stond van hem in handen te vallen en in zijn val gansch Nederland dreigde mee te sleepen, waagde het de Koning, ten einde de opstandelingen geheel te ontmoedigen, onvoorziens beslag te leggen op al hun schepen, zoovele er zich in de havens van Portugal en Spanje bevonden. De slag trof deerlijk: de stad Hoorn alleen verloor meer dan dertig schepen; menig schipper zag het vaderland niet weer en stierf in den Spaanschen kerker of op de Spaansche galeien. Tevergeefs waren alle pogingen der reeders om het beslag opgeheven te krijgen; na jaren lang in spanning gehouden te zijn, hoorden zij ten laatste dat het vonnis onherroepelijk was, dat schip en lading verbeurd bleven. Het getuigt voor den moed en den handelsgeest onzer kooplieden, dat zij zich door de geleden schade, en door het gevaar van die nog meermalen te lijden, toch niet van den handel op Spanje lieten afschrikken. Na een korte poos van stilstand begon de vaart opnieuw, zoodra de Spanjaarden hadden ondervonden, dat zij de Nederlanders niet missen konden en de Koning bereid scheen hen weer oogluikend in zijn havens te dulden. Alleen voeren zij nu veiligheidshalve onder vreemde vlag en onder valsche namen, die echter de Spaansche regeering niet bedrogen zouden hebben, indien zij niet bedrogen had willen zijn. Zij wist onder de valsche papieren de wezenlijke eigenaars wel uit te vinden, toen zij later nog eens, in 1595, de Hollandsche schepen in beslag wilde nemen. Wij zagen reeds, hoe groote verslagenheid toen dat andermaal aanhouden der rijke handelsvloot in Nederland verwekte, en hoe gelukkig, boven verwachting, de zaak nog afliep, daar de voorspraak van Albrecht van Oostenrijk de schepen terug deed geven.

Maar intusschen had dat herhaaldelijk dreigen, dat voortdurend, kwellen zijn natuurlijk gevolg gehad. De Koning had zich zoodoende een kwaad berokkend, waartegen een omzichtiger staatkunst dan de zijne zorgvuldig zou gewaakt hebben. Hij had de stoutmoedige rebellen naar zijn koloniën gewezen. Nu de vaart op Spanje gevaarlijk werd, aarzelden zij niet langer tochten te ondernemen, die wel nog gevaarlijker waren, maar die dan ook bij welslagen onschatbare winsten beloofden.

Het eerst dreef de behoefte der zoutnering de Nederlanders buiten den gewonen koers. Toen de voorraad van Santa Maria en San Lucar voor hen gesloten werd, begonnen ondernemende handelaars naar de Kaapverdische eilanden te varen, ook wel de

Zoute eilanden geheeten, om er het zout vandaan te halen, dat daar op de klippen in overvloed lag en als voor het opscheppen te krijgen was. Het mocht zoo goed niet zijn als het Spaansche, het was daarentegen beterkoop; al werden later de zouthavens van Spanje weer opengesteld, toch bleef de nieuw gevonden overvloed de schippers aantrekken [1]). Van de Kaapverdische eilanden leidde de weg als vanzelf naar het goudland van Guinea, naar de Peperkust en Ivoorkust, naar het suikerrijke St. Thomas: Portugeesche bezittingen, maar die de machtelooze Portugeezen niet konden gesloten houden voor het winstbejag der Nederlanders. In 1593 ondernam Barent Erikszen van Medemblik de eerste reis naar Guinea; snel nam de voordeelige vaart toe [2]); in weinige jaren waren de oude heeren en meesters door de nieuwe fortuinzoekers overvleugeld; de handelmaatschappij van St. George del Mina mocht neringloos toezien, hoe Hollandsche kooplieden met de inlanders een drukken handel dreven, in het binnenland, langs de rivieren, die zij in hun booten oproeiden, zelfs nieuwe markten vonden en het alleen aan hun onderlinge concurrentie te wijten hadden, dat de prijzen hunner waren daalden, en de winsten, die in het eerst overgroot waren geweest, allengs aanmerkelijk verminderden [3]).

Terzelfder tijd waren Hollandsche schepen, in tegenovergestelde richting noordwaarts boven Scandinavië om, het spoor der Engelschen naar den mond der Dwina gevolgd, waar juist thans de grondslagen van Archangel gelegd werden. De Engelsche kooplieden, die er tot 1578 den nog weing beduidenden handel alleen hadden ingehad, vonden van toen af in de Nederlanders steeds lastiger mededingers, van wie zij zich meermalen, maar tevergeefs, met geweld zochten te ontslaan [4]). Ook hier waren de

1) Bor, III, blz. 337. Reyd, blz. 295.

2) Brandt, Hist. van Enkh., blz. 195. Vgl. de op blz. 209 aangehaalde Beschrijvinge van P. D. M., blz. 105.

3) Reyd, blz. 350. Van Meteren, B. XXII, f. 445. — Over de vaart op Guinea bestaat een merkwaardig zeldzaam boek: „Beschrijvinge ende Historische verhael vant Gout-Koninckrijk van Guinea enz. door P. D. M., Amsterdam by Corn. Claesz. a. 1602." De schrijver (Pieter de Marees), met Reyd overeenstemmende, zegt, dat de Hollandsche handel dien der Portugeezen verre te boven gaat, „jae hadden de Neerlanders het Kasteel d'Mina onder haer macht, sij souden daer alsoo groote jae meer authoriteyt int Landt hebben dan der oyt de Portugezen haer leven lanck gehadt hebben", blz. 109. Eerst in 1637 werdt dit zoo begeerlijke fort vermeestert.

4) De berichten over de eerste vestiging der Nederlanders aan de Witte Zee zijn duister. Zekere Olivier Brunel moet reeds vroeg op Kola gehandeld hebben, en vandaar uit oostwaarts naar Petschora getogen zijn; wanneer die tochten hebben plaats gehad,

ondernemende Hollanders hun voorbijgangers spoedig op zij en vooruit gestreefd; bij het begin der volgende eeuw is de handel op Rusland, op Archangel zoowel als op Narva, grootendeels in hun handen: Raleigh klaagt, in 1603, dat de vaart zijner landgenooten naar Rusland gestadig vermindert en dat die der Hollanders toeneemt; tegen drie of vier kleine schepen, die de Engelschen erheen zenden, bevrachten de Hollanders er dertig van dubbele grootte [1]).

De vaart naar Guinea, de vaart naar Archangel openden den weg voor nog veel verder tochten. Langs noord en zuid drong de begeerigheid naar den wondertuin van Indië, waar Portugal en Spanje te lang alleen de gouden appelen hadden geplukt. Daar, aan de hartader van zijn rijkdom en macht, hoopte men den vijand het gevoeligst te treffen. Nauwelijks was de armade te niet gegaan, of La Noue had het aan zijn Hollandsche vrienden voorgehouden: „Spanje dacht Vlaanderen in Engeland te veroveren, zekerder kan Nederland Spanje in Indië overwinnen" [2]). Thans was het tijd om den lang verschoven aanslag te ondernemen.

Die onderneming was niet zoo moeilijk als zij ons thans toeschijnt. Men vormt zich meestal een overdreven voorstelling van de ontoegankelijkheid van Indië op dit tijdstip. Het is alsof de Portugeesche regeering den weg daarheen op het zorgvuldigst verborgen had gehouden, en aan slechts enkele onderdanen het geheim had toevertrouwd, dat eerst door de gebroeders Houtman te Lissabon listig moest worden uitgevorscht, voordat de Hollander het wagen kon den anders onmogelijken tocht te ondernemen. Die voorstelling is verre van juist. Men behoeft maar onze oude reisbeschrijvingen, bepaaldelijk het onschatbare „Itinerario" van Jan Huygen Linschoten, te lezen, om te bemerken hoe geheel anders de zaak zich heeft toegedragen.

---

blijkt niet, zeker evenwel niet voor die der Engelschen. Van onze kooplieden heeft Gilles Hoofman het eerst de Dwina bevaren en er handelsbetrekkingen aangeknoopt; zie Aitzema I, blz. 1112. De beste berichten geeft Wassenaer, Histor. Verhael, VIII, blz. 84 vlg. Ik vermoed dat hij ze aan eenig, mij onbekend gebleven, vlugschrift ontleend zal hebben. Uit zijn verhaal heeft Scheltema, Rusland en de Nederlanden, geput. — Vgl. verder de merkwaardige verhandeling van prof. Hamel: „Tradescant der Aeltere in Rusland," uitgegeven in de „Actes de l'Acad. Imp. de St. Petersb." 1845; en bovenal het, sedert ik schreef, verschenen boek van mr. S. Muller Fz., „Gesch. d. Noordsche Compagnie."

1) Raleigh, Observations. — De schrijver van het pamflet: „The trade's increase," uitgegeven in 1615, en herdrukt in het vierde deel der „Harleian Miscellanies," verzekert dat er, toen hij schreef, in plaats van zeventien schepen, gelijk voorheen, slechts twee uit Engeland naar de Witte Zee voeren, en daarentegen uit Holland vijf en dertig.

2) Archives, II Ser. I, p. 85.

De weg naar Indië was geen geheim; een ieder kon hem leeren kennen, die zich de moeite wilde getroosten de talrijke coursen en derouten, door Portugeesche schippers in het licht gegeven, te bestudeeren: Linschoten had er een aantal verzameld; zij zijn, in het Hollandsch vertaald, achter zijn Itinerario gedrukt. Men kan er uit zien, hoe goed de afstanden, de lengten en breedten der hoofdpunten, de richting van stroom en wind, de gevaren der reis en de middelen om die te ontgaan, te leeren waren voor wien het ernst was ze te kennen. Waartoe buitendien had men leermeesters noodig? Had Vasco de Gama dan een gids gehad? Wat deze een eeuw geleden had volvoerd, was thans wel niet boven het vermogen van Hollandsche schippers. Reeds hadden de Engelschen het voorbeeld gegeven: Drake en Cavendish hadden voor jaren de Indische zee doorkruist, van de Molukken tot de Kaap de Goede Hoop. De Hollanders waren niet gewoon moedeloos op te zien tegen hetgeen door Engelschen volbracht was.

Ook ontbrak het niet aan Nederlanders, die vóór Houtman op de kantoren te Lissabon de gebruiken van den overzeeschen handel hadden afgezien, zelfs niet aan mannen, die op Portugeesche schepen de reis naar Indië hadden meegemaakt, en dus bij ondervinding kenden wat Houtman maar van hooren zeggen had. Ons volk gloeide in die dagen van ondernemingsdrift, van zucht naar avonturen. „Het is een eigenaardige trek van ons volk," zegt de jongere Dousa, „naar afgelegene overzeesche landen te reizen; onze geleerden zelfs bezoeken meest allen Frankrijk, velen Duitschland, sommigen Italië" [1]). Hijzelf was over Polen en Hongarije en de Zwarte Zee naar Constantinopel gereisd, en teruggekomen, nog niet verzadigd van al het vreemde, dat hij gezien had. Geen man van naam in dezen tijd, die niet althans gedeeltelijk aan vreemde universiteiten zijn opleiding gezocht had; een buitenlandsche reis behoorde tot een beschaafde opvoeding. Maar wat beteekende de reislust van geleerden en edelen bij die onweerstaanbare zucht naar verre tochten en wonderlijke avonturen, die den koopman en

1) „Genti autem nostrae peculiare quiddam est longinquas ac transmarinas perigrinationes instituere," etc. Georgil Dousae de itinere Constantinopolitano epistola, 1599, p. 6. — Van Dirk Volckertsz. Cournhert heet het in zijn Leven: „hij is in sijne jonckheydt, naer ghewoonte deses Landts, om wat te besoucken in Spangiën en Portugael gheweest." — Hoe was in later dagen met de aloude veerkracht de reislust verdwenen! Lijnrecht tegenover de karakteristiek van Dousa staat die van den schrijver van „de levenswijs der Hollandsche Emigranten," 1791: „Geen volk was er misschien in Europa, dat meer, gelijk de slakken, aan zijn huis gehecht scheen dan de Hollanders."

den schipper van huis dreef! Hoor, hoe Jan Huygen Linschoten zijn reisverhaal begint: „Van mijner jeugd af geneigd tot het lezen van vreemde dingen van landen en geschiedenissen, waarin ik een bijzonder welbehagen en vermaak had, met groote opwekking van begeerten om vreemde en onbekende landen te zien en avonturen te zoeken; om zoo eenigszins mijn lust te voldoen, heb ik besloten mij eenigen tijd uit het vaderland en den omgang van vrienden en magen, hoewel het mij zwaar viel, te verwijderen." En hij ging, pas zeventien jaar oud, naar Spanje, naar Lissabon, naar Goa ronddolen; dertien jaren later kwam hij, na een vijfjarig verblijf in Indië, weer te huis, met een schat van aanteekeningen over alles wat hij gezien had, waaruit hij nu een boek samenstelde: het eerste dat den Hollanders in hun eigen taal te lezen gaf, wat zaken de Portugees in Indië deed, wat de Hollander, zoo hij moed had, er doen kon.

Niets wat ons bij het lezen van zijn reisbeschrijving meer verrast dan de menigte Duitschers en Nederlanders, die hij overal aantreft [1]). Zij vormen te Goa een afzonderlijken kring, door de Portugeezen met minachting aangezien, maar toch geduld. Een Nederlander, met wien hij bekend raakte, had China en Japan bezocht; een ander, wiens merkwaardigen levensloop hij uitvoerig verhaalt, was als jongen naar zijn oom te Venetië, en door dezen verder naar Aleppo gezonden, om den handel in edele gesteenten grondig te leeren; in plaats van toen terug te keeren, was hij te Ormus, te Goa zijn fortuin gaan zoeken. Een derde, een Antwerpenaar, dien hij te Lissabon had leeren kennen, vond hij op zijn thuisreis onverwachts te St. Helena terug, als facteur aan boord van het schip, dat de jaarlijksche lading peper van Malakka naar Portugal overbracht, terwijl hij zelf als facteur van de peper van Goa terugkeerde. Wie zou, naar de gewone voorstelling, vermoed hebben, dat in zulke posten van vertrouwen Nederlanders werden gebruikt? In minderen rang, als busschieters en trompetters aan boord der schepen en in de Indische bezittingen, dienden zelfs meestal Duitschers en Nederlanders, naar Linschoten ons verzekert. Zoo wordt het waarschijnlijk, wat Reyd beweert, dat Philips zelf, naijverig op de zeemacht, waarin het

1) Het is moeilijk te onderscheiden, wie Duitschers en wie Nederlanders zijn; dikwerf worden beide namen afwisselend voor dezelfde personen gebruikt; de boven aangehaalde schrijver over „het Gout-Koninckryck van Guinea" gebruikt ze beide zonder onderscheid. De Engelschen noemden de Hollanders, gelijk men weet, „the Dutch".

veroverde Portugal zijn Spanje overtrof, liever Nederlanders dan Portugeezen als bootsvolk op de Indische vloten liet aannemen [1]).

Niet minder treft ons, in het verhaal van Linschoten, het diepe verval van het Portugeesche zeewezen en de weerlooze staat der Portugeesche factorijen in Indië. Het leger, dat ze beschermen moet, is slecht gevormd en slecht aangevoerd, en wordt zoo karig bezoldigd, dat niemand, die in eenige handelsbetrekking, hoe gering ook, kan overgaan, in dienst wil blijven. De weg tusschen het moederland en de koloniën is in tweeërlei opzicht onveilig; van Lissabon tot de Azoren wemelt de zee van kapers, die onvermoeid op de terugkeerende, rijkbeladen schepen jacht maken en tegen welke de Spaansche oorlogsvloot niet in staat is hen te beveiligen; daarenboven, nu volgens de bepalingen van het pepercontract de zeeschade grootendeels op rekening eener buitenlandsche handelmaatschappij komt, voelt de Spaansche regeering zich niet opgewekt om, tot het voorkomen dier schade, haar zeemacht bloot te stellen. De schepen, waarmee Linschoten terugkeerde, hoewel gewapend en met kanonnen toegerust, komen angstig aanvaren, verbergen zich zooveel zij kunnen, en sluipen ten laatste de haven van Lissabon binnen, gelukkig dat zij aan de geduchte kapers ontsnapt zijn. Tusschen Goa en de Azoren heerschen de stormen, niet minder geducht dan de vijand, en waartegen de ellendige vaartuigen even weerloos zijn. Het is nauwelijks te gelooven, hoeveel lichtzinnigheid, onkunde, lafheid en wanorde er op de Portugeesche schepen heerscht. Zoo roekeloos wordt het schip geladen, van onder met lichte waren en bovendeks met zwaardere, dat het topzwaar wordt en soms nog op de reede omslaat. De uitrusting is armoedig: als het roer gebroken is, heeft men niets om het te herstellen. Van de vijftig bootsgezellen verstaan er tien zoo tamelijk hun handwerk, de meeste zijn nog geheel onbevaren. Het schip gelijkt een doolhof, zegt Linschoten, en zoo vaart het op Gods genade. Gods genade en de voorspraak der Heiligen zijn dan ook de eenige toevlucht in den nood; zichzelf helpen kunnen de schepelingen niet. Bijna nooit komt de jaarlijksche vloot van vijf schepen voltallig over; het is wel, als er niet meer dan één van de vijf verongelukt is. De kapitein van het schip, waarop Linschoten terugkeerde, kon zich niet begrijpen, hoe God de Heer hen, die goede Christenen en katholieken waren, zoo met storm plagen kon, en daarentegen aan ketters, als de Engelschen,

1) Blz. 351.

met hun lichte schepen een voorspoedige reis gunde. Een ander vertwijfelde gansch en vreesde, dat God de ketters en Lutheranen voorthielp, en de rechtgeloovigen bij hen achter stelde. — Inderdaad, als voorspoed een blijk moest zijn van Gods welbehagen, dan was het kerkgeloof veroordeeld. Het Godsoordeel besliste ten voordeele der ketters.

Zoo hebben wij ons waarlijk niet te verwonderen, dat de Hollanders den wedstrijd gaan wagen, veeleer, dat zij dien zoolang hadden ontweken. Het ontzag, dat het grootsche verleden van Portugal had ingeboezemd, beschermde het nog in zijn toenmalige machteloosheid. Nog zocht men langs anderen weg, dan dien de Portugeezen zich voorbehielden, het Oosten te bereiken, en met andere natiën, dan die hun onderdanig waren, betrekkingen aan te knoopen. Om het Noorden van Azië heen, langs ongebaande wegen, poogde men China en Achter-Indië te bereiken, zonder gevaar te loopen van op de verre zeeën, waar de schrik van zijn naam nog heerschte, den geduchten mededinger te ontmoeten.

De eer van die wijdvermaarde tochten om het Noorden beraamd en doorgezet te hebben komt toe aan Balthasar de Moucheron, het hoofd van een groot handelshuis, dat na den val van Antwerpen te Middelburg gevestigd was: een buitengewoon man, die aan het winstbejag der Nederlandsche kooplieden den avontuurlijken geest paarde van het edele Normandische geslacht, waaruit hij gesproten was [1]); die zich in 1598 van het Guineesche eiland Del Principe gewapenderhand meester maakte, die aan geen handelsonderneming vreemd bleef, die op het Oostland zoowel als op het Zuiden handel dreef en te Archangel meer zaken deed dan iemand anders. Hij was de eerste, die aan een tocht naar Indië om het Noorden zijn geld durfde wagen, in de stellige overtuiging, dat er boven Azië evengoed als beneden Afrika een bevaarbare zee naar het Oosten strekte.

Hoe vreemd het klinke, de schrijver, uit wiens berichten geleerden en kooplieden zich toen nog een voorstelling van het noorden van Azië vormden was Plinius die voor vijftien eeuwen geschreven had. Uit zijn onduidelijke bijna onverstaanbare beschrijving maakten de aardrijkskundigen op, dat de kust van

---

1) Over Moucheron, en over de tochten om het Noorden verdient Le Petit, Grande chronique de Holl. et Zél. II, p. 652 suiv., te worden nagezien. De schrijver, destijds notaris te Middelburg, schijnt met den neef van Moucheron, François de la Dale, die de reis had meegemaakt, bekend te zijn geweest, en van hem de bijzonderheden, die hij meedeelt, vernomen te hebben.

Lapland noord-oostwaarts opliep tot in kaap Tabis, ongeveer ter lengte van de Oby-golf, en vandaar weer zuid-oostwaarts af helde naar China en Japan. De kaart van Ortilius in zijn „Theatrum Orbis", omstreeks dezen tijd geteekend, verzinnelijkt ons die voorstelling het best. Waar dus alles op aankwam, was de breedte dier uiterste landspits, Tabis, te kennen; naderde zij de Noordpool tot in de streek van het nooit smeltende ijs, dan was de doortocht naar het Oosten afgesloten; eindigde zij op mindere breedte, dan kon men boven haar om in de zuidwaarts strekkende open zee doordringen. En waarom zou men niet gehoopt hebben, wat zoo wenschelijk was? Men las bij oude en middeneeuwsche schrijvers van Indianen, die, uit hun koers gedreven, op de kust van Germanië schipbreuk hadden geleden: hoe waren die derwaarts afgedwaald, zoo niet over de noordelijke zee, boven Azië om? [1]). En bestond die weg, dan moest hij korter, wel 2000 mijlen korter zijn dan de zuidelijke om Afrika, en buitendien vrij van de woede der Kaapsche stormen, vrij van het geweld der Portugeesche alleenhandelaars. Eens opgevat, scheen dat vermoeden door alles bevestigd te worden: wat men van de Russen en Laplanders, die in die streken woonden, vernemen kon, luidde gunstig. Wel hadden de Engelschen, sedert zij zich aan de Witte Zee gevestigd hadden, niet opgehouden, naar den doortocht te zoeken zonder hem te vinden; maar hadden zij planmatig en lang genoeg gezocht? De beroemde Hakluyt, die, meer dan eenig geograaf, al wat met dit vraagstuk in betrekking stond bestudeerd had, twijfelde niet of de doortocht bestond en was te vinden. En juist had men hier te lande het bericht ontvangen, dat een Russisch vaartuig, zooeven uit het Oosten te Archangel teruggekeerd, de Chineesche

1) Van Meteren, B. XVIII, f. 357. Van Meteren beschrijft nauwkeurig, wat men in het jaar 1594 van de ligging van Noord-Azië wist en vermoedde. Hij was daarmee bijzonder goed bekend, want op verzoek van den Tresorier van Zeeland, Jacob Valck, een groot voorstander der noordsche ontdekkingstochten, was hij met den beroemden Richard Hakluyt in overleg getreden, en had van dezen, voor een goede som gelds, een breed berichtschrift bekomen, waarin alles vervat en verklaard stond, wat tot nog toe over den noord-oostelijken doortocht bekend was geraakt. Zijn briefwisseling hierover met Valck wordt op het Rijksarchief bewaard; ongelukkig is het opstel van Hakluyt er niet bij. Maar den korten inhoud geeft Van Meteren aldus op: „Hij heeft mij getoont, wat sijn noten sijn sullen; eerst wijst aan al wat bij de oude Grieksche ende Latynsche autheuren van den noordoostwegh de opiniën sijn; met annotatiën waer sij dat schrijven; ende so volght tot op onzen tijt alle die daervan gheschreven hebben; somma, uut alle tselfde moet een yegelyck van opinie worden dat die passagie is, ende hy en twyfelt daer niet aen", enz.

kust werkelijk had aangedaan, na een voorspoedige reis over een stille zee [1]).

Wien kon het ontgaàn, dat het voor Holland van onschatbaar belang was, dien doortocht te ontdekken? Het was niet genoeg dat hij gevonden werd; Holland moest hem vinden. Want in dezen tijd zorgde elke staat voor zichzelf, geen volk zou de voordeelen van zijn ontdekking met anderen hebben gedeeld, zoo het die zich zelf kon voorbehouden. Die den noordelijken doortocht ontdekten, zouden zich dien, evenals de Portugeezen hun zuidelijken weg naar Indië, toeëigenen, en, zoo het mogelijk was, ergens aan een zeestraat, aan straat Waygatz bij voorbeeld, met vestingwerken en kasteelen afsluiten en tot een tweede Sont maken. Gelukte het aan Engeland en Denemarken den weg te vinden, dan zou dus de schade voor Holland onberekenbaar groot zijn: immers niet alleen, dat de staten van het Noorden en Oosten niet langer in zijn havens hun specerijen zouden komen koopen, zij zouden zelfs zijn eigen schippers den weg kunnen versperren en ze dwingen bij hen ter markt te komen. Een reden te meer voor Holland, om de andere natiën voor te wezen, en onverwijld dien weg te gaan opsporen en bezetten; zoodoende zou het zich waarschijnlijk den alleenhandel in de Indische waren, althans voor noord-oostelijk Europa, kunnen verwerven [2]).

Die gedachten en plannen hadden Moucheron sedert jaren beziggehouden: reeds tien jaren vroeger, nog bij het leven van Prins Willem, had hij ze aan de regeering voorgesteld en aanbevolen; de zorgelijke staat des lands had de uitvoering echter tot nog toe doen verschuiven. Thans was de gelegenheid gunstig, en Moucheron was de man niet om haar te verzuimen; reeds had hij invloedrijke staatslieden, Maelson en Valck, voor zijn plannen gewonnen; in een hem welwillend toegestaan gehoor overtuigde hij ook Maurits en Oldenbarneveldt en de Staten van Holland zoo volkomen, dat zij zijn geheele voorstel aannamen, en het voor rekening van Holland en Zeeland ten uitvoer wilden leggen. Zijn aanbod, om een vierde in de kosten te dragen, maar daarvoor dan ook een vierde te

1) Zie den brief van Maelson, bij Bor, III, blz. 866.

2) In een Remonstrantie aan de St. van Holl., gedagteekend Mei 1594, gewaagt Moucheron o. a. van de vermoedelijke „veranderinge van den handel van de Specerie, die nu wt Spaingien ende Portugal hier compt, ende alwaer die van Oosten ende Noorden heur moeten provideren; dewelcke door deselve openinge [den noord-oostelijken doortocht] heur selve souden provideren aldaer; dus dat in dese landen gheen specerie soude meer coomen dan tgeen sij voor heur selve van doen hadden, daer nu ter contrarie veel andere Landen heur hier provideren." Rijks-Archief.

trekken der winsten, die uit de ontdekking zouden voortvloeien, wezen zij van de hand; zij beloofden hem gaarne een ruime belooning, als de tocht gelukte, maar gunden hem geen vast aandeel in de onmetelijke winsten, die zij ervan verwachtten [1]).

Den 15den Juni 1594 zeilden de twee lichte vaartuigen, die voor de noordsche reis behoorlijk waren uitgerust, onder bekwame schippers en met Linschoten als commies van Holland aan boord, van Texel uit. De stad Amsterdam voegde er voor haar rekening nog twee schepen bij, die in de IJszee een eenigszins anderen koers dan de Staten-schepen, niet langs de bevroren kust, maar noordelijker, dichter om de pool, moesten houden. Zij besloot daartoe op aanraden van haar predikant Plancius, een man van helaas al te licht geraakte rechtzinnigheid — de kerktwisten, waarin hij betrokken is geweest, kunnen het getuigen — maar tevens van groot gezag in zaken van aardrijks- en zeevaartkunde, en van invloed op de regeering der stad. Hij schijnt het eerst vermoed te hebben, wat nog door velen wordt beweerd, dat de IJszee slechts aan de kusten met schotsen bezet, maar dichter bij de pool open en bevaarbaar moest wezen [2]). Dat zouden thans de Amsterdamsche schepen onderzoeken. Er werd in het algemeen met deze eerste reis niets meer beoogd, dan uit te maken of een ontdekkingstocht kans van slagen had; de ontdekking zelf zou dan in een volgend jaar door een talrijker en beter uitgeruste vloot beproefd worden.

In gespannen verwachting zeilden de schepen af; met de meest gewenschte tijding keerden zij, binnen vier maanden, terug. Wel waren de Amsterdammers teleurgesteld, zij hadden de open zee, die zij verwacht hadden, niet gevonden; maar de Staten-schepen waren, Waygatz door, in een ruime zee, die zij de Tartaarsche noemden, gekomen: een zee van kleur en watergehalte als de Spaansche, open en kalm, en die, naar het scheen, zich zuidoostelijk uitstrekte, „naar de uiterste en rijkste palen van Azië en de verre eilanden van den Oceaan" zooals Linschoten in geestdrift voorspelde.

In die blijde hope werd alles tot een tweeden tocht, op grooter schaal, gereed gemaakt: zeven schepen met dubbele bemanning, met leeftocht voor achttien maanden aan boord, gingen hem

1) Vgl. Mr. J. A. van der Chijs, „Gesch. der stichting v. d. Vereenigde O. I. Compagnie." Leyden 1856.

2) Zie den belangrijken brief van Jeannin aan Henri IV, van 25 Jan. 1609, in zijn Négociations (édit. Buchon), p. 578.

ondernemen; het lichtste der vaartuigen zou, zoodra de overige kaap Tabis gepasseerd waren, de blijde tijding aan de Staten komen brengen. Zoo zeker rekende dezen op een goeden uitslag, dat zij reeds op het aanknoopen van handelsbetrekkingen met de volken, bij wie men zou aanlanden, bedacht waren, en vergund hadden, koopwaren mee te nemen, waarmee men voor rekening der kooplieden, die het wagen wilden, handel drijven zou. Doch treurig werd die verwachting teleurgesteld. Vier maanden nadat de vloot was uitgezeild, kwam zij, onverrichter zake, mistroostig terug. De onafzienbare, opeengepakte ijsschotsen hadden iedere poging om verder te varen verijdeld. De reis was door niets dan tegenspoed, door stormen, door felle kou, door ziekten gekenmerkt; de teleurgestelde schippers en bootsgezellen hadden aanhoudend getwist, en gaven bij de thuiskomst elkander de schuld van den kwaden uitslag. Het doel van den tocht lag thans weer verder buiten het bereik dan ooit te voren; het gunstige uitzicht, in het vorig jaar geopend, was verdwenen; langs de kust althans kon men niet langer hopen, door de eindelooze ijsvelden heen te worstelen.

Ook in dit geval toonden de Staten, dat zij wisten, hoever in onzekere ondernemingen de bemoeiing der regeering mag gaan. Zij hadden op goede gronden twee reizen bekostigd, met uitzicht op groot gewin een matige som gewaagd; maar thans, nu de kans gekeerd was en ongunstig stond, wilden zij niet nog meer op het spel zetten. Zij trokken zich terug, en lieten het aan den ondernemingsgeest van bijzondere personen of corporatiën over, op den ingeslagen weg voort te gaan, maar moedigden toch daartoe aan door het uitloven eener premie van vijfentwintig duizend ponden aan wie het eerst om het Noorden China bereiken zou.

Nog eens, het is overbekend, is een poging gewaagd: de Amsterdamsche regeering, ondernemender dan eenige andere, rustte nogmaals twee schepen uit, onder Heemskerck als commies en den grooten Willem Barentsz. als oppersten stuurman. Deze stoute en kundige schipper, wiens roem ten onrechte door dien van den aanzienlijker Heemskerck verduisterd is, deelde in het gevoelen van Plancius en vertrouwde, dat de doortocht alleen daarom niet gevonden was, omdat men hem te dicht bij de kust gezocht had. Zorgvuldig werd op deze reis alles in acht genomen wat vroeger verzuimd scheen, alles vermeden wat door de ervaring was afgekeurd. Tevergeefs. Het ijs versperde ook nu den doortocht. Vruchteloos bleef de volhardende manschap den bangen winter op Nova-

Zembla over, om in het voorjaar den tocht te hervatten; het ijs hield zelfs bij het terugkeeren van den zomer het schip omkneld; aan voortgaan viel niet te denken, de terugreis moest in de open booten ondernomen worden. Wat zal ik beschrijven hetgeen aan niemand onbekend is. Wien staat het dichterlijk verhaal van dat heldhaftig lijden niet voor den geest? De wakkere Barentsz. bezweek onder weg, uitgeput van krachten, maar nog niet ontmoedigd: tot het laatste toe bleef hij beweren, „dat hij deze voorgenomen reis met Gods hulp nog zou volbrengen, als hij zijn koers noordoost van de Noordkaap stellen zou" [1]).

Eerst in den jongsten tijd is de reis, door een andere natie dan de onze, volbracht, maar tevens haar gering belang voor den handel gebleken. Wat onze voorouders zich hadden voorgespiegeld, bestond niet. Toch betreuren wij hun vruchteloos pogen geenszins. Beter is het te ondernemen zonder in zijn opzet te slagen, dan stil te zitten uit vrees voor nuttelooze inspanning. Al hebben de noordsche tochten aan het vaderland de stoffelijke voordeelen niet opgeleverd, die men ervan gehoopt had, zij hebben de eer der Hollandsche zeemanschap in het oog van alle natiën verheven, de namen van Holland, van Maurits, van de Staten aan kusten en zeeën binnen den poolkring gehecht, en aan het nageslacht een voorbeeld gesteld van zedelijken moed, van stout ondernemen en onverdroten volharden.

Nog was de ontoegankelijkheid van den noorder weg niet gebleken, toen reeds langs den bekenden weg der Portugeezen een Hollandsche vloot naar Indië was uitgezeild. Het waren alweer Amsterdamsche kooplieden, die haar hadden uitgerust; de eer van het plan ontworpen te hebben komt aan de gebroeders Houtman toe.

Dezen, zoons van een vroedschap van Gouda, ruwe gasten naar het schijnt, waren in hun jeugd naar Lissabon getogen, en hadden daar, wij weten niet recht onder welke omstandigheden, de bijzonderheden der Indische vaart uitgevorscht, en moed gevat om met die kennis hun fortuin te beproeven. Zij stonden in kunde

---

1) Gerrit de Veer, die de tweede en derde reis had bijgewoond en papieren en teekeningen van Barentsz ten gebruike had, heeft de drie tochten eenvoudig en treffend beschreven. Zijn „Waerachtige Beschrijvinghe van drie seylagiën, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort", is de eer wel waardig, die haar onlangs de Hakluyt-Society bewezen heeft, door de oude Engelsche vertaling met zorg te herdrukken. Van de twee eerste reizen heeft ook Linschoten een lezenswaardige beschrijving uitgegeven: „Voyagie ofte Schipvaert van bij Noorden om." Franeker 1601.

zeker ver bij Linschoten achter, maar hun zelfvertrouwen was onbegrensd, en durven, meer nog dan weten, kwam bij hun onderneming te pas. In Holland teruggekeerd, wisten zij het vertrouwen, dat hen bezielde, aan eenige invloedrijke kooplieden van Amsterdam mee te deelen; er vormde zich een compagnie, die het benoodigde kapitaal, ongeveer drie tonnen gouds, bijeenbracht, en die zich de goedkeuring en zelfs de begunstiging der Staten wist te verwerven. Vreedzame handel, niet vrijbuiterij, zooals de Engelschen, Drake en Cavendish bijvoorbeeld, gepleegd hadden, was het doel dezer compagnie. In de patenten, die Maurits, als Admiraal-Generaal, haar verleende, werd ten stelligste gelast, dat zij zich van alle vijandelijkheden onthouden moest; alleen ter zelfverdediging mocht het geschut gebruikt worden, dat haar de Staten te leen gaven. Spoedig was de uitrusting voltooid. Nog eer de tweede ontdekkingsvloot naar het Noorden onder zeil ging liep Cornelis Houtman als opper-commies met vier schepen ruim bemand en goed toegerust, in zee. De Kaap om, de straat van Mozambique door, de kust langs, stevende hij rechtstreeks, als door den goeden geest van Nederland geleid, naar Java, dat hij het eerst van allen omzeilde, en als eiland leerde kennen [1]). De Portugeezen hadden hun uiterste factorij te Malakka; van daaruit handelden zij wel op de Sunda-eilanden en de Molukken, maar zij hadden er zich niet gevestigd; zoo was er voor de Hollanders inderdaad geen geschikter landingsplaats te vinden dan juist het punt waar op zij aan stevenden. In de Portugeezen vonden zij naijverige, vijandige mededingers, die hen bij de vorsten van Java benadeelden zooveel zij konden, maar geen gevestigde heeren des lands, die hen konden weren en buitensluiten. Hun eigen onverstand, de onberadenheid van de gezagvoerders en de moedwil van het bootsvolk brachten hen in moeilijkheden, niet de overmacht hunner tegenpartij. De Portugeesche geschiedschrijver van Indië, als hij tot dit tijdstip genaderd is, zegt op treurigen toon: „thans kwam voor het eerst in Indië de geesel van den Portugeeschen trots en hebzucht; in de maand September 1595 werd te Goa vernomen, dat de eerste Hollandsche schepen, die deze zeeën durfden bevaren, te Titancona gezien waren, op weg naar het

1) Ik durf niet beslissen, of Baudartius recht heeft zijnen vriend Plancius de eer te geven, dat „op sijne caerten ende instructiën de eerste schepen naer Oost-Indië sijn ghevaren": B. XIV, blz. 86. Zoo zou het aandeel van Houtman aan de leiding van den tocht al zeer gering worden.

eiland Sunda" [1]). Had het hun niet aan macht ontbroken, hoe gaarne zouden de Portugeezen in deze eerste avonturiers een afschrikkend voorbeeld hebben gesteld! Maar al wat zij vermochten was de Javanen tegen hen op te ruien, en dit was niet genoeg om zoo gretige handelaars af te schrikken. De Amsterdamsche compagnie achtte het een der beste uitkomsten van de reis, dat de machteloosheid der Portugeezen om haar den handel op Indië te beletten nu gebleken was [2]). Anders was de tocht niet voorspoedig en niet voordeelig geweest. Na een afwezigheid van bijna derdehalf jaar kwam niet meer dan een derde der uitgezeilde bemanning, ziek en afgetobd, terug; een der drie groote schepen was onderweg uit gebrek aan manschap verlaten en verbrand. De medegebrachte lading specerijen was niet meer dan middelmatig, — maar rijker toch dan er ooit een te Amsterdam was binnengekomen. Toen de schepen op de reede aankwamen, werden dan ook de klokken geluid, en allerlei vreugde bedreven [3]). Wat langs het Noorden tevergeefs was gezocht, was om het Zuiden gevonden; Indië lag open voor den Hollandschen ondernemingsgeest; een nieuwe bron van welvaart begon te vloeien. Terstond besloot de compagnie een tweeden tocht, met een machtiger vloot, van acht schepen te ondernemen. Een afdoend bewijs, dat de uitkomst der eerste reis de hoop op beter niet had benomen.

Om in de rijke winsten, die men van de nieuwe vaart algemeen verwachtte, te deelen, verrezen er binnenkort naast de eerste compagnie een aantal andere, drie te Amsterdam, twee te Rotterdam, twee in Zeeland, een te Delft. In 1598 liepen er reeds, voor rekening van drie dezer maatschappijen, achtentwintig groote Oost-

1) De Barros, aangehaald bij Anderson, II, p. 189. — Over de vestiging der Portugeezen in den Maleischen Archipel vóór en tijdens de komst der Hollanders, zie de reeks belangrijke artikelen van wijlen Dr. P. A. Tiele, sedert ik schreef, in het Tijdschrift v. Ind. taal-, land- en volkenk. verschenen.

2) Reyd, blz. 308.

3) Bor, III, blz. 337. — Wij bezitten van dien eersten tocht naar Indië drie merkwaardige verhalen: het eerste „Journael van de Reyse der Hollandsche schepen ghedaen in Oost-Indiën, Middelburgh 1598." De naam des schrijvers is onbekend, het blijkt uit zijn stuk dat hij als bootsgezel op de Hollandia diende. Het andere heet: „Historie van Indiën enz. D'eerste Boeck door G. M. A. W. L. [Willem Lodewijcks]. Amstelredam 1609." De schrijver was commies aan boord van de Mauritius. Een derde journaal, gehouden op het schip Hollandia, door den adelborst Franck Van der Does, is voor het eerst uitgegeven door Mr. J. K. J. De Jonge, in zijn „Opkomst van het Nederl. Gezag in O. Indië," II, blz. 287. Alle drie spreken met weinig lof van Houtman, en Reyd zegt van dezen eveneens, blz. 308: „de commissaris Houtman, wederom in Holland komende, ontliep, vreesende de Justicie, om 't quade Regiment by hem gehouden."

Indievaarders uit. Het liet zich aanzien, dat het daarbij nog niet blijven zou. De onderlinge concurrentie dreigde in Indië, evenals op de kusten van Guinea, de markt te bederven, en, ten bate der inboorlingen, de winsten der Hollandsche kooplieden al te zeer te verminderen. Toen begreep Oldenbarneveldt, dat in dit buitengewone geval van den gewonen weg moest worden afgeweken. Hoewel overtuigd dat in den regel alle uitsluitende octrooien van scheepvaart en handel voor het algemeen nadeelig zijn, en daarom standvastig geweigerd moeten worden, oordeelde hij dat het toch in dit geval raadzaam was, al die afzonderlijke, elkander tegenwerkende maatschappijen in ééne geoctrooieerde compagnie samen te vatten. Zoo zou men de concurrentie doen ophouden, die alleen de Indianen bevoordeelen kon. Maar jaren verliepen, eer het hem, na uitnemend veel moeite en arbeid, gelukte die vereeniging tot stand te brengen en de groote Oost-Indische Compagne te vestigen, waarvan de destijds in Den Haag gevangen gehouden Admirant van Arragon voorspelde, dat zij Spanje niet minder schaden zou dan voorheen de Unie van Utrecht gedaan had [1]). Haar oprichting valt buiten ons tijdperk; mijn bestek verbiedt mij haar voortgang te schetsen. Genoeg dat wij hebben opgemerkt, hoe juiste begrippen van staathuishouding Oldenbarnevelt en de Staten ook bij deze gelegenheid belijden en naleven. Men pleegt den vriend van Jan de Witt, Pieter de la Court, om zijn juiste waardeering van den vrijen handel boven gesloten compagnieën te roemen, maar vergeet meestal, dat een halve eeuw vroeger Oldenbarnevelt reeds even stellig de geoctrooieerde maatschappijen had afgekeurd, en vrijheid van handel als stelregel aanbevolen, waarvan hij slechts een enkele maal onder buitengewone omstandigheden, zooals het een staatsman betaamt, is afgeweken. En in zijn tijd was monopolie bij onze naburen nog overal regel, niet in Spanje en Duitschland alleen, maar in Engeland evenzoo. Opmerkelijk is het ook, en streelend voor ons nationaal eergevoel, den grooten Baco te hooren verklaren, dat het republikeinsche Holland geen gesloten maatschappijen noodig heeft, doch dat Engeland ze niet missen en den handel aan de vrije onderneming zijner ingezetenen niet

---

1) Zie de uiterst belangrijke verklaring van Oldenbarnevelt voor zijn rechters: Verhooren, blz. 72 vlg. — Opmerkelijk is het dat deze compagnie, tevens de allereerste actiën-maatschappij is, waarvan de geschiedenis gewaagt: zie Endemann, „Die Entwicklung der Handelsgesellschaften," S. 41.

overlaten kan, omdat het den geest van zelfstandigheid mist, die in de Hollanders leeft [1]).

De Staten wijzen dan ook voortdurend elk aanzoek om octrooi van handel af, met hoe schijnschoone redenen het mag worden aangedrongen [2]). Zij vertrouwen op den ondernemingsgeest der particulieren en laten dien vrij werken. Alleen de handel op West-Indië, die in ons tijdvak langzamerhand opkomt [3]), zou waarschijnlijk, evenals die op Oost-Indië en om dezelfde redenen, aan een gesloten maatschappij geoctrooieerd zijn geworden, wanneer geen overwegend staatsbelang het begunstigen van de vaart op Amerika vooralsnog verboden had [4]). De Oost-Indische Compagnie blijft vooreerst de eenige, die den vrijen handel der Hollandsche kooplieden beperkt. Ware het misschien beter geweest dat ook zij niet opgericht en in het geheel geen octrooi verleend was, en de Indische handel aan de vrije mededinging van alle ingezetenen was overgelaten? Die vraag rijst onwillekeurig bij ons op, maar wij aarzelen haar te beantwoorden. Al schaadde de Compagnie naderhand, daaruit volgt nog niet dat haar oprichting in dezen tijd een misslag was. In het eerst heeft zij zeker groote voordeelen opgeleverd, en de voorspelling van den Admirant van Arragon bewaarheid. Tijdens het Bestand had de Compagnie veertig schepen in de vaart, met vijfduizend bootsgezellen bemand; in de eerste jaren deelde zij gemiddeld vijfendertig percent uit; duizenden ingezetenen hadden deel aan haar voorspoed [5]). De vrije mededinging zou waar-

---

1) „I confess, I did ever think that trading in companies is most agreable to the English nature, which wanteth that same general vein of a Republic which runneth in the Dutch, and serveth to them instead of a company; therefore I dare not advise to venture this great trade of the Kingdom [the woollen trade], which hath been so long under Government, in a free or loose trade." — Letter to the King, 1615, aangehaald bij Mahon, Hist. of Engl. IV, p. 287.

2) Zie het „Klaer Bericht" omtrent het gewenschte van een monopolie in Oostersche granen, bij Aitzema, I, blz. 1042.

3) De eerste openlijke poging om een West-Indische Compagnie gevestigd te krijgen, dagteekent van 1600. Maar gedurende ons tijdperk, in 1591 en 1592, was Willem Wsselincx, naar zijn eigen zeggen, reeds bezig, om „aen verscheyden Heeren, maer voornamelyck aen de Kooplieden, aen te wijsen, wat grooten voordeel soo voor haer als 't ghemeene beste soude ontstaen, soo een generale Compaignie werde opgericht op Amerika." Zie zijn „Sommier Verhael," achter het „Octrooy der Zuyder Compaignie in Sweden." 's Gravenhage 1627.

4) Zie Mr. Berg van Dussen Muilkerk, „Bijdragen tot de Gesch. onzer Kolonisatie in N. Amerika," in De Gids, 1848, II, blz. 538.

5) Remonstrantie der O. I. Bewindhebbers, bij Van Meteren, B. XXIX, f. 588. Zij berekenen, dat er in hun Compagnie twintigduizend personen betrokken zijn; Jeannin

schijnlijk niet zulke aanzienlijke winsten opgeleverd, en niet zoo veel burgers verrijkt hebben. — Doch hoe voordeelig ook, de Oost-Indievaart blijft slechts bijzaak; de hoofdbron van het welvaren van Holland is steeds de visscherij met de daaraan verbonden nering en hanteering en de vrachtvaart op Oost- en West-Europa [1]).

Welk een schouwspel vertoonde in deze dagen onze republiek aan Europa! De Engelschen hebben op het graf van William Pitt geschreven, dat hij den krijg aan de belangen van den handel had weten dienstbaar te maken. Doch hoeverre wordt zijn staatkunst overtroffen door hetgeen de Hollandsche staatslieden van dezen tijd hebben uitgericht [2]). Tegen den machtigsten Koning, dien de schatten van beide Indiën ten dienste staan, oorloogt een klein gewest, door dijken en molens bezwaarlijk boven water gehouden, zonder andere middelen dan die eigen naarstigheid en beleid verschaffen; en die krijg wordt een bron van welvaren. Het is een lust in de levendige schildering van Van Meteren en van Hugo de Groot den voorbeeldeloos bloeienden toestand te aanschouwen, waarvan zijzelf ooggetuigen zijn: de steden en dorpen met talrijker bevolking dan de grond kan voeden, doch die in allerlei bedrijf een ruim bestaan vindt; de tallooze schepen, die de voortbrengsels van het land en van de volksvlijt overal heen brengen, die voor half Europa vracht varen, en uit Oost en West de Indische schatten aanvoeren. Op alle zeeën wappert de vlag van Holland; er zijn plaatsen in Holland die meer schepen bezitten dan woningen. De Koning van Spanje, meent Van Meteren, als hij al dat welvaren aanschouwt, mag wel wanhopen aan de onderwerping van zoo machtige gewesten.

Maar nog liever dan in het opgesierde tafereel van Van Meteren, slaan wij den voortgang der algemeene welvaart, inzonderheid van Westfriesland, in het eenvoudige Kroniekje van Leeghwater gade. Daar zien wij jaar aan jaar meren en poelen droog gemaakt, molens, fabrieken, gemeentehuizen gebouwd, havens aangelegd, nieuwe takken van nijverheid gekweekt. De godsdienstige dankbaarheid van den schrijver heiligt zijn verhaal van al dien voor-

---

had van tienduizend gehoord, Négoc, p. 291. — Over de uitgedeelde percenten zie Mr. de Bosch Kemper, in het Staathuish. Jaarb. voor 1855, blz. 328.

1) Reyd, blz. 435.

2) „Al de werelt is bekent dat, in plaetse daer de nature vant oorlogh doorgaens is landen ende luyden te verderven, dese landen ter contrarie daerbij merckelijck sijn verbetert." Zoo schrijft, tijdens het Bestand, C. Pzn. Hooft, Memoriën en Adviezen, blz. 316.

spoed naar de wereld; hij vreest maar, dat de rijkdom weelde, de weelde overmoed en zedeloosheid baren zal.

Niet minder dan de billijke trots der Hollanders getuigt de naijver van den vreemdeling van hun voorspoed. Walter Raleigh, wiens vertoog aan Koning Jacobus wij reeds meermalen aanhaalden, is uitbundig in den lof van het doorzicht der Staten, van den omvang des handels, van den bloei der nijverheid in Holland. Om het voorbeeld voor zijn landgenooten nog aantrekkelijker te maken, overdrijft hij blijkbaar; zijn beschrijving kan niet dienen om de mate van onzen rijkdom aan te wijzen, wel om de voorstelling te doen kennen, die de vreemdelingen er zich van vormden. De winsten van de haringnering alleen schat hij ver boven het millioen ponden sterling. Op Engeland handelen vijfhonderd Hollandsche schepen, op Holland niet meer dan vijftig Engelsche. Uit de Hollandsche havens varen noordwaarts naar de Oostzee over de drieduizend vaartuigen; tweeduizend andere zuidwaarts naar Frankrijk, Spanje en de Middellandsche zee. Vijfhonderd Hollandsche schepen drijven den houthandel van geheel Europa. Is er hongersnood, niet aan de Oostzee maar in Holland vindt men de korenschuren, die in aller nood voorzien. De stapel van het zout en van de Fransche en Spaansche wijnen is in Holland. De Engelsche lakens ontvangt Europa voor Hollandsche, omdat zij eerst in Holland zijn geverfd en toebereid.

Amsterdam bovenal wekt de bewondering van den reiziger. De Hertog de Rohan, de beroemde Hugenoot, die, na Italië en Duitschland doorreisd te hebben, in 1600 Nederland bezocht, was door geen andere stad zoo aan Venetië herinnerd als door Amsterdam. Het is ongelooflijk voor die het niet gezien heeft, zegt hij: drie tot vierduizend vaartuigen liggen er tegelijker tijd op de reede; tweemaal 's jaars komen er vloten aan van tusschen de vier- en vijfhonderd schepen, deels met koren bevracht van Dantzig, deels met wijn en zout van Frankrijk en Spanje; buitendien nog een aantal andere uit Indië en de nieuw ontdekte landen, rijk beladen met specerijen en kostbaarheden. Ook Rotterdam, Dordrecht en Middelburg heeft hij bezocht: het zijn bloeiende steden, die bij den dag vooruitgaan. Zijn gansche reis heeft hem niet meer wonderen getoond dan zijn verblijf in dit kleine Holland alleen [1]).

De vijand zelf, als hij van de welvaart der afvallige gewesten gaat gewagen, vergeet hun afval en hun schuld, en slaat den

1) Voyage du Duc de Rohan faict en l'an 1600. Elzevier 1600.

loftoon aan. Bentivoglio staat verbaasd, als hij ziet, hoe Holland overvloeit van allerlei waren, die het toch zelf niet voortbrengt: het heeft bijna geen graan, maar Europa heeft geen beter voorziene korenschuren; het kweekt geen vlas, maar verwerkt het in menigte tot lijnwaad; het heeft geen kudden, maar verweeft een overvloed van wol tot laken; het heeft geen wijnbergen, maar het bezit den stapel der Duitsche en Fransche wijnen; het heeft geen bosschen, maar timmert meer schepen dan al het overige Europa te zamen [1]).

Hoe scherp steekt bij die bedrijvigheid en welvaart de doodsche stilte en armoede der gehoorzame Nederlanden af! Treurig inderdaad zag het er in Vlaanderen en Brabant uit: het oproer was gedempt, maar het leven tevens uitgedoofd; de wakkerste burgers waren uit het land geweken; die gebleven waren hadden den lust tot nijverheid en de gelegenheid tot handel drijven verloren; de weverijen van de Vlaamsche steden hadden voor haar voortbrengsels geen uitweg dan over land naar Frankrijk en naar Duitschland, over zee nergens heen. Hoe diep was Antwerpen gezonken! Het wezenlijke Antwerpen had zich met de kern zijner burgers naar Amsterdam verplaatst; wat Parma gewonnen had, was een dood lichaam in staat van ontbinding. Zoo sterk was de ontvolking, dat de huizen leeg stonden, en dat er geld werd toegegeven aan die ze bewonen en bewaren wilden [2]). In zijn derde uitgaaf, die in 1588 verscheen, herhaalt Guicciardini de beschrijving van het bloeiende Antwerpen van weleer, die hij in de uitgaaf van 1567 gegeven had, maar hij voegt er de treurige aanmerking aan toe: „zoo voorspoedig en gelukkig waren Antwerpen en de Nederlanden voorheen, maar tusschen toen en nu is het verschil zoo groot als tusschen dag en nacht" [3]). En, sinds hij zoo schreef, was het verval nog gedurig voortgegaan. Meermalen was het gebrek, door de verwoesting van den oorlog of door misgewas veroorzaakt en door geen toevoer van buiten gematigd, tot hongers-

1) Relaz, l. I, c. 7. — Die tegenstellingen, zoo vaak uit Bentivoglio overgeschreven, zijn door dezen weer aan Guicciardini (p. 255) ontleend.

2) „. . . . ick sal alleenlyck de stadt Antwerpen tot exempel nemen, daer men, sints het overgaen, heeft moeten ghelt toegheven, omdat de huysen souden bewoont worden." (Wsselincx) Naerder Bedenckingen over de Zeevaerdt enz. dezer Vereenichde Landen (1608).

3) „E veramente che nel tempo della prima impressione dell' Opera, questo era lo stato delle cose d'Anversa et del paese al avvenante, ma pervenuti poi all' anno presente dell' ultima stampa si trovan piu membri scambiati circa prosperità et felicità, quanto è dal di alle notte." — p. 172.

nood gestegen. In het jammervolle jaar 1587 vooral woedden hongersnood, pest en dood; de groote steden raakten ontvolkt; dorpen van twee- en driehonderd huizen waren als uitgestorven. Hongerige wolven zwierven door het land, legerden zich in de verlaten woningen, verscheurden het vee, en vielen zelfs menschen aan; in de vrijheid van Lokeren alleen werden zeventien personen door wolven aangerand [1]). Het is opmerkelijk, dat het anders zoo licht bewogen Vlaamsche volk dien rampspoed lijdelijk droeg en zelfs geen zweem van oproerigheid vertoonde. Maar was dit, zooals Meerbeeck meent, een blijk van Gods bijzondere genade, of veeleer een bewijs dat de al te zware verdrukking ten laatste de veerkracht der natie gebroken had? Het volgende vruchtbare jaar lenigde wel den jammer, maar de nering bleef stilstaan en de verarming ging voort. Geen sprekender teeken der algemeene ellende dan het plakkaat van 1591, waarbij Parma aan een ieder die wil vergunning geeft om de woest liggende gronden in Vlaanderen, zonder huur of pacht, voor eigen rekening te bebouwen, zoolang de eigenaar niet opkomt en zich bereid toont weer zelf de hand aan het werk te slaan [2]). Dat was dat bloeiende, volkrijke Vlaanderen van weleer, dat nog in Keizer Karel's tijd van overvloed brooddronken en niet te regeeren was geweest! Naar de diepte van zijn val kan men den ramspoed der overige gewesten afmeten. Weer nieuwe ellende bracht het jaar 1594, een jaar van jammerlijk misgewas; de prijzen der levensbehoeften stegen bovenmatig; de rijken putten zich uit om in hun nooddruft te voorzien, den armen schoot niets over dan te hongeren en te lijden.

Een machtige omwenteling, waarop onze geschiedschrijvers te weinig gelet hebben, werkte mee om den teruggang van België, en den vooruitgang van Noord-Nederland in gelijke mate, te verhaasten: ik bedoel den plotselingen toevoer van edele metalen uit Amerika, die de verhouding van het geld tot alle koopwaren in weinige jaren aanmerkelijk wijzigde.

De onderzoekingen van Alexander von Humboldt [3]) hebben geleerd, dat eerst na het uitvinden der amalgamatie en na het ontdekken der rijke kwikzilver-mijnen van Huancavelica, omstreeks 1570, de toevloed van zilver naar Europa belangrijk is geworden,

1) Van Meteren, B. XIV, f. 270. Bor, II, blz. 285. Meerbeeck, blz. 569.
2) Van Meteren, B. XVI, f. 316.
3) Essai politique sur la nouvelle Espagne, l. IV, chap. 11.

en op de prijzen een krachtigen invloed is gaan uitoefenen. Zonder ons in bijzonderheden te verdiepen, kunnen wij als tamelijk juist stellen, dat gedurende de regeering van Philips II de prijzen in Europa ongeveer verdubbeld zijn.

Hier te lande grijpt die prijsverhooging vrij plotseling plaats, juist in het tijdvak, dat wij ons ter beschouwing hebben afgebakend. Algemeen hooren wij dan klagen over „de groote rijzing en verdiering van hetgeen tot huishouding noodig is." Alle bezoldigingen moeten om die reden verhoogd worden, die van de hellebardiers zoowel als die der Raadsheeren van het Hof. De advocaat-fiskaal verzoekt, in 1595, om verhooging van salaris, op grond „dat de tijd zoo is verduurd, dat hetgeen in den jare '88 een eerlijk tractement was, tegenwoordig zeer klein is geworden" [1]). Het best kan men de toenemende duurte waarnemen in de rijzing van den prijs der granen, waarnaar alle andere prijzen zich noodzakelijk richten. In April 1588, juist na een jaar van groot gebrek, kochten de Staten van Holland een voorraad rogge nog tegen 52 en 53 goudguldens het last, in 1598 betalen zij het last met 146 goudguldens [2]). En hoewel die buitensporige rijzing — 200 pCt. nagenoeg! — gedeeltelijk aan het gebrek der voorgaande jaren te wijten is, toch bleven de prijzen, nu zij eens zoo hoog geklommen waren, voortaan ver boven hun vorige peil.

Hoe noodlottig de prijsverhooging voor de Zuidelijke Nederlanden was, hoeveel sneller dientengevolge de spaarpenningen van het voorspoedig verleden versmolten, valt in het oog. Wat met stuivers was opgelegd, werd met schellingen en guldens verteerd. Maar voor de Noordelijke gewesten was de toeneming van het ruilmiddel in gelijke mate voordeelig. Zij wakkerde onze industrie en onzen handel in hun opkomst krachtig aan. Wat wij thans beleven, dat het overvloediger geworden edel metaal den arbeid allerwege verlevendigt, dat geschiedde eveneens in dit tijdperk. De prikkel was toen zooveel te scherper, naarmate de toenmalige verandering de tegenwoordige te boven gaat. In sommige oorden

1) Resol. St. v. Holl. 1592, blz. 80; 1593, blz. 23; 1594, blz. 210 en elders. Brieven van diverse plaatsen ingekomen in 1595, Rijks-Archief.

2) Resol. St. v. Holl. 1588, blz. 139; 1598, blz. 26. — Andere berichten, niet juist met die der Resolutiën overeenstemmende, bij Bor en Van Meteren; daarmede strijdende bij Mr. de Meester, „Opgave van eenige prijzen enz.," in het Staath. Jaarb. voor 1856. — Ik houd mij aan de Resolutiën, als aan de geloofwaardigste bescheiden. — Over de rijzing der graanprijzen in Engeland gedurende dit tijdvak, zie Stirling „De la découverte des Mines d'Or," p. 118. Daar had die rijzing ook, maar niet zoo snel, plaats.

van ons land was, nog onder de regeering van Keizer Karel bijna geen geld in omloop [1]). In Westfriesland, bij voorbeeld, had men op het platte land volslagen gebrek aan pasmunt. Het kleine kroniekje van Leeghwater, reeds vroeger aangehaald, geeft ook hieromtrent wetenswaardige bijzonderheden. In de eerste jaren van Karel V stond er op het eiland, dat zich tusschen de beide, later drooggemaakte, wateren van de Schermer en Purmer uitstrekte, maar een enkele molen, waar alle boeren hun graan moesten laten malen voor een oortje den zak; doch dikwerf konden zij dat maalloon niet bijeen brengen, en betaalden met eieren. Eieren waren er, naar het schijnt, de gewone pasmunt. De eenige waschvrouw, die de deftige hoofddoeken der boerinnen met zeep, in plaats van met den gewonen duivendrek, wiesch, een Brabantsche van afkomst, ontving een ei voor haar moeite; en tweeendertig eieren golden een stuiver [2]). Welk een oorspronkelijke toestand! Hij is nauwelijks veranderd sedert den aanvang van het graafschap Holland, toen de West-Friesche boeren aan de abdij van Egmond als tiende betaalden: van een kalf vier eieren, van een schaap drie eieren, van een doode een penning [3]). En thans, welk een plotselinge ommekeer. Het zilver stroomde het land binnen, het overvloedige ruilmiddel bracht tot ruilen, tot handelen, tot nijverheid. Nergens misschien neemt de welvaart zoo snel toe als in Westfriesland. In de streek, waar kort geleden zeep om te wasschen weelde was, wordt nu het kostelijke graan tot stijfsel verwerkt. De eerzame Reyd zucht als hij ziet, hoe te Wormer alleen dertig last tarwe aan zulk een fabrikaat verdaan wordt. „Men placht nog voor korte jaren, zegt hij [4]), het stijfsel alleen uit de zemelen, die in het bakken overschieten, te maken. Maar nu er zooveel lange lobben, vrouwen-hoofddoeken en ander goed te stijven valt, wordt de geheele bloem van tarwe genomen, en zooveel verdaan, dat men er groote steden mee zou kunnen spijzigen. God wil ons behoeden voor verdere weelde en misbruik van zijn zegen en gaven, opdat de straffen van Jerobam, die

---

1) Broer Cornelis Adriaensz., den tijd van zijn jeugd, met dien der troebelen, waaronder hij predikte, vergelijkend, zegt in een zijner sermoenen: „Wat gelt ginck hier in deze landen oock om? Men sach hier naauwelijks een stuck gouts" (I, blz. 295; uitgaaf van 1698).

2) Kroniekje, blz. 8, 9.

3) Hecmundensia, in het Nederl. Rijks-Archief, 1e jaarg., blz. 209.

4) Blz. 351.

kort op Salomo's gelukkig rijk en op de goudschepen van Ophir volgden, ons niet overkomen."

Het kon niet anders of het volkskarakter moest, bij zulk een verandering van toestand, insgelijks veranderen — ontaarden, vreesden de vrienden van het oude. Die rijk wil worden, valt in vele verzoekingen: en rijk te worden was het streven van den tijd. Geen volk verstond die kunst beter dan de Hollanders. „Wij, (zeggen de bewindhebbers der O. Ind. Compagnie) [1]) wij, die de beste handelaars en de kloekste zeelieden van de geheele wereld zijn." — „De ervaring leert (merkt Wsselincx op), dat de Nederlanders, waar zij komen, hetzij in Spanje, in Guinea, in Oost- of West-Indië, overal de lieden van den lande overtreffen in arbeidzaamheid" [2]). — „Om winst zou de Hollandsche koopman door de hel varen, op gevaar af van er zijn zeilen te zengen" [3]), zoo pochte de koopman zelf. Maar de stille burgers der landprovinciën voegden er bij: „voor geld heeft de Hollandsche koopman alles veil, hij zou zijn God verkoopen, zoo hij hem maar kon leveren" [4]). Is het vreemd, dat er waren, die zich over zulk een handelsgeest verontrustten en bedroefden, die den ouden tijd gelukkig prezen, „toen men nog grof watmer droeg, toen men alleen den ploeg en de melkkoe in waarde hield, voordat handel, woeker en zorg de overhand namen" [5]). Zulk een man van den ouden stempel was Spieghel, de bekende dichter, een verklaard vijand van de nieuwigheden, die hij zag opkomen, van den weetlust, die de pest der

---

1) Remonstrantie der Bewindhebbers van de O. I. Comp., bij Van Meteren, B. XXIX, f. 588.

2) Vertoogen van Wsselincx, bij Van Meteren, f. 593. — De Engelschen zelf erkennen de meerderheid der Hollanders in zaken van handel en nijverheid. In 1610, toen er sprake was van een vereeniging der Engelsche en Nederlandsche Compagnieën, schreef Mr. John More aan Sr. Ralph Winwood: „Sir Noell (Caron) has also made a motion to joyn their East India Trade with ours; but we fear that in case of joyning, if it be upon equall terms, the Art and Industry of their People will wear out ours." Winwood-Papers, III, p. 239.

3) „Pour lui, il veut bien leur déclarer, que si pour gagner dans le commerce il failloit passer par l'Enfer, il hasarderoit de bruler ses voiles." Verslag van het verhoor van een koopman voor de regeering van Amsterdam, (a. 1638) bij d'Estrades, Négociations I, p. 29. — De uitdrukking is niet oorspronkelijk. Aubery had al voor 1624 van den Prins van Oranje gehoord, dat een koopman, die tijdens het beleg van Ostende den Aartshertog kruit en lood geleverd had, tot zijn verontschuldiging „ne dist autre chose, sinon que, s'il scavoit cinq sols à gagner en enfer, il iroit avec son navire, s'il n'avoit peur d'y brusler ses voiles." — Bijdr. v. h. Histor. Gen. II. blz. 402.

4) Remonstrantie van de burger-hoplieden van Utrecht, 1588, bij Bor, II, blz. 653.

5) Zie het gemoedelijke „Liedeken" van Spieghel, in de uitgaaf van Vlaming, blz. 228.

ketterij en der onverdraagzame rechtzinnigheid gekweekt had, van den rusteloozen arbeid, die alleen in rijk worden geluk ziet. Het smartte hem, de scheepvaart, vroeger zoo vreedzaam, in den langdurigen oorlog tot vrijbuiterij te zien verwilderen; hij oordeelde, dat dit bedrijf, waartoe zich het zeevarende volk hoe langer hoe meer begaf, krachtiger dan al het andere, de oud-Hollandsche zachtaardigheid bedierf. Met al zijn hart wenschte hij den gruwelijken oorlog geëindigd [1]). — Hoe gansch anders beschouwde de dichter van den nieuwen tijd diezelfde vrijbuiterij:

Matroos gingh wacker aen, en nam, met groot vermaeck,
Of hier een Spaensche berck, of daer een rijcke kraeck.
Om dan naar rechten eysch den buyt te mogen deelen
Ontstont er hart geschil en veelderley krackeelen.

Het is Cats, die ons in zijn „twee-en-tachtighjarigh leven," dus welgemoed het voordeelige handwerk van Jan Rap beschrijft, waarbij hij zelf, als advokaat, een aardige som verdiende. In hem, in Cats, zien wij, beter dan in eenig ander schrijver, het karakter van het nieuwe, protestantsche Holland uitgedrukt; in Spieghel daarentegen den weerzin van het gematigd-katholieke, oud-Hollandsche geslacht tegen kerkhervorming en handelsgeest.

Gelukkig dat ook de echte godsdienstzin, door de Reformatie verlevendigd, het zoeken van de dingen die boven zijn, niet minder dan het jagen naar wereldsch gewin, in den geest des tijds en des volks lag. Bij velen althans temperde de godsvrucht de hebzucht; en de spaarzaamheid, aan onzen landaard eigen, hield de weelde in toom. Niet alleen over de schatten van Nederland heeft de vreemdeling zich te verwonderen. Scultetus, die in het gevolg van den jongen Frederik van de Paltz, in het jaar 1612, over Holland naar Engeland reisde, zegt, na over de handelsgrootheid van Amsterdam te hebben uitgeweid: „Mij, als ik het zeggen zal, heeft het meest in die stad getroffen, dat er voor zieken en armen, voor grijzen en weezen zoo voorbeeldig wordt gezorgd, in gebouwen zoo grootsch, dat ik aarzel of ik ze godshuizen of paleizen noemen moet" [2]). Het geld, met gierigheid gewonnen, werd slechts bij uitzondering in weelde verkwist, en voor de armen was de beurs nooit gesloten; de Hollandsche milddadigheid was even beroemd als de Hollandsche winzucht. Bovendien, de gegoed-

1) Zie zijn brief aan Lipsius, medegedeeld in zijn „Leven" door Vlaming.
2) Abr. Sculteti vita, ab ipso consignita, in Gerdesii Scrinio Antiq. VII. p. 247.

heid van burger en boer gaf hun een onafhankelijkheid van karakter, een gevoel van eigenwaarde, zooals in dien tijd misschien nergens elders, dan tusschen de bergen van Zwitserland, bestond. Dezelfde Frederik van de Paltz, dien wij zooeven noemden, ondervond in later dagen, toen hij als verjaagd Koning van Boheme de gastvrijheid der Staten genoot, hoezeer de Hollandsche boer van den Duitschen verschilde. Eens op de jacht vergat hij, in de drift van het vermaak, waar hij was, en ging een vluchtenden haas op het knollenveld van een boer vervolgen; maar oogenblikkelijk schoten de huisman en zijn knecht, met de hooivork in de hand, op hem toe: de Koning moest zich verontschuldigen en heengaan [1]). Welk een staat, waar een Koning voor een gemeenen landman moet wijken, en het edel jachtvermaak een boeren-knollentuin ontzien! Men moet de slaafsche vernedering kennen, waarin toen en nog veel later de Duitsche en vooral de Fransche boer verkeerde, om te begrijpen, hoe een Fransche ambassadeur het avontuur van den Koning van Boheme belangrijk genoeg keurde om het te vermelden; het bewees hoe benijdenswaardig boven zijns gelijken de Hollandsche huisman was, die in rechten gelijk stond met de grootsten van het land.

Dat was de deugd van het geld, het gaf den geringen zelfgevoel en fierheid. Doch al te uitsluitend als maat van alle dingen aangenomen, werkte het ook ten kwade. Geboorte zonder vermogen was in Holland niet geacht. Wat was een edelman zonder geld? Met al zijn adel toch maar „een kale jonker"; en niets belachelijker dan zoo een. Hoe dikwerf heeft zich de Amsterdamsche burgerij vroolijk gemaakt met de opgeblazenheid en de armoede tevens van den Drentschen of Overijselschen jonker, zooals hij op het tooneel vertoond werd. — „Die goed heeft, die heeft eer, en dat heb je, zoo heb je van beyds," voegen de vrienden in de klucht elkander half spottend toe; maar dikwerf handelde men in de maatschappij, als ging die regel in ernst door. Onze voorouders, wij zijn er hun dankbaar voor, hebben zich hoogst zelden aan de hersenschimmen overgegeven, die hartstochtelijker volken vaak tot buitensporigheid en misdaad hebben vervoerd; maar, al te degelijk, zagen zij te weinig op naar die idealen van eer, van ridderlijke onbaatzuchtigheid en zelfverloochening, die een volk,

1) Aubery du Maurier, Mémoires, p. 209. — Een soortgelijke anekdote van een boer, die met zijn wagen niet wilde uitwijken voor 's Konings karos, en zich niet ontzag den verontwaardigden koetsier met zijn zweep af te rossen, verhaalt ons Aitzema II, bl. 531.

zoomin als eenig mensch, uit het oog kan verliezen zonder te verdwalen op zijn weg.

Met de voorvaderlijke eenvoudigheid verdwijnt ook de stompzinnigheid, die van ouds aan den Hollander werd toegedicht. In de oude kluchtspelen was de Zeeuw bij de hand en slim, op bedriegen af; de Hollander goedig, onnoozel — *bot* is het gebruikelijke woord [1]). Maar wie durft hem, na al wat hij sedert den opstand heeft uitgericht, nog bot schelden? Wat gaat het den Hollanders aan, zegt Coster in de klucht:

al souwen de Belgen er zeer grof
Bespotten, jae bot noemen, en dat bij haer oude naem:
Maer se hebben 't al wel ghebot, de anderen tot een schaem.
Laten sij der de Spagniaerts eens uyt botten — ick geef 't haer in drien.

Dat was een woord waarop niet te antwoorden viel: de botte had het van den snedige gewonnen. De oude verhouding was omgekeerd. Het Noorden, dat eeuwen lang had achtergestaan, ging voortaan het Zuiden verre vooruit, ook in verstandsontwikkeling en beschaving. Toen na twee eeuwen het thans geopende tijdvak door de Revolutie gesloten werd, bereisde de scherpzinnige George Forster de Oostenrijksche en de Vrije Nederlanden; hij werd getroffen door het scherpe verschil tusschen het Hollandsche volk, dat, van slechts middelmatigen aanleg, door vrijheid en verlichting tot zedelijkheid en beschaving was opgevoed, en de van nature veel begaafder Belgen, thans, helaas, door geestdoodenden priesterdwang en gedwongen werkeloosheid verslapt en verstompt. Het had hem goed gedaan na de ergernis, op zijn reis door België ondervonden, het bevredigende schouwspel te genieten, dat Holland hem te zien gaf [2]).

Zoo werd na een wasdom van twee eeuwen de boom aan zijn vruchten gekend, het regeeringsstelsel van Philips en dat der

1) Laevinus Lemnius, bij Scriverius, Batav. III, p. 152. Hij schreef kort na Philips' komst aan de regeering. In de Twee-spraack van de Nederd. Letterkunst (Leyden, Christ. Plantyn, 1581) wordt de vraag gesteld, of men den Hollanders de kunst der redekaveling wel leeren kan, „daerze botte Hollanders worden genoemt"; waarop een uitbundige lofspraak der dus miskende landgenooten volgt. Ook Jan van Hout, in zijn vermaarde redevoering bij het oprichten van het collegium theologicum gehouden, gewaagt: „van de botticheyt, die men ons Hollanders, 't sij in schimp, 't sij in ernst, telckens innewreef ende voor de schenen wierp." Bor, III, blz. 646.

2) Ansichten vom Niederrhein, XXVII. (Sämmtl. Schr. III, S. 356).

Staten naar hun uitwerking op de verlichting en de zedelijkheid der onderzaten beoordeeld. Behoeft de opstand tegen den Spaanschen Koning een andere rechtvaardiging?

XIV.

DE KERK, DE GODSDIENST EN DE LETTERKUNDIGE BESCHAVING IN DE VEREENIGDE NEDERLANDEN.

Over de beschaving van Nederland te handelen, en niet aan te vangen met den godsdienst en de Kerk, zou een onverschoonbare miskenning van den geest des tijds en van den volksaard wezen. Alle maatschappelijke instellingen en toestanden werden door den godsdienst beheerscht. Kerk en Staat vormden een onafscheidelijk geheel.

Het was er ver van af, dat alle burgers der Vereenigde Nederlanden, gedurende ons tijdvak, lidmaten der staatskerk zouden geweest zijn, of zelfs dat allen den hervormden godsdienst beleden zouden hebben. Integendeel — hoe vreemd het schijnen mag — de meerderheid der bevolking was nog katholiek.

De geheele geschiedenis der republiek door hooren wij zonder ophouden klagen over den gestadigen aanwas en den steeds klimmenden overmoed der roomschen [1]). Indien wij aan die klachten geloof hechten, en dus, van onze dagen beginnende, in elk voorafgaand tijdperk het aantal roomschen gedurig geringer stelden, dan zouden wij voor het tijdvak, dat ons bezig houdt, er al zeer weinig overhouden. Maar het omgekeerde is waar: toen waren er naar verhouding meer dan nu; in plaats van op de protestanten te winnen, zijn de roomschen hier te lande betrekkelijk achteruitgeraakt. Het gejammer der ergdenkende protestanten over het vermeerderen der katholieken is, als het gejammer over de verbastering van het menschelijke geslacht, niet op waarneming gegrond, maar op vooroordeel [2]).

---

1) Reeds in 1636; zie Aitzema, II, blz. 392. Veel algemeener en luider in 1651; dezelfde, III, blz. 509.

2) Voortgezette studie in bescheiden, sedert ik schreef, meestal van roomsche zijde uitgegeven, heeft mij tot een gewijzigd inzicht in de onderlinge verhouding van roomsch

Dat de roomschen, tijdens het bewind van Oldenbarnevelt, inderdaad de meerderheid uitmaakten, blijkt uit een aantal geloofwaardige bescheiden. In 1587 verklaren de Hooge Raad en andere Staats-collegiën aan Leicester: „dat het een iegelijk, die eenige wetenschap van deze landen heeft, kennelijk en notoir is, dat het meerendeel de roomsche religie nog van harte is toegedaan" [1]. Er wordt hier bepaaldelijk van Holland gesproken: maar dat het in andere provinciën niet gunstiger gesteld was, blijkt uit een brief van Maurits, in 1608 aan Hendrik IV geschreven, waarin hij beweert, dat de bevolking van Gelderland, Friesland, Overijsel, Groningen en Utrecht grootendeels katholiek is [2]. Geheel in overeenstemming daarmee is hetgeen Oldenbarnevelt, tien jaren later, den Engelschen gezant Carleton verzekerde, dat de roomschen het rijkste en deftigste deel der natie uitmaakten [3]. Ook Bentivoglio, de pauselijke nuntius, die de Nederlandsche Kerk onder zijn opzicht had, bevestigt ons die getuigenissen, en verklaart dat tijdens het Bestand van de beschaafde klasse het meerendeel nog aan het oude geloof getrouw was gebleven [4].

Bij den eersten aanblik verbaast ons zeker deze verhouding van roomschen en onroomschen. De roomschen hebben de meerderheid en zijn het rijkst, en toch worden zij van hun godsdienstoefening verstoken, tot staatsbediening onbevoegd verklaard, door de minderheid overheerscht. Maar als wij bedenken, dat vele roomschen hun Kerk wel getrouw waren gebleven maar toch den opstand begunstigden, die van het protestantisme onafscheidelijk scheen [5], dan begrijpen wij, hoe de lijdelijkheid van dezen den ijver der

---

en onroomsch gedurende dit tijdvak gebracht. Men vergelijke daarom met hetgeen hier volgt mijn verhandeling over „de wederopluiking van het katholicisme in Noord-Nederland omstreeks den aanvang der XVIIe eeuw," in de Gids van 1894, blz. 1 vlg.

1) Bor, III, blz. 50.

2) Jeannin, Négociations, p. 434.

3) „That these United Provinces, and this of Holland in particular, had in them many sects and religions; that of these la plus saine (as he said) et plus riche partie was the papists; that the protestant was not the third of the inhabitants." Carleton 18/28 Feb. 1617/18, p. 98.

4) „La quantità maggiore de Cattolici in quelle parti è in Olanda, e della gente piu civile di quella provincia quasi la piu gran parte ritiene l'antica fede." Relaz. delle Prov. Ubb. di Fiandra, cap. II.

5) Terecht zegt de onbekende schrijver van het Avis au Comte de Leicester (Archives IIe série, I, p. 61): „desquelz (droictz, libertez et privilèges) les Hollandois sont si jaloux et chatouilleux, que mesmes les Papistes n'ont fait difficulté de les préférer à leur religion et à la conscience."

minder talrijke Spaanschgezinde roomschen verlamde en aan de krachtige protestantsche minderheid het overwicht verschafte.

Zooals de protestanten boven de roomschen, zoo muntten weder boven alle andere protestanten de gereformeerden uit in geloofsijver en geestkracht. In aantal waren zij tot nog toe slechts een kleine minderheid; zonder al te blijkbare overdrijving kon men in 1587 beweren, dat de gereformeerden niet meer dan een tiende deel der bevolking van Nederland uitmaakten [1]). Maar de vastheid van hun overtuiging, hun onwankelbaar vertrouwen in de goddelijkheid hunner zaak, hun onbedwingbare moed en volharding verzekerden aan hun Kerk den voorrang en de heerschappij. Daar de begrippen van den tijd een staatskerk vorderden, kon dus geen andere dan de gereformeerde de Kerk wezen van den Nederlandschen staat, dien de Calvinisten hadden gesticht. Een hedendaagsch schrijver, die juister dan iemand anders het godsdienstige karakter van onzen opstand begrepen heeft, zegt naar waarheid: „het Calvinisme was de hoogste ontwikkelingsvorm van het godsdienstig-staatkundig beginsel der zestiende eeuw. Een hervormingskamp, die zoo laat na het ontstaan der hervorming kwam, als dat bij ons plaats had, kon niet anders dan Calvinistisch, en ten voordeel van het Calvinisme zijn" [2]).

Wel was de hervorming van Nederland lang voor het uitbreken van dien kampstrijd, voor het opkomen zelfs van het Calvinisme, ontstaan; de eerste belijders, die aan de vervolging ten doel stonden, waren Lutheranen of Zwinglianen: althans zij werden onder dien naam begrepen. Want nog voordat Luther het sein tot den afval gegeven had, waren er ook bij ons een aantal geestelijken van de verouderde kerkleer afgeweken, en hadden zich te midden der algemeene onverschilligheid een eigene overtuiging gevormd, die, toen eens Luther als voorvechter was opgetreden, voortaan Martinisme en Lutheranisme genoemd werd. Met protestanten van deze soort vangt de lange reeks der Nederlandsche martelaren aan [3]).

---

1) In een conferentie van predikanten en gedeputeerden der Staten zegt de president, dat „in Hollant geene openbare exercitie van eenige andere religie toegelaten wordt dan van de Gereformeerde alleen, 't welck te rekenen is voor een grote weldaed, in aensien van de menigerley en verscheiden opiniën die daer zijn, sodat het tiende deel van de ingesetenen van den lande niet is van de Gereformeerde Religie." Bor, II, blz. 976.

2) Bakhuizen van den Brink, „Het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen," blz. 123.

3) In het academisch proefschrift van Dr. Roodhuyzen, „Het leven van Guilhelmus Gnapheus, blz. 82, wordt een merkwaardige sententie van den Hove van Holland van

Maar de eerste beweging, die door Luther opgewekt en naar hem genoemd is, duurde niet lang. Hijzelf, verschrikt door den storm, dien hij verwekt had, stiet de geestdrijvers van zich af, en zocht tegen hun bandeloosheid, niet minder dan tegen de overheersching van Rome, een schuilplaats bij de wereldlijke overheid; zijn medehelpers werden hofpredikers; hun geloof verstijfde tot rechtzinnigheid, hun godsdienst verstierf tot godgeleerdheid. Doch daarmee was de godsdienstige beweging niet afgeloopen. Naast Luther was Thomas Müntzer opgestaan; naast de kalme Lutheranen kwamen de geestdrijvende Wederdoopers op. In hen herleefden de veelvormige ketterij der middeneeuwen en de weerzin tegen de geestelijkheid, die eens de Albigenzen en de Hussieten bezield had; zij voerden hun stamboom tot in de eerste middeneeuwen op. De beroering, door Luther verwekt, riep hen niet in het leven, maar te voorschijn; als een loopend vuur breidden zij zich ook over Nederland uit, en namen weldra de ijverigste protestanten, die in het Lutheranisme geen bevrediging voor hun geestdrift vonden, in hun midden op [1]). Een tijdlang dreigden zij de overhand te krijgen; maar zij waren niet berekend om een duurzame Kerk te stichten; eensgezind in hun afkeer, in hun vernielingszucht, maar van velerlei leering en uiteenloopende bedoelingen, waren zij slechts machtig om af te breken. Toen kwam ten laatste uit Frankrijk het Calvinisme naar Nederland over, even scherp gekant tegen de oude leer en de oude kerkregeering als de Wederdooperij, maar met een eigen welsluitend stelsel van godgeleerdheid, met een eigen plan van democratische kerkorde, doordrongen van een streng zedelijken zin, en evenzeer voor de zedelijke als voor de godsdienstige hervorming der menschheid ijverend. Zooals de Wederdooperij bandeloosheid had gepredikt, zoo verkondigde het Calvinisme vrijheid, nevens onderwerping aan den wil van God. Tegen het roomsche levensbeginsel, dat de Wederdooperij slechts ontkend had, stelde het Calvinisme een ander eigen beginsel over. In de

---

den jare 1512 medegedeeld, waarbij zekere „meester Herman van Rijswijck" ten vure gedoemd wordt wegens „ketterie ende ongeloovicheyt." Het komt mij waarschijnlijk voor dat deze meester eer een humanist dan een reformator geweest zal zijn. De beruchte kettermeester Jacob Hoichstraet van Keulen, de type „obscurorum virorum", speelt hierbij, zooals te wachten was, de hoofdrol.

1) Blaupot ten Cate, „Gesch. der Doopsgez. in Friesland," blz. 49, heeft opgemerkt, dat omstreeks het jaar 1534 plotseling in de plakkaten de vroeger bedreigde Lutheranen door de Wederdoopers vervangen worden. Wat hij van Friesland in het bijzonder aantoont, is in het algemeen van al de Nederlanden waar.

godsdienst-oorlogen, die volgden, was het alleen krachtig genoeg om den gemeenen vijand te weerstaan; in Zwitserland, in Frankrijk, in Nederland, in Schotland, in Engeland, overal waar het Protestantisme zich door het zwaard moest vestigen, is het het Calvinisme geweest dat den strijd gewonnen heeft. Nauwelijks heeft het zich in ons land vertoond, of het neemt er den voorgrond in. De Wederdooperij wijkt even snel ervoor terug, als zij vroeger het Lutheranisme verdrongen had. Voor een goed gedeelte zelfs gaat zij tot het Calvinisme over. Dezelfde schrijver, op wiens gezag wij ons zoo even beriepen, heeft erop gewezen: „tusschen Calvinisme en Wederdooperij was meer verwantschap dan men gewoonlijk erkent. Het Calvinisme heeft zich gerecruteerd uit Wederdoopers" [1]).

Dus toen, bij den aanvang van Philips' regeering, de behoefte aan eenigheid en eendracht zich bij de Nederlandsche protestanten gevoelen deed, toen het noodig werd door een belijdenis des gegeloofs zich van de velerlei dwaalleer, die verkondigd werd, te onderscheiden, en aan de regeering kenbaar te maken voor welke religie de gereformeerden hun leven veil hadden, werd de Nederlandsche Confessie, overeenkomstig de leer der Fransche Calvinisten, opgesteld [2]). Een enkele leeraar, ongeroepen, ongemachtigd, had haar ontworpen, maar in den geest der groote meerderheid; terstond omhelsden haar een aantal invloedrijke predikanten. Uit naam van honderdduizend geloofsgenooten, boden zij haar aan den Koning ter onderzoeking aan [3]); honderdduizenden zeiden er amen op. Terwijl dat moedig beleden geloof hier te lande door Alva te vuur en te zwaard vervolgd werd, kwam te Emden, in ballingschap, een Nederlandsche Synode bijeen, en erkende de Geloofsbelijdenis en den Heidelbergschen Catechismus als grondregels der Nederlandsche Kerk. En toen zich in het volgende jaar Holland en Zeeland op het voorbeeld van Den Briel, van den Spanjaard vrij maakten, was het deze gereformeerde Kerk, die zich naast de roomsche kwam vestigen, al mocht in den beginne de naam van Evangelisch-gereformeerd, dien zij zich gaf, aan een minder bepaald kerkgeloof doen denken [4]).

---

1) Rakhuizen van den Brink, aanteekening van Motley, I, blz. 153.

2) Vgl. Trigland, Kerck. Gesch., blz. 154.

3) Zie den brief, waarmee zij de Confessie aan den Koning opdragen, overgedrukt bij Trigland, blz. 147.

4) Vgl. mijn opstel in het „Archief v. Nederl. Kerkgeschied." V, 1895, I, „de voorbereiding van de ballingschap van de Geref. Kerk in Holl."

De Staten des Lands en Prins Willem, de stadhouder, hadden gaarne aan alle ingezetenen gelijkelijk vrijheid van geloofsbelijdenis en van godsdienstoefening verzekerd. Op de eerste Staten-vergadering te Dordrecht werd besloten: „dat gehouden zal worden vrijheid van religie, en dat een iegelijk de zijne in het openbaar, in kerk of kapel, naar het de overheid zal goeddunken, vrij oefenen zal, zonder dat daarin iemand overlast mag lijden; verder, dat de geestelijken in hun staat onbekommerd zullen blijven" [1]. — Welk Nederlander, die met de kerkgeschiedenis van zijn vaderland eenigszins bekend is, kan deze resolutie lezen zonder van ganscher harte te wenschen, dat zij steeds als grondwet van den staat gehandhaafd ware geworden! Hoeveel jammeren en misdaden waren dan voorkomen, hoe diepe tweespalt, die nog niet geheeld is! Maar de drang der omstandigheden was sterker dan de toeleg der edelste mannen; de volksdriften duldden geen bescherming van wat zij als afgoderij verfoeiden. Het is bekend, hoe de graaf van der Marck in het schenden van de resolutie der Staten en in het vervolgen van de roomschen is voorgegaan. De Staten wilden hem terecht stellen maar het volk was blijkbaar op zijn hand; om erger voor te komen moesten zij hem wel ontslaan. Het verweerschrift, waarin hij zijn gedrag niet slechts verschoont maar rechtvaardigt en roemt, toont ons, beter dan iets anders, den geest, die de natie bezielde; want uit den stouten toon, waarin het geschreven is, blijkt dat het inderdaad de volksmeening uitdrukte: „Zoo de leer van den Antichrist van Rome recht is, waarom zou men dan de daarmede strijdende leer der hervormden toelaten? Maar is de Evangelische leer der hervormden daarentegen de rechte, wordt dan Gods naam wel vermeerderd en gevorderd, als men openlijk den afgodendienst van Rome toelaat? Geen twee heeren, God en den duivel, kan men te gelijk dienen" [2]. Dat was de hoofdinhoud zijner verdediging, en, zonder twijfel, zij drukte de overtuiging der protestantsche menigte uit. Door dien luid uitgesproken afkeer verschrikt, zagen vele roomschen, vele geestelijken vooral, om bescherming naar de Spaansche regeering uit, en toonden hun sympathie voor haar, bij gelegenheid der belegeringen van Haarlem en Alkmaar en doorgaans. Wij kunnen hun gedrag licht begrijpen en wel verschoonen. Maar het maakte, dat de verdraagzame Staten hoe langer hoe moeilijker weerstand konden bieden aan de eischen

1) Nederl. Rijks-Archief, I, blz. 41.
2) Bor, I, blz. 425, vlg.

der onverdraagzame meerderheid, die de paapsche afgoderij en de papen zelf geweerd wilde hebben. Hoe langer hoe meer werd Roomschgezindheid en Spaanschgezindheid één; het heil des lands scheen te vorderen, dat men de kracht der roomsche Kerk, die voor Spanje misbruikt werd, verbrak. Daarom namen de Staten in 1573 hun zachtmoedige resolutie van het vorige jaar terug; de oefening van den roomschen godsdienst werd verboden [1]). Wie zal na een zoo lang tijdsverloop, beslissen, of het onvermijdelijk noodig was de godsdienstvrijheid, in wier naam de opstand was begonnen, al zoo spoedig te schenden? De Staten, die er toe overgingen, deden het waarschijnlijk tegen hun wensch, zeker tegen het verlangen van Prins Willem. Ook hadden zij in den nood van het land een beweegreden en een verontschuldiging, die aan latere wetgevers ontbroken heeft. Maar treurig heeft het voorbeeld, dat zij stelden, gewerkt: twee eeuwen lang zijn de Nederlandsche katholieken dientengevolge van hun rechten verstoken gebleven. Toen de Staten, in 1575, de hooge overheid aan Prins Willem opdroegen, vorderden zij van hem, dat hij de gereformeerde religie handhaven, de oefening der roomsche weren zou; gelukkig voeg-

1) Het juiste tijdstip, waarop de roomsche eeredienst verboden is, is mij nog niet bekend. Zeker vóór Juni 1574; de kerkorde, in die maand op de synode te Dordrecht ontworpen, onderstelt reeds dat de roomsche religie geschorst is. De Prins in zijn Apologie (uitg. Lacroix, p. 107, en bij Bor, Authent. st. II, blz. 83) zegt, dat het geschied is „in de vergadering van de Staten binnen Leiden;" en nu vernemen wij uit de Thesauriersrekeningen dier stad, dat daar in het St. Catharina's Zusterhuis in de allerlaatste dagen van Februari en de allereerste van Maart „sijn furstl. Gen. en de Staten 's lants" vergaderd zijn geweest. Kan deze vergadering het zijn, die de Prins bedoelt? Wij weten van hetgeen daar is voorgevallen en besloten volstrekt niets. Misschien bedoelt hij een latere, van welke wij dan zelfs de samenkomst niet weten. Uit een bericht van Tassis (bij Gachard, Corresp. de Guillaume le Taciturne, VI, p. 302) en uit een brief van een onbekende (Arch. de la Maison d'Orange-Nassau, IV p. 61) zien wij, dat in de eerste maanden van 1573, te Delft, en in de meeste steden van Holland, de roomsche religie eerst door het gemeen gestoord en dan door de regenten verboden werd. Denkelijk is daarop in den loop van het jaar door de Staten een algemeen verbod uitgevaardigd. Ongelukkig ontbreken, zooals bekend is, de notulen der Staten van den aanvang van 1572 af tot op 25 Aug. 1574 toe, en ook het notulenboek der Leidsche vroedschap mist juist het verhandelde van 1572 tot 15 Juli 1577. Met zekerheid kunnen wij dus noch den juisten tijd bepalen noch de toedracht dezer zoo hoogst gewichtigste resolutie beschrijven. Wat ik van de beweegredenen zeg, ontleen ik hoofdzakelijk aan de „Vriendelijke Vermaning aan de HH. Staten van Vlaanderen en Brabant" (bij Bor, Authent. st. I, blz. 150), aan de Apologie van Prins Willem (t. z. pl. II, blz. 83) en aan een Memorie door Marnix, Villiers en Taffin aan Jan van Nassau gericht, en gedrukt in het Scrinium Antiquarium van Gerdes, I, p. 103 sq. Zie inzonderheid p. 119 en vgl. daarmee Groen van Prinsterer, Archives, VI, p. 494.

den zij er bij dat niemand om zijn geloof vervolgd mocht worden [1]). En hiermede was voor goed de regel gesteld, dien de Staten, zoolang de republiek bestaan heeft, meer of min nauwlettend naar den geest der tijden, zijn blijven volgen [2]). Zeeland nam, toen het zich door de Unie van 1576 op het nauwst aan Holland verbond, dezelfde staatkunde ten opzichte van den godsdienst aan [3]). Daar was zelfs de weerzin tegen de papisten nog heviger dan onder de Hollanders.

De pacificatie van Gent bracht kort daarop de beide gewesten in gevaarlijke verbintenis met de nog roomsche provinciën, maar voorbedachtelijk liet zij hun hun eigene godsdienstregeling behouden; van den godsdienstvrede van Matthias, die op wederzijdsche gelijkstelling der oude en nieuwe religiën berustte, wilden Holland en Zeeland zelfs niet hooren. Wel namen zij de steden, die binnen hun grenzen de partij van den Spanjaard nog hielden, op bijzondere satisfactiën, waarbij de vrije, soms zelfs de uitsluitende oefening van den roomschen godsdienst gewaarborgd werd, in de pacificatie op; maar een oploop der bevolking was toereikend om ook daar den gereformeerden godsdienst tot den heerschenden en alleen geoorloofden te maken. Weinige maanden na het sluiten der pacificatie werd nergens in Holland en Zeeland de openlijke eeredienst der roomschen meer geduld.

De Unie van Utrecht hield dien toestand onveranderd in wezen, en liet den overigen bondgenooten vrij, den vrede van Matthias, dien zij omhelsd hadden, te blijven behouden, of anders te handelen zooals hun goeddocht — mits zonder gewetensdwang. Wat te voorzien was, gebeurde: allen volgden vroeger of later het voorbeeld van Holland, en verboden elke godsdienstoefening behalve

---

1) „En aengaende de religie sal sijn Exc. admitteren ende handhouden d'oeffeninge van de gereformeerde evangelische religie, doende surcheren ende ophouden d'exercitie van de roomsche religie... Sonder dat sijn Exc. sal toelaten dat men op yemants geloof of consciente sal inquireren, of dat yemant ter cause van dien eenige moeyenisse, injurie of letsel aengedaen sal worden." (15 Juli 1875). Bor, I, blz. 643.

2) Aanvankelijk vleide men zich dat het verbieden van den roomschen eeredienst een tijdelijke maatregel zou kunnen zijn. „Den Catholijcken (schrijft Van Meteren omstreeks 1599, in den aanhef van zijn XVIe B.) en wert geen opentlijcke exercitie vergunt, politische wijse, om de oorloghe, bij provisie die schorssende voor eenen tijdt, totdat op deselfde vorder zoude mogen worden geresolveert bij de Landen of de Staten-Generael, nae een welghefondeerden ende versekerden vrede." Merkwaardig genoeg wordt die uitspraak in alle volgende uitgaven herhaald, ook in die van 1614, die namens de St. v. Holl. door een commissie herzien is.

3) Bor, I, blz. 671.

de gereformeerde. Immers, de vrede van Matthias had niets dan burgeroorlog voortgebracht; vrede, helaas, was niet van gelijkstelling der religiën, maar alleen van overheersching der zwakkere door de sterkere te verwachten. Reeds in 1583 kon men overwegen, of het dertiende artikel der Unie, dat van den godsdienst handelt, niet zoo behoorde gewijzigd te worden, dat de gereformeerde religie als staatsreligie der Vereenigde Nederlanden voor altijd werd verordend [1]). En ofschoon dit overwegen tot geen besluit leidde, toch werd er bij het veroveren van steden op den vijand gehandeld als ware de gereformeerde godsdienst de godsdienst van den staat: de katholieke meerderheid te Groningen, bij voorbeeld, zag haar kerken aan de gereformeerde minderheid toewijzen. Er werd niet aan gedacht, de Staten van Stad en Lande en van Drente vrij te laten bepalen, hoe zij, overeenkomstig artikel XIII der Unie, ten opzichte van den godsdienst handelen wilden; de Generaliteit had daarop voor hen orde gesteld. Het platte land werd stelselmatig bekeerd, de pastoors werden uitgenoodigd zich van de waarheid der nieuwe kerkleer te overtuigen, en dan als predikant aan te blijven, of anders hun bediening neer te leggen en aan rechtzinniger opvolgers af te staan. Het aantal, dat op deze wijs door den nood bekeerd werd, was aanzienlijk [2]). Van de leeken bleef een gedeelte even regelmatig als voorheen naar het oude kerkgebouw, maar thans ter nieuwe godsdienstoefening, opkomen; dezen hechtten meer aan het algemeen Christelijke dan aan het kenmerkende van de beide gezindheden. Maar niet minder was het getal dergenen die aan het geloof, waarin zij waren opgegroeid, getrouw bleven, en liever niet ter kerk kwamen dan ter geuzen-kerk; langs de Duitsche grenzen vinden wij de bevolking voortdurend roomsch, zoo zelfs dat er niet zelden roomsche drosten, als bij vergissing, werden aangesteld.

Gewichtig voorzeker was de bepaling, bij de Unie van Utrecht

---

1) Bor, II, blz. 404. — Bor, en die hem naschrijven, zeggen dat het artikel inderdaad veranderd is, maar het tegendeel heeft Van Wijn bewezen, in de Bijvoegsels op Wagenaar, X, blz. 72.

2) Willem Lodewijk heeft daartoe in zijn provinciën van Stad en Lande en Drente ijverig meegewerkt; zie zijn briefwisseling met den predikant Menso Alting, in Gerdesii Scrin. Antiq. VIII, p. 672 sq., en zijn brief aan de predikanten van Franeker, meegedeeld door Dr. Van Vloten, in de Konst- en Letterbode van 1853, n°. 9. — Over de invoering der gereformeerde religie ten platten lande van Overijsel heeft Ds. Molhuysen een lezenswaardig stuk geschreven, in den Overijs. Alman. van 1841, blz. 42 vlg. — Over de hervorming van het Sticht zie de Visitatie der kerken ten plattenlande, in de Bijdr. v. h. Histor. Genootsch. VII, blz. 186 vlg.

uitdrukkelijk tot grondwet van den staat der Vereenigde Provinciën aangenomen: dat een iegelijk bij zijn godsdienst ongemoeid zal mogen blijven, dat niemand wegens zijn geloof onderzocht of gestraft zal worden [1]). Daarmee werd al wat naar inquisitie zweemt voor eeuwig uit Nederland verbannen. En nooit, zoover ik weet, is zelfs door de Zeeuwsche predikanten, de onverdraagzaamste van allen, op schennis van dezen grondregel aangedrongen. Integendeel, in 1651 erkennen de Staten van Zeeland, die steeds de eischen hunner geestelijken aandringen, dat de roomschen recht hebben om niet in hun geweten en in hun geloof onderzocht of eenigszins bemoeilijkt te worden [2]). Het geweten is steeds door allen als een ontoegankelijk heiligdom ontzien. Het voortplanten van hetgeen in de oogen der heerschende partij dwaling was, werd belet, maar het geloof eraan werd niet tot misdaad gerekend; zelfs liet men doorgaans in den huiselijken kring de andersdenkenden vrijelijk hun godsdienst oefenen. Dat was geheel in overeenstemming met het volkskarakter: ongemoeid te blijven in eigen woning en gezin was de vrijheid, die de Hollander bovenal lief had; in het openbaar schikte hij zich allicht naar de gewoonten en wetten des lands. De Staten waren dan ook in gemoede overtuigd, dat onder hun bestuur niemand in zijn vrijheid gekrenkt werd, dat een ieder vrijheid van godsdienst genoot, zooveel hij in billijkheid wenschen kon.

Maar wat is godsdienst zonder gemeenschappelijke oefening? Als er in vroeger tijd sprake van was, dat de Spanjaard den gereformeerden wel gewetensvrijheid zou kunnen toestaan, maar geen eeredienst, verklaarden de predikanten „dat de conscientie, zal zij vrij zijn, de openbare oefening niet mag derven" [3]). En was voor de protestanten de godsdienstoefening behoefte, hoe onontbeerlijk moest zij dan voor de katholieken wezen! Immers dezen hechten aan het bijwonen van den kerkdienst en aan het gebruik der sacramenten een waarde, die de protestanten aan geen ceremoniën toekennen. Geen wonder dus, dat de roomschen niet tevreden waren met de gewetensvrijheid, die men hun liet, en zich beklaagden, dat de gereformeerden, nu zij de overhand hadden ge-

1) ... „mits dat een yder particulier in zijn religie vrij sal mogen blijven, ende dat men niemant ter cause van de religie sal mogen achterhalen of ondersoecken."

2) Aitzema, III, blz. 504.

3) Zoo spraken zij in 1588 tot Elisabeth van Engeland, om haar te bewijzen dat vrede met Spanje onmogelijk was. Bor, III, blz. 261.

nomen, hun onthielden, wat zij voorheen voor zich zelf als een heilig recht van den Koning gevorderd hadden.

Treurig inderdaad was gedurende ons tijdvak de toestand der katholieke Kerk in Nederland. Sedert de aartsbisschop van Utrecht, Fredericus Schenk, in 1580 gestorven was, was geen ander in zijn plaats gekozen: de hierarchie, in 1559 ingevoerd was tijdelijk ter zijde gesteld, en de diocese van wege den Paus onder het bestuur van een Vikaris apostoliek geplaatst. Deze, Sasbout Vosmeer, had alles in de jammerlijkste verwarring gevonden: het kerkbestuur verbroken, de geestelijken gevlucht, de leeken verstrooid en zonder herderlijk opzicht. Zoo diep was de verslagenheid, dat hij in 1602, toen het raadzaam scheen hem ook met bisschoppelijk gezag te bekleeden, de waardigheid van aartsbisschop van Philippi, *in partibus*, niet van Utrecht, ontving, ten einde de kettersche regeering geen aanstoot te geven. Toch kreeg deze hem in het oog, en bande hem; hij moest zijn zetel naar Keulen verplaatsen, en vandaar, zoo goed het gaan wilde, zijn Kerk besturen [1]). Langzamerhand en ter sluiks werd de verstrooide kudde weer verzameld, onder het opzicht van herders gesteld, en tegen verdere afdwaling beveiligd; behoedzaam werd de kerkelijke regeering hersteld, in het geheim, opdat de ergdenkende predikanten het niet bespeuren en bij de Staten aanbrengen zouden. De Jesuïeten, die onder Parma's bescherming de katholieke Kerk in de heroverde gewesten met zoo gezegenden uitslag weer opbouwden [2]), waren ook in de Vereenigde Nederlanden het ijverigst werkzaam om te behouden en te herstellen wat mogelijk was. Hun ijver hinderde niet zelden de angstvallige lijdzaamheid der gevestigde roomsche geestelijken, die, afgesneden van de algemeene Kerk, in mindere mate dan zij doordrongen werden van den nieuwen geest, waardoor het katholicisme sedert de kerkvergadering van Trente bezield en verlevendigd was. Natuurlijk werd den Jezuïeten in het bijzonder het land ontzegd; maar hun geloofsijver ontzag geen gevaar, en dreef hen overal rond, om de gemeenten te bezoeken en op te wekken, en tot volharding aan te moedigen.

1) Men zie over deze diep ingrijpende verandering, die tot op onzen tijd heeft voortgeduurd, mijn, op blz. 237, aant. 1, genoemd opstel in Gids.

2) „Alexandro et privati eius consilii viris ea stabat sententia, ut quaeque recipiebatur ex haereticis civitas, continuo fere in eam immitti Societatem debere: valere id tum ad pietatem privatam civium, tum ad pacem tranquillitatemque intelligebant." Sacchinus, aangehaald door Ranke, Päpste, II, S. 108. Vgl. Bentivogolio, Relaz. parte II, cap. 1. — In 1605 schrijft Lipsius uit Leuven aan Delrio: „hic Societas diffunditur et floret". Burma, Syll. Epist. I, p. 552.

Zulke toespraak behoefden dezen maar al te zeer; alles scheen er op aangelegd om haar af te trekken van het geloof der vaderen [1]). Om dat geloof werden de katholieken van alle openbare bediening uitgesloten. De oude geslachten, die sedert onheugelijke tijden in de regeering der steden gezeten hadden, waren sedert de omwenteling daaruit gezet, en mochten toezien, „hoe in hun plaats geuzen en ketters zich indrongen, van welke velen te voren niet waardig waren geweest hun dienstboden te zijn, schoenlappers en oudkleerkoopers en andere geringe gezellen, die zich nu op hun kosten verrijkten, en daarin schandelijk triumpheerden." Zoo liet zich soms de lang verbeten woede uit. Even diep als de protestanten gingen de roomschen onder de zware belasting gebukt, maar hoeveel zwaarder moest hun die vallen, als zij bedachten dat hun geld dienen moest om de tegenpartij te stijven, en den wettigen landsheer, van wien alleen zij redding verwachten konden, te bestrijden. En dan nog, wat beteekende die tijdelijke druk bij het gevaar, dat de ziel van den geloovige bedreigde? Niet zonder mededoogen kunnen wij nu nog, na derde halve eeuw, de klachten hooren, door de katholieken in hun verdrukking geslaakt. „Merkt wat een groote pijne en marteling het voor onze arme zielen is, dat benemen van al de middelen onzer zaligheid, het derven der waarachtige leering van het katholieke geloof, de uitreiking der H. Sacramenten. Wij weten, dat wij een onsterfelijke ziel hebben, en dat, die verloren, al verloren is: wij weten dat die niet zalig kan worden zonder het waarachtige geloof en het gebruik der H. Sacramenten. Wat hartzeer en marteling denkt gij dan wel dat wij dag en nacht lijden, die zoo gaarne onze en onzer kinderen zielen zouden zalig maken, en dien de middelen ontbreken!" Dat griefde het ouderhart het meest, dat zij hun kinderen in onwetendheid en ongodsdienstigheid zagen opgroeien. „Het gebod des Heeren belast ons zorg te dragen voor goede onderwijzing onzer kinderen, en de natuurlijke liefde dringt ons daartoe; wat pijn en marteling meent gij dan wel dat wij lijden, als wij zien dat wij het niet kunnen, dat onze kinderen verwilderen, opwassen als wilde wouters zonder eenige goede leering en oefening, zoodat zij van God niet weten en nooit den katholieken kerkdienst gezien hebben. Willem wij ze ter school laten

1) Zeer belangrijk in dit opzicht zijn de „Annales Francisci Dusseldorpii, 1566—1616", waarvan ik in 1893 een breed uittreksel heb uitgegeven in de Werken van het Historisch Genootschap. Zij bevestigen in hoofdzaak hetgeen ik hier ontvouw.

gaan, zoo zien wij dat zij van hun meesters verleid worden; want er geen katholieke scholen of schoolmeesters mogen zijn, noch eenige katholieke boeken gedrukt worden." Slechts één uitweg bleef over, en die nog maar alleen voor de gegoeden: zij konden hun kinderen buitenslands naar de scholen der Jesuïeten en naar de katholieke universiteiten zenden. Maar ook dien uitweg sloot thans de voorzichtigheid der Staten hun af, want van de Belgische Jesuïeten had men nog anti-nationaler opleiding dan van de Hollandsche geestelijkheid te vreezen. Bij een plakkaat van 4 April 1596 [1]) werd bepaald, dat al wie op de Jesuïetenscholen of aan de Belgische universiteiten zijn opvoeding ontving, daardoor voor altijd onbevoegd werd tot eenig ambt, en dat hij buitendien voor elke maand die hij er vertoefde, honderd gulden, te verhalen op zijn bezittingen en op die zijner ouders of voogden, verbeurde. „Hoe zouden wij arme katholieken (zoo jammert een hunner) meer getiranniseerd kunnen worden? Wat hebben wij naast ons zelven liever dan onze kinderen, hoe lijden wij als zij ziek of gekwetst zijn, als zij sterven! En wat denkt gij dan, dat wij lijden, als wij hen ziek zien naar de ziel, ongeleerd in godsdienst en godsvrucht, in gevaar van verleiding en afval; als wij vreezen moeten ze voor eeuwig te verliezen? Wij zien dagelijks hoe menige katholiek er sterft, wiens weezen terstond, bij gebrek aan goed onderwijs, van ketters verleid worden; en, ziende op onze eigene kinderen, hebben wij dag en nacht grootelijks te vreezen dat, als wij het hoofd eens neergelegd zullen hebben, onze kinderen of kindskinderen zullen doen gelijk vele andere, afvallen van de katholieke religie, en zich zelven met hun nakomelingen eeuwiglijk verdoemen. — Is dit vrijheid van godsdienst en conscientie?" [2])

Ik heb de klachten van dien roomsch-katholiek, die zich in zijn schrijven een man van geestbeschaving en gemoedelijkheid betoont, uitvoerig meegedeeld, omdat wij protestanten ons niet altijd juist voorstellen, hoe smartelijk het gemis der openlijke godsvereering den roomschen vallen moest. De voorstelling van onzen schrijver is niet overdreven. Zoolang de genademiddelen der Kerk aan de

---

1) Bor, blz. 188.

2) Beclach van een treffelycke persoone, beminder van de welvaart ende ruste des gemeenen vaderlands, over de tyrannie ende gewelt der Generale Staten van de Ver. Nederlanden, claerlijck blijkende by hunne placcaeten, ende namentlijck by 'd leste van den 4 Aprilis 1596. Gesonden wt 's Gravenhage in Hollant aen eenen goeden vriendt tot Antwerpen, 1596. (Meulman, pamflet nº 819).

katholieken onthouden werden, moesten de nadenkenden onder hen hun ziel in gevaar achten. Zij hadden recht met bitteren spot te vragen, of dat de gewetensvrijheid was, waarvoor immers Nederland de wapenen had opgevat. Maar onze schrijver vergist zich als hij den Staten de schuld geeft van het onrecht, dat zijn geloofsgenooten leden. De Staten verordenden tegen hun wil wat hun door de volksdriften werd voorgeschreven, en zij bleven verre beneden hetgeen de menigte wenschte. Hoe dreigend hun plakkaten ons voorkomen, toch werd hun voortdurend verweten, dat zij flauw en onverschillig waren. Leicester was de eenige onder al de opvolgende regenten, wiens geloofsijver bij de predikanten en bij de menigte, die hun aanhing, niet verdacht was. Prins Willem in zijn tijd, en zelfs zijn broer Jan van Nassau hadden hun niet kunnen voldoen [1]). Thans schoten de Staten nog meer te kort, en zij moesten er menig hard woord over hooren. Staken zijn zij, geen Staten; staken, die aan de uitbreiding van het Evangelie in den weg staan; libertijnen, die alle godsdiensten geoefend willen hebben of alle verboden, zooals het best schikt: neutralisten, die tusschen God en den duivel niet weten te kiezen. Hoe is Oldenbarnevelt verfoeid om zijn onverschilligheid in godsdienstzaken. Het is een der volmaaktheden, die de „Gulden legende" spottend in den nieuwen St. Jan prijst, dat, „daar de Heiligen Gods maar een eenige religie bemind hebben, en alle andere verworpen, deze ze alle bemint en ze gaarne ineen zou smelten." Het werd hem zelfs tot misdaad door de menigte aangerekend, dat hij zich, bij de onderhandelingen over het Bestand, niet geheel afkeerig betoonde van het voorwaardelijk vergunnen der vrije godsdienstoefening aan de roomschen. Het zou onbillijk zijn hem en den Staten de schuld te geven van de verdrukking, die zij niet uit eigen beweging, maar op aandrang des volks, en zoomin mogelijk, hebben gepleegd.

Nu echter de regeering zich eens gedwongen zag den roomschen eeredienst te weren, zocht zij de haar afgevergde maatregelen dienstbaar te maken aan een doel, dat met haar geheele stelsel overeenkwam: zij trachtte de roomsche gezindheid geheel te vernietigen. Althans zoo bericht, iets later, Jeannin aan het Fransche hof; de Staten, zegt hij, koesteren de hoop van met het thans levende geslacht het oude geloof te zien uitsterven [2]). En inder-

1) Reyd, blz. 18.
2) Négociations, p. 445.

daad, waarom kon Nederland niet evenzeer als de Scandinavische rijken tot een uitsluitend protestantschen staat hervormd worden? Hoe krachtig zou het zich dan tegenover den Spanjaard gevoelen! De middelen, daartoe aangewend, waren doeltreffend: door het verbannen der geestelijken beroofde men de leeken van opzicht en gemeenschap; door het verhinderen van den kerkdienst deed men dien in onbruik geraken; door het verbieden van katholiek onderwijs bracht men de kerkleer in vergetelheid. De opleiding van het aankomende geslacht viel in protestantsche handen. De bevoegdheid tot staatsambten werd verbonden aan het belijden van het protestantsche geloof. Hoe is het mogelijk, mag men vragen, dat, in weerwil van zooveel bedreiging en verleiding, de roomsche Kerk toch zoo weinig afbreuk geleden heeft? Het antwoord op die vraag strekt onzen landaard tot eere. De zachtheid en gematigdheid, waarmee de scherpe plakkaten tegen de roomschen werden uitgevoerd, heeft gemaakt dat zij geen doel konden treffen.

Want alleen de lagere volksklasse was onverdraagzaam. De hoogere standen waren, in het algemeen genomen, even wars van vervolging als de regeering, en zij waren het, die op de regeering blijvenden invloed uitoefenden. De heftige menigte, de woelige ballingen van Vlaanderen en Brabant, konden door hun getier tot het uitvaardigen van scherpe plakkaten, niet tot strenge toepassing ervan, nopen [1]). En bij de gematigdheid, die aan het Nederlandsche volkskarakter eigen is, kwamen ook nog andere redenen de stelselmatige verdrukking der roomschgezinden ontraden. Men moest zorgen hen, die nog zoo talrijk waren, niet tot wanhoop te drijven, tot openlijk partij trekken voor hun Spaansche geloofsgenooten. Ook het handelsbelang bracht den geloofsijver tot zwijgen. De cynische Aitzema, die er genoegen in schept van 's menschen betere daden de onedele drijfveeren bloot te leggen, laat geen gelegenheid voorbijgaan om aan te toonen, hoe de verdraagzaamheid door den koopmansgeest der Hollanders werd aanbevolen [2]). Het is ook niet te ontkennen, dat de regenten der groote koopsteden steeds de krachtigste voorstanders der godsdienst-

---

1) Bentivoglio, Relaz. p. II, c. 2. Vgl. De Groot, Verantwoordingh, blz. 94, 89.

2) Zie bij v. I. blz. 703, III, 509, IV, 1009. — Vondel, in zijn „Haec libertatis ergo" (Hekeldichten, blz. 199), drukt dezelfde gedachte dus uit

> Godt, Godt (zeidt d'Amstelheer) zal elx geweten peilen,
> De vrijdom ga zijn gang..
> Zoo tast de koopman tot den elleboogh in 't goud.

vrijheid geweest zijn. Eigenbelang werkte ook hier uit, waartoe rechtvaardigheid alleen wellicht niet in staat zou geweest zijn. Een nog veel schandelijker drijfveer bewoog bovendien tot inschikkelijkheid jegens de roomschen; de hebzucht van schouten en baljuwen zag daarin een middel om zich te verrijken. Van den aanvang der republiek af waren er, die zich het oogluikend toelaten van den roomschen kerkdienst lieten afkoopen. Reeds in 1594 werd de baljuw van Grootebroek beschuldigd — en naar het schijnt terecht — dat hij voor tachtig gulden in het jaar aan de papisten de exercitie hunner religie had veroorloofd [1]). Dat was toen nog iets ongehoords, maar spoedig werd het misbruik een soort van gewoonterecht, waarvan de katholieken gedurig openlijker partij trokken [2]). Onze Aitzema gewaagt herhaaldelijk van dit schandaal, en hij ergert zich vooral daaraan, dat het niet onaanzienlijke voordeel door de ambtenaars, in plaats van door het land, getrokken werd. Hij, voor zich, zou er wel voor zijn, de roomsche godsdienstoefening overal toe te laten „tegen genot van een goed stuk gelds voor de armen." Dat de roomschen als burgers recht hadden op even vrije godsdienstoefening als de protestanten, komt bij hem en bij zijn tijdgenooten niet op. In onzen tijd behoeven wij gelukkig niet te betoogen, hoe onverantwoordelijk het was, onder de toenmalige omstandigheden, een zoo aanzienlijk deel der bevolking van een zijner heiligste rechten verstoken te houden. Zonder het minste gevaar had men toen ter tijd den roomschen de openlijke godsvereering kunnen veroorloven. Ja, door die te vergunnen, had men hen nauwer aan het vaderland verknocht, en voorkomen dat zij zich tot op den vrede van Munster Spaanschgezind, en vervolgens Franschgezind betoonden, steeds vijandig jegens het vaderland, dat hen niet met de overige burgers gelijkstelde [3]). Ook in dit opzicht acht ik onze voorouders niet zoozeer

1) Resol. St. v. Holl. 1594, blz. 569.

2) In een resolutie van 1666 verklaren H. H. M. „dat, gelijk door het niet executeren der plakkaten de oefening van de roomsche religie meer en meer openlijk heeft beginnen door te breken, zoo ook metter tijd door de officieren weinig mysterie heeft beginnen gemaakt te worden om te erkennen, dat bij hen recognitiën van de priesters en roomsche ingezetenen getrokken worden, hoewel die zoogenaamde recognitiën in haar oorsprong en effecten niets anders zijn dan gelden, die gegeven worden tot een einde, waartegen bij de plakkaten voorzien was." Zie De Post van den Nederrhijn, IV, blz. 321.

3) De Groot schrijft in 1643 aan zijn broeder: „Romanensium apud vos vicem doleo. Istis male tractationibus contra fidem, ut ipsi dicunt, publicam saepe interpositam, ὑβρίζειν. At non tales erant cum Principem Arausionem in Brabantiam et Flandriam vocavere." Epist. 646. p. 951. — Vgl. nog Wagenaar, De Patriot, XIXe vertoog.

te laken om hetgeen zij in hachelijke omstandigheden hebben ingevoerd, als wel omdat zij niet tijdig hebben afgeschaft wat door de eischen des tijds niet langer gewettigd werd.

Alles te zamen genomen was het lot der roomschen hier te lande, hoe hard het zijn mocht, toch dragelijk. Slechts een korte poos en op weinige plaatsen was hun de eeredienst belet: meestal konden zij dien uitoefenen tegen het betalen eener geringe recognitie, die het vernederender was te ontvangen dan te betalen. En konden zij in hun eigen woonplaats de hoogtijden niet voegzaam houden, zij werden toch niet verhinderd, als de krijg het toeliet, ze over de grenzen, in België of in Duitschland, te gaan vieren. „Dan komen er naar Vlaanderen en Brabant," zeggen de Waalsche bedelaars in de klucht van Teeuwis den Boer [1]).

Dan komen de goê Hollanders daer met hoopen,
Om teghen Paesschen te biechten en de vormdoeck te laten knoopen.

Het ware zeker beter geweest, als de hoogtijd tehuis gevierd had kunnen worden, maar de regeering, die het ten hoogtijd gaan niet verhindert, betoont zich althans niet zeer vervolgziek. Bentivoglio getuigt dan ook, en hij is een onwraakbaar getuige, dat de roomschen in Holland er veel beter aan toe zijn dan in Engeland en elders [2]). Vergeleken met thans, was het toenmalige lot der katholieken zeker beklagenswaardig; vergeleken met wat zij elders te lijden hadden, was het dragelijk, en vergeleken met hetgeen in roomsche landen de protestanten verduurden, was het zelfs te benijden. Wij stemmen van ganscher harte met onze katholieke medeburgers in, als zij het onrecht, hun voorouders aangedaan, verfoeien en bejammeren, maar wij wenschen dat zij dan ook afschuw en mededoogen hebben en betoonen voor hetgeen hier en elders door protestanten geleden is. Wij kunnen daarentegen onze verontwaardiging moeilijk bedwingen, als wij sommigen over de matige verdrukking hunner geloofsgenooten onder de republiek hartstochtelijk hooren jammeren, en terstond daarop kalm redeneeren over de inquisitie en de bloedplakkaten, als over zaken waar wel wat tegen, maar ook veel voor te zeggen is. De

1) Deze klucht werd tijdens het Bestand ten tooneele gevoerd.

2) „Ma (le persecuzioni) non sono state però, nè sono a gran pezzo si rigorose come nell' Inghilterre e in altri paesi.... e per queste vie la religion Cattolica ha trovato qualche tollerabile connivenza nell' occulto esercizio e quasi rubato, dentro il quale è stato necessario in quelle parti che si ritenga." Relaz. p. II. c. 2.

katholiek, wiens „Beklach" wij met deernis vernamen, verbeurt alle aanspraak op ons medelijden, als hij tegenover de vervolging zijner geloofsgenooten de inquisitie van Spanje prijst, „die zeer redelijk is, en niet dan de misdadigen naar recht en justitie straft." Wij hebben een afschuw van het wegen met ongelijke gewichten: die den ketter uit geloofsijver verbranden wil, moet erop bedacht zijn dat de ketter hem op zijn beurt als afgodendienaar zal straffen. Alleen hij, die noch ketter noch afgodendienaar vervolgd wil zien, heeft recht te vorderen dat men ook hem ongemoeid late.

Evenals de katholieken het onder de regeering der Staten beter hadden dan onder eenige andere protestantsche regeering, zoo vonden ook de joden hier een schuilplaats voor de onverdraagzaamheid, die hen uit andere, en bepaaldelijk uit de roomsche landen van het Zuiden, verdreef.

Er waren van ouds in deze gewesten slechts weinig Joden geweest, en wettelijk werden zij er niet geduld; bij meer dan één plakkaat heeft hun Karel V het verblijf in zijn Nederlanden ontzegd. Want juist in zijn tijd begon de godsdiensthaat, die gedurende de latere middeneeuwen allengs verflauwd was, opnieuw aan te wakkeren; de vervolging, tegen de protestanten aangericht trof spoedig ook de Joden weer met de oude hevigheid. De inquisitie verbrandde met dezelfde voldoening ketters en ongedoopten [1]). Dat gemeenschappelijk lijden stemde tot onderling medelijden, bijna tot vriendschap. De kerkhervormers bejegenen de Joden met een welwillendheid, die sterk afsteekt bij den afschuw, door de roomschen tegen hen aan den dag gelegd. Zelfs Calvin is zachtmoediger jegens de verachten gestemd dan men van hem zou verwachten; en Franciscus Junius, zijn leerling, die op de Nederlandsche predikanten een blijvenden invloed heeft uitgeoefend leerde bepaaldelijk, dat men de Joden dulden moest, „dewijl zij onze broeders zijn van nature" [2]). Vooralsnog was die leer voor Nederland van geen dadelijk belang: er waren nog zoo goed als geen Joden in het land; de vraag of men ze dulden zou, was nog voorbarig.

Eerst in 1595 kwam verdraagzaamheid te pas. Toen in dat jaar de onderschout van Amsterdam met zijn dienaars de stad doortrok, zoekende naar heimelijke bijeenkomsten van roomschen,

1) Zie Henne, Règne de Charles V en Belgique, IX, p. 104 suiv.
2) „Ongedrukt antwoordt op zekere vraag," bij Brandt, Hist. d. Reform. II, blz. 34.

ontdekte hij toevallig een vergadering van Joden, die den Grooten Verzoendag naar voorvaderlijk gebruik vierden. Zij waren eerst sedert weinige jaren uit het Pyreneesche schiereiland geweken naar deze gelukkige gewesten, die de Spaansche inquisitie hadden afgeweerd. Zij durfden hopen, dat zij hier, althans betrekkelijk, in vrede en veiligheid zouden leven. En hun hoop werd niet teleurgesteld. De doodvijanden van Spanje verdienden door de Nederlanders als vrienden behandeld te worden; zij, die door Spanje als verdachten waren uitgestooten moesten juist daarom in Nederland welkom zijn; de regeering besloot hen ongemoeid te laten, en legde hun alleen de verplichting op om voor het land en de regeering te bidden. In stilte en zonder aanstoot te geven mochten zij zich naar de oud-vaderlijke zeden gedragen en hun godsdienst onderhouden. Welk een uitkomst voor de diepverdrukten! Zij waren nog maar weinigen in getal, doch het goede onthaal, dat hun te beurt viel, trok spoedig een aantal geloofsgenooten herwaarts. Eerlang vormden zij een gemeente; hun eerste synagoge te Amsterdam is in 1598 gesticht. — Terzelfder tijd kwam uit Duitschland een andere natie van Joden over. Ook dezen werden toegelaten. Doch de diepe vernedering, waarin zij waren opgegroeid, had hen armer, onkundiger, slaafscher gemaakt dan hun broederen van het Zuiden. Daarom werden zij in den beginne nog minder geacht dan dezen, en nog minder begunstigd. Evenwel, vergeleken met hun vroeger lot, was ook hun tegenwoordige toestand gezegend en geschikt om telkens nieuwe scharen herwaarts te lokken.

Hoe smadelijk de ongelukkige Joden over gansch Europa behandeld werden, begrijpen wij eerst recht, als wij zien onder hoeveel minachting zij zich in Holland nog gelukkig rekenden. Wie met welwillendheid van hen spreekt acht zich als het ware verplicht, door eenige barsche woorden zijn zacht oordeel goed te maken: al wenscht hij hen menschelijk behandeld te zien, hij spreekt met afkeer van hen, als van gezworen vijanden des Heeren Jezus Christus. Wsselincx, de koopman van wien wij herhaaldelijk gewaagden, beschrijft hen als „een trouwloos, bloedig volk, aller Christenen vijand, dat liever honderdduizend Christenen zou zien omkomen, dan honderd dukaten schade aan zijn goederen lijden" [1]). En wat hij uitsprak, dacht de groote meerderheid zijner tijdgenooten. Men mocht de Joden dulden, maar meer dan dulden kon men ze niet. Gelukkig dat het handelsbelang met het gevoel van mensche-

1) „Octrooi aan de Zuider Compagnie in Zweden."

lijkheid overeenstemde en mishandeling ontraadde. De Joden, over geheel Europa, bepaaldelijk over al de kusten van de Middellandsche zee verspreid, hadden uitgebreide handelsbetrekkingen; in het bijzonder waren zij met den handel op den Levant vertrouwd. Hoe zou Amsterdam zulke lieden hebben kunnen uitwijzen? Zij vergolden de gastvrijheid, hun gegund, door ijverig mee te werken tot den bloei der stad. Door hun toedoen vooral werd Amsterdam de zetel van den Levantschen handel [1]).

Niet aan roomschen en joden alleen was de openbare godsdienstoefening verboden, ook de afwijkende protestantsche gezindheden waren daarvan wettelijk verstoken. Alleen de Waalsche gemeente, die sedert 1577 een afzonderlijk genootschap vormde [2]) maar toch in leer en eeredienst met de Nederlandsche gereformeerden bleef overeenstemmen, was met deze gelijkgesteld. De Zwinglianen, Lutheranen, Wederdoopers en welke dwaalgeesten er meer mochten wezen, waren als de roomschen vrij van geweten, maar verstoken van openbaren kerkdienst. Zij werden met meer welwillendheid dan de papisten behandeld, omdat hun dwaalleer minder aanstootelijk was; maar het voortplanten hunner ketterij werd ook hun belet; men hoopte die, zoodoende, te laten uitsterven, en alle protestanten in de ééne ware Kerk te verzamelen.

Dat doel beoogden de Staten zoowel als de geestelijken, en met reden. Eens een staatskerk hebbende aangenomen, moesten zij trachten alle burgers tot leden dier Kerk te maken. De roomsche gemeente, wij zagen het reeds, werd verstrooid gehouden, en voor zoover het zonder gewetensdwang kon geschieden tot afval bewogen. Met veel minder bezwaar kon men de toch niet wezenlijk onderscheiden protestantsche gezindheden tot vereeniging met de staatskerk dwingen.

De geest des tijds werkte daartoe mee. Hij dreef tot hereeniging. Oorspronkelijk had de Reformatie in elk Christen een eigen overtuiging gevorderd, en dus verscheidenheid van meeningen, zonder het te willen, veroorzaakt. Thans van de velerlei dwaalleer, die zij verrijzen zag, gruwende, eischte zij, dat een ieder de alleen ware Evangelieleer zou belijden.

Inderdaad, op tweeërlei beginsel kan de godsdienst berusten:

---

1) Men leze over de lotgevallen der Joden in Nederland het volledige werk van Mr. H. J. Koenen, Geschiedenis der Joden.

2) Zie 's Gravezande, Gedachtenis van het Synode te Wesel, blz. 84.

op eigen overtuiging of op het gezag der overlevering en der gewoonte. De godsdienst is een zaak van ieders gemoed, maar tevens de eerste der volkszeden, de hechtste band die een natie aaneensluit. Het laatste karakter vertoonde hij vooral in de middeneeuwen; vandaar dat toen als onzedelijk gestraft werd wie een eigen overtuiging, afwijkende van die des volks, durfde belijden. Maar ten laatste tot uiterlijk vertoon ontaard, vervreemd van het gemoed der menschen, krachteloos geworden en zonder invloed op hart en wandel, moest zich de Christelijke godsdienst, zou hij niet wegsterven, aan de bronnen, waaruit hij ontsprongen was, aan de Heilige Schriften en aan het hart der Europeesche menschheid, vernieuwen. Dat was de strekking der Hervorming, onder de leus van vrij onderzoek en eigen overtuiging begonnen. Bij den aanvang was men zich niet bewust, dat uit die vrijheid en uit dat eigen onderzoek verscheidenheid van meeningen en velerlei dwaling ontstaan zouden; evenmin als men in later tijd, bij het begin der Fransche revolutie, voorzag, dat de vrijheid tot losbandigheid en misdaad zou vervoeren. Beide omwentelingen werden aangevangen in hetzelfde edele vertrouwen op den goeden aard der menschheid; het kwaad openbaarde zich in beide onverwachts. Was niet de waarheid één — vroeg men zichzelf af — en die haar van ganscher harte zocht, zou die haar niet vinden? Alleen priesterbedrog en priesterdwang hadden tot nog toe het allerheiligste achter den voorhang verborgen gehouden; nu de priesterschaar verdreven en de voorhang opengescheurd was, zou een ieder de waarheid aanschouwen gelijk zij is, en allen zouden haar belijden en aanbidden in één geest en uit één mond. Mocht er onder de geloovigen nog eenig verschil blijven bestaan, dan zou dit slechts twijfelachtige punten, van ondergeschikt belang, betreffen; in het noodige zou de eenheid niet langer door dwang maar door overeenstemming van allen heerschen. Die blijde hoop leefde in de edelste der kerkhervormers, die denzelfden dorst naar waarheid en gerechtigheid, waarnaar zij smachtten, in hun medechristenen onderstelden.

Hoe treurig werd hun verwachting teleurgesteld! Tot geheel andere uitkomsten leidde de voor allen gevorderde vrijheid van onderzoek. Wat toch is vrijheid voor hem, die geen zelfstandigheid bezit dan het recht om hem aan te hangen tot wien hij zich het machtigst voelt aangetrokken? De menigte was niet verstandig, niet gemoedelijk genoeg om zichzelf een overtuiging te vormen; aan haar eigen keus overgelaten nam zij aan wat haar

het heftigst werd aangepredikt. De valsche profeten, de weder-doopers en de geestdrijvers trokken den grooten hoop. Het bleek dat slechts enkelen de waarheid in het oog hielden; de meesten dwaalden, door den wind van allerlei leering gedreven, doelloos rond.

Toen kwam van zelf het andere, even onmisbare beginsel weer in eere: het beginsel van het gezag der kundigen over de menigte die onderricht behoeft. Naast den bijbel, dien ieder onderzoeken zou, werd een geloofsbelijdenis gesteld, die de slotsom bevatte, waartoe ieder onderzoeker behoorde te komen. Wij merkten reeds op, hoe dringend de behoefte aan zulke formulieren van eenigheid zich gevoelen deed en hoe bereidwillig een aantal Nederlandsche protestanten zich aan de confessie en den catechismus onderwierpen. Maar naast de gereformeerde Kerk bleef toch nog een Luthersche met de geloofsbelijdenis van Augsburg als geloofsregel voortbestaan; tevergeefs poogde men in 1566 en later de beide gemeenten ineen te smelten; tot een schikking kon men niet geraken. Eenheid kon alleen van de overmacht van een van beide en van de werking van den tijd verwacht worden. Zoo beginnen de predikanten en de regeering de Lutheranen al meer en meer te bemoeilijken, en ze met vriendelijken dwang de gereformeerde Kerk binnen te drijven [1]). Op dezelfde wijs wordt er met de

1) Van welk beginsel de steden en de stedelijke magistraten daarbij uitgingen, blijkt uit het opmerkelijke geval, dat te Amsterdam in het voorjaar van 1588 plaats had. De Lutherschen hadden daar ter stede van de regeering vrije godsdienstoefening verzocht en kregen ten antwoord: „dat hetgunt binnen de voorn. stadt uyt Godes heilig woord openlyck wordt gepredickt niet en is contrarierende met de (door supplianten overgelegde) confessie van Augsburgh; dat de Heeren daerom niet konnen toelaten, dat by iemant anders, als die daertoe wettelyck sijn beroepen ende geadmitteert, het Woort Godts binnen de voorn. stadt sal werden gepredikt: te meer overmits dat, volgende de Unie ende verbintenissen van de Landen van Hollandt ende Zeelandt opgerecht ende besworen, expresselyck gestatueert is, dat binnen deselve Landen ende Steden geene andere religie openlijk mag werden verkondight ende geexerceerd als de tegenwoordige Evangelische Gereformeerde Religie; dat daerom de verthoonders, omme geene scheuring nochte beroerte te wercken (als voorleden eenige jaren in andere steden is geschiet), hen van het predicken onthouden sullen. Doch soo verre de verthoonders hen willen vermeten met Gods Woord te bewijsen, dat de religie, die binnen de Landen van Hollandt ende Zeelandt openlyk wordt gepredikt, met de Heylige Bybelsche Schrift in eenige poincten niet en soude overeenkomen, de supplianten hen souden addresseeren aan de Heeren Staten, dien de dispositie toestaet." De Staten van Holland, tot wie de requestranten zich nu werkelijk wendden, ontkenden de juistheid van het door de Amsterdamsche Heeren gestelde beginsel volstrekt niet, maar verklaarden, „dat de tegenwoordige gelegenheyt des tijds ende staet van den Lande geensints mogten lijden om thans te doen komen in colloquiën ende conferentie met de supplianten op 't stuck van de

wederdoopers en met de andere protestanten gehandeld. Uit alle protestantsche gezindheden zoekt men ééne groote staatskerk te vormen, machtig genoeg om de roomsche Kerk te weerstaan, machtig zelfs om ook haar in zich op te nemen en met zich te vereenzelvigen.

Reeds in Prins Willem's tijd was die half gedwongen vereeniging der gezindheden begonnen. Leicester, zooals te verwachten was, ijverde ervoor; hij vereenigde te Utrecht de St. Jacobs Kerk door Duifhuis gesticht, niet zonder ergerlijk geweld [1]), met de rechtzinnige Kerk van het Consistorie. De Staten, die hem in de regeering opvolgden, bleven dezelfde staatkunde getrouw; Oldenbarneveldt heeft steeds de uitwendige eenheid der gereformeerde Kerk stelselmatig bevorderd [2]). Toen in 1589 de voormalige volgers van Duifhuis verlof verzochten om zich weer als voorheen tot een eigen gemeente af te zonderen, werd hun dit, niet zonder medeweten en goedkeuring der Staten van Holland, ontzegd, doch werden tevens om hun te gemoet te komen en den vrede der Kerk te herstellen, in de plaats der gehate ijveraars, zachtmoediger en welgevalliger leeraars aangesteld. — Hoe ernstig de Staten er op uit waren om de eenigheid der Kerk te bevorderen, toont vooral hun handelwijs ten opzichte der Luthersche gemeente te Woerden. Sedert 1558 was die stad door Philips II aan den Lutherschen Hertog Erik van Brunswijk in pandschap gegeven, en te midden der algemeene geloofsvervolging had zij den geloofsgenooten van den pandhouder tot schuilplaats verstrekt; vandaar dat er, na het verdrijven der Spanjaarden uit Holland, de Luthersche godsdienst alleen geoefend was. Maar nog bij het leven van Prins Willem namen de Staten uit het oproerige gepreek van den predikant, Jan Saliger, aanleiding, om het eenige kerkgebouw der stad aan de Lutheranen te ontnemen en aan de gereformeerden, die er zich

---

religie," en dat dezen daarom gelieven zich stil te houden en de bevelen van den magistraat van Amsterdam na te leven „ter tijdt ende wijze toe, dat de Staten op der supplianten verzoeck sullen mogen doen letten, ende daerna sulcx daerop voorsien als naer behooren." Resol. d. St. v. Holl. 1588, 6 April, blz. 109.

1) „Bij subreptie ende obreptie," zeggen zij later zelf, in hun request aan den magistraat, bij Uytenbogaert, Kerkel. Hist., blz. 271.

2) Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 32: „Segt, dat.... hij altoos geweest is jegens de scheuringe onder de religionsverwanten, overmits hij geoordeelt heeft 't selve de religie ende religionsverwanten nyet alleen, maer ook de staat van de landen in 't stuck van de verseeckeringe van dyen schadelick zoude moeten weesen, deur het verdeelen van de gereformeerde religionsverwanten, die de beste ende seekerste partije voor de defensie des vaderlands altijds gemaekt hebben."

allengs gevestigd hadden, toe te wijzen. Wel werd de godsdienstoefening den Lutherschen niet verboden, zij mochten vooralsnog in een tot kerk vertimmerden stal openlijk vergaderen. Maar in de twisten, die tusschen hen en hun gereformeerde stadgenooten gedurig uitbarsten, toonen de Staten telkens hun partijdigheid, en beslissen steeds in hun nadeel. Gedurig wordt hun bescheidenheid aanbevolen, en hun herinnerd, dat zij niet op bescherming, slechts op verdraagzaamheid aanspraak kunnen maken. Ten laatste, in 1603, wordt hun, na een nieuw twistgeding, bevolen hun godsdienst voortaan bescheidenlijk „met de minste schandale en ergernisse van de lidmaten der gereformeerde Kerk," en op andere tijden dan dezen, uit te oefenen [1]).

Met zulke middelen werd het beoogde doel althans gedeeltelijk bereikt. De nog ronddolende protestantsche menigte begaf zich meest naar de Kerk, waarheen zij van alle kanten gedrongen werd. Van de Luthersche gemeente te Woerden, bij voorbeeld, scheidde zich in 1594, ten gevolge van haar vernedering, een aanzienlijk getal personen, met de stadsregeering aan het hoofd af, en verklaarde zich gereformeerd. Zoo ging het overal; de onverschilligen uit alle gezindheden liepen tot de staatskerk over. Het getal van hen, die een vaste overtuiging koesterden, en daarbij niettegenstaande hun terugzetting volhardden, was niet groot. Om ook dezen te trekken zouden straffere middelen dan de regeering bezigen wilde, vervolging, verdrukking, noodig geweest zijn. Onder het verdraagzame bestuur der Staten bleven er naast de staatskerk kleine afgeschei-

1) Zie Resol. v. Holl. 1590, blz. 493, 504; 1594, blz. 125 en passim; 1595, blz. 505; verder Brandt, Hist. der Reform. II, blz. 27. — Merkwaardig is het, te hooren, hoe een ijverig gereformeerde over deze zaak oordeelt: „Zoo veel die van Woerden aengaet, het wijst hem zelve wat men daervan behoort te oordeelen. Zoo de Heeren Staten wel ghedaen hebben datse de ghereformeerde Religie hebben aenghenomen, zoo moet de magistraet qualijk ghedaen hebben datse een andere hebben gheaccepteert, want van de aenneminghe van een Religie, oft se goed ofte quaet is, moet wt de Religie self werden gheoordeelt" enz. Antw. op de Justificatie van Leyden (1598), blz. 92. — Dit zeldzame pamflet, in de bibliotheek der Remonstrantsche Broederschap te Rotterdam voorhanden, behoort tot een belangrijke reeks van twistgeschriften, waarvan ik de titels hier bij elkander wil opgeven:

1. Remonstrantie bij die van Leyden, enz. — Overgedrukt bij Bor, Auth. St. II. blz. 115.
2. Antw. der dienaren des Woorts van Holl. op de Remonstrantie van Leyden. — Overgedrukt bij Trigland, blz. 197.
3. Justificatie des Magistraets van Leyden (door Coornhert). — Overgedrukt in diens werken, II. blz. 189.
4. Antwoord op de.... Justificatie van Leyden, nu door eenige wederdooperen van nieus uitghegeven, Rott. 1598.

den gemeenten voortbestaan. De doopsgezinden, hoewel zij sterk afnamen, hielden zich staande; de regeering duldde hen, en was hun zelfs goedgunstig: hun gewetensbezwaar omtrent den eed en hun afkeer van den wapenhandel werden ontzien [1]). Zonder twijfel kwam de welwillendheid, hun voor jaren door Prins Willem betoond, nog lang na diens dood hun te stade. Hoe dragelijk aan het eind van ons tijdvak hun lot was, blijkt uit de klacht van een rechtzinnig gereformeerde: „dat de vergaderingen der wederdoopers, die dikwijls uit eenige honderden menschen bestaan, over dag, zoo goed als ten aanzien van allen, gehouden worden" [2]). Ook de Lutherschen, hoewel nog dieper dan de doopsgezinden vernederd, hielden te Woerden, en overal waar zij nog een gemeente vormden, hun bijeenkomsten ongestoord. In 1602 heeft de Noord-Hollandsche synode reeds te klagen, dat de Martinisten en de Flaccianen, Luthersche sekten, in den lande zeer toenemen, en zich met lastering en bitterheid tegen de gereformeerden gedragen [3]). — Bentivoglio beweert dan ook, met het volste recht, dat hier te lande wederdoopers en Lutheranen, in naam onder oogluiking der regeering, maar inderdaad zoo goed als openlijk, hun godsdienst mogen oefenen [4]).

1) In 1588 wendden zich eenige ingezetenen van Bodegraven en Waarder, die tot het houden der wacht op hun dorpen waren opgeroepen, tot de St. v. Holl. met verzoek „om ongemoeyt te mogen blijven van het gebruick der wapenen." Daarop wordt besloten „dat de supplianten tegen haer gemoedt ende gesintheyt tot het gebruick van de wapenen niet en sullen gedwongen worden," maar, op hun beurt om te waken, een plaatsvervanger zullen stellen, betalende het geweer, dat zij zich anders toch zelf hadden moeten aanschaffen (Resol. St. v. Holl. 1588, blz. 445). Dat deze vergunning niets bijzonders inhield, blijkt uit wat er bijgevoegd wordt, dat zij geschiedt, „achtervolgende de generale resolutiën van de Staten." Wat den eed betreft: in de plakkaten op het stuk der convoyen en licenten van 1586, '97 en '98 wordt van de schippers een verklaring gevorderd, „by eede ofte by haer mannen-waerheyt, die in plaetse van eed aengenomen ende voor sulcx, indien daer foute inne gevonden werdt, gestraft sal worden." (Gr. Plakkaatbk. I. f. 2278, 2285, 2321). Opmerkelijk is het, dat bij deze gunstige beschikkingen de doopsgezinden, die door den Staat niet erkend waren als kerkgenootschap, nooit bij name worden genoemd; toch spreekt het vanzelf, dat zij hun ten gevalle werden genomen. Wij zagen reeds (blz. 180) dat onder de schippers vooral de Mennonieten, toen en nog later, talrijk waren.

2) Voorrede van een herdruk van 1597 van het „Antwoord der Dienaren des Woorts op de Rem. van Leyden." — De schrijver van het „Antw. op de Justif. van Leyden" zegt hetzelfde, maar bitser: „Daerentusschen soo worde den Wederdoopers de volkomene oefeninghe ghepermitteert van hunne valsche Religie, datse bannen en afsnijden soo sij goet vinden.... datse trouwen in hunne vergaderinghen tegen de publycke ordonnantiën ende placcaten,... soodat se nerghens in van yemanden worden verhindert, ende slachten daeromme den Leeu, die vrij ende vranck is, onghebonden ende onbedwonghen."

3) Brandt, Hist. d. Reform. II, blz. 23.

4) Relaz. p. II, c. 2.

Die verdraagzaamheid der Staten ergerde vele geestelijken, inzonderheid hen, die om hun geloofsijver en hun rechtzinnigheid het hoogst bij de gemeente stonden aangeschreven. Zij wezen op het navolgenswaardige voorbeeld der Koningen van Juda, die alle valsche godvereerders hadden tegengegaan. „Alleen aan de waarachtige Religie komt vrijheid toe, aan geen andere. De Christelijke overheid behoort de valsche religiën, als dingen, die Gode op het hoogste mishagen, en waardoor zijn rechtvaardige straf over het land gebracht kan worden, te weren." Als men hun tegenwerpt, dat toch om godsdienstvrijheid de oorlog tegen Spanje ondernomen is, ontkennen zij dit ten stelligste: „Zooveel de gereformeerden belangt, die hebben gewenscht naar de vrijheid van hun religie, maar niet van eenige andere." Voor een algemeene godsdienstvrijheid zijn alleen zij, „die zelf geen religie hebben, die van alle religiën evenveel houden, en daarom wel mogen lijden, dat ze altezaam geëxerceerd worden, gelijk zij ook wel zouden mogen lijden dat ze altezamen verboden waren" [1]). Merkwaardige uitspraak! Wat anders hadden voorheen de vervolgzieke katholieke geestelijken verkondigd? Bijna woordelijk hetzelfde, dat thans voor de alleenheersching der gereformeerde Kerk werd gezegd, was, een twintig jaar vroeger, voor de alleenheersching der katholieke Kerk aangevoerd. In een brief, door Viglius in 1567 aan Hopperus geschreven, lezen wij: „ik heb de leer der gewetensvrijheid steeds voor verderfelijk gehouden, en gemeend dat die haar aankleven allen godsdienst moeten verachten, en niet ver van atheïsme verwijderd kunnen zijn. God heeft over de kudde herders gesteld om haar voor afdwaling te behoeden. Buitendien (zoo gaat hij voort) mannen van gezag hebben ons gewaarschuwd, dat de Calvinisten en de andere scheurmakers die gewetensvrijheid slechts prediken, zoolang zij ze voor zichzelf behoeven, maar, als zij eens de meerderheid hebben gewonnen, geen anderen godsdienst zullen gedoogen dan den hunnen" [2]). Die voorspelling zou thans, helaas, bewaarheid zijn, indien de gereformeerde geestelijkheid naar goedvinden over de wereldlijke regeering had kunnen beschikken. Maar de regeering, uit zichzelf afkeerig van alle geloofsvervolging, was buitendien beducht voor den toenemenden invloed der predikanten, die als volksleiders gevaarlijk dreigden te worden voor de rust en veiligheid van den Staat. Zij was niet genegen mee te werken om dien invloed onweerstaanbaar te maken.

1) Antwoord op de Justificatie van Leyden, blz. 149, 151.

2) Hoynck van Papendrecht, Analecta, I, II, p. 421.

Inderdaad, hoewel de Staten en de geestelijken samenwerkten, om de weifelende menigte de staatskerk binnen te drijven, ieder had daarbij een eigene bedoeling. De Staten verlangden een algemeene Nederlandsche Kerk, met een algemeen-Christelijke geloofsbelijdenis, niet al te streng op ondergeschikte leerstukken, onbepaald genoeg om door de veelheid der protestanten, Calvinisten, Zwinglianen, Lutheranen, Melanchthonianen, Flaccianen en de veelsoortige wederdoopers en doopsgezinden te worden aangenomen, die dan, behoudens elks bijzondere meening omtrent twijfelachtige geloofspunten, in het noodige eensgezind en liefderijk onder elkander, ééne gemeente zouden uitmaken. Dat was voortdurend het streven van Oldenbarnevelt [1]), en daarom hield hij, in 1597 en later, het bijeenroepen van elke nationale synode tegen, waarop de confessie niet opnieuw overwogen en herzien, en de middelen beraamd zouden worden, om de verschillen der protestantsche sekten te vereffenen [2]). Maar de geloofsbelijdenis opnieuw in overweging te nemen zou twijfel verraden hebben aan de volkomen juistheid van haar inhoud, en geen zweem van zulken twijfel bestond bij de ijveraars. „De confessie en de catechismus zijn de som der ware en zuivere leer onzer Kerk, en met het verstand niet van eenige synode, maar van de Heilige Schrift overeenkomstig." Zoo spraken in 1582 de Hollandsche predikanten in hun antwoord op de remonstrantie van de regeering van Leiden [3]). En op de nationale synode van het vorige jaar hadden zij besloten, dat de predikanten, de ouderlingen en diakenen, de professoren in de theologie, de schoolmeesters zelfs, van hun volkomen instemming met de geloofsbelijdenis en catechismus door hun handteekening zouden doen blijken [4]). Waartoe zou men dan die symbolische boeken gaan herzien? Om libertijnen of geestdrijvers te believen? Wie zou hun ten gevalle de waarheid te kort willen doen? Een iegelijk had zich te voegen onder de confessie en in de ware Kerk, omdat zij alleen met Gods woord en wet overeenkwamen. De overheid, als zij haar plicht deed, moest overeen-

1) De Groot verzekerde nog in later tijd, dat Oldenbarnevelt gehoopt had, „dat men, in de leere der praedestinatie eenige zachtigheid gebruikende, daardoor vele Lutherschen, Menisten en goede Catholijken zou kunnen winnen." Brandt, Leven van H. de Groot, blz. 356.

2) Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 32, 56. De Groot, Verantwoordingh, blz. 50. Documenten van de Justificatie der scherpe resolutie, blz. 75.

3) Bij Trigland, blz. 206.

4) Vgl. Dr. J. Borsius, „Het toegenomen gezag der formulieren van eenigheid," Kerk. Archief, IX, blz. 284.

komstig art. 36 dier confessie, alle afgoderij en valschen godsdienst weren en uitroeien: dan zou het gezag der waarheid zich vanzelf over allen doen gelden. — Kortom, zooals De Groot het uitdrukt: „de kerkelijken trachtten tot decisie en definitie, de overheden tot accomodatie; de kerkelijken wilden den ingang der Kerk eng maken door bepaling van vele disputabele punten, de overheden haar openzetten, zooveel doenlijk was, voor alle Christenen van een onbesproken leven" [1]). Dat uit die uiteenloopende inzichten ten laatste tweedracht tusschen Staat en Kerk zou voortkomen was te voorzien; heftiger dan iemand had kunnen vermoeden is zij gedurende het Bestand uitgebroken. Maar in ons tijdvak bleef de kiem nog onontwikkeld; het gevaar van buiten noopte tot weerzijdsche inschikkelijkheid.

Het spreekt vanzelf, dat er in dien stand van zaken beiden partijen ten hoogste aan gelegen lag, hoe de Kerk bestuurd zou worden, of zij zichzelf vrij zou regeeren, dan of de overheid een overwegenden invloed op haar zou uitoefenen. Zoo gewichtig was dit geschil, dat het tot op de Dortsche synode van 1618 onbeslist is gebleven. Tot zoolang heeft willekeur, in plaats van orde, in de Kerk van Holland geheerscht. Niet, dat er geen ernstige pogingen zijn aangewend om een ordening vast te stellen, maar beide partijen hielden haar eigen meening staande, en lieten niets tot stand brengen, wat daarmee streed.

Het verschil tusschen beider verlangen was ook niet te vereffenen. De Staten, bevreesd voor de bemoeizucht der geestelijken, wilden het kerkbestuur, zooveel mogelijk onder zich houden. — Het is bekend, hoe, bij het grondvesten onzer vrijheid, Adriaan Pauw en andere ballingen, die van Hamburg naar Amsterdam terugkeerden, door een regeeringslid gewaarschuwd werden: „zich te wachten voor de klip, waarop de Oostersche steden zich verzeild hadden, en niet te gedoogen dat de predikanten zich verder dan met hun predikambt zouden bemoeien" [2]). Men kan de Staten van Holland waarlijk niet beschuldigen, dat zij dien raad in den wind hebben geslagen. Integendeel, al te mistrouwend hebben zij in de eerste dagen der onafhankelijkheid de geestelijken bewaakt, en ze daardoor van zich vervreemd. Toen na 1572, de

1) Verantwoordingh, blz. 35. Vgl. Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 241.

1) Uit aanteekeningen van burgemeester Hooft, bij Brandt, Hist. d. Reform. I, blz. 593. — Vgl. Mr. H. J. Koenen, Adriaan Pauw, blz. 84.

gereformeerde Kerk zich in Holland ging vestigen, schroomden de Staten haar de vrije ordening, die zij verlangde, toe te staan. Zij wilden de Kerk als een staatsinstelling onder hun eigen bestuur houden, en over de predikanten als staatsdienaars bevelen. Ik geloof niet, dat de synode buiten de waarheid gaat, als zij, in 1582, openlijk in een gedrukt vertoog, aan een machtige staatspartij de bedoeling toeschrijft: „dat de predikanten alleen prediken en de sacramenten bedienen zouden, en dat de magistraten de predikanten aan- en afstellen, en voorts de Kerk regeeren zouden, zooals zij dat het best en bekwaamst zouden oordeelen" [1]). Inderdaad, geheel in dien geest ontworpen zijn de kerkelijke wetten van 1576, op naam van Prins Willem gesteld, die wel nooit haar beslag gekregen hebben, maar wier ontwerp genoegzaam aantoont wat beoogd werd [2]). Volgens deze wetsontwerpen zouden de stadsregeeringen zelf predikanten, ouderlingen en diakenen benoemen en de censuur in het laatste ressort uitoefenen; de predikanten mochten in geen algemeener vergadering bijeenkomen dan van wat wij den ring zouden noemen; geen onderteekening van de formulieren van eenigheid werd bij het aanvaarden van eenig ambt gevorderd. Waren die wetten ooit ingevoerd, dan was elke gemeente een bijzondere stadsinstelling geworden, aan de luimen van een soms nog roomschen of althans niet-gereformeerden magistraat overgeleverd; den naam van Kerk verdiende een reeks van zulke, niet eens onderling verbonden, gemeenten nauwlijks te dragen. Geen wonder, dat de predikanten zulk een wanorde verfoeiden. Zij hadden van hun meester Calvin geleerd, hoe een Kerk behoort ingericht te wezen; en het pleit voor de vastheid hunner overtuiging in dit opzicht, dat zij, van hun eerste synode, in 1568, nog in ballingschap gehouden, tot op die van 1618, steeds, wat de hoofdzaak, betreft, dezelfde ordening hebben gewild en van de regeering verzocht. Vrije benoeming van predikanten, ouderlingen en diakenen door den kerkeraad, onder goedkeuring van de gemeente en van de overheid; vrije vergadering van kerkeraad, van classis, van provinciale en nationale synode op gezette tijden; handhaving van de eenigheid van het geloof en van de eenvormigheid der bediening door examinatie, door verplichte onderteekening der formulieren en, desnoods, door censuur en afsnijding

1) Verhaal der predikanten van Holl. tegen Coolhaes, ook bij Trigland, blz. 164.

2) Eerst in 1617 zijn deze wetsontwerpen aan het licht gekomen, achter de „Justificatie van de Resolutie der Staten van Holland, genomen 4 Aug. 1617," blz. 19 vlg. — Zij zijn overgedrukt bij Brandt, Hist. d. Reform. I, blz. 567.

der afvalligen: ziedaar de hoofdtrekken, die elk ontwerp van kerkordening, van iedere Hollandsche of nationale synode, kenmerken. Het komt mij voor, dat er in het vorderen van zoo groote zelfstandigheid voor de Kerk niets onredelijks of aanmatigends gelegen was. Een Kerk, die zichzelf niet regeert maar aan den leiband der wereldlijke overheid loopen moet, kan zich niet ontwikkelen, kan niet leven en werken gelijk het haar betaamt. Maar de regeering, van haar zijde, zag, hoeverre de invloed der geestelijken op de gemeente haar eigen macht te boven ging. Als zij de Kerk zelfstandig maakte, vreesde zij met reden, dat de Kerk spoedig over den Staat zou gaan heerschen; dat de overheid weldra genoopt zou worden met haar sterken arm de besluiten der synode uit te voeren. En welke macht geeft zich dus vrijwillig aan een andere over? Buitendien, welk gebruik zou de Kerk van haar overmacht maken? Dat was waarlijk niet twijfelachtig; men behoefde haar niet, naar het voorbeeld van eenige uitheemsche geestelijkheid, plannen toe te dichten; zij verborg haar oogmerken geenszins. Zij wilde vrij censureeren en afsnijden al wie zij onrechtzinnig keurde; en, daar alleen haar lidmaten tot staatsbedieningen bevoegd waren, zou het dus aan haar staan, te beslissen of iemand al dan niet een ambt verwerven, of hij het verkregen ambt al dan niet behouden zou. Zij wilde gevaarlijke boeken weren, het drukken en uitgeven ervan verbieden; de regeering zou haar daartoe de hand moeten leenen. En ware het daarbij nog maar gebleven! Maar de kerk rekende zich gerechtigd, „alle ketters, tegen de ware leer van Christus strijdende", te dagvaarden voor haar synode, en na gehouden onderzoek te vonnissen [1]); zij achtte dan de regeering verplicht, de godsdienstoefening der veroordeelden te verbieden en te verhinderen. Tegen zulk een gevaarlijke aanmatiging kwam de libertijnsche regeering natuurlijk op: niet om dus onder de heerschappij van predikanten te raken had Nederland het juk van Rome afgeschud. In 1582 diende Jan van Hout, de beroemde secretaris van Leiden gedurende het beleg, uit naam zijner regeering een remonstrantie bij de Staten van Holland in tegen de

1) Zie vraag 62 en 42, door de nationale synode van Middelburg in 1581 gesteld en beantwoord, bij Bor, II, blz. 567. — Vgl. de „Vriendelijke vermaning van de H. H. St. van Brab., Vlaand. enz. (Bor, authent. st. I, blz. 150): om eenigheid van geloof in Nederland te weeg te brengen zou maar noodig zijn, „dat in de vergaderinge der Gemeener Staten beide de partijen gehoord souden worden: alwaer welke 't hare metten woorde Godts beweeren en bekrachtigen soude, de selve men behooren soude gelijk te geven, te vorderen en aenhangig te wesen."

blijkbare heerschzucht eener, kort te voren te Middelburg gehouden, nationale synode, en hij kon, zoodoende, op den bijval van de groote meerderheid der vroedschappen rekenen [1]). Zelf Prins Willem, ziende hoe aanmatigend de geestelijkheid was, en hoe sterken weerzin zij bij de regenten verwekte, begon bevreesd te worden voor de toekomst der Kerk, en aan te dringen op betamelijke ordening, dewijl „het anders geschapen stond dat de gereformeerde religie en daarenboven de landen in geheele ruïne zouden komen" [2]). En was de vrees, in de remonstrantie van Leiden uitgedrukt, ongegrond? Helaas, de ondervinding heeft geleerd, dat zij op maar al te goede gronden berustte. De Kerk heeft in 1618, toen zij de overhand genomen had, getoond, tegen welk gevaar de Staten van Holland jaren lang de onrechtzinnigen beveiligd hadden. De vervolging, toen tegen de remonstranten aangericht, zou nu reeds de Lutheranen en wederdoopers, en vooral de roomschen, getroffen hebben, als niet de Staten de kerkelijken in bedwang hadden gehouden. Want de vrijheid, die de gereformeerde Kerk voor zichzelf verlangde, wilde zij niet aan de andere gezindheden hebben meegedeeld; zij wilde vrij zijn, ook om de overige te beheerschen.

Een kerkorde, zooals de Staten er een wenschten, zooals er in de wetten van 1576 een ontworpen was, is nooit ingevoerd; tegen den vasten wil der geestelijken durfde de regeering haar niet doordrijven. Een orde daarentegen, gelijk de Kerk zelf ze begeerde, heeft een korten tijd wettig bestaan. Leicester hechtte aan het ontwerp, door de nationale synode van 1586 hem aangeboden, zijn goedkeuring, en hij bewoog zelfs de Staten van Holland daarin te berusten. Maar met Leicester's gouvernement viel ook zijn kerkewet weer; de Staten achtten zich er niet aan gebonden; zij schoven haar, zonder reden te geven, ter zijde, en besloten een nieuwe te ontwerpen overeenkomstig de beginselen, die zij in alle takken van bestuur wilden toepassen.

Natuurlijk openbaarde zich ook hier het provincialisme, dat wij overal te voorschijn zagen komen. In plaats van naar een nationale kerkorde te streven, zooals het belang van Kerk en van Staat beide meebracht, bepaalden zich de Staten der afzonderlijke provinciën tot het afzonderlijk ordenen der kerken binnen hun bij-

1) Oldenbarnevelt, toen hij voor zijn rechters stond, beriep zich nog op de remonstrantie van Leiden (Verhooren, blz. 239): een bewijs welk een indruk dat stuk indertijd gemaakt had.

2) De Groot, Verantwoordingh, blz. 31. Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 194, 195, 240.

zonder gebied. De Staten van Holland trachtten zelfs niet eens zich in dit opzicht met de Staten van het overigens zoo nauw met hen verbonden Zeeland te verstaan. Zij beschouwden de regeling der Kerk als een zuivere staatzaak, die elk gewest voor zichzelf kon en moest afdoen; zij hielden zich aan de Unie van Utrecht, die inderdaad, overeenkomstig de voorwaarden van den Augsburger godsdienstvrede, aan elke regeering de vrije regeling der godsdienstige aangelegenheden harer onderzaten had voorbehouden. Een der eerste bemoeiingen van de Staten van Holland, zoodra er voor de verdediging des lands en voor het vestigen hunner regeering gezorgd was, was het benoemen eener commissie, uit acht wereldlijke en acht kerkelijke personen van aanzien gevormd, waaraan zij het ontwerpen van een meer aannemelijke kerkorde opdroegen. Oldenbarnevelt was van dit alles de aanlegger en drijver; hij werd lid der commissie, en, eer die nog bijeenkwam, was het ontwerp reeds in de hoofdtrekken overeenkomstig zijn gevoelen vastgesteld; immers er was besloten een vroeger plan, van het jaar 1583, dat toen niet in behandeling gekomen was, ten grondslag te nemen, en slechts in zoover te wijzigen als blijken zou noodig te zijn. Dit oude plan was indertijd met medewerking van Oldenbarnevelt, die toen juist zijn politieke loopbaan begon, opgesteld, en het behaagde hem thans nog zoo, dat hij het bijna onveranderd wilde behouden hebben. Als wij de beide ontwerpen, dat van 1583 en dat van 1591, vergelijken, zien wij dan ook dat zij slechts weinig van elkander verschillen [1]).

De kerkewet van Oldenbarnevelt berust op een transactie tusschen de eischen der Kerk en die van den Staat. De beroeping van predikanten, ouderlingen en diakenen staat aan een commissie van vier wereldlijken, door de stadsregeering aan te wijzen, en van vier kerkeraadsleden, natuurlijk onder nadere approbatie van de overheid. De vergaderingen van den kerkeraad, van de classis, van de provinciale synode zijn geoorloofd, mits er alleen kerkelijke zaken behandeld worden; van een nationale synode wordt niet gesproken, zij kwam in het aangenomen stelsel ook niet te pas. Van den beroepen leeraar zal geen onderteekening van formulieren gevergd worden, maar hij moet verklaren, dat hij de Bijbelleer, sommierlijk vervat in den catechismus, zuiver zal ver-

1) De kerkorde, in 1583 ontworpen, is het eerst aan het licht gebracht door prof. H. J. Royaards, in het Nederl. Archief voor kerk. gesch. III, blz. 336. Die van 1591 is te vinden onder anderen bij Bor, III, blz. 557. — Vgl. de Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 194.

kondigen. De censuur berust in het laatste ressort bij de provinciale synode, maar aangevuld met zooveel gedeputeerden als de Staten goed zullen vinden uit hun midden af te vaardigen; de meerderheid der stemmen beslist.

Bedriegen wij ons niet, dan was dit plan uitmuntend voor de tijdsomstandigheden geschikt. De vrijheid, die daarbij aan de Kerk verzekerd werd, hoewel minder dan zij vorderen mocht, was grooter dan zij nog genoten had, misschien zoo groot als zij vooralsnog kon verdragen. De invloed, aan de overheid toegekend, zou aan den anderen kant voldoende zijn geweest om de aanmatiging en den geloofsijver der predikanten te beteugelen. Als overgang tot een volkomener vrijheid, gepaard aan een verdere afscheiding van Kerk en Staat, komt ons daarom deze regeling hoogst gepast voor. Oldenbarnevelt deed wat hij kon om haar door de Staten te doen aannemen; maar tevergeefs, zijn gezag schoot te kort om de twee ijverzuchtige mogendheden, de kerkelijke en de wereldlijke, tot wederzijdsche inschikkelijkheid te stemmen. Zooals zooveel transactiën, zoo voldeed ook deze aan geen van beide partijen. De predikanten achtten zich te zeer onder den invloed der regeering gesteld; zij waren zoo ontevreden, dat er zelfs sprake was om de acht geestelijken, die in de commissie gezeten hadden, te censureeren. Doch hun misnoegen was machteloos, want de Staten begrepen, dat zij ook buiten de synode om en tegen haar wensch, aan de Kerk de wet mochten stellen, en zij zouden zich aan de ontevredenheid der kerkelijken weinig hebben gestoord. Maar niet zoo licht te achten was het misnoegen van sommige vroedschappen, die het recht der overheid nog niet sterk genoeg in het ontwerp vonden uitgedrukt, en die verlangden, dat de geest der kerkewetten van 1576 zonder eenige verzachting zou worden gehandhaafd. Op haar tegenstand leed het voorstel der commissie schipbreuk; na een langdurige bespreking werd het onafgedaan ter zijde gelegd. De Kerk bleef wetteloos, aan de willekeur van regenten of geestelijken, wie van beiden voor het oogenblik het meest te zeggen hadden, overgelaten [1]); een rijke bron van geschillen tusschen beide bleef open. Het gunstige oogenblik ging ongebruikt voorbij; de tijd is

1) De Kerk had meer over de aanmatiging van den Staat te klagen dan omgekeerd. Een resolutie der Staten van 16 Maart 1598 gebood, dat te Beierland, waar de gemeente in hevige oneenigheid leefde, het avondmaal des Heeren voorloopig niet zou worden gehouden! Zie Kist, in het Kerkel. archief, V, blz. 487. — Niet geheel zonder reden zegt het Antwoord op de Justificatie van Leiden: „wij zijn als de hont, die den halsband moet draghen, ende daerdoor vast geleyt wordt, als men wil."

gekomen, dat de weerbarstige vroedschappen reden hadden om berouw te gevoelen over haar onbezonnen tegenstreven.

In andere provinciën, in Zeeland, in Utrecht, later in Groningen en Drente, was de regeering gelukkiger dan in Holland, en slaagde er in een betamelijke kerkorde te vestigen. Aan de goede inrichting der Kerk in Zeeland schrijft Trigland het toe, dat deze onbesmet is gebleven van de Arminiaansche geschillen, die Holland weldra zoo deerlijk hebben beroerd [1]).

De zorg der regeering voor de Kerk had, vele jaren geleden, de Hoogeschool te Leiden gesticht. Niet zoozeer om de wetenschap te bevorderen, als wel om aan de Kerk een seminarie van kundige en waardige leeraars te bezorgen, had haar Prins Willem, bij de grondlegging van den onafhankelijken staat, opgericht. Zij moest voor het protestantsche Holland worden, wat voorheen voor het katholieke Nederland de Universiteit van Leuven geweest was; naar het voorbeeld van deze werd te Leiden het onderwijs in rechten en in geneeskunst aan dat der godgeleerdheid toegevoegd. Doch de hoofdzaak bleef niettemin de vorming van gereformeerde predikanten [2]). Maar dan had ook de Kerk invloed behooren te oefenen op het aanstellen der hoogleeraren en op den aard van het onderwijs. Zoo ongepast als het thans wezen zou het onderricht in de vrije godgeleerdheid aan 's rijks Universiteiten onder de voogdij van een der door den staat erkende kerkgenootschappen te stellen, even redelijk zou het toen geweest zijn de kweekschool, uitsluitend ten dienste der ééne staatskerk opgericht, onder het toezicht van de synode dier Kerk te plaatsen. Maar wij weten het reeds, in den tijd der stichting van de Hoogeschool wilden de Staten en de Prins geen Kerk, die zichzelf regeeren zou; zij trachtten het bestuur der Kerk aan zich te houden, en bij gevolg behielden zij zich ook het bestuur der Universiteit, het regelen van het onderricht en het aanstellen der hoogleeraren voor [3]). Dat mishaagde

1) Kerckelijke geschiedenissen, blz. 171. — Over de kerkorde van Zeeland leze men de uitmuntende verhandeling van Te Water, Reform. v. Zeeland, blz. 444 volg.

2) Terecht zegt Grotius: „Praecipue movebat religio, columen partium, cuius explicandae munus opifices hactenus, aut e rudi plebe literarum inexerciti sibi sumserant." Hist. l. V, p. 377. Vgl. den brief van Prins Willem van 10 Maart 1582 aan den acad. senaat, in het Kerkel. Archief, IX, blz. 523. — Hoe Jan van Hout in 1592 aan zijn verklaring: „de voornaamste bewegende oorzaak van de stichting dezer Universiteit was de theologie," kan toevoegen: „hetzij mij geoorloofd het geheim te openbaren," begrijp ik niet; het geheim was algemeen bekend.

3) „Terwijl hedendaegs de Professoren van de Theologie in der Doctoren plaetsen sijn, so hebben wij deselve gelijck als de Professoren van de andere kunsten ende

natuurlijk den geestelijken; reeds gedurende ons tijdvak beklagen zij zich, „dat zij van de Academie te Leiden meer schade in de kerken-dienst dan voordeel zien kunnen" [1]). Omgekeerd, meent de regeering reden te hebben om over de tegenwerking, die haar Universiteit van de kerkelijken ondervindt, te klagen [2]). En nog erger gevolgen zou in een later tijdperk die bemoeiing der Staten met de vorming der kerkdienaars voortbrengen; aan hun Universiteit is de twist van Arminius en Gomarus uitgebarsten; hun aanstelling van Vorstius tot hoogleeraar heeft hen in eindelooze moeilijkheid gebracht. Maar wij willen niet vooruitloopen. Reeds nu bleek het in mindere mate, dat de Kerk de te haren behoeve, maar buiten haar invloed, gevormde leeraars met wantrouwen ontving.

Naar het voorbeeld van Holland richtten de Staten van Friesland in 1585, „niettegenstaande de hachelijke omstandigheden der tijden," een Hooge School te Franeker op, met het oogmerk, zooals zij zich in hun publicatie van 15 Juli 1585 uitdrukken, „om het vaderland te maken tot een kweekschool voor Gods Kerk en een zetel van kunsten en wetenschappen." Ook zij hielden de Kerk van allen rechtstreekschen invloed op de richting van het godgeleerde onderwijs verstoken, en benoemden eigenmachtig de hoogleeraren, van wier wetenschap en geloof het lot der Kerk grootendeels afhing.

De Leidsche Academie beantwoordde in den beginne niet aan de bedoeling, waarmee zij was opgericht. Voor de godgeleerdheid gesticht, werd zij maar schaars door theologanten bezocht. In de rechten kwamen genoeg aanzienlijke jongelingen studeeren, in het vooruitzicht op een voordeeligen post in lands- of stadsdienst; ook aan studenten in de geneeskunde was geen gebrek; maar van hen, die een geleerde opvoeding bekostigen konden, hadden slechts weinigen lust in het predikambt. De betrekking van leeraar toch was toen, en nog lang daarna, bij den deftigen burgerstand niet in eere [3]). Zelden werd een zoon van goeden huize

---

wetenschappen in onser nieuwer Universiteit van Leyden ghestelt, ende sullen sorge draghen dat deselve, volgens de wetten hunluyden voorgheschreven, met de heilige Schrift suiverlyck uit te leggen, geleerde ende waerdige Herders formeren." Art. 36 der Kerkel. wetten van 1576.

1) Bor, II, blz. 978.

2) Jan van Hout, bij Bor, III, blz. 647.

3) Grotius schrijft in 1639: „functio theologi, hominum vitio, minus honorata." Epist. 1214. Veel krasser laat zich omstreeks 1625 een oud-burgemeester van Haarlem, Van

tot predikant opgeleid. Aan den anderen kant waren de jongelieden, die tot den kerkdienst lust en roeping gevoelden, meestal niet bemiddeld genoeg om op eigen kosten te gaan studeeren. Dus stonden de gehoorzalen der professoren ledig, en de Kerk bleef gebrek lijden aan welopgevoede en geleerde predikanten. Algemeen was de klacht over „het schraal gewas van den soberen oogst" [1]). Om den wasdom te bevorderen was het noodig aan hen, die roeping gevoelden tot de bediening des Woords, de middelen te verschaffen om zich daartoe aan de Academie te vormen; men moest jongelieden van aanleg op 's lands kosten in de theologie laten studeeren. Reeds de Synode van 1581, van welke wij meermalen gewaagden, had de gemeenten aangespoord, „te arbeiden dat er studenten in de theologie zouden wezen, die *ex bonis publicis* onderhouden werden" [2]). In de ontworpen kerkorde van 1583 en in die van 1591 werd, overeenkomstig dit verlangen der synode, bepaald, dat voortaan aan de Leidsche Universiteit op 's lands kosten zes en dertig uitgelezen jongelieden tot den kerkdienst zouden worden opgeleid. En hoewel die kerkorde, gelijk wij zagen, niet tot stand kwam, besloten de Staten althans deze eene bepaling ten uitvoer te leggen. In October 1592 werd, op hun last, het Collegium Theologicum geopend, waar op kosten des lands behoeftige theologanten geherbergd en opgevoed zouden worden. De Secretaris van Leiden, de bekende Jan van Hout, hield bij die gelegenheid een over-sierlijke, hoogdravende redevoering, in den smaak der rederijkers [3]). De eerwaarde Cuchlinus aanvaardde den gewichtigen post van regent.

Men heeft te weinig acht geslagen op de kerkelijk-staatkundige strekking, die het oprichten van dit college noodzakelijk hebben moest. Daardoor maakten zich de Staten van Holland meester van de toekomst hunner Kerk, al stelden zij het zich ook niet bepaaldelijk ten doel. Uit het college immers zou na weinige jaren de groote meerderheid der predikanten voortkomen; van hun opleiding zou het afhangen, welke geest in de Kerk zou heerschen. Gedurende

---

der Laen, uit: „meestal sijn sij gesproten uittet schuim ende gespuis van het gemeene, onbesnoeide en onwetende volck," bij Brandt, Reform. IV, blz. 639. Met hem stemt in 1663 Aitzema overeen: „Men siet dat niet als de geringhste en armste studeren om predikant te worden. Een geleert en welspreeckend predikant is wat gheacht om syne personeele gaven. Maar aan de ordre in het generael wat werter gedefereert?" IV, blz. 1008.

1) Uitdrukking van Jan van Hout.

2) Art. 14 harer besluiten.

3) Uit een pamflet van dien tijd, overgedrukt bij Bor, III, blz. 645.

hun studietijd stonden zij onder het opzicht van den regent, dien de Staten over het college stellen zouden; op den aard hunner studie, op de vorming van hun karakter, kon deze een overwegenden invloed uitoefenen. Buitendien, na het eindigen van hun studietijd konden zij niet dan met goedkeuring der overheid door een gemeente beroepen worden; zij waren door hun verblijf in het college bij de regeering bekend geraakt, en de weerbarstigen en onhandelbaren onder hen waren wel op een of andere wijs van den kerkdienst uit te sluiten [1]). Zoo kon dus door deze inrichting van onderwijs, beter dan zelfs door de strengste kerkorde, de wereldlijke regeering de kerkelijke aan haar voogdij ondergeschikt houden. Het was geen grootspraak, toen De Groot, in 1615, aan Gerardus Joannes Vossius, die tot regent van het Staten-college benoemd was, schreef: „naast God hebt gij het in uw hand, hoedanig na tien of twintig jaren de toestand der Kerk hier te lande wezen zal" [2]). Maar toen was het reeds te laat, de Kerk liet den Staat den tijd niet, om haar een nieuwen geest in te boezemen. Zooals in andere opzichten, zoo had ook hier de overheid verzuimd tijdig partij te trekken van haar doelmatige instellingen; zij lette doorgaans niet genoeg op de keus der bursalen, niet genoeg op de keus der regenten: onder anderen invloed dan den haren groeiden de aanstaande leeraren op. Zoo trok zij uit haar college de voordeelen niet, die zij er zich van had mogen beloven.

Aan de Academie te Franeker besloten de Staten van Friesland een soortgelijk college op te richten, doch daar kwam niet van. Zij verkozen ten laatste, aan behoeftige theologanten beurzen te geven, en het aan hen over te laten, hoe zij daarvan leven en studeeren wilden. Zoo dringend was in Friesland en in de aangrenzende gewesten de behoefte aan wetenschappelijk gevormde predikanten, dat er een tijd lang niet minder dan honderd zulke beurzen werden uitgegeven [3]). Dat de Staten door dezen maatregel geen invloed konden oefenen op den geest, waarin de begunstigden zich ontwikkelden, spreekt vanzelf. Hier zoowel als te Leiden bleven verschillende stelsels van godgeleerdheid en kerkelijk recht zich vrij naast elkander ontwikkelen en voortplanten. Gelukkig voor de weten-

1) Wel erkent Van Hout, dat onder andere het oogmerk der Staten met het collegium is „de overdragende heftichheyt van sommigen wat te connen wederstaen."

2) „.... ita ut post Deum immortalem tua potissimum in manu sit futurum, qualis post annos decem aut viginti futura sit his in terris Ecclesia." Epist. 55, p. 18.

3) Tegenw. staat van Friesland, II, blz. 533.

schap belette de libertijnsche onverschilligheid der Staten, dat dezen op de godgeleerde studiën een zoo overwegenden invloed hadden, als zij anders wel zouden hebben willen en kunnen uitoefenen. Slechts bij bijzondere gelegenheden en voor een korte poos bemoeiden zij zich met het onderwijs en met de stelsels der hoogleeraren. Doorgaans heerschte aan de Nederlandsche Academiën volstrekte vrijheid van onderzoek.

Wij komen terug tot de opmerking, waarvan wij zijn uitgegaan; de gereformeerde Kerk, die alle andere protestantsche kerkgenootschappen in zich wilde oplossen, nam de meest ongelijksoortige bestanddeelen in zich op, zonder ze met haar eigen wezen te vereenzelvigen. De middelen, aangewend om eenigheid en eenvormigheid te weeg te brengen, schoten te kort. In die streken, die, na op den vijand veroverd te zijn, stelselmatig tot de Kerk werden bekeerd, vond de rechtzinnige leer geen tegenstand en heerschte zij onverdeeld. Maar in Holland en Utrecht bleef, nevens de leer van den catechismus en de confessie, allerlei afwijkende leering voortduren, van het Martinisme af tot de geestdrijverij van David Jorisz. toe. In sommige steden werd de onrechtzinnigheid zelfs door de vroedschap beschermd. Te Gouda, bij voorbeeld, konden de rechtzinnige predikanten van Holland den Heidelbergschen catechismus, die overal elders was aangenomen, maar niet ingevoerd krijgen. Eerlang werd er zelfs een soort van eigen catechismus ten dienste der gemeente van Gouda, in vrijzinnigen geest gesteld in het licht gegeven [1]). Op meer andere plaatsen handhaafde de plaatselijke overheid een leeraar, dien de Kerk als onrechtzinnig gecensureerd had. Wat is er al niet, gedurende ons tijdvak, te doen geweest om een Herman Herbertz. van Gouda, een Tako Sybrantsz van Medemblik, een Cornelis Wiggertsz. van Hoorn van den kansel te stooten! De kerk was in haar recht, zoolang zij, om de zuiverheid der leer te bewaren, de dwaalleeraars trachtte af te zetten, maar als zij vervolgens aan dezen het oprichten eener afgescheiden gemeente door de regeering wilde doen beletten, werd zij onredelijk. De verdraagzame Staten verkozen zich daartoe natuurlijk niet te leenen, maar, in plaats van den laatsten onbillijken eisch der geestelijken te weigeren, trachtten zij de rechtmatige censuur voor te komen, en den ketter het leeraarsambt in de rechtzinnige Kerk te laten behouden. Zoo be-

1) Zie Donteclock, „Proeve des Gouschen Catechismy," (1607) blz. 2.

ducht waren zij voor het vermeerderen der scheurkerken, zoo angstvallig zochten zij het onvereenigbare bijeen te houden. Om die uitwendige eenheid is het hun in de eerste plaats te doen; zij hopen dat de eenigheid van gevoelen dan later wel vanzelf zal komen. Hoe deerlijk hebben zij zich bedrogen! Door den oneenigen het uiteengaan te beletten, hebben zij den wederzijdschen haat aanhoudend versterkt, totdat die ten laatste in 1618 met onbedwingbare hevigheid is uitgebarsten, toen de zwakkere partij in de Kerk door de sterkere niet slechts uitgestooten, maar ter neer geworpen en vertreden is.

Eén leerstuk staat bij bijna alle kerkgeschillen van dezen tijd op den voorgrond, het leerstuk der voorbeschikking. Een hoogst gewichtig stuk voorwaar, een waardiger onderwerp van geschil dan de transsubstantiatie, waarover de Duitsche protestanten zoo hevig getwist hebben. Maar hoe zullen nadenkende Christenen het er ooit over eens worden? Het hangt vooral van ieders bijzonder karakter af, of hij de zedelijke vrijheid van den mensch dan wel het albestuur van God het diepst gevoelt; geen Christen toch, die een van beide geloofsartikelen ontkennen kan: de remonstranten en contraremonstranten verschillen slechts in de verhouding, waarin zij ze vereenigen en in overeenstemming brengen. De libertijnen, en dus de meerderheid der Hollandsche regenten, gevoelden hun vrijen wil het sterkst, en dachten zich daarom den invloed van Gods albestuur op de daden der menschen niet onwederstaanbaar. De gemeente gevoelde zich vooral door Gods geest gedreven, en achtte haar wilskracht geringer. Geen van beide partijen dreef haar opvatting tot die uiterste gevolgen, die de tegenpartij haar toedichtte. De voorstanders van den vrijen wil hielden niet op aan Gods voorzienigheid te gelooven. De predikers der voorbeschikking leerden geen fatalisme. Slechts zelden lieten zij het Mohammedaansche „God heeft het gewild" ter verontschuldiging van hun zonden hooren. Maar uit hun geloof putten zij een onwankelbaar vertrouwen op de goddelijkheid van hun zaak. Zij gevoelden zich de uitverkorenen, die dagelijks in velen konden struikelen, maar die toch den eenigen weg ten leven bewandelden. De leer der remonstranten was geschikt voor menschen, die zich van hun wil en zijn bewegingen rekenschap pogen te geven; de leer der contraremonstranten paste aan de menigte, die haar wil bepaald gevoelt, zonder zich bewust te zijn door welke redenen hij geleid wordt.

De verschillende richtingen, die zich gedurende ons tijdvak in

de Kerk vertoonen, worden door merkwaardige mannen vertegenwoordigd. Dirck Volckertszen Coornhert en Marnix van St. Aldegonde sterven beiden binnen den tijdkring dien wij beschouwen; wel behoort hun levensloop grootendeels tot een vroegeren tijd, maar als vertegenwoordigers van de partijen in de Kerk, en tevens als beoefenaars der Nederlandsche letterkunst, verdienen zij dat wij een woord aan hun nagedachtenis wijden.

Twee menschen in aanleg en karakter meer van elkander verschillend kunnen wij ons nauwelijks denken. De één een moedig, ernstig, streng edelman, die geleerd heeft in den strijd des levens niet op menschen-krachten, maar op Gods hulp te steunen, doch die dan ook, in het vaste geloof, dat God hem bijstaat, zich sterk gevoelt; een man van een vaste, lang beproefde overtuiging, bij wien nooit een zweem van twijfel opkomt, onverdraagzaam jegens andersdenkenden, zelfs overhellend tot ketter-vervolging, maar tevens bereid om zelf voor zijn geloof vervolging te lijden en zijn leven te geven. De ander, een burgerman, die met handenarbeid of met zijn pen den kost verdient; die het gevaar schuwt [1]), die geen martelaar zal worden, maar die ook niemand om het geloof wil gemarteld hebben; verdraagzaam voor die hem verdragen en tegen niets vooringenomen dan tegen een vervolgzieke rechtzinnigheid; welgemoed, met zichzelf voldaan, overtuigd, dat die het goede ernstig wil, het ook tot stand kan brengen. — Men behoeft beider portret maar aan te zien, om te begrijpen hoe weinig zij met elkander gemeen kunnen hebben: de gulle, open, breede tronie van Coornhert, zijn plompe, welgedane gestalte, en de achtbare houding en het koude, gesloten gelaat van Marnix. Slaat men hun boeken op, dan spreekt hun verschillend karakter nog duidelijker uit hun stijl. Bij Marnix wordt de hooge ernst slechts afgewisseld met snijdende ironie; zijn lach is een bespotting zijner tegenpartij, die hij als tegenstander van Gods heilige waarheid veracht, met wie hij niet kan redetwisten, maar wier redeneering hij als logen en dwaasheid ten toon moet stellen. In Coornhert daarentegen zien wij een liefhebber van disputeeren, een breedsprakig, uitvoerig twistschrijver, die alles wil beproeven en het goede behouden, die meer in het zoeken der waarheid dan in haar bezit zijn roem stelt.

1) De schrijver van het „Antwoord op de Justificatie van Leyden" verwijt aan Coornhert, wel niet zonder reden, dat hij in 1572 het vaderland als verloren had opgegeven, en voor zichzelf was gaan zorgen. „Door al te groote voorzichtigheid," zegt hij, „vertrouwde Coornhert te min op de voorzienigheid Gods." Blz. 146.

Die zoo uiteenloopende karakters, wij kunnen ze beide waardeeren en achten. Als wij de levensgeschiedenis van Coornhert en die van Marnix nagaan, hun daden vergelijken met hun woorden, dan krijgen wij hen beiden lief. Beiden hebben geijverd voor hetgeen zij goed en waar keurden, elk op zijn wijze. Maar hoe onbillijk zijn zij beiden door hun tijdgenooten beoordeeld: de vrienden van den een verfoeien en verguizen den ander. Trigland, de partijgenoot van Marnix, ziet in den godsdienstigen, protestantschen Coornhert „een van de grootste vijanden, die de gereformeerde leer en kerk ooit gehad hebben; die de Christelijke religie op het hoogste gehaat en op het gemeenste gelasterd heeft" [1]). En de vrienden van Coornhert spreken niet veel gunstiger over Marnix, dien zij uit partijdigheid bijna van landverraad betichten [2]). Het is het voorrecht van den lateren geschiedschrijver, dat hij de bedoelingen der groote mannen van beide partijen, zonder vrees voor de strekking hunner daden, onpartijdig beoordeelen, en, als zij het verdienen, den een zoowel als den anderen bewonderen kan. De tijdgenoot, betrokken in den strijd der meeningen, weet de goede bedoeling in de tegenpartij maar zelden op te merken, hij let te veel op de in zijn oog verderfelijke gevolgen, die haar daden na zich sleepen, en hij bestrijdt haar daarom met de scherpste wapenen die hij vindt. In zooverre hebben vermaarde mannen slechts van de nakomelingen een billijk oordeel te wachten. Buiten de partijen te staan is alleen aan onverschilligen gegeven, of aan mannen van buitengewoon doorzicht. Een Willem van Oranje kan Coornhert en Marnix beiden recht doen, en beider krachten aanwenden tot een hooger doel, dan zich een van beiden gesteld had.

Coornhert was, bij den aanvang van ons tijdvak, een oud man van zesenzestig jaren, maar nog steeds rusteloos — ik zou haast zeggen onrustig — werkzaam. De laatste jaren had hij buiten alle staatsbediening te Haarlem als notaris doorgebracht, maar voor zijn beroepswerk had hij nooit hart gehad. Zijn lust was redetwisten over godgeleerdheid, mondeling, schriftelijk, op alle wijzen. De drie lijvige folio-deelen, waarin zijn werken verzameld zijn, behelzen voor verreweg het grootste gedeelte niets dan zulk twistgeschrijf. Nog in het laatste jaar zijns levens verklaarde hij zich bereid om zijn disputatie over de dwalingen van

1) Kerck. Gesch. blz. 197.

2) Men leze b.v. het „Antidote," waarover straks nader.

den Heidelbergschen catechismus, waaraan geen eind gekomen was, tegen een commissie van predikanten te hervatten. Op zijn sterfbed was hij bezig zijn derde vertoog tegen Lipsius over het ketterdooden te schrijven. Menige moeilijkheid heeft hij zich door zijn ijveren berokkend. Toen hij in 1588 uit Haarlem naar Delft verhuisde, om daar ambteloos ten huize van een goed vriend zijn laatste dagen aan het ordenen zijner menigvuldige aanteekeningen op den Bijbel te wijden, ontzegde de regeering der stad, wier predikanten hij aangetast en verbitterd had, hem het verblijf binnen haar muren. Met zijn boek tegen Lipsius aan de regeering van Leiden op te dragen dacht hij dank te behalen: hij oogstte niets dan ondank in, want de Leidsche overheid wilde Lipsius, het sieraad der Universiteit, niet vertoornen; zij wees openlijk de opdracht van de hand, en stelde Coornhert in het ongelijk. Maar tot zwijgen was de waarheidlievende man niet te brengen, hij hield vol, totdat de dood hem rust bracht.

Geheel anders eindigde Marnix zijn leven. Na het verlies van Antwerpen, waar hij het bevel had gevoerd, beticht en onverhoord veroordeeld en tot ambteloos leven gedoemd, trok hij zich waardiglijk terug, en ging op zijn heerlijkheid Westsouburg de letteroefeningen van zijn vroegere ballingschap hervatten. Wanneer hij later, nadat de eerste opgewondenheid bedaard is, door de Staten of Prins Maurits met eenige zending naar Engeland of Frankrijk wordt belast, aanvaardt hij die, zonder betoon van gekrenkt eergevoel. Ten laatste ziet hij zich door de hooge regeering een werk opgedragen, voor zijn talenten juist berekend en geheel naar den lust van zijn hart, het vertalen van den Bijbel uit den grondtekst in het Hollandsch. Aan dien arbeid bezig, sterft hij in 1598 [1]).

Ook hij had in zijn laatste levensjaar nog een pennestrijd te voeren; ook hij behandelde het vraagstuk, waarmee Coornhert zich stervend had bezig gehouden: wat de wereldlijke overheid behoort te doen om de ware leer tegen de ketterijen te beschermen. Maar Marnix raadde tot het vervolgen der ketters; Coornhert wilde alleen met de pen, niet met het zwaard de dwaling bestreden zien.

In de beantwoording van deze — helaas, in die eeuw zoo belangrijke — vraag, toont Coornhert zich een man van den nieuweren tijd; hij is, onbewust, doordrongen van de noodzakelijkheid om

1) Men vergelijke hiermee mijn „Herinnering aan Marnix van Sint Aldegonde" in de Gids van December 1898.

Kerk en Staat vaneen te scheiden. Hij wil niet, dat de overheid het ware geloof beschermen zal, omdat hij haar de bevoegdheid ontzegt van uit de velerlei leeringen de ware te kiezen. Overtuigd, dat de Heilige Schrift ontwijfelbaar waar is, zou hij verlangen, dat de overheid den leeraars van alle gezindheden beval alleen het Oude en Nieuwe Testament te prediken, zonder eenige verklaring of toevoegsels van menschen [1]). Maar vergunt men den een zijn uitlegging der Schrift, zijn stelsel van godgeleerdheid, te verkondigen, dan mag men niemand verhinderen een andere Schriftverklaring, een ander theologisch stelsel te prediken; want het komt niemand toe aan een der meeningen boven de andere de kroon der waarheid op te zetten: de waarheid is zoo veel sterker dan de logen, dat zij geen bescherming van menschen behoeft. Men late waarheid en dwaalleer vrij en openlijk kampen, het is niet twijfelachtig wie van beide dan overwinnen zal.

Van Coornhert's standpunt gezien schijnt zijn redeneering onweerlegbaar. Maar Marnix gaat van een ander beginsel uit.

Hij ontkent niet, dat menige regeering, bedrogen en verleid, een valschen godsdienst gehandhaafd, een beteren vervolgd heeft. De roomsche Keizers, die de eerste Christenen, de roomsche vorsten, die de protestanten verdrukt hebben, hebben ontegenzeggelijk gedoold en misdaan. Doch wat bewijst dit? Heeft geen rechter ooit een onschuldige ter dood veroordeeld, en een misdadiger vrij gesproken? Maar zou men daarom het straffen van boosdoeners afkeuren en afschaffen? Neen, als de protestanten geweest waren zooals Karel V ze in het eerste bloedplakkaat beschrijft, dan moet ieder erkennen, dat zij niet één, maar honderd dooden verdiend hadden [2]). Het is voor een Christen-regeering ook zoo moeielijk niet als men wel meent, de waarheid te erkennen.

1) Zie Coornhert's „Middel tot mindering der Secten," in het IIIe deel zijner Werken, f. 395.

2) „Et qui est celui d'entre nous, lequel ne confesse volontiers, que si à la verité nous estions tels que l'Empereur Charles le quint nous a depeints en l'Edict de la Religion faict à Worms en l'an XXII, sur le quel tous les autres ensuivans et mesmes ceux du Roy Philippe son fils se trouvent fondés, nous aurions merité non pas une seule mort, ains cent, s'il estoit possible de les souffrir l'une après l'autre." Reponse Apologetique. — Tot dit twistgeschrijf behooren vier stukken:

1. Marnix v. St. Aldegonde, Ondersoeckinge ende grondelijcke wederlegginge der Geestdrijverische leere enz. 1595.
2. Antidote ou contrepoison contre les conseils sanguinaires de Ph. de Marnix.
3. Reponse Apologetique de Ph. de M. à un libelle fameux etc. 1598.
4. Wederwoord van Emmery van Lyer (bij Bor, IV, blz. 589). — Uit deze boeken heb ik de redeneerig van Marnix samengetrokken.

Aan het ware geloof hangt 's menschen zaligheid, en dus kan God de waarheid, voor hem die haar van ganscher harte zoekt, niet verborgen gehouden hebben: niet minder dan ieder heilbegeerig mensch is de regeering in staat om het ware geloof te onderkennen, en dat heeft zij dan ook tegen de aanslagen van duivel en hel te verdedigen met de wapenen, die God ter harer beschikking gesteld heeft. — Met volle vertrouwen roept dus Marnix de overheid op om de geestdrijvers [1]), die door het beleid des duivels dagelijks toenemen, te keer te gaan, en des noods te verdelgen.

Wij hebben niet te oordeelen, slechts te beschrijven; tusschen Marnix en Coornhert heeft de tijd beslist. Merkwaardig voor de geschiedenis is de strijd, waarin wij hen betrokken zien; hij is als het voorspel van de treurige tooneelen gedurende het Bestand. In Coornhert zien wij den voorlooper der remontstrantsche regeering, die over de betwiste geloofsartikels het zwijgen oplegt; in Marnix den voorlooper der contraremonstranten, die, verzekerd, dat hun meening ontwijfelbaar waar is, de tegenpartij tot zwijgen willen veroordeeld hebben, en voor zichzelf alleen de vrije prediking vorderen.

Een derde, niet groote maar invloedrijke partij vormden de libertijnen, ook wel neutralisten geheeten, omdat zij in den strijd tusschen roomsch en onroomsch niet zoo stellig partij hadden getrokken, als de menigte plichtmatig achtte. Inderdaad, zij stammen eer van de humanisten dan van de kerkhervormers af; zij stellen als dezen het algemeen Christelijke hooger dan het eigenaardige, dat het protestantisme van het katholicisme onderscheidt. Zij begeeren verdraagzaamheid en gewetensvrijheid voor allen. Zij hebben een afkeer van het theologisch getwist, van het zoeken naar een waarheid, die niet te vinden is; zij zijn vijanden van priesterdwang zoowel als van predikanten-regeering, van bijgeloof en van geestdrijverij onder iederen vorm. Aan hen is het inzonderheid te danken, dat hier te lande ten minste een eeuw vroeger dan elders de gruwzame heksenprocessen hebben opgehouden [2]). Hun invloed heeft op het bedwingen van een onredelijken geloofsijver en op de verzachting der zeden allergunstigst gewerkt. Zij zijn van tweeërlei geloofsbelijdenis, roomsche en protestantsche, maar aan elkander nader

1) Geestdrijvers heeten de navolgers van David Jorisz, Hendrik Niclaasz, Sebastiaan Franck en diergelijken, de heffe der wederdoopers, die aan den Bijbel een allegorischen zin gaven, en hun dweperijen met de Schrift vermengden.

2) Zie mijn opstel: „Het geloof aan wonderen," in De Gids van 1866, IIe deel.

verwant dan aan de ijveraars onder hen, die zij hun geloofsgenooten noemen. Tot de protestantsche behooren velen der regenten en staatslieden, die zich in een later tijdvak bij de remonstranten hebben aangesloten, Oldenbarnevelt in het bijzonder, wiens spreuk: „niets te weten geeft het zekerste geloof" als het kort begrip van alle libertijnsche geloofsbelijdenis mag gelden. Onder de katholieke noemen wij eershalve in de eerste plaats Elbertus Leoninus, den kanselier van Gelderland, in wien Marnix niets te berispen vond, dan dat hij te afkeerig van alle godgeleerdheid was [1]). Doch nog meer dan Leoninus verdient de dichter Spieghel, van wien wij reeds gewaagden, als vertegenwoordiger van deze partij genoemd te worden. Hij is getrouw gebleven aan de moederkerk, maar even afkeerig van de inquisiteurs, als Oldenbarnevelt van de beeldstormers. Een zijner lievelingsschrijvers is Montaigne, de aartstwijfelaar, die geschreven had, dat wij Christenen zijn om dezelfde reden waarom wij Franschen of Duitschers zijn [2]). Evenals deze haat hij de weetgierigheid der nieuwerwetsche theologen:

De weetzucht, als de eetzucht, quest u door onmaet,
Ziet hoe dat s'ons nu rolt en solt met ketterijen.
't Is weetzucht die nu godvrucht vinnigh leert partijen,
En sluyt u uyt den hemel hier, ook mê hierna.

Gelukkig daarentegen de oude vervlogen tijd:

Ons kindsheids kerke-kinder-leer
Die hield alleen van noden
Het Vader-ons, 't Gheloof, niet meer,
Beendijst, en Tien gheboden.

1) Marnix schrijft aan Leoninus: „Nihil est in te quod non sit suavissimum, si hoc unum demas, quod nimium es atheologus." (Oeuvres de Marnix, Corresp. p. 245). — De geloofsbelijdenis van dezen en van alle libertijnen ligt in de volgende woorden opgesloten: „Ego simplicem religionem amplectendam semper praedicavi, et etiam nunc praedico, prorsus divina et humani ingenii captum excedentia divinitati et secreto Dei et Angelorum iudicio relinquens, honorandam potius et admirandam divinitatem quam definiendam iudicavi." Zie van Cappelle, Elb. Leoninus, in Bijdr. tot de Gesch. d. Nederl., blz. 114, 115.

2) „Nous sommes chrestiens, à mesme tiltre que nous sommes ou perigordins ou allemans." Essais L. II. ch. 12, p. 536. — Spieghel haalt dit zelfde hoofdstuk aan, blz. 254 (uitgaaf van Vlaming); zie verder blz. 129, v. 557. — De invloed der „Essais" van Montaigne is al vroeg groot geweest, ook bij ons. De schrijver van het „Antidote" toont dat hij ze goed kent, en Marnix kent ze ook, want hij beschuldigt zijn tegenpartij van allerlei sceptische opmerkingen nageschreven te hebben uit de geschriften van Michel de Montaigne. En toch is de eerste volledige editie der Essais eerst van 1588.

Och laat ons noch hier blijven bij,
En 's duivels list verfoeijen!
God is de liefd; dit is het slot:
Wie in de liefd blijft, blijft in God;
Laat ons in liefde bloeijen.

Maar Spieghel moge den ouden tijd verkiezen, hij is in den tegenwoordigen niet misplaatst. Hij geniet voor zijn vrijzinnige denkwijs van de protestantsche regeering een vrijheid, die hem de inquisitie wel niet gelaten zou hebben. Zijn handel bloeit; al haat hij den opkomenden koopmansgeest, met eerlijkheid wint hij zich schatten. Hij gaat om met geestverwanten van alle gezindheden: Roemer Visscher, de vader van Anna en Tesselschade, burgemeester Hooft, de vader van den beroemden drossaart, Coornhert, en een aantal der aanzienlijkste Amsterdammers behooren tot zijn vriendenkring.

En die kring is de school onzer nieuwere letterkunde, te roemen om hetgeen zijzelf heeft voortgebracht, maar nog meer om de leerlingen die zij gevormd heeft. De drie mannen, die wij aan het hoofd der kerkelijke partijen ontmoeten, Marnix, Coornhert en Spieghel, zijn tevens leidslieden op het gebied der letterkunde; Marnix, de edelman, gaat ook hier alleen zijn eigen weg; Spieghel en Coornhert houden zich dichter bijeen, en sluiten zich aan bij de burger-dichtkunst van hun tijd.

Tot het middeneeuwsche stadswezen, met zijn gilden en schutterijen, behoorde ook „de Rhetorijke". In Brabant en Vlaanderen reeds van den aanvang der veertiende eeuw in zwang, kwam zij vandaar naar Noord-Nederland over; bij het uitbarsten der onlusten was zij in Holland reeds ingeburgerd, en de ballingen uit het Zuiden brachten haar nog meer in den smaak; thans was het geheele land, steden en dorpen, met rederijkerskamers als overgoten. Tweeërlei oefening hield haar bezig: het vertoonen van zinnespelen en kluchten voor het volk, en het rijmelen van de kameristen onderling. Soms, zooals in 1596 te Leiden, kwamen meerdere kamers uit verschillende plaatsen plechtstatig bijeen, met optochten en vertooningen, en dongen met haar beste dichtstukken naar de uitgeschreven prijzen. Haar uitspanning was niet zelden aanstootelijk; door haar vrijgeesterij en ongebondenheid haalden zij zich eerst den haat der roomsche, later der protestantsche geestelijken op den hals. Zij gaven den vromen ergernis en baatten de letteren weinig. Niet dat het in haar dichtwarande aan groeikracht ontbroken

zou hebben, integendeel het gewas tierde welig — maar het was meestal onkruid. Men moet de prijsverzen, de beste natuurlijk, van ons tijdvak maar inzien om te weten, wat ongenietbare vruchten de edele konst der rederijkers thans voortbracht; zij paste ook niet meer voor dezen tijd van vrije, individueele ontwikkeling, zij had den toestand, waaronder zij bloeien kon, overleefd; eerlang begint zij in steden te vervallen, en houdt zich slechts op de dorpen staande, als een waardig toevoegsel tot de boerenkermisvreugde.

Een uitzondering op de algemeene nietsbeduidendheid maakte echter de oude Amsterdamsche kamer: „In liefd bloeyende". Daar ontwikkelde zich gedurende ons tijdvak de nieuwe litteratuur uit de oude vormen, waarin zij nog besloten lag: uit de zinnespelen en de kluchten kwam de tooneelkunst voort, uit de rijmelarij der prijs-verzen de taalkunde en de dichtkunst. Het zijn Spieghel en Coornhert alweder, die deze betere toekomst hebben voorbereid.

Hun grootste verdienste is de zorg, die zij droegen voor de zuiverheid der taal. Onder hun opzicht, bepaaldelijk onder dat van Spieghel, gaf de kamer, in 1584 en 1585, een Nederduitsche letterkunst en een Nederduitsche dialectiek uit, die door de mannen van het vak als zeer verdienstelijk geprezen worden [1]). Aan hun pogingen, en aan die van eenige minder beroemde medewerkers, hebben wij het te danken, dat de Nederlandsche taal van tallooze vreemde woorden en vormen, die haar van den tijd der Bourgondische Hertogen af besmetten, gezuiverd werd, juist op het oogenblik toen de invloed van vreemdelingen en de veelvuldige betrekkingen, door den handel met de naburen aangeknoopt, haar met nog erger vervalsching bedreigden. Hoe gunstig steekt het zuivere Hollandsch van het toen opkomende geslacht af bij die mengelmoes uit alle talen, waarin de Vlamingen en Brabanders zich terzelfder tijd uitdrukken:

Dattet Hof te Brussel eens bande al de uytheemsche woorden,
Dat een yegelick most gaen daer sy eygen sijn of daerse thuys [hoorden,
Wat souwer een goetje vertrekken; gantsch lijden, hoe kael
Souwen de Brabbelaers staen kijcken met haer arme jottoose tael:

1) „Twe-spraeck vande Nederduitsche Letterkunst ofte vant spellen ende eygenscap des Nederduitschen taals, . . . tot Leyden 1584. — Ruygh-bewerp vande Redenkaveling, ofte Nederduitsche Dialectike, . . . tot Leyden 1585." — Volgens G. Brandt, in zijn „Inleidinge tot de beschrivinge der ses Vertoningen," was Spieghel de schrijver dezer boekjes, en waren Coornhert en Roemer Visscher de toenmalige bestuurders van de kamer, die ze uitgaf.

Maar nou sijnse hier so vérmaegschapt, dat men se niet zou [kunnen scheijen,
Al had je al de geleerde Professoren en Doctooren van Leuven [en van Leyen [1]).

En niet alleen voor de zuivering, ook voor de verrijking der taal zorgden onze kameristen, door het weer invoeren van vergeten uitdrukkingen, en door het vormen van nieuwe samenstellingen. Dat zij daarin niet zelden te ver gingen, kan ons niet verwonderen: de meeste nieuwigheden worden overdreven. Maar het misbruik is weer in onbruik geraakt, het gebruik, door hen ingevoerd, heeft voortgeduurd. Het Hollandsch van onzen Staten-Bijbel, van zoo onberekenbaren invloed op de latere taal, heeft zelf den invloed van Spieghel's hervormingen ondervonden.

En met Spieghel en Coornhert werkte in dit opzicht Marnix eendrachtig mede. Het doet ons goed hen, die op het kerkelijk gebied zoover uiteenliepen, op het gebied der letterkunde in denzelfden geest, en met hetzelfde doel voor oogen, te zien samengaan.

Hoewel een Brabander van geboorte, en in zijn hart een voorstander van de hereeniging der zeventien Nederlanden, de Waalsche met de Duitsche, was Marnix, niet minder dan de Hollandsche taalkundigen, een vijand van het vermengen van het Vlaamsch met Waalsch. Hij, die, naar het oordeel van bevoegde rechters, zoo voortreffelijk Fransch schrijft, schreef het Hollandsch even zuiver als Spieghel, zuiverder zelfs, in zooverre hij zich niet tot die onnatuurlijke woordverbindingen en afleidingen verlokken liet, waarin Spieghel behagen schept. Hij begreep, dat een schrijver „zoo veel mogelijk de gemeene en gebruikelijke wijs van spreken volgen moet, maar alle geschuimde en vreemde woorden moet vermijden" [2]). Een navolgenswaardig voorbeeld stelde hij zelf in zijn vertaling der psalmen, voor het eerst in 1580 verschenen, maar thans, in 1591, veel verbeterd en in haar blijvenden vorm opnieuw uitgegeven. Hij trachtte in dit boek, dat zoo waardig was een volksboek te worden, de nog niet lang in onbruik geraakte enkelvoudige voornaamwoorden van den tweeden persoon, „du" en „dijn", weer in eer te brengen. Hij achtte het nuttig voor het enkelvoud en voor het meervoud verschillende vormen te gebruiken; maar vooral achtte de vrome man het plichtmatig

1) Bredero, Spaansche Brabander.

2) Voorrede voor de psalmbereiding, uitgaaf van 1591 (bij Van Toorenenbergen, I, blz. 198).

„Godes eenige en onvergezelschapte Hooge Majesteit en eenvoudig enkel wezen" niet in het meervoud aan te spreken; hij zag daarin laster en verloochening van Gods eenheid. Zoo was in dezen tijd de godsdienst aan geen onderwerp van 's menschen nadenken vreemd. Doch de poging van Marnix mislukte, ten nadeele, zoo ik meen, van ons taaleigen. De bijbelvertalers, in later tijd, moesten eveneens, na eenige aarzeling, het geliefde „du" en „dijn" voorgoed verloren geven.

Minder dan in taal en stijl zijn de dichters van ons tijdvak in de dicht- of versbouwkunst bedreven. Eerst Hooft heeft deze uit Italië in Nederland ingeburgerd. Al te dikwerf zondigen Spieghel en Coornhert en Marnix zelfs tegen haar regels. Dat bederft ons het genot van hun gedichten; telkens stooten wij op onregelmatigheden, op een te onpas verlengde of verkorte lettergreep. Evenwel, vergeleken met de rijmelarij der rederijkers, verdienen ook in dit opzicht hun verzen geprezen te worden. En al doende leeren zij; tusschen hun vroegere en hun latere gedichten is het verschil aanmerkelijk. Coornhert's „Recht gebruyck ende misbruyck van tijtelijcke have" steekt bij zijn eerste gedichten gunstig af. Wat Marnix betreft, zijn psalmen zijn soms vloeiend en zonder gebreken.

En dan behagen zij ons zeer. Men behoeft ze niet naast de berijming van Datheen te stellen, om te zien hoe bevallig zij gedicht zijn; ook buiten alle vergelijking treft ons hun schoonheid. Het vroom gemoed van Marnix, zoo gelukkig met dat van den psalmdichter in overeenstemming, doet hem den juisten toon aanslaan. De klaagliederen vooral, zeker meest alle in verdrukking en benauwdheid overgezet, getuigen dat de dichter gevoelde, wat hij nazong; wij hooren de klachten van den Nederlandschen balling met die van den Hebreër ineensmelten. Het lot van Israël is het niet alleen, waarover de dichter verzucht:

Maer nu verstootstu ons heel wijt,
En laetst ons worden, Heer, tot schanden;
Du trecktst met ons niet in den strijt,
Du helpst ons niet uyt 's vijants handen.
. . . .

Och, Heere God! ontwaeck, 't is tijt,
Hoe blijfstu slapen doch so lange?
Waeckt op, verstoot ons niet so wijt
In eeuwicheyt, want ons is bange.

Dat geeft aan de psalmen van Marnix voor ons Nederlanders zulk eene bijzondere waarde, het diep gevoel, dat den dichter bezielt, van de overeenkomst tusschen Israëls ellende en verlossing en de uitredding van Nederland uit de Spaansche diensthuizen. In zijn voorrede voor het „Boeck der H. Schriftuerlycke Lofsangen," een aanhangsel van zijn boek der psalmen, wijst hij opzettelijk op die gelijkheid van de weldaden, door God aan Israël en aan Nederland bewezen:

Dies hy oock nu de selve wercken doet.

Gelijck 't wel blijckt aen 't geen hij heeft begonnen,
Daer hij onlancxs des Pharohs vreeslyck heyr
Heeft sonder stock seer heerlyck overwonnen,
End omgestort int diepste van het meyr.

Hij heeft ons oock een Deborah verwecket,
De Coningin, die aen de Britsche kust
Sijn heylge kerck als met haer vleugelen decket.
End Godes volck beschermt in vreed en rust.

En heeft hij niet nu tot de Fransche kroone
Seer wonderlyck geroepen eene heldt,
Verjaegt, verbant: dien hij op Saul's throone
Met eygen hand, als David, heeft gestelt?

Geeft hij ons niet alhier, in Davids stede,
Den Salomon, die sijnen tempel sticht
In sijne jeugt? End Ezechias mede,
Die tot Gods dienst sijn leven encklyk richt?

Wij kunnen Marnix's psalmen niet lezen zonder het Nederland van zijn tijd, evengoed als het oude Israël, voor onze oogen te zien verrijzen, en dit kenmerkt zijn overzetting onder alle latere. Als hij van Israëls zegepralen de eer alleen aan Jehova geeft:

Dus heeft's haer eygen erm end kracht
Noyt uyt des vyandts noot gebracht;
Maer dijne handt end erm seer sterck
End dijnes aanschijns heylsaem claerheyt
Heeft hun geholpen; 't was dijn werck,
Mits du se lief hadst in der waerheyt,

is het ons dan niet, als hoorden wij het geloovige Nederland der zestiende eeuw God verheerlijken voor zijn wonderlijke verlossing en verhooging?

De geheele vierenveertigste psalm, waaraan ik deze verzen ontleen, en vele andere evenzeer, behoeven de vergelijking met geen latere overzetting te schromen. Zij mogen in vorm, in versbouw tekortschieten, zij vergoeden dit gebrek ten volle door het gevoel, dat erin spreekt. Van al de dichtwerken, die ik uit dezen tijd heb leeren kennen, acht ik de psalmvertaling van Marnix het waardigst om nog gelezen te worden.

Verre boven de poëzie van dit tijdvak verdient het proza de voorkeur; en onder de beste proza-schrijvers bekleedt Marnix alweer de eerste plaats. Zijn „Byen-corf der H. Roomscher Kercke" behoort eigenlijk tot een vroeger tijdperk, maar den vorm waarin wij hem tegenwoordig lezen, heeft hij eerst in dezen tijd gekregen; de laatste bewerking die sedert uitsluitend nagedrukt is, is eerst na den dood des schrijvers in het licht verschenen [1]). Wie kent het vermaarde boek niet, en bewondert niet, afgezien van den inhoud en de strekking, waarover het oordeel natuurlijk verschillen moet, den juisten, krachtigen stijl, de keurige bewoording en de onnavolgbare geestigheid? Ook van dit boek geldt de oude spreuk: het is het hart dat welsprekend maakt. Uit hoe onwankelbare overtuiging ontspringt de bittere spot, waarmee de roomsche kerkleer en kerkgebruiken ten toon worden gesteld. Men heeft hem zeer te onpas vergeleken bij het schaterend lachen van Rabelais, nog onjuister bij het kinderlijk spelen met het heilige, dat de oudheid en de middeneeuwen zich veroorloofden. Marnix speelt niet met wat hem heilig is, noch maakt zich vroolijk over de dwaasheden der menschen; hij is zelfs in het spotten ernstig en godsdienstig. Hij spot met de afgoderij der roomsche Kerk, als Elias weleer op den Carmel met die der Baälpriesters; zijn gelach gaat over in een vurig gebed, en eindigt in vervloeking van den afgod en zijn dienaars.

Niets heeft Marnix later geschreven, dat met dit zijn meester-

1) „Alsoo ons nae het droevelycke overlijden des Heere van S. A. ter handt gekomen is sijn Byen-corf, over langhe jaren uytgegheven, den welcken hij met sijn eygen handt deurgaens oversien ende alsoo verrijckt ende verbetert heeft, dat het genoechsaem een nieu werck schijnt te wesen, alomme bijnae overeencomende met den nieuwen Franschen Byencorf, ghenaemt „Tableau etc." int jaer 1590 ter baen ghebracht, soo — enz." Voorrede der latere uitgaven. Het verschil tusschen de vroegere en deze latere bewerking wordt hier wel wat overdreven voorgesteld.

stuk gelijk te stellen is. Zijn „Onderzoekinghe der geestdrijverische leere" is een welgeschreven, bondig betoog, maar zonder groote kunstwaarde; het blaakt niet van dat vuur der overtuiging, dat in den Byen-corf de dwaling verteert. Marnix zelf gaf aan zijn eerste werk de voorkeur; aanhoudend verbeterde hij het, zoolang hij leefde. Zijn laatste jaren besteedde hij om het in het Fransch om te werken en uit te breiden; hij wilde aan geheel Europa in handen geven wat zijn landgenooten met zoo onuitputtelijk genoegen lazen. Alleen het eerste deel van dit „Tafereel der religionsverschillen" is voltooid en uitgegeven [1]). Het heeft, naar het mij voorkomt, niet dien opgang gemaakt, die in Nederland aan den Byen-corf was te beurt gevallen. Ook zou ik de Fransche omwerking ver beneden het oorspronkelijke stellen, hoewel anderen aan de navolging de voorkeur geven [2]); het is hier de plaats niet in een beoordeelende vergelijking te treden. De bijbelvertaling, waaraan Marnix zijn laatste krachten besteed heeft, is niet meer dan aangevangen. Zijn psalmberijming en zijn Byen-corf zijn de ware gedenkteekenen van zijn letterkunst.

Daarmee acht ik dan ook de werken van geen zijner tijdgenooten, òok die van Coornhert niet, gelijk te stellen. Meest alle zijn van godgeleerden of staatkundigen inhoud, of loopen althans over kerkelijke en staats-aangelegenheden. Zij staan in vorm en taal niet beneden soortgelijke geschriften van latere of zelfs van onze dagen. Tusschen toen en nu kan ik in de kunst van schrijven geen grooten vooruitgang bespeuren.

Nog meer dan om haar eigene lettervruchten, wij zeiden het reeds, is de school van Coornhert en Spieghel te roemen om de dichters, die zij gevormd heeft. Bredero en Coster, Hooft en Vondel zijn onder den invloed der Kamer „In liefd bloeyende" opgegroeid. Wat de Leidsche Hooge School voor de wetenschappen in Nederland geweest is, was de Amsterdamsche Rederijkerskamer voor de Nederlandsche letterkunde.

Nog een verdienste van Spieghel en zijn vrienden mogen wij niet onvermeld laten: aan hen zijn wij de eerste uitgaaf van de rijmkroniek van Melis Stoke verschuldigd [3]). Spieghel had een der

1) Premier tome du tableau des differens de la Religion, 1599.

2) Quinet, „Marnix de St. Aldegonde." — Vgl. ook hetgeen over de verhouding, waarin de Bijencorf en het Tableau des differens de la Religion tot elkander staan, prof. Van Toorenenbergen betoogt, in het „Aanhangsel" op zijn uitgaaf, blz. XXVIII vlg.

3) Zij verscheen in 1591.

zeldzame handschriften van dit onschatbare geschiedwerk in zijn bezit gekregen, en, meer nog om de taal dan om den inhoud, wilde hij het door den druk gemeen maken:

Geen bastert-duyts hier speurt,
Deur welcke huydendaechs ons spraeck so werdt besmeurt,
Dat sij hairs selves schaemt, ja qualic kan bekinnen,

zegt Jan van der Does in de aanbevelende voorrede, die hij, op verzoek van den uitgever, voor de rijmkroniek schreef. Doch al was het bevorderen der geschiedenis maar bijzaak, toch mogen wij Spieghel, die zulk een oorkonde op zijn kosten uitgaf, en Dousa, die ze verklaarde, onder de grondleggers onzer historie een eereplaats aanwijzen. Vooral Dousa heeft zich omtrent de geschiedenis des vaderlands verdienstelijk gemaakt. Aangesteld tot bibliothecaris der Leidsche Hooge School, op voorwaarde dat hij in het Latijn de historiën van Holland beschrijven zou, maakte hij een grondige studie van de grafelijke regeering, en leverde ten laatste een werk, dat boven al het vorige geschrijf niet minder uitmunt dan de verzen van Coornhert en Spieghel boven de rijmelarij der rederijkers. Hij is de eerste, die den oorsprong van ons graafschap en de giftbrieven, waaruit wij dien leeren kennen, kritisch onderzocht heeft; en de slotsom van zijn onderzoek is in de hoofdzaak door alle lateren overgenomen [1]). Hij is de meester onzer geschiedkundige school, van wien Scriverius en Boxhoorn en zoovelen geleerd hebben. Zijn bits en barsch bestrijden van zijn voorgangers, van Jan van Leyden, van Snoy, van Bockenberg, hoewel niet altijd billijk, heeft toch het lichtgeloovige napraten van de oude overlevering doen ophouden. Denzelfden dienst, dien hij aan de geschiedenis van Holland bewees, deed tegelijkertijd aan die van Friesland de uitstekende Ubbo Emmius, die de Friesche fabelschrijvers, Occo Scarlensis en diens gelijken, even hard en nog meer naar verdiensten dan Dousa de Hollandsche kronieken, tot zwijgen bracht, en in zijn beroemde historie van Friesland een nieuw tijdvak voor de Nederlandsche geschiedschrijving opende.

Doch bij het roemen der schrijvers mogen wij niet verzuimen ook den Staten de eer te geven, die hun toekomt. Te midden van een kostbaren oorlog hebben zij toch altijd nog geld over om de geschiedschrijvers in het uitgeven hunner werken te ondersteunen:

---

1) Bataviae Hollandiaeque Annales (1601) p. 186 sq. — Hoe gunstig Kluit over Dousa's arbeid oordeelde, meldt ons De Wind, Biblioth. d. Nederl. Geschiedschr. blz. 266.

Le Petit, Bockenberg, Coninxbergen, Merula hebben het ondervonden. Even mild dragen zij bij tot het uitgeven van de boeken over natuur- of zeevaartkunde van Twisck en Van der Eyk, en van het kaartenboek van Wagenaer. En wij zagen reeds hoe zij, als beschermheeren der gereformeerde Kerk, aan Marnix van St. Aldegonde het opnieuw vertalen van den Bijbel opdroegen; zij legden hem daarvoor een jaarlijksch eeregeld van achtentwintig honderd gulden toe [1]).

Maar het is meer dan tijd dat wij deze lange uitweiding eindigen, en den draad van ons verhaal weer opvatten. Genoeg, zoo dit vluchtige overzicht een voorstelling geeft van de rustelooze werkzaamheid, die het Nederlandsche volk in dit tijdvak op elk gebied, van wetenschap en kunst, van handel en nijverheid, aan den dag legde.

XV.

HET EERSTE REGEERINGSJAAR VAN ALBRECHT VAN OOSTENRIJK.

In Januari 1596 deed de Kardinaal Albrecht van Oostenrijk zijn intrede in Brussel. De bevolking ontving hem niet met zoo luid gejuich en zoo uitbundige vreugde als zijnen broeder voorheen. Maar hij betoonde zich aanstonds een veel ijveriger en bekwamer regent dan deze geweest was. In zijn manieren was hij vorstelijk hoog, maar beleefd, vrij van die stootende aanmatiging, waardoor zich de meeste Spaansche grooten gehaat hadden gemaakt [2]). De Nederlandsche heeren nam hij door betoon van achting voor zich in; de hoedanigheid, die het hun moeilijk gevallen was tegen-

1) De Staten hadden echter dit hooge jaargeld aan Marnix minder tot belooning van zijn geleerden arbeid, dan uit erkentelijkheid voor zijn diensten den lande bewezen, toegelegd; zoo getuigde althans Oldenbarnevelt na Marnix's overlijden. Zie mijn opstel „De aanstelling van Marnix tot Bijbelvertaler, in de Handelingen van de Maatsch. d. Nederl. Letterk. van 1867.

2) De Spanjaarden verwijten hem, dat hij een te groot gedeelte van het Spaansche oorlogsgeld voor zijn hofhouding afzonderde. Franc. Soranzo, Relaz. di Spagna (1602); Relaz. degli Stati Europei nel secolo XVII, Serie I. vol. I. p. 169. — Vervou, die in 1597 te Brussel vertoefde, zag hem aan tafel zitten, „ende werde hem seer groote eere gedaen; want wanneer hij de wijn ofte handtwaeter ontfinge, geschiede alsulckes op de knyen, met vele andere ceremoniën, te lang om hier te verhalen," blz. 69.

over een Spaanschen grande te veinzen, kwam vanzelf jegens den neef des Konings, den broeder des Keizers. De bij zoovelen verafschuwde en geduchte Fuentes en Ibarra verlieten het land en keerden naar Madrid terug. Men zag in hun verwijdering het voorteeken van een meer nationaal bestuur.

De nieuwe landvoogd begon zijn regeering met dezelfde hopelooze vredesvoorstellen als zijn voorgangers, en met denzelfden uitslag [1]). Maar hij besefte reeds van tevoren, dat de vrede slechts door een voorspoedig oorlogvoeren te winnen was, en hij maakte terstond de noodige toebereidselen tot den aanstaanden veldtocht. Het kwam hem te stade, dat een krijgsman als Fuentes hem was voorgegaan; het leger was goed in orde, de krijgstucht tamelijk gehandhaafd, de geest der soldaten hoog gestemd door de overwinningen van het afgeloopen jaar. Hij zelf bracht nog vierduizend man van het leger, dat in Franche Comté gestaan had, met zich [2]), en, hetgeen nog noodiger was dan manschap, een aanzienlijke som gelds. Doch het ontbrak hem aan goede veldheeren: Mondragon en Verdugo waren beiden juist gestorven, en Fuentes, de eenige goede veldheer, dien Spanje had overgehouden, vertrok [3]). De landvoogd moest, bij gebrek aan Spanjaarden, een vreemdeling aan het hoofd zijns legers stellen, Savigny, heer van Rosne, een Fransch edelman en ijverig Liguist, die, nu de Ligue teniet was geloopen, in Spaanschen dienst den gehaten Hendrik van Navarre kwam bestrijden. De keus was gelukkig; Rosne betoonde zich een degelijk veldheer, trouw aan Philips als ware hij diens onderdaan, en hij verwierf zich ook bij de Spanjaarden een achting zooals geen ander vreemdeling.

Terwijl Albrecht den langen weg naar Nederland aflegde, en te Brussel het bewind aanvaardde, was Hendrik IV nog steeds voor La Fère gelegerd. Wij zagen vroeger hoe hij, te laat gekomen om Kamerijk te ontzetten, voor die kleine maar sterke vesting, indertijd door de Liguisten aan de Spanjaarden tot wapenplaats ingeruimd en sedert den voorpost van dezen in Frankrijk, het beleg had geslagen. De belegering viel den ridderlijken Koning zwaar; boven de vermoeienissen van het langwijlige beleg zou hij het gevaar van een ongelijken veldslag verre verkozen hebben. Gebrek aan grof geschut en aan allerlei belegeringstuig noodzaakte

1) Haraeus, p. 514.

2) Coloma, p. 365. — Haraeus, p. 513.

3) Ook Franc. Soranzo zegt: „Ha gran mancamento il re di soggetti per capitani per condurre eserciti e per guidar imprese grandi." p. 131.

hem om zich tot het insluiten en uithongeren der plaats te bepalen, en ongelukkig belette haar ligging de insluiting volkomen te maken. Zoo lag hij, moedig en trouw bijgestaan door de Hollandsche vaandels, reeds acht maanden voor de kleine vesting [1]). Nog hield zij het uit. De vraag was thans, wat Albrecht zou ondernemen om haar te entzetten.

De Koning lag zoo sterk verschanst, dat geen ontzettingsleger, hoe groot de Kardinaal er een in het veld kon brengen, in staat zou zijn om hem op te jagen. Hij verlangde niets liever dan dat de vijand het beproeven, en zich onder zijn bereik wagen mocht: dan hoopte hij hem met zijn ijlings saamgetrokken macht in het open veld te verslaan. Maar de Kardinaal was te voorzichtig om zich dus bloot te geven en zijn leger te wagen, dat, eens uiteengeslagen, niet licht opnieuw te verzamelen of aan te vullen zou zijn. Veel aannemelijker was het plan, dat Rosne hem voorstelde; men zou een andere, gewichtige maar slecht voorziene, Fransche vesting aangrijpen, en daardoor òf den Koning noodzaken het beleg van La Fère op te breken, òf anders voor het verlies dezer plaats vergoeding vinden in de bemachtiging van die andere. Hij had bepaaldelijk het oog op Calais, het bruggehoofd in Frankrijk zoolang door Engeland bezeten en nog vurig door Elisabeth begeerd, een welgelegen vesting en een rijke handelsstad tevens. Rosne kende haar goed, hij was er nog niet lang geleden geweest, en wist dat zij meer den naam had van sterk te wezen dan werkelijk sterk was [2]). De gouverneur, De Bidossan, aan wien Hendrik onbepaalde macht over de stad en het kasteel had moeten geven, had zich slecht van zijn plicht gekweten en de vestingwerken laten vervallen. Een overrompeling scheen dus niet onmogelijk. Albrecht hechtte aan het veelbelovende plan zijn goedkeuring, en liet alles tot de uitvoering voorbereiden; het geheim werd zorgvuldig bewaard.

In het begin van April zette zich het Spaansche leger, 16,000 man voetvolk en 2000 ruiters, in beweging, naar het scheen tegen de Fransche krijgsmacht voor La Fère. Koning Hendrik en zijn ridders maakten zich reeds tot een veldslag gereed [3]). Daar keerde zich de Spanjaard plotseling van hen af, en rukte in allerijl voor

1) „S. M. fut tres bien assistée des gens de guerre de M. M. les Estatz Généraux des Provinces Unies, soubz la conduicte de M. l'Admiral de Nassau." Villeroy, Rapport sur le traité de Vervins (Life of Th. Egerton, p. 32).

2) Thuanus, 1. cxvi. c. 6.

3) Haraeus, p. 515.

Calais. Toen de Koning den toeleg bemerkte, verheugde hij zich over de vermeende roekeloosheid zijner vijanden: zij gingen, dacht hij, het hoofd stooten tegen een onneembare vesting; eer zij de belegering goed hadden aangevangen, zou hij La Fère hebben genomen, en hen in de vlakte van Picardië komen opzoeken en verslaan. Zonder het beleg op te breken reed hij met zijn ruiters naar Boulogne, om 's vijands bewegingen te verkennen; den gouverneur van Picardië gelastte hij meer bezetting en meer voorraad in de bedreigde stad te werpen. Maar de vijand was hem voor geweest; toen de bedoelde versterking voor Calais verscheen, waren de toegangen reeds afgesloten; van de landzijde was de stad niet meer te naderen. De Hollandsche wachtschepen, die langs de kust kruisten, kwamen, zoodra zij merkten wat er gaande was, voor de haven, en boden aan, de versterking van de zeezijde in de stad te brengen, maar, onbegrijpelijk, de gouverneur durfde hun aanbod niet aannemen. De Hollanders, wetende hoeveel er aan het behoud van Calais gelegen was, lieten het bij geen bloote aanbiedingen blijven: Maurits snelde op de eerste tijding van het gevaar in persoon naar Zeeland, scheepte in allerijl eenige troepen in, en zond ze onverwijld af; hijzelf zou met talrijker hulpbenden volgen. Ongelukkig kwam ook deze hulp te laat [1]). De stad had zich reeds overgegeven. Maar het kasteel verdedigde zich nog. Het verlies scheen nog niet onherstelbaar; Hendrik stond met weinig voetvolk maar met een talrijke, uitmuntende ruiterij in de nabijheid. Te Plymouth lag een machtige Engelsche vloot, met eenige duizenden soldaten aan boord onder bevel van den strijdlustigen Essex, zeilree naar Spanje. Die vloot had zich slechts voor Calais te vertoonen, hoogstens haar manschap aan wal te zetten en met de ruiterscharen van den Koning te vereenigen om den vijand tot den aftocht te noodzaken [2]). Maar er was geen tijd te verliezen. Zonder verwijl zond Hendrik een gezant naar het Engelsche hof,

---

1) De Koning was den Staten voor hun hulpvaardigheid zeer dankbaar: Justinus van Nassau schreef, 7 Mei, uit het kamp voor La Fère: „ick en kan U. E. M. niet verswijgen het groot contentement, dat de Koning gehad heeft van die seer groote naerstigheid, die U. E. M. getoont hebben in het senden van haer crijgsvolk naer Calais. Indien de heere van Vidousan (de Gouverneur) saligher het courgain in tijds behoorlijck had doen fortificeren, sijne Excel. soude sonder twijfel in tijds gekomen hebben om het gedestineert crijgsvolck met die amunitiën van oorlog daer binnen te senden; hetwelck sonder eenige twijfel het behoud van die stad sou sijn geweest, gelijck S. M. hetselve oock wel bekent." (Rijks-Archief.)

2) „La Reine d'Anglettere avoit une armée toute prête et embarquée, la quelle pouvoit en six heures passer audit Calais, et en autres six heures s'en retourner, et

om dien bijstand van Elisabeth af te smeken; dringend, dreigend bijna, hield hij er om aan, maar tevergeefs. De naijverige Koningin achtte de gelegenheid gunstig om te krijgen wat zij sinds lang beoogde, en zij was vast besloten die gelegenheid niet ongebruikt voorbij te laten gaan. Zij vroeg tot loon voor de hulp, die Hendrik van haar vergde, dat zelfde Calais, dat zij zou helpen behouden. Hoe stak haar zelfzucht af bij de voorkomende hulpvaardigheid van Maurits en de Staten! Zij miste haar doel buitendien. De Koning, over de kwade trouw van zijn bondgenoot verontwaardigheid, wilde van zulk een schandelijke voorwaarde niet hooren. Zoo hij Calais verliezen moest, verkoos hij het nog liever aan den vijand dan aan zulk een vriend te verliezen [1]). Hij bleef op onvoorwaardelijken bijstand aandringen. Maar weldra was alle onderhandeling overbodig. Het kasteel moest zich weinige dagen later overgeven, na een wanhopige verdediging, waaraan een zestigtal Nederlanders, het overschot van twee vaandels, reeds voor eenigen tijd uit voorzorg door de Staten er in bezetting gelegd, wakker deelgenomen hadden [2]).

Het verlies van Calais was voor Frankrijk gevoelig, en niet minder voor de Staten, die van het eene Duinkerken reeds genoeg te lijden hadden, en nu van Calais nog veel grooter schade moesten vreezen. Wel gaf zich thans eindelijk La Fère aan den Koning over, maar die winst woog niet op tegen het geleden verlies, te minder daar na Calais ook Ardres, insgelijks onneembaar geacht, den vijand in handen viel. Gelukkig, dat althans door de inneming van La Fère het Fransche leger opnieuw in beweging kwam: zoo de Spanjaard zich in Picardië wilde staande houden, moest hij zich tot een veldslag gereed maken [3]). Om dien te vermijden ruimde hij voorzichtig het veld, en trok binnen zijn eigene grenzen terug; liever dan de behaalde voordeelen en zijn overwinnend leger aan een onzekeren veldslag te wagen, zag hij toe, hoe het

---

avec la seule contenance, sans combattre, conserver à la France une place si importante non seulement à nous, mais aussi à ladite Reine même." — Lettres du Cardl. d'Ossat, III, p. 26.

1) De geheele onderhandeling heeft Thuanus nauwkeurig beschreven: l. CXVI, c. 10, waarschijnlijk uit aanteekeningen van Du Vair, die daarin zelf betrokken was. Vgl. ook den brief van Calvart aan de St. Gen. in de Gedenkst. v. Oldenb. II, blz. 104.

2) Reyd, blz. 276.

3) Fuentes, die toen te Milaan was, pochte dat de Kardinaal nog een aantal plaatsen aan de noordelijke grenzen van Frankrijk, die alle vervallen en verwaarloosd waren, in weinig tijds zou wegnemen. Lettres d'Ossat, II, p. 102, 106.

arme Artois, door de Franschen, uit weerwraak over de verwoesting van Picardië, jammerlijk werd uitgeplunderd [1]).

De Kardinaal had alle reden om met den uitslag van zijn eersten veldtocht tevreden te zijn. Uit Calais bedreigde hij zijn drie vijanden, Frankrijk, Engeland en de Nederlanden tegelijk. De gehoorzame provinciën, die door de Hollanders van de zee werden afgesloten, konden voortaan over Calais den noodigen toevoer ontvangen. De versterkingen voor het leger en de krijgsvoorraad, die tot nog toe met groot gevaar te land werden aangebracht [2]), konden voortaan insgelijks ter zee naar Calais worden overgevoerd. Calais had een goede haven, die nog veel te verbeteren was, oneindig geschikter voor de kaapvaart dan de haven van Duinkerken. Calais maakte een aanslag op Engeland gemakkelijk en bijna veilig [3]); het gemis van zulk een wijkplaats had weleer de armade doen verongelukken; de nieuwe armade, die juist thans in de arsenalen van Spanje werd uitgerust, zou Calais tot steunpunt van haar aanval kunnen gebruiken. Calais verzekerde aan die het bezat de heerschappij over het Kanaal; en het Kanaal en de Sont te beheerschen was het voortdurend streven van Spanje [4]). Het gerucht wilde, dat op ditzelfde oogenblik een onderhandeling gevoerd werd met Denemarken, om den Sont-tol tegen dubbele betaling van de gewone opbrengst voor drie jaren in pacht te nemen [5]). De Spaansche ministers begonnen in te zien, dat de heerschappij over Europa zonder zeemacht niet te winnen was [6]); en betere steunpunten voor een zeemogendheid waren niet te vinden dan de engten, die tot de Oost- en de Noordzee den toegang verleenen. Terstond besloot dan ook de Kardinaal de vervallen werken van Calais te herstellen en uit te breiden, en de haven te verbeteren. Ten bewijze dat hij den behaalden buit nooit dacht terug te geven, lijfde hij de stad en de omstreken bij Vlaanderen in [1]). Doch om al het

1) Haraeus, p. 420.

2) Jeannin, p. 415.

3) Reyd, blz. 277.

4) Khevenhiller, vermeldende wat men in Spanje van de onoverwinnelijke vloot gehoopt had, zegt o. a.: „dann wann er die Päss im Baltischen Meer in Dennemarck, und zwischen Engeland und Niderland zu sein Diensten gebracht hette, wer er Herr des Meers und, per consequens, der Welt worden." III, S. 639.

5) Reyd, blz. 289. Bongars ad Camer., p. 410.

6) Bongars schrijft, na de inneming van Calais: „Imperium maris istius Hispanus cogitat, utinam frustra, unicum ad Monarchiam et compendiosum iter."

1) Bor, IV, blz. 191. — Toen later, bij den vrede, Calais toch teruggegeven werd, erkenden de Spaansche onderhandelaars dat zij gehoopt hadden die vesting te be-

voordeel van Calais te trekken, dat er van te trekken was, had Spanje zelf krachtiger moeten zijn, en met meer doorzicht bestuurd moeten worden. Zooals Koning Philips afgeleefd ten grave daalde, zoo neigde ook Spanje langzaam ten ondergang. Enkele voordeelen, hoe belangrijk op zichzelf, konden het niet meer opbeuren.

Toen het Spaansche leger het Fransche grondgebied ontruimd had, was het jaargetij nog niet ver genoeg verloopen om reeds aan het betrekken der winterkwartieren te denken. Daar Hendrik IV met zijn slagvaardig leger het aantasten van Fransche grensvestingen belette, wendde de Kardinaal het oog naar de Nederlanden. Wat de Staten en Maurits een jaar lang met angst voorzien hadden, stond te gebeuren: het zegevierende Spaansche leger kwam op hun grenzen af. De vijand, die, helaas, weer den voorsprong had, kon zelf het zwakke punt uitkiezen, waartegen hij zijn wapenen richten wilde.

Geen krijgsbedrijf, dat hem zoo groote voordeelen beloofde als het veroveren van Ostende. Uit die vesting verontrustten de Hollanders en de Engelschen een wijden omtrek; mijlen ver in het rond had men opgehouden het land te bebouwen, en het handelsverkeer vermeed de gevaarlijke nabuurschap, waar niet alleen de goederen onveilig waren, maar zelfs de koopman niet zelden werd opgelicht en op rantsoen gesteld. Wel vierduizend man werden vereischt om dien vijand eenigermate in bedwang te houden [1]). Niet minder dus dan de Waalsche gewesten door de inneming van Kamerijk, zou Vlaanderen door de vermeestering van Ostende gebaat zijn. Terstond na de terugkomst van het leger verschenen dan ook afgevaardigden van Vlaanderen bij den Kardinaal, en baden hem dat hij zijn wapenen tegen dat geduchte Ostende keeren wilde. Zij verklaarden zich in dat geval tot aanzienlijke bijdragen in de belegeringskosten bereid. Een oogenblik gaf Albrecht aan hun bede gehoor. Maar Maurits, voorziende wat de Spanjaard bedoelen moest, had zich beijverd om de bedreigde vesting van alles ruim te voorzien; de som, door de Staten tot ontzet van Calais toegestaan, had hij aan de versterking van Ostende besteed. Onder zulke omstandigheden begreep Albrecht, dat een aanslag op de stad ongeraden was; hij stelde hem tot gunstiger gelegenheid uit. Meer kans van slagen beloofde het beleg van

houden; „étant bien à croire qu'ils n'eussent fait la depense de 160,000 écus à fortifier Calais, s'ils eussent eu quelque opinion de le devoir rendre." Mém. de Bellièvre et de Sillery, p. 71.

1) Coloma, p. 479. — Walsingham, bij Bor, III, blz. 474.

eenige vesting bezuiden de stroomen, van Breda, van Geertruidenberg of van Hulst. Na rijp beraad besloot hij de laatstgenoemde plaats aan te grijpen, hoewel zij van de waterzijde niet ingesloten, en dus van den bijstand van Holland niet volkomen afgesneden worden kon.

De Staten ondervonden dit jaar opnieuw de nadeelen van het verdedigend oorlog voeren. Zij waren te zwak om aan te vallen; een deel van hun krijgsmacht stond, voor La Fère, Koning Hendrik ten dienst; het beste gedeelte van de Engelsche hulptroepen was aan boord van de vloot, die wij te Plymouth zeilree naar Spanje zagen liggen; met hetgeen overschoot kon men niets ondernemen. Dus, toen de Kardinaal zijn troepen, van de Fransche grenzen af, noordwaarts deed optrekken, had men angstig toe te zien, welk kwetsbaar punt van onze verdedigingslijn hij goed zou vinden aan te tasten [1]). Achtervolgens bedreigde hij al onze grensplaatsen, en dwong Maurits ze van meer dan de gewone bezetting te voorzien, zoodat het leger te velde ten laatste niet meer dan 2000 man sterk bleef. Gelukkig kwamen toen, juist van pas, de vaandels van Justinus van Nassau uit Frankrijk terug. Maar zelfs met deze versterkt bleef het Staten-leger zwak. Maurits kon niet meer dan den vijand in het oog houden, en iedere plaats, die bedreigd werd, bewaken. Bevreesd voor Breda, wendde hij zich naar die zijde, naar Bergen op Zoom. Maar nauwelijks was hij derwaarts afgetrokken, of de Spaansche voorhoede rukte over de Schelde, voor Hulst; het gros des legers volgde haar op den voet.

Hulst, voor weinige jaren, zooals wij ons herinneren, door Maurits op Parma veroverd, was geen sterke vesting; maar door graven en onder water zetten was zij tamelijk gedekt; het ommeland of Hulster-ambacht was ter beveiliging der stad tot een eiland gemaakt. Zoolang de Staten meester bleven van de stroomen, kon de vesting niet worden ingesloten, en dus uit Holland gedurig van leeftocht en krijgsbehoeften en versche troepen worden voorzien. Het garnizoen was allengs tot drieduizend man vermeerderd. Met een zoo talrijke bezetting, en onder zulke omstandigheden achtten de onervarenen in krijgszaken de vesting onneembaar; zij hadden hoop, dat het beleg lang duren, en ten laatste met schande opgebroken zou worden. Hoe teleurgesteld en verontwaardigd moesten zij dus zijn, toen de kommandant, de graaf van Solms, al spoedig van overgave begon te spreken. Naar het schijnt,

1) Reyd, blz. 282.

waren er onder de officieren der bezetting lafaards, die hun manschap ontmoedigden en Solms zelf van zijn stuk brachten. En deze wist buitendien, dat Maurits te zwak was om een krachtige poging tot ontzet te wagen, en dat het verzoek der Staten aan Elisabeth om hulptroepen weinig kans had van ingewilligd te worden. Ook werd het belegeringswerk door den Kardinaal met ongehoorde voortvarendheid gedreven; het was als wilde hij Fuentes in krachtsinspanning nog overtreffen. Onmeedoogend offerde hij zijn krijgsvolk op: „hun zielen zijn voor God, en hun lichamen voor den Koning," had hij gedurig in den mond, en, overeenkomstig die spreuk, spaarde hij hen niet. Snel vorderden dan ook de belegeringswerken. Toch was hij aangenaam verrast, toen hij vernam dat de bezetting reeds over de overgave onderhandelen wilde. Naar ons Spaansche ooggetuigen verzekeren, waren er bij de bestorming nog zooveel zwarigheden te voorzien, dat de belegeraars zelfs wanhoopten de stad met geweld te bemachtigen. Naar hun zeggen te oordeelen, was de overgaaf, waartoe het werkelijk kwam, nog niet door den nood gewettigd [1]). Ook waren de Staten van Zeeland zoo gramstorig op den graaf van Solms, dien zij er de schuld van gaven, dat zij hem uit hun dienst ontsloegen; maar de Staten-Generaal, die hem gunstiger oordeelden, trokken zich zijner aan en gaven hem tot vergoeding een regiment in hun eigen soldij. Ons is het niet wel mogelijk te beslissen, in hoever Solms en de bezetting hun plicht deden. Maar zeker is het, dat zij den vijand zijn overwinning veel duurder lieten betalen dan zij waard was. Terwijl zij vijfhonderd man verloren hadden, lagen er van hem vijfduizend dooden, waaronder zestig kapiteins, voor de stad [2]); en, wat meer te bejammeren was dan het verlies van gansche regimenten, ook de heer Van Rosne, de eenige bekwame generaal,

---

1) Coloma, p. 411. — Hetzelfde getuigt Don Diego de Villalobos y Benavides, uit wiens zeldzame, voor eenige jaren herdrukte, „Comentarios" (Madrid 1615), die meestal uitsluitend krijgszaken behandelen, het volgende bericht, als van een ooggetuige, opmerkelijk is: „El Conde Salma, que tenia avisos ordinarios de Olanda, supo como la gente, que tenia Inglaterra y las Islas junta, se avia divertido y baxado à Cadiz en España, y que su socorro que le tenia puesto en ella se le dilatava, y que los que çapavan por momentos se hazian señores de las murallas con riesgo de perder su persona y la mejor gente çue tenian los Estados en su servicio, con este temor hizo el Conde etc." — Op een andere plaats: „Ocupò la gente Española y las naciones la ciudad, con sumo contento de todos, porque avian conseguido la vitoria quando menos esperanças avia en los soldados del campo de tomar la tierra." p. 79.

2) Ik volg de opgaaf van Reyd, Van Meteren zegt: 3000 dooden en wel 100 officieren: Bor 1300 dooden, 800 gekwetsten en daaronder vele officieren.

was gesneuveld. Voor zulke offers had Albrecht het bezit eener plaats gekocht, waaruit hij zijn vijand niet veel schade kon toebrengen, en waartegen het omliggende land reeds tamelijk beschermd was, en zonder moeite nog beter beschermd had kunnen worden. Zooals een tijdgenoot het uitdrukt, de Kardinaal had zijn kracht dolzinnig op het onaanzienlijke Hulst gebroken, en zich buiten staat gesteld om verder iets van belang uit te richten [1]). De korte voorspoed der Spaansche wapenen, door Fuentes voorbereid en begonnen, eindigde met deze verkwistende onderneming. Het ontbrak bovendien aan de krachten om de behaalde voordeelen te vervolgen. De Staten waren aanvankelijk voor Axel en Biervliet en de omliggende plaatsen bezorgd, maar de uitputting van den vijand behoedde hen tegen verdere verliezen [2]). In een brief, die hun aan het einde des jaars in handen viel, mochten zij tot hun gerust-stelling lezen, hoe de Kardinaal den Koning van Spanje dringend om nieuwe troepen smeekte, zonder welke hij verklaarde buiten staat te zijn om iets aan te vangen, en nauwelijks in staat om zich te verdedigen [3]).

Maar minder dan ooit was thans de Spaansche Koning bij machte om zijn landvoogd toereikende hulp te verleenen. Voor het eerst toch hadden dit jaar de ketters het gewaagd hem op zijn eigen grond te bestoken, zijn schepen onder het geschut zijner forten te vernielen, en de oproervaan op zijn vestingen te planten.

Onmiddellijk na de nederlaag der onoverwinnelijke vloot was de Koningin van Engeland er op bedacht geweest, den Spanjaard zijn aanslag op haar rijk met een aanval op zijn eigen kusten te vergelden. Zoo als hij de aanspraak van Maria Stuart op den troon van Engeland ondersteund had, zoo trok zij zich thans de rechten

---

1) „. . . . il se rua sur la ville de Hulst, contre laquelle il brisa son armée avec son audace, par la brave résistance qu'il y trouva, si bien que la place luy fut à la fin rendue, mais se fut sy chèrement, que depuis il n'a peu rien entreprendre à force ouverte." Villeroy, Rapport sur le traité de Vervins.

2) In een brief van 17 Juli gebieden de Staten hun gezant Caron, bij de Koningin dringend om hulptroepen tot ontzet van Hulst aan te houden: „ook omdat de consequentie van het verlies ofte behoudenisse van 't voorz. landt ende stadt van Hulst importeert de conversatie ofte 't verlies van het landt en de steden van Axel, Biervliet ende Neusen, mitsgaders van het eylandt van Zuytbevelandt." (Rijks-Archief).

3) De brief is voorhanden op het Rijks-Archief. Hij is gedagteekend van „Nov. 1596." — Vgl. den brief van Willem Lodewijk aan zijn vader Jan van Nassau, Archives, IIe série, I, p. 374.

van Don Antonio op de kroon van Portugal aan. Don Antonio gaf hoog op van de liefde der Portugeesche natie voor zijn persoon en voor zijn zaak. Als hij, aan het hoofd van een klein geregeld leger, in haar midden verscheen, zouden hem aanstonds, zoo verzekerde hij, vrijwilligers in menigte toestroomen. Op die verzekering vertrouwende, stelde hem Elisabeth, in 1589, zes schepen, goed toegerust en bemand, ten dienst, en zij bezorgde hem bovendien nog eenige ondersteuning van de Staten; wat er tekortschoot voegde de ondernemingszucht van Engelsche particulieren erbij: alles te zamen kreeg de pretendent over honderd en twintig vaartuigen, met zesduizend man, onder Norris als veldheer en Drake als Admiraal te beschikken. De aanslag, dien hij met die macht op Lissabon waagde, begon voorspoedig genoeg. Waren zijn onderhoorigen allen eendrachtig te werk gegaan, misschien zou de uitslag bevredigend zijn geweest: het Portugeesche volk, afkeerig van de Spaansche overheersching, toonde zich den pretendent niet ongenegen, en wachtte maar op een beslissend voordeel om zich in menigte voor hem te verklaren. Albrecht van Oostenrijk, die toen onderkoning van Portugal was, liep in zijn hoofdstad persoonlijk gevaar. Maar den avonturiers, die het gros van Don Antonio's leger uitmaakten, was het minder om hem op den troon te plaatsen, dan om buit voor zichzelf te doen. Zij zorgde wel, dat zij die overvloedig behaalden, maar vervreemdden zoodoende het volk, welks medewerking zij behoefden, van hun onderneming; eerlang moesten zij zich onverrichter zake weer inschepen, en naar huis keeren. Don Antonio raakte door zijn mislukte poging in minachting. De Spanjaard mocht zich beroemen overwinnaar gebleven, en in zijn heerschappij over Portugal bevestigd te zijn. De Engelschen daarentegen, door den kwaden uitslag dezer eerste onderneming afgeschrikt, bepaalden zich weer gedurende eenige jaren tot de kaapvaart, die zekerder winsten aanbood. De West-Indische bezittingen en de zilvervloten, die haar kostbaarheden naar Spanje voerden, bleven onophoudelijk ten doel staan aan de aanslagen der Engelsche zeelieden, die, half koopman half vrijbuiter, onder toelating der regeering, voor eigen rekening zoowel kaapvaart als handel dreven. Mannen van ongemeene verdiensten, van fijne beschaving zelfs, die zich een plaats in de geschiedenis verworven hebben, Drake, Raleigh, Hawkins, Fosbisher, schaamden zich niet op hun ontdekkingstochten zulken zeeroof te plegen. De Spanjaarden leden daardoor ontzaglijke schade; de onveiligheid van den Oceaan maakte de geregelde vaart der zilvervloten onmogelijk, en

het uitblijven van deze bracht de Spaansche financiën in verwarring.

Maar thans was de Koningin op iets grootschers bedacht. Het was zeker, dat in de Spaansche haven een nieuwe armade werd uitgerust. Zij wilde deze niet werkeloos afwachten gelijk de vorige; op de kusten, in de havens van Spanje zelf, wilde zij ze opzoeken, en ze vernielen voordat zij nog was uitgeloopen [1]). Met dit doel werd het geheele jaar door een talrijke vloot aan de Engelsche werven uitgerust; van de Staten der Vereenigde Provinciën, wij zagen het, werd medewerking naar hun vermogen bedongen. In het vroege voorjaar van 1596 lagen op de reede van Plymouth zeventien groote en honderdenvijftig kleinere Engelsche vaartuigen, en achttien Hollandsche oorlogs- en zes transportschepen bijeen. Meer dan 6000 man landingstroepen werden aan boord genomen, daaronder 2200 oude beproefde soldaten, met François Vere aan het hoofd, die Elisabeth, niettegenstaande de dringende vertoogen der Staten, uit de Nederlanden opontboden had, en wier gemis, zooals wij zagen, daar deerlijk gevoeld werd. Lodewijk Gunther van Nassau, een broeder van den Frieschen stadhouder, sloot zich bij hen aan met een keurbende van wel duizend adellijke vrijwilligers, waarin de zoon van Don Antonio, Don Christoval, zelf diende. Het opperbevel over de gezamenlijke krijgsmacht voerde Essex, sedert Leicester's dood de bijzondere gunsteling van Elisabeth, die aan de hoofdsche vormen een ontembaren moed en een onverzadelijke eerzucht paarde. De vlootvoogd was Charles Howard, een bedaagd en omzichtig man; hij was gekozen om de onstuimigheid zijner jeugdige tochtgenooten te temperen. In het bevel waren hij en Essex onafhankelijk van elkander, de een even oppermachtig te land als de ander ter zee: een beschikking waarvan de ondoelmatigheid spoedig blijken zou.

Deze vloot was het, waarvan Hendrik IV het ontzet van Calais had gehoopt. Toen Calais gevallen, en verder verwijl doelloos geworden was, ging zij den 13en Juni onder zeil, en kwam twee weken later behouden voor de baai van Cadix, het doel waarop het gemunt was, aan.

De baai, door het vuur der omringende forten aan alle zijden

1) De kloeke Koningin verklaarde aan onzen gezant Caron aldus het doel van haar onderneming: „dat sij niet geern van yemanden gedreycht en was, dat sij daeromme selve hadde moeten gaen sien ende vernemen wat de Spaigniaert op haer meende te seggen ofte te senden; ende oock wel te meenen dat hij hem een jaer of twee thuys soude moeten houden." Gedenkst. v. Oldenb. II, blz. 123.

beveiligd [1]), en sinds menschengeheugenis door geen vijand verontrust, was opgevuld met schepen: juist lag er een koopvaardijvloot zeilree naar West-Indië, rijk bevracht met wijn, olie, zijden stoffen en allerlei kostelijke waren, ten bedrage van wel elf millioen dukaten. Een uitlokkende buit voor de roofzieke Engelschen. Maar, als om haar te beschermen, lag daar naast een oorlogsvloot van twintig groote schepen, waaronder drie geweldige galjoenen en het ontzaglijkste van alle, de S. Phelippo, het grootste schip misschien, dat op dien tijd bestond, althans het grootste dat de Spaansche marine bezat, van wel 1000 last, met 1200 man aan boord, en met 82 metalen stukken gewapend [2]). Doch ook hier zou weer blijken, dat de grootte der schepen den strijd niet beslist. Zonder aarzelen tastte de Engelsch-Hollandsche vloot den overmachtigen vijand aan.

De lichtere Spaansche vaartuigen, die den mond van de baai bezetten, verdedigden dien een oogenblik tegen den eersten aanval der verbondenen, maar niet moedig, met geen zelfvertrouwen; wakker aangegrepen, zochten zij weldra bij de galjoenen en onder het geschut der forten een wijkplaats. De Engelschen volgden hen onverschrokken binnen de baai, en openden hun vuur op de logge galjoenen en den S. Phelippo, die het niet beter uithielden noch beantwoordden dan de lichtere schepen; na een gevecht van weinige uren waren zij alle genomen of verbrand. Daarmee was de zeestrijd geëindigd. Even voorspoedig landden de troepen, met Vere en Lodewijk Gunther aan het hoofd, en veroverden, na een ongeregeld en kort gevecht met de Spaansche soldaten, de forten, de stad en het kasteel. Op de veroverde veste plantten de geuzen hun vanen; de kleuren van den vermoorden Oranje wapperden over de eerste der Spaansche krijgshavens [3]). De koopvaardijvloot,

---

1) Een goede kaart van Cadix en zijn omstreken is te vinden in het kaartenboek van Ortelius. Met behulp daarvan kunnen wij de bewegingen der Engelsch-Hollandsche vloot gemakkelijk nagaan en begrijpen.

2) De opgaven verschillen: Khevenhiller, IV, S. 1679, zegt 1500 last; het geuzenlied, bij Van Vloten, Geschiedzangen, II, blz. 333, gewaagt van „seven hondert man."

3) „. . . . und liesz der Hollandish Admiral sein Fändel aufstecken, dasz in der Statt grossen Schrecken verursacht," zegt Khevenhiller. „Wij planten, t'onser baten: Oraenge, Blanche, Blou," zingt het flinke geuzenlied. — Dat de Nederlandsche driekleur oorspronkelijk de livrei van Oranje geweest is, heeft De Jonge voor jaren voldingend bewezen, al wordt het tegenwoordig door sommigen weer betwijfeld. Voor zijn gevoelen zijn nog andere bewijzen, dan die hij bijbrengt, aan te voeren: reeds in het eerste jaar onzer vrijheid, in 1572, toen Heer Adriaan van Swieten de stad Gouda voor den Prins kwam bezetten, riep zijn volk „met luyder stemme: Vive le prince d'Orangien, vertoonende

thans een wisse buit, kocht zich van de overwinnaars voor twee millioen dukaten los; maar de Spaansche commandant, eigen schade boven 's vijands voordeel verkiezende, brak het verdrag, en liet de vloot, hoewel zij veel meer waard was, verbranden. Toch was de buit, die in de stad gevonden werd, onmetelijk groot: voor de gevangenen werd een hoog losgeld bedongen; de stad zelf werd leeg geplunderd en plat gebrand; menige gruweldaad werd er door het losbandige krijgsvolk gepleegd. De Spanjaard beleefde thans op eigen grond de oorlogsrampen, waarmee hij Nederland zoo meedoogenloos bezocht had.

En hoeveel partij viel er van deze verovering te trekken! Cadix met zijn naasten omtrek was een eiland, door een brug aan het vaste land verbonden; geringe vergravingen konden het bijna onneembaar maken: een bezetting van drieduizend man was voldoende om het tegen den geduchtsten aanval van de landzijde te verdedigen. En geheel westelijk Andalusië lag van daaruit voor rooftochten open. Het scheen niet onmogelijk, den krijg uit Nederland en Frankrijk derwaarts over te brengen. Toen de tijding van de inneming van Cadix zich het eerst in Italië verbreidde, voorspelden de talrijke vijanden van den Spaanschen koning hem daarvan de rampspoedigste gevolgen: de stad Sevilla, schatrijk en zonder verdediging, zou ongetwijfeld den Engelschen in handen vallen; de Morisken van Andalusië zouden van de gelegenheid gebruik maken, om zich, met hulp der ketters, vrij te vechten, hun broeders uit Afrika tot zich te roepen, en het koninkrijk Granada te herstellen. Zou Philips, te midden van zooveel tegenspoed, op het onlangs met verraad en geweld van zijn vrijheid beroofde Arragon kunnen rekenen [1])? Het scheelde weinig of zij voorspelden reeds den ondergang van Spanje. — Maar nog waren zij niet ten einde met het opsommen van al de jammeren, die hun vijand boven het hoofd hingen, of reeds kwam de tijding tot hen, dat Cadix weer ontruimd, en de Engelsche vloot naar huis gekeerd was.

Die ontruiming was een onvergeeflijke fout van Howard, wien de Koningin bij het uitzeilen zeker al te dringend omzichtigheid had aanbevolen [2]). Al geloofden de Italiaansche ongeluks-profeten

---

vendelen, orangien, wit ende blau." Oud Handschrift, bij Griffioen, „Nalezing mijner herinneringen van Gouda," blz. 52.

1) Lett. du Cardl. d'Ossat, II, p. 192.

2) Gedurende de afwezigheid der vloot liet zich de Koningin tegen Caron aldus uit: „sij wenschte dat haer volck niet te gyrich en soude wesen, ende vreesde dat sy altijts meer ende meer souden willen exploicteren, ende sich in 't eynde wel ongeluck souden

ook al te licht wat zij zoo vurig hoopten, toch was hun verwachting niet geheel ongegrond geweest. Als wij bedenken hoe, twee eeuwen later, in dat zelfde Cadix een Engelsche legerafdeeling twee jaren lang alle aanvallen van Napoleon's beste maarschalken afsloeg, dan moeten wij wel tot de overtuiging komen, dat ook de Spaansche monarchie, in den staat waarin zij thans verkeerde, onmachtig zou bevonden zijn om de vesting te hernemen, zoolang de verdedigers zich in de heerschappij ter zee konden handhaven. Ook drongen de overige bevelhebbers, Essex en Vere en de Hollandsche admiraal, de Heer van Warmond, om het zeerst bij Howard aan op het behouden van de stad, die in alle geval een uitstekend pand zou wezen om tegen Calais uit te wisselen; maar Howard begreep, dat zijn meesteres hem wel een te ver gedreven voorzichtigheid, maar niet de minste roekeloosheid vergeven zou, en hij bleef weigeren zich in Cadix te laten opsluiten, waar de voorraad van levensmiddelen bij de plundering balddadig vernield, en de aanvoer van elders niet verzekerd was. Hij werd in zijn tegenstand gestijfd door allen die in de eerste plaats hun buit in veiligheid begeerden te brengen; en van zijn beslissing hing het af, want zonder de vloot was de vesting niet te houden. Dus werd Cadix, zeer tegen den zin van de Hollandsche generaals, vernield en verlaten; in Augustus was de vloot in Engeland terug [1]).

De Spaansche hoogmoed verhief zich op den spoedigen aftocht der verbondenen als op een overwinning. Maar hij had weinig reden tot zelfverheffing, de schade der kooplieden was onberekenbaar; niet minder het nadeel, dat de Koning geleden had: een rijke voorraad van scheepstimmerhout en krijgsgereedschap was vernield; de kanonnen, voor het eskader te Lissabon bestemd, 1200 stukken, lagen, aan boord van de fregatten die ze overgebracht zouden hebben, in de baai van Cadix bedolven. Nu de goederen, tot ruiling tegen de schatten van Amerika bestemd, verloren waren, bleef vandaar de betaling uit, en ontstond er geldgebrek en verwarring in Spanje. De slag, door Elisabeth toegebracht, werd nog lang en diep gevoeld. En nog nadeeliger misschien was de vernedering, die de macht van Philips in de meening van Europa ondergaan had. Al hadden de Engelschen

---

mogen crijgen." Gedenkst. v. Oldenb. II, blz. 123. Uit dit gezegde kunnen wij opmaken, in welken geest de commissie aan Howard gesteld zal geweest zijn.

1) Over de expeditie naar Cadix vergelijke men het verhaal van Regemorter, in de Resol. St. v. Holl., 1596, blz. 346.

verzuimd de geslagen wond te vermijden, het was toch voor het oog van heel de wereld gebleken, hoe kwetsbaar het hart der Spaansche monarchie was. En Spanje had zich bij alle volken zoo geducht en gehaat gemaakt, dat zijn vernedering overal met blijdschap gezien werd; zelfs aan het hof van den Paus verheugde men zich heimelijk in de overwinning der ketters op den voorvechter van het katholicisme [1]).

Nog een nieuwe ramp trof Philips in hetzelfde jaar. Een aanzienlijke scheepsmacht, grootendeels aangehouden koopvaarders van de Hansa en van Nederland, versterkt met wat er, na de nederlaag bij Cadix, van galjoenen en andere oorlogsschepen overig was, meer dan zestig zeilen te zamen [2]), met achtduizend soldaten aan boord, voor wier aantocht Holland gesidderd had, doch die waarschijnlijk naar Ierland ter ondersteuning der opstandelingen tegen Elisabeth bestemd was, werd, kort na het uitzeilen, bij kaap Finisterre door een zwaren storm beloopen, en grootendeels verbrijzeld of verstrooid. In één nacht, zegt men, vergingen veertig schepen en verdronken vijfduizend menschen [3]); twee-en-een half millioen dukaten werd door de zee verslonden. Maar nog meer dan de zee en de stormen hadden de onkunde en de zorgeloosheid der Spaansche zeelieden aan dit ongeval schuld.

Nog grooter schade berokkende zich terzelfder tijd de Koning, door zijn kwade trouw. Door geldgebrek gedrongen, kondigde hij een staatsbesluit af, waarbij hij zich en zijn rijk zoo goed als bankroet verklaarde.

Nooit waren de Spaansche financiën ordelijk en zuinig beheerd. Soriano berichtte reeds in 1559 aan den Venetiaanschen senaat, dat alle ondernemingen aan de Spaansche regeering een derde meer kostten dan aan de Fransche [4]). Sedert dien tijd was de verkwisting steeds toegenomen, en waren de hulpbronnen verminderd. In plaats van zooals voorheen het grootste deel der belasting op te brengen, verslonden de Nederlanden gedurende den opstand de schatten van Indië [5]). Natuurlijk werden de belastingen, die Spanje zelf moest dragen, gedurig zwaarder [6]), en het

1) Lett. du Cardl. d'Ossat. II, p. 198.

2) Van Meteren, B. XVIII. f. 374. Bor, IV, blz. 249.

3) Bor zegt 4000 menschen en veertien galjoenen; natuurlijk zijn al zulke getallen onzeker.

4) Relaz. p. 375.

5) Vendramino, bij Gachard, Relaz. p. 239.

6) Ranke, Fürsten u. Völker von Süd-Europa, S. 381.

nationaal vermogen nam toch eer af dan toe. Een Venetiaansch ambassadeur, die in dezen tijd Spanje bezocht, vat den toestand, dien hij als hoogst ongunstig geschetst had, dus te zamen: „kortom, over geheel Spanje heerscht het grootste gebrek aan alle dingen [1]). Het kon ook niet anders; want," voegt hij er bij, „de Spanjaarden haten den arbeid." Wat konden aan zulk een volk, zonder nijverheid, zonder kunstmatigen landbouw, zelfs de rijkste zilvervloten baten? Het had niets, om voor het zilver terug te zenden. Het moest de waren, die het naar Amerika uitvoerde, bij zijn naburen, bij zijn vijanden, koopen. Bij dezen bleef ten slotte het goud, dat Spanje slechts voorbij trok. Dezelfde Venetiaan drukt het treffend uit: zooals een land door de zon slechts tijdelijk verlicht wordt, maar weer in de duisternis verzinkt als deze het is voorbijgegaan, zoo beschijnt en verrijkt het goud van Amerika Spanje slechts voor een poos, en laat het weldra, zijn gewonen loop naar Nederland en andere landen vervolgend, in de duisternis der armoede achter" [2]). — Sedert lang was de Spaansche schatkist, door de onzekerheid harer inkomsten, ten achteren geraakt; elk jaar verslond bij voorbaat de verwachte opbrengsten van het volgende. Al de geldhandelaars van Europa werden achtervolgens te hulp geroepen, om tegen hooge renten hun kapitalen voor te schieten. Als onderpand werd hun allengs iedere bron van inkomst overgeleverd, de opbrengst der domeinen en der tollen, de lading van nog te wachten zilvervloten, de toegestane beden. En naarmate de schuldenlast ophoopte, ging het leenen bezwaarlijker en tegen hoogere interest. De schatkist verarmde gestadig, de inkomsten vloeiden er doorheen den geldschieters in handen, die rijk werden van de armoede van den staat. Met het onverstand, dat in zake van het geldwezen vorsten en volken zoolang bevangen heeft gehouden, kon de Spaansche regeering niet begrijpen, dat de hooge renten, door de geldschieters bedongen, een noodzakelijk gevolg was van 's Konings gezonken krediet, en van de onzekere kans op terugbetaling der hoofdsom; zij zag

1) Franc. Soranzo, Relaz. p. 59: „Odiano la fatica e per fuggir le azioni laboriose tralasciano anco di lavorar la terra. Però, si trova in tutta la Spagna grandissimo mancamento ed indicibile carestia di tutte le cose."

2) Relaz. p. 351. „Di maniera che si può dire, che le flotte facciano con la Spagna come il sole con la terra, che apparendo sopra d'essa la fa risplendere, ma tramontando la rende oscura, perchè giungendo l'oro in quei regni, ciascheduno si rallegra, ma continuando egli il solito suo corso verso la Fiandra e altre parti, la lascia in breve spazio nelle tenebre della povertà, non inferendo altro utile che quello, che la forza di si potente materiale apporta nel suo veloce passaggio."

er veeleer een strafwaardig misbruik in, dat de geldhandelaars van de tijdelijke verlegenheid des Konings maakten [1]). En daarom meende zij recht te hebben om zich, door een eenvoudig koninklijk besluit, van de aangegane verplichting te ontslaan, en eigendunkelijk de rente te verlagen, naarmate zij billijk keurde. Zulk een besluit werd thans, in 1596, afgekondigd: elk toegewezen onderpand werd ten bate van de schatkist teruggenomen; een onbepaald vooruitzicht op afbetaling der schulden en op een zeer lage rente was al de troost die den schuldeischer gegeven werd. Het was de tweede keer, dat Philips tot zulk een bankroet zijn toevlucht nam. In 1575 had hij eveneens zijn woord aan zijn schuldeischers gebroken; de ervaring, toen opgedaan, had hem moeten leeren, dat hij door zijn oneerlijkheid zichzelf nog meer dan de geldschieters benadeelde. De muiterij van de troepen van Requesens was het gevolg van dien heilloozen maatregel geweest, en had den algemeenen afval der Nederlanden en de pacificatie van Gent ten gevolge gehad. Ongelukkig was hij die harde les weer vergeten. Tot zijn schande moest hij opnieuw ondervinden, dat eerlijkheid de beste staatkunde is. Natuurlijk vond hij, zoodra zijn trouweloos besluit bekend was geworden, bij niemand meer krediet. In Italië voorzagen de financiers terstond, dat de Koning zich voortaan het gemak der wisselbrieven zou moeten ontzeggen, en in specie de noodige geldsommen naar Nederland overmaken [2]). En dit bezwaar had nog weinig te beduiden, vergeleken met den weerzin dien Spanje door zijn kwade trouw niet alleen aan de kooplieden, maar aan de geheele klasse der renteniers, die hun spaarpenningen aan de bankiers hadden toevertrouwd, en nu met dezen schade leden, tegen zich inboezemde. Geen der Spaansche ministers wilde dan ook de verantwoordelijkheid van het noodlottige besluit op zich nemen. Christophore de Moura inzonderheid gaf openlijk te kennen, dat het zonder zijn voorkennis genomen was, en dat hij het ten sterkste afkeurde. De Koning zelf begreep weldra hoezeer hij zich benadeeld had: een jaar later moest hij op zijn besluit terugkomen, de geldschieters, die hij, om zijn onrecht te vergoelijken, van oneerlijke inhaligheid beticht had, in hun eer herstellen, en hun nieuwe waarborgen geven, voordat hij een nieuwe leening, die hij dringend behoefde, van hen kon verwerven. Maar intusschen ondervond Albrecht in de Nederlanden

1) Zeer juist daarentegen beoordeelt Van Meteren het geval, B. XVIII. f. 375b.
2) Lett. du Cardl. d'Ossat. II, p. 312.

de gevolgen van 's Konings kwade trouw. De laatste wisselbrieven, die hij naar Spanje had opgezonden, ten bedrage van drie en een half millioen, waren onbetaald gebleven [1]): dus vond hij bij de bankiers geen krediet meer. Specie kwam er bijna niet tot hem. Hij wist niet wat aan te vangen. Het geldgebrek en de wanbetaling der soldaten brachten de gewone gevolgen voort: muiterij, afpersing en balddadigheid jegens de burgers en onwilligheid om dienst te doen. De nieuwe lichtingen, die reeds begonnen waren, moesten gestaakt worden [2]). De aanstaande veldtocht, aldus met een leege schatkist en een verzwakt, misnoegd leger te beginnen, beloofde niets dan tegenspoed en ongeluk.

XVI.

DRIEVOUDIG VERBOND TEGEN SPANJE.

Juist op dit oogenblik, nu Spanje, afgemat en uitgeput, ternauwernood in staat was om den oorlog voort te zetten, zooals het dien tot nog toe gevoerd had, naakte een nieuw, een groot gevaar: een verbond tusschen Frankrijk, Engeland en de Nederlanden was zoo even tot stand gekomen, en de overige protestantsche vorsten van Europa werden thans door de rondreizende Fransche gezanten uitgenoodigd om er deel aan te nemen.

Dat zulk een verbond niet reeds voorlang gesloten was, was te verwonderen. De Ligue der Guises, met den Paus, met Spanje, met Savoye en Lotharingen in verbond, had de vorsten van het protestantsche Noorden van hun kant tot onderlinge aaneensluiting moeten bewegen. Maar hun toenadering, door de gemeenschappelijke belangen van den godsdienst gevorderd, werd verhinderd door hun uiteenloopende staatsbelangen en door hun onderlingen naijver.

Elisabeth, die met de vloten en subsidie-gelden van Engeland de ziel van zulk een verbond tegen Spanje had moeten zijn — gelijk de Engelsche regeering in later tijd de coalitiën tegen het revolutionnaire Frankrijk bijeengehouden heeft — was daartoe te zelfzuchtig, te lauw in godsdienstzaken, te karig met haar geld,

---

1) Van Meteren, B. XVIII, f. 376.
2) Coloma, p. 421. Lett. du Cardl. d'Ossat. II, p. 413.

te afgunstig op de Nederlanden, in wie zij de aanstaande mededingers van Engeland naar de heerschappij ter zee voorzag, en te naijverig op Frankrijk, haar erfvijand, dien zij wel van den ondergang had willen redden, maar niet wilde groot maken. De Duitsche vorsten, die, arm aan geld maar rijk aan krijgshaftige manschap, de legers hadden moeten leveren, slechts gedeeltelijk met Engelsch geld te bezoldigen, waren te baatzuchtig om zich voor het algemeen belang van Europa eenige opoffering te getroosten, te kortzichtig om het gevaar te bespeuren, dat ook hen van het herlevend katholicisme bedreigde, te oneenig buitendien om zelfs tot het meest gewenschte doel samen te spannen.

Twee mogendheden alleen begrepen wat er gedaan moest worden, en waren tevens bereid om dat met al hun macht te doen: de Staten der Vereenigde Nederlanden en Hendrik IV, van Frankrijk.

De Staten-Generaal hadden nooit uit het oog verloren, dat zij tegen Spanje de voorvechters waren van Europa, dat van den uitslag van hun worsteling de vrijheid of de slavernij van Europa afhing. In alle staatsstukken, waarin zij hun opstand voor de koningen en volken bepleiten, spreken zij het uitdrukkelijk uit, dat hun zaak de zaak is van de geheele protestantsche Christenheid, dat hun onderwerping de Spanjaarden leiden zal tot de heerschappij over de geheele wereld. Op dezen grond vragen zij, vorderen zij bijstand. En getrouw aan hun woord, toonen zij zich te allen tijde bereid om alle vijanden van Spanje, naar hun beste vermogen, te ondersteunen, Frankrijk en Engeland niet alleen, maar ook Genève, en zelfs de vorsten en republieken van Italië.

Ook Koning Hendrik was diep doordrongen van het gevaar, dat Europa uit Spanje en Oostenrijk bedreigde. De staatkunde, door Richelieu, door Mazarin en door Lodewijk XIV gevolgd, die de vernedering van het huis van Habsburg door het verheffen der kleinere vorsten van Duitschland en van Zuid-Europa bedoelde, heeft hij ontworpen en aangevangen. Zoodra hij den troon bestegen had, werd het zijn streven niet slechts zichzelf staande te houden tegenover zijn vijand, maar tevens het overwicht, waarmee Spanje geheel Europa verdrukte, in samenwerking met alle Europeesche staten te vernietigen. Geen wonder, dat hij daartoe met de Staten van Nederland eendrachtig samenspande, dat hij nauwelijks den oorlog aan Spanje verklaard had, of reeds over Luik en langs de Maas de hand zocht te reiken aan Maurits. Eenheid van bedoeling bracht vanzelf samenwerking voort. Maar er was

meer te doen. Een verbond van Frankrijk met de Nederlanden was niet machtig, niet aanzienlijk genoeg in de oogen van koningen en vorsten, om hen tot deelneming uit te lokken. Eerst als men Engeland in het verbond trekken, en tot het verleenen van een, aan zijn middelen geëvenredigde, hulp verplichten kon, kreeg de alliantie niet slechts een innerlijke kracht, waartegen de vijand moeilijk bestand zou wezen, maar tevens aanzien bij Europa, zoodat men hopen mocht meer andere bondgenooten in Duitschland en in het Noorden te winnen. De Hollandsche gezant aan het Fransche hof, Calvart, hield niet op den Koning tot het vormen van zulk een verbond aan te sporen [1]). Hendrik echter was huiverig om hierover met Elisabeth, die elk voorstel van dien aard als een bede om hulp met hoogheid zou opnemen, onderhandelingen aan te knoopen. Evenmin was Jacobus van Schotland te bewegen om den eersten stap te doen; ook hij werd teruggehouden door schroom voor de trotschheid en achterdocht der Engelsche vorstin [2]). Ten laatste stelde Koning Hendrik aan de Staten voor, dan maar zonder Engeland een verbond te sluiten, en vervolgens tot deelneming daaraan alle protestantsche mogendheden, en dus ook Elisabeth, uit te noodigen. Doch de Staten wezen dit voorstel eerbiedig af; zij kenden den lichtgeraakten hoogmoed van Elisabeth te wel, dan dat zij haar in een zoo gewichtige aangelegenheid voorbij durfden gaan; zij wisten, dat hun zulk een majesteitsschennis nooit zou vergeven worden, en dat Engeland, om deze reden alleen, nooit tot het bondgenootschap zou toetreden [3]). Dus liet het zich aanzien, dat een plan, dat voor het protestantisme zoo-

---

1) Zoo verzekert Calvart zelf, Gedenkst. v. Oldenb. II, blz. 112.

2) Brief van Damman aan de Staten, 17 Juni 1595: „Quant à ce que vos Seigneuries exhortent S. M. à fortifier l'estat de la vraie religion Chrestienne par quelque ferme et bien conditionnée correspondance avec le roy de France, la royne d'Angleterre, le roy de Danemarck, et. . . ., à quoi vos Seigneuries s'offrent très volontiers de lesir (prendre?) part, il y trouve bon gout et en est fort desireux, mais il ne scait encore commander à son coeur d'en parler à la royne d'Angleterre; mêmement il est persuadé que c'est elle qui luy faict ces traverses, afin qu'il vienne à elle, et il y veut bien difficilement entendre." (Rijks-Archief.)

3) Zie de propositie van Buzanval van 18 Dec. 1595, bij Bor, IV, blz. 148. — Vgl. den brief van Bongars, 26 Maart 1596: „Interim deprecari Ordines ne primum ad se Dominus de Sancy veniret. Ipsorum perspectum esse Regiae Majestati animum, cui defuturi nunquam sint. Sed abripi aemulatione Angliae reginam, quae, si legationem ab ipsis Dominus de Sancy inciperet, honori ipsius et amicitiae datum interpretaretur, non captatam conventus ipsorum, qui tum habeatur, occasionem." p. 54. — Willem Lodewijk schrijft hetzelfde aan zijn vader: „hir zu landt alltzeit daruf gesehen ist, das diese zwey potentaten (Frankr. en Engel.) müsten vorgehn." Archives IIe série, I, p. 369.

veel beloofde, op de onredelijkheid van haar, die men voor den hechtsten steun van het protestantisme aanzag, zou schipbreuk lijden.

Inderdaad Engeland zag alleen naar zijn eigen belang, en bevorderde de belangen van Europa slechts in zoover, als die met de zijne overeenkwamen. Het had Nederland en Frankrijk voor de overheersching van Spanje bewaard, omdat het de overmacht van Spanje duchtte; maar thans tot de verdere nederlaag van dien vijand mee te werken, en op zijn vernedering de grootheid van Frankrijk en van de Republiek te helpen grondvesten — daartoe gevoelde het zich niet geroepen, zelfs niet in het belang van het protestantisme, dat het omhelsd had [1]). Voortaan voerde het den strijd tegen Spanje uitsluitend tot zijn eigen verdediging. Bedreigde een armade, die in de Spaansche havens werd uitgerust, zijn kusten, het zond zijn vloten naar Spanje, en vernielde haar voordat zij nog was uitgeloopen. Op de Indische bezittingen en op de zilvervloten van Spanje maakten zijn kapers rusteloos jacht: de buit, dien zij behaalden, bekostigde rijkelijk de toerusting. Maar op het vasteland werd zijn legermacht steeds geringer: Hendrik van Frankrijk werd niet zoo ijverig meer bijgestaan als vroeger Hendrik van Navarre. Hij kon den bijstand van Engeland koopen als hij wilde, hij wist den prijs die gevorderd werd: voor den afstand van Calais was hulp te bekomen; om niet werd zij niet langer verleend. Om terugbetaling der oude voorschotten werd telkens dringender aangehouden. — Op gelijke wijs werden de Nederlanden behandeld. Het secours, dat nooit voltallig verleend was, gelijk het bij het verdrag van 1585 was toegezegd, werd nog gestadig verminderd. De krijgstochten in Frankrijk en naar Spanje werden gedeeltelijk met de troepen, die in Nederlandschen dienst stonden, ondernomen. In den winter, als er niet te varen of te vechten viel, zond de Engelsche regeering ze bij de Staten in kwartier, om ze weer weg te roepen als ze hun te pas hadden kunnen komen. Misschien ware Hulst behouden, indien Vere met zijn tweeëntwintig honderd Engelschen in het land was geweest. Met toenemende hevigheid werd tevens op de teruggave van wat

1) Zeer juist beweerde Jeannin in 1598: „La Reine d'Angleterre ne désire non plus notre accroissement que celui de l'Espagnol même dans les Pais-Bas, ainsi elle balancera toujours son interêt avec le notre, quand il faudra nous assister, et sera plus ou moins affectionnée, non selon qu'il nous sera besoin et qu'elle en sera requise, mais selon qu'il lui sera plus utile et convenable à ses affaires." Avis sur la paix de Vervins. Mém. de Bellièvre, p. 522.

het secours reeds gekost had aangedrongen, in strijd met de voorwaarden van het verdrag, waarbij eerst na het sluiten van den vrede en het bevredigen der Nederlanden terugbetaling was bedongen. Elisabeth gaf voor, dat de Staten een goeden vrede konden sluiten, zoo zij wilden, en dat zij den oorlog slechts voortzetten om een onafhankelijkheid te verwerven, die bij het verdrag van 1585 niet beoogd was. Daarom was thans de tijd gekomen, waarop, niet naar de letter, maar naar den geest van het verdrag, de terugbetaling moest aanvangen. Het pandschap, waarin zij Den Briel en Vlissingen hield, gaf klem aan haar eischen: in beide plaatsen had zij een veel talrijker garnizoen gelegd dan bepaald was, 1950 in plaats van 1150 man [1]), niet zoozeer tegen den vijand als tegen de burgers en tegen de Staten, zoo die misschien te eeniger tijd zich bij verrassing in het bezit dezer sleutels van Holland en Zeeland mochten willen stellen. Er was geen twijfel aan, of bij een vrede met Spanje kon zij, voor het overleveren dezer vestingen, volkomen voldoening van haar schuldvordering bekomen. Door die bedreiging had zij de Staten in haar macht; men moest haar ontzien en nederig uitstel verzoeken, niet, zooals recht zou geweest zijn, op grond van het verdrag uitstel vorderen. In het vorige jaar had men haar op die wijs met moeite tevreden gesteld, en, tot loon voor een hulpvloot naar Cadix, uitstel verkregen. Maar thans, bij den aanvang van 1596, was de taal, die zij haar gezant liet voeren, weer zoo dreigend [2]), dat er een gezantschap naar haar hof moest worden afgevaardigd met voorstellen van aanvankelijke terugbetaling, die hoogst bezwaarlijk voor 's lands uitgeputte schatkist waren, en toch niet eens voldoende bleken te zijn om haar volkomen tevreden te stellen.

Maar inmiddels waren de algemeene toestand en de verhouding van Engeland tot Frankrijk en Nederland onverwachts veranderd. De voordeelen door Albrecht behaald, de inneming van Hulst, de verovering van Calais vooral, moesten Elisabeth weer williger maken om haar oude bondgenooten te ondersteunen. Haar belang gedoogde niet, dat de Spanjaard op nieuw de bovenhand kreeg. Zij kon niet toelaten, dat hij zich zoo nabij haar kust ging nestelen. Was het reeds wenschelijk, dat Calais niet in handen der Franschen bleef, het was van oneindig meer belang te verhoeden,

---

1) Bor, IV, blz. 244.

2) Zie zijn rede, vertaald bij Bor, IV, blz. 184 (in het oorspronkelijk op het Rijks-Archief) en vgl. de brieven van Caron, in Gedenkst. v. Oldenb.

dat Spanje, een zeemogendheid van den eersten rang, het tot een krijgshaven maakte. Dat had het Londensche volk gevoeld, toen het, op het vernemen van den val van Calais, van schrik bijna in oproer kwam, en in hevige taal tegen de al te bedachtzame en zelfzuchtige raadslieden der Koningin uitvoer, die niet tijdig voor het ontzet gezorgd hadden [1]). Wat men bovenal te duchten had was, dat Hendrik, ontmoedigd door zijn tegenspoed en verontwaardigd over de onedelmoedigheid van zijn bondgenoot, die hem in den nood had verlaten, zich tot een vrede met den Spanjaard liet bewegen, waarbij deze Calais behield. Dat zulk een vrede niet onmogelijk was, dat er zelfs onder de raadslieden van den Koning velen waren, die er hem toe aanspoorden, was bekend [2]). De Paus, het was even zeker, ijverde voor een bevrediging der beide katholieke mogendheden, die hij zoo gaarne tegen het kettersche Engeland eendrachtig zou zien samenspannen. Wel mocht men verwachten, dat Hendrik de hulp, die hij in zijn tegenspoed van Elisabeth ondervonden had, niet met ondank vergelden, dat hij zich nooit tegen haar met Spanje verbinden zou; maar dat hij niet zou trachten, wegens de uitputting van zijn land, een dragelijken vrede te sluiten, kon de Engelsche regeering zich toch niet inbeelden. De Koning verborg het ook volstrekt niet; hij had geen lust, verklaarde hij, den strijd, die allen aanging, alleen te strijden; liet men hem tegenover den vijand alleen, hij zou den vrede aannemen, die hem sedert lang werd aangeboden; hij zou zijn zelfzuchtige bondgenooten behandelen, zooals zij hem van hun kant behandeld hadden.

Daarom, toen Hendrik, na het verlies van Calais, zijn aanzoeken om meerdere hulp en nauwere aaneensluiting bleef herhalen, en twee zijner vertrouwdste raadslieden, den heer van Sancy en den hertog van Bouillon, naar Engeland afvaardigde, begreep de Koningin dat zij zijn voorstellen niet langer kortaf en uit de hoogte kon afslaan. Het was thans de beurt van Hendrik om zonder omwegen te spreken: „Of uw hulp om ons te verdedigen, of de vrede met Spanje om ons te redden," dat was de korte

1) „Verum interim amissa Caleti arce Londinensis plebs, periculum suum verita, tam vicinis Hispanis, paulum a tumultu abfuit, eorum qui circa reginam erant palam seu segnitiem seu tergiversationem increpans, qui in tempore auxilia obsessis non summisissent." Thuanus, l. CXVI. c. 11. — Bor, IV. blz. 253, schrijft, zooals wel meer, Thuanus na, zonder hem te noemen.

2) Zie wat Elisabeth daarover aan Caron mededeelde, bij Bor, IV. blz. 181.

inhoud van de boodschap zijner gezanten [1]). De Engelsche regeering gevoelde, dat zij voor het oogenblik niets dringenders te doen had dan te zorgen dat de Koning dit laatste redmiddel niet aangreep; zij besloot hem aan een verdrag te binden, waardoor hij, zonder haar toestemming, geen afzonderlijken vrede met den gemeenen vijand zou mogen sluiten; natuurlijk zou zij zich wederkeerig tot het verleenen van bijstand moeten verbinden: zij was daartoe des noods bereid, maar met haar gewone karigheid er tevens op bedacht om de zwaarste lasten aan den Franschen Koning op te leggen, tegen de minst mogelijke opoffering van haar zijde. Een maand lang duurde het loven en bieden; meer dan eens waren de onderhandelingen op het punt om af te springen: ten laatste werden de partijen het eens. Geen van beide zou zonder de andere vrede sluiten; Engeland zou Frankrijk met vierduizend man bijstaan, maar wat dezen kostten slechts voorschieten; tot verzekering der terugbetaling zouden vier Fransche edellieden te Londen als gijzelaars blijven. Dat was de hoofdbepaling van het verdrag, zooals het bekend werd gemaakt. Maar inderdaad had Elisabeth nog meer afgedongen: in het echte stuk, dat geheim werd gehouden, bedroeg het getal der hulptroepen, door Engeland te leveren, slechts de helft, slechts tweeduizend, en die zouden nog maar uitsluitend in Picardië, de kust-provincie, die Engeland niet in handen der Spanjaarden wilde zien vallen, gebruikt mogen worden [2]). Alleen om de Nederlanden en de andere staten, die men tot deelneming aan het verbond zou uitnoodigen, te misleiden, hadden Engeland en Frankrijk besloten het ware getal der hulptroepen te verbergen.

1) Zoo schreef Sancy, gedurende de onderhandeling, aan Elisabeth: zie Prevost-Paradol, „Elisabeth et Henri IV," p. 28.

2) Geen onzer geschiedschrijvers heeft van dit staatsbedrog kennis genomen, hoewel onze Staten zelf er in later tijd de lucht van gekregen hebben door een indiscretie van Buzanval; zie Bor, IV, blz. 325, Reyd, blz. 336. Zelfs Vreede, aan wiens vlijtige nasporing anders niet licht iets ontging, schijnt het bestaan van het geheime verdrag niet vermoed te hebben. Zie zijn Inleiding tot eene Geschied. d. Nederl. Diplom. I. I. blz. 300. — Ik wil uit het reeds meermalen aangehaalde rapport van Villeroy mededeelen, wat er van de zaak is:

„Il fut faict deux contractz, l'ung public, pour donner crédit et réputation à ladicte Ligue, et l'autre secret, lequel detruisoit les effectz et promesses du premier. — Par le premier S. M. devoit estre secourue de quatre mille hommes de pied, lesquelz furent restrainctz par le dernier à deux mille, pour demeurer et servir seulement aux villes de Boulogne et de Monstreuil, assistez encore de pareil nombre de François, et non aultrement, et à la charge de ne s'éloigner desdictes villes, sy S. M. n'estoit en personne en Picardie avec une armée, auquel cas ilz pouvoient servir audict pays de Picardie, mais non ailleurs, etc."

Het was Hendrik vooral om den naam te doen van met Engeland in een vast en nauw verbond te zijn, ten einde daardoor andere, ijveriger bondgenooten te winnen. Anders had de bijstand, waartoe Elizabeth zich verplichtte, al zeer weinig te beteekenen. Maar hij hoopte vooreerst op de Staten, die, door het hooge cijfer der Engelsche hulpbenden bedrogen, hun uiterste best zouden doen om een daaraan evenredige macht ten dienste van het verbond te stellen; verder op Denemarken en Schotland, op eenige Duitsche en zelfs op eenige Italiaansche staten, die, de overheersching van Spanje moede waren, en gaarne deel zouden nemen aan zijn bestrijding, als het zonder gevaar voor henzelf kon geschieden [1]). En werd ook die hoop teleurgesteld, in alle geval zou Frankrijk door den schijn van zijn machtig bondgenootschap een voordeeliger vrede kunnen bedingen, dan wanneer het tegenover zijn voorspoedigen vijand alleen bleef staan. Want dat de plechtig aangegane verplichting, om geen afzonderlijken vrede te sluiten, hem niet verhinderen zou dien te sluiten, zoodra zijn eigen belang het vorderde, had Hendrik zich vast voorgenomen, en hadden de raadslieden van Elizabeth ook wel voorzien. Nog nooit, zoo redeneerden de Fransche gezanten onderling, terwijl zij zich gereedmaakten om het verdrag te teekenen, nog nooit had een verbintenis, in hoe stellige bewoording vervat, hen die haar aangingen verhinderd om, als de nood dwong, hun heil te zoeken waar het te vinden was [2]). Dat was de staatkundige eerlijkheid van den tijd! De grijze Cecil, Elizabeth's vertrouwde raadsman, voelde zich zelf naderhand verplicht den Franschen Koning, toen hij zijn belofte ontdoken had, te verontschuldigen en bijna te prijzen: verdragen van vorsten, zeide hij, moest men zoo nauw niet nemen; vorsten hadden vooral te letten op hetgeen voor hun rijk het beste was. Dus was de belofte van Hendrik niet meer waard dan Elisabeth ervoor gaf: beide partijen trachten elkander te bedriegen, en beide zagen in dat zij bedrogen werden; te zamen bedrogen zij met het valsche tractaat hun bondgenooten, en in de eerste plaats de Staten-Generaal. Om dezen te beter te misleiden hadden zij Calvart voor de leus naar Enge-

1) Zie het verslag van Calvart aan de St.-Gen., in Gedenkst. v. Oldenb. II, blz. 216, en vgl. wat Bor, IV, blz. 207 daaruit meedeelt.

2) „Il ne s'est jamais faict ligue qui ait empêché les confédérés, quelques clauses qu'il y ait écrit, de pourvoir à leur salut quand la nécessité les y a conviés; n'estant les confédérations faictes pour ruyner, ains pour sauver les Estats qui y entrent, et nul prince estimé pouvoir légitimement obliger son Estat à sa ruine." Du Vair, aangehaald bij Prevost-Paradol, p. 27.

land ontboden, en bij de onderhandeling toegelaten. Zoodra het verdrag gesloten was noodigden zij de Republiek uit om tot het verbond toe te treden.

In de wijs, waarop elk hunner zich bij deze gelegenheid jegens de Staten gedroeg, kwam het verschil hunner betrekking tot dezen duidelijk uit. Hendrik, edelmoedig en vriendschappelijk, wilde hen aanstonds, als eigenmachtige heeren, op gelijken voet met anderen, in het verbond hebben opgenomen. Elizabeth, trotsch op haar hoogheid, achtte het vernederend zich met een koopmansregeering, als met haars gelijke, te verbinden. Haar minister, Cecil, verklaarde dat de Staten, als onder haar bescherming staande, niet afzonderlijk handelen konden [1]). Maar Bouillon bestreed, uit naam van Koning Hendrik, die aanmatiging; hij rekende het een voordeel voor de Fransche staatkunde, dat de Nederlanden, hoewel onder Engelands bescherming, in verbond met Frankrijk zouden treden [2]). Elizabeth zag dat zij moest toegeven, en haastte zich nu om Frankrijk voor te zijn; zij gaf het eerst aan de Staten kennis van het gesloten verbond, en noodigde hen vriendelijk uit er aan deel te nemen.

Natuurlijk waren de Staten hiertoe bereid: eenstemmig namen zij de resolutie om tot het bondgenootschap toe te treden [3]). Het was een uitstekende eer, die hun te beurt viel. De eereplaats naast Engeland en Frankrijk in een verbond, waartoe eerst na hen andere mogendheden werden uitgenoodigd, verhief hen tot den rang van zelfstandigen, vrijen staat. Het was, als het ware, de erkenning hunner onafhankelijkheid door al de vorsten en republieken, die het verdrag zouden teekenen. Het onthief hen, al-

---

1) Prevost-Paradol, p. 23. — Reyd kende de toedracht der zaak zeer juist. „Engelandt (zegt hij) meende de Nederlanden te vervangen, ende onder hare vleughelen te bedecken, veellicht om een deur open te houden van de souverayniteit aen sich te brenghen, die sy voor acht jaren afgheslaghen hadde, ende nu van sinnen verandert was, ghelijck sij teghens Caron, den Nederlandschen agent, sich eens liet verluyden. Maer de meeninghe des Conincks van Franckrijk behieldt plaets." blz. 289.

2) „C'est un avantage (zegt Du Vair, aangehaald bij Prevost-Paradol) que d'avoir fait consentir que les Estats, qui sont sous la protection de la reine, traitent avec la France." — Bouillon maakte er zich bij Caron een verdienste van, „dat 's coninx meninge is de Staten in de Ligue zoo geauthoriseert te bekennen, als eenen Staet absolut ofte Prince souverain soude mogen wesen; soo hij (Bouillon) mij oock segt wel gelast te zijn haere Maj. alhier vooral tot sulx te begeeren ende t' induceeren." Depêche van 22 Augustus. Rijks-Archief.

3) Wel hadden de Staten sommige punten anders gewenscht, bepaaldelijk hadden zij gewild dat ook zonder hun toestemming geen afzonderlijke vrede door Frankrijk of Engeland mocht worden aangegaan, maar zij moesten het verdrag aannemen, zooals het hun werd voorgelegd. Zie Bor, IV, blz. 267.

thans gedeeltelijk, van de uitsluitende bescherming van Engeland, die meer begon te hinderen dan te baten. En bovendien hoeveel goeds mocht men zich van de samenwerking met zoovele en zoo aanzienlijke bondgenooten niet beloven? Zoo ooit, dan konden thans met de vereende krachten van Engeland en Frankrijk, alle zeventien provinciën aan den Spanjaard ontweldigd worden. Het kwam er maar op aan, dat de verbondenen aan hun verplichting trouw voldeden. De Staten van hun kant gaven een voortreffelijk voorbeeld. Zij beloofden evenveel hulptroepen te leveren als Elisabeth in het valsche tractaat beloofd had, en, edelmoediger dan zij, gewaagden zij van geen terugbetaling der sommen, die zulk een aanzienlijke krijgsmacht hun kosten zou. Buitendien verbonden zij zich om afzonderlijk met een leger van achtduizend man in het veld te komen, en den vijand aan hun grenzen bezig te houden. Had Engeland even ijverig zijn plicht gedaan, Spanje zou tegen de verbondenen niet bestand zijn geweest.

Een ander offer, dat de Staten, hoezeer onwillig, aan het bondgenootschap brachten, was het verbod van den handel op Spanje en Portugal. Wij hebben reeds gezien, hoe onophoudelijk Elisabeth op het staken van dien handel aandrong, maar tevens hoe de Staten dien aandrang weerstonden. Thans evenwel, nu ook Hendrik IV haar eisch ondersteunde, moesten zij wel toegeven. Bouillon, onwetend in handelszaken, zag Spanje reeds van uitputting bezwijken, zoo de Hollandsche kooplieden hun gewonen toevoer terughielden. Cecil, beter ingelicht, had voorspeld, dat de Hollanders, die van den vrijen handel moesten bestaan, de vaart naar Spanje nooit zouden opgeven [1]). Het kostte dan ook veel moeite hen daartoe over te halen. Amsterdam vooral verzette zich tegen den onverstandigen maatregel, en leverde bij deze gelegenheid een betoog in, dat de behoeften van den handel en de nadeelen van zijn beperking en verstoring zoo uitstekend ontvouwt, als wij het in die dagen niet zouden verwacht hebben [2]). Maar het handelsbelang moest, althans tijdelijk, onderdoen voor hooger staats-

1) Hij zeide aan de Engelsche ministers: „quod si regina, pro ea qua apud foederatos Ordines valet auctoritate, ab iis impetret ut libertas commerciorum tollatur, de Philippi in Belgio rebus actum esse." Cecil antwoordde: „id ab Ordinibus impetrari non posse, quippe quorum vires libertate commercii constent." Thuanus, l. CXVI, c. 11. — Thuanus had voor zich het „Discours de la negociation de Mss. de Bouillon et de Sancy en Angleterre, par M. Du Vair." Volgens Ranke, Franz. Gesch. II, S. 26, houdt hij zich bijna woordelijk daaraan.

2) Zie deze missive van Amsterdam in de Resol. d. St. v. Holl. 1596, blz. 598.

belang: de uitvoer naar 's vijands land werd, niettegenstaande den hevigen tegenstand van Amsterdam gesloten [1]). Als vergelding voor onze inschikkelijkheid in dezen stond toen de Fransche regeering ons het voordeelige handelsverdrag toe, waarvan wij reeds vroeger spraken. Dat was een blijvend gewin; de schade van het onverstandige verbod daarentegen was slechts voorbijgaand. De kwade gevolgen, door Amsterdam voorzegd, bleven echter geenszins uit. De korenhandel op Spanje hield niet op, zooals de Fransche regeering gehoopt had, maar dreigde in vreemde handen te geraken. Om dit te verhoeden lieten de Staten alras, nu eens het verbond gesloten en hun doel bereikt was, hun verbodswet oogluikend overtreden. Het volgende jaar zeilden de Hollandsche schepen weer Zuidwaarts als vanouds en haalden het verzuimde spoedig in. Elisabeth begint haar oude klachten op nieuw aan te heffen [2]), en de Staten gaan de oude verontschuldiging met nieuwen ijver herhalen.

Inmiddels liet Hendrik IV, overeenkomstig het verdrag, de vorsten van Duitschland aanzoeken om zich bij het bondgenootschap te voegen. Zijn gezant, Ancel, reisde in 1597 van den een naar den ander, geheel het Roomsche rijk door. Maar het ging hem als den man in de gelijkenis, die de vrienden ter bruiloft noodt. De een om deze, de ander om gene reden, verschoont zich, niemand durft de eerste zijn, een ieder verwijst naar den ander. Het vuigste eigenbelang, de schandelijkste traagheid schijnt door de nietigste voorwendselen heen [3]). Het was een verachtelijk vorstengeslacht, dat thans over Duitschland regeerde; hun wakkere voorgangers waren allen kort tevoren gestorven; het jaar 1592 was in dit opzicht noodlottig geweest. Jan Casimir van de Paltz, Christiaan, keurvorst van Saksen, Willem landgraaf van Hessen, de drie vorsten, door wier toedoen het machtige leger op de been

---

1) Ik heb tevergeefs getracht omtrent de beraadslaging over het sluiten van de vaart op Spanje eenige bijzonderheden op te sporen. Ook op het Rijks-Archief was mijn onderzoek vergeefsch. Al wat ik erover gevonden heb, zijn de volgende berichten van Bongars: 5 Oct. 1596: „Bullionius adhuc in Hollandia, et de navigationis inhibitione nihil adhuc certi constitutum, etsi eo inclinant Ordines, sed valide mercatores contra tendunt." 22 Oct. 1596: „Agit in Hollandia Bullionius ut navigatio in Hispaniam omnis inhibeatur, neve in hostilem terram importare quidquam cuiquam liceat. Hoc vero constituere cum penes Ordinum senatum non sit, sententiae civitatum exquirendae. Id Bullionium in Hollandia moratur et cum eo Aurelium (leg. Ancelium)." — Zie verder Resol. St. v. Holl., 1596, blz. 436, 459, 598.

2) Zie den brief van Caron van 23 Sept. 1597, in Gedenkst. v. Oldenb. II, blz. 156.

3) Zie den geheelen treurigen omgang beschreven bij Thuanus, l. CXVIII, c. 1., 2, 3. Een slordig en onjuist uittreksel uit Thuanus geeft Bor, IV, blz. 289.

was gebracht, dat in 1591 Hendrik IV te hulp was gesneld, waren in dit jaar kort na elkander gestorven. Hun dood sloeg de hoop ter neder van wie nog iets van Duitschland verwacht had [1]). Voortaan hooren wij uit den mond der vreemde gezanten niets dan klachten over de loomheid en lafheid en hebzucht van de nietelingen die Duitschland heeten te besturen. Praten kunnen zij, plannen maken, maar iets uitvoeren niet [2]). Terwijl de Jesuïten volijverig aan het werk zijn, de katholieken aanvuren en in het harnas jagen, den vorstenkinderen hun eigen vervolgzieken geloofsijver inblazen en de strijdmacht toerusten, die zij eerlang tegen de ketterij in het veld zullen brengen, wachten de protestantsche heeren angstig maar lijdelijk af, wat hun overkomen zal. Een dertigjarige oorlog was de straf voor hun onverschilligheid, een oorlog, die hen op den rand van den ondergang bracht, die ten laatste nog door vreemde helpers voor hen gewonnen is, maar te hunnen koste.

Noch Schotland, noch Denemarken namen deel aan het verbond; zij werden er ook nauwelijks toe aangezocht. Hendrik zag al spoedig in, dat het bondgenootschap hem niet krachtdadig helpen zou; meer voor den vrede dan voor den oorlog voelde hij er zich door gesterkt, en hiertoe was het niet noodig dat hij er nog meerdere uitbreiding aan gaf. Engeland ontdook zooveel mogelijk zijn verplichting. Alleen den Nederlanden was het ernst; zij deden wat zij konden om het verbond staande te houden en door glansrijke krijgsbedrijven te verheffen. Met goeden moed en in blijde verwachting hadden zij het aangegaan, doch alras moesten zij bemerken, dat hun toestand er weinig door verbeterd was: met Frankijk alleen hadden zij steeds voortdurend den last des oorlogs te torsen.

---

1) Scultetus spreekt daarover aldus: „Non possum quin hoc loco memorem quid mihi multisque aliis animi fuerit, statum Ecclesiarum Reformatarum, qualis anno 1591 erat, considerantibus: .... in Palatinatu fortissimus heros Joannes Casimirus, in Saxonia cordatissimus idemque opulentissimus Dux Christianus primus, elector, in Hessia prudentissimus princeps Gulielmus feliciter dominabantur, omnes Reformatam religionem professi .... Quid nos igitur? Aureum seculum nobis imaginabamur. Stultissimi. Nam intra vertentem annum Saxo, Palatinus, Hessius moriuntur .... et omnes aureae nostrae spes in fumum abeunt." Gerdes, Scrin. Antiq. VII, p. 217. — Dezelfde gedachte uit Willem Lodewijk in een brief aan Maurits, Archives, IIe série, I, p. 215.

2) Bongars laat zich meermalen hevig over de Duitsche vorsten en hun ministers uit: „Dicam quod sentio. Homines dicendi et scribendi periti, agendi imperiti, apud vos clavum tenent. Probo: exercent ii quam norunt artem, scribunt et declamitant copiose; scribent et declamitabunt in aeternum, nisi aut ipsimet principes expergiscantur, aut linguam manumque sive Turca, sive quis alius promptior hostis amputaverit," p. 347. Ook de brieven van Jan van Nassau vloeien over van soortgelijke klachten.

XVII.

DE KRIJGSBEDRIJVEN VAN 1597.

De last des oorlogs werd evenwel aanmerkelijk verlicht door de onmacht van den Kardinaal. De voorspoed zijner wapenen was afhankelijk van den toevoer van geld uit Spanje, en wij zagen dat Philips zijn schatkist had uitgeput en zijn krediet had gedood. De Kardinaal gevoelde smartelijk de gevolgen van 's Konings bankroet; zijn krijgsvolk muitte en verliep [1]). Bovendien was hem de verovering van Hulst duur te staan gekomen. De dood had voor die vesting zijn gelederen vreeselijk gedund, en de overgebleven manschap was zoo vermoeid en afgestreden, dat zij noodzakelijk in de kwartieren gelegd moest worden, Terzelfder tijd was zijn ruiterij, die hij ter bescherming van Artois tegen de rooftochten der Fransche benden had afgezonden, door Biron geslagen en uiteen gedreven: de onbeschermde grensstreek werd thans geplunderd en platgebrand, tot vreugde der Hollanders, die den Waalschen gewesten al lang, tot loon voor hun afval, de gruwelen van den oorlog hadden toegewenscht [2]). Het was een geluk voor Albrecht, dat ook Koning Hendrik aan volslagen geldgebrek leed; anders zou dezen niets verhinderd hebben om een aantal onbezette grensplaatsen weg te nemen. In het Zuiden rustte dus de krijg tengevolge der wederzijdsche uitputting, maar de gruwelen, die den oorlog vergezellen, plundering en verwoesting, duurden er onafgebroken voort.

De meeste Spaansche troepen lagen aan de Fransche grenzen. In het Noorden was slechts een vrij aanzienlijke macht in het ruime maar niet versterkte dorp Turnhout te zamen getrokken. Ongeveer vierduizend voetknechten en driehonderd ruiters, Italianen, Duitschers en Walen, lagen er bijeen, onder bevel van den graaf van Varax, een Bourgondisch edelman van beproefden krijgsmoed maar van geringe veldheerstalenten. Hij moest Kempenland beveiligen tegen de ruiters der Staten, die er maandelijks de contributie, waarop de streek gesteld was, kwamen ophalen; hij moest verder, als de

---

1) Zie zijn onderschepten brief aan Philips van 9 Dec. 1596, bij Bor, IV, blz. 299. Vgl. blz. 300 en 317.

2) „Artois wirdt jemmerlich vastiert, so das sie nu zugleich bezalen mueszen was inen lang geborgt ist worden." Reyd aan Stöver, Archives, IIe série, I, p. 375.

vorst de wegen en stroomen gehard zou hebben, een aanslag op het eiland van Tholen beproeven, of iets anders ondernemen, waartoe zich de gelegenheid mocht aanbieden [1]). Maar de winter bleef lauw en nat; van krijgsbedrijven kon niet inkomen. Het onbetaalde, losbandige volk sloeg aan het plunderen, en beroofde hen die het beschermen moest; roovend en brandend trok het rond tot voor Antwerpen [2]). Van zulk een ongeregelden hoop was, als hij moedig werd aangegrepen, geen ernstige tegenweer te duchten: Maurits besloot hem onverhoeds te overvallen. De wijdvertakte stroomen, bij het zoele weder nog goed te bevaren, stelden hem in staat om uit de wel dertig mijlen uiteengelegen garnizoensplaatsen de noodige troepen in weinig tijds bijeen te brengen [3]); op honderd-en-vijftig vaartuigen kwamen vijfduizend voetknechten en achthonderd ruiters ongemerkt naar Geertruidenberg afzakken. Onverwijld gingen zij verder op weg. De beste bevelhebbers van het Statenleger, Hohenlo, Solms, Heraugière, Bax en de Engelschman Vere, dien Maurits alleen zooveel waard achtte als een geheel regiment, voerden hen aan [4]). Zoo goed was het geheim bewaard, dat het leger reeds op een uur afstands van Turnhout genaderd was, eer Varax van hun aantocht de lucht kreeg. Toen, het was avond, verkwistte hij nog den kostbaren tijd met nuttelooze beraadslaging; hij wist niet wat te doen, te blijven en in een goed gekozen stelling slag te leveren, of de wijk te nemen naar Herentals. Ten laatste besloot hij tot den aftocht; nog in den nacht zond hij de bagage vooruit, en met het krieken van den laten wintermorgen brak hijzelf op. Gelukkig voor hem verhinderden de slechte wegen het voetvolk der Staten zoo snel voort te komen als het wenschte. Maurits werd ongeduldig, en begon te vreezen dat de vijand hem nog ontsnappen zou; met de ruiters, en met tweehonderd musketiers, die dezen achter zich op het paard namen, spoedde hij vooruit. Reeds was Varax, het bosch van Turnhout door, op de Thieltsche heide gekomen, reeds had hij, aan het eind dier heide, den smallen weg voor zich, die, aan weerszijden door moeras omgeven, hem een veilige wijkplaats en een onbelemmerden aftocht beloofde [5]). Doch Maurits gunde hem geen tijd.

1) Coloma, p. 417.
2) Meerbeeck, blz. 886.
3) Coloma, t. a. pl., Van Meteren, IV, blz. 367.
4) Reyd, blz. 228.
5) „Sijne Excellentie heeft verklaert, dat sooverre den vyandt . . . . sooveel verder hadde gemarcheert als de lengte van honderd roeden ofte twee, denselven vyandt egeene

Zonder het voetvolk in te wachten gaf hij onverwijld het sein tot den aanval. In allerijl moest Varax zijn ontmoedigde troepen in slagorde scharen, den linker vleugel tegen het bosch, den rechter door de ruiterij gedekt, de piekeniers van ieder regiment in het midden, de musketiers aan de flanken. Die stelling was voordeelig genoeg, maar de troepen waren verrast en onthutst. Toen zij Maurits' ruiters zagen aanrennen, vuurden zij in hun angst vóór het goede oogenblik af; eer zij opnieuw hadden geladen, waren dezen hun op het lijf; in den eersten schok werden hunne piekeniers uiteen gedreven; de geheele slagorde bezweek; alles sloeg op de vlucht, de ruiterij vooraan. Na een half uur strijdens was de slag een weerlooze slachting geworden: meer dan tweeduizend dooden, en daaronder vele officieren en Varax zelf, bedekten het veld; vijfhonderd waren gevangen gemaakt, achtendertig vaandels genomen. Van de overwinnaars waren slechts tien gesneuveld. Het kasteel van Turnhout gaf zich kort na den slag aan de onzen over. Acht dagen nadat Maurits in het veld was gekomen, was hij weer terug in Den Haag, en het leger opnieuw in de kwartieren. Nooit is met minder verlies in korter tijd een zoo schitterende overwinning behaald. De roem er van verbreidde zich door heel Europa. Het jaar 1597 was onder gelukkige voorteekens begonnen, het drievoudige verbond glansrijk ingewijd.

Met twee legers trachtten de bondgenooten dit jaar den vijand aan te tasten. Terwijl de Staten, volgens hun belofte, door eenigen aanslag den Kardinaal zouden bezig houden, wilde Hendrik met al de macht, waarover hij beschikken kon, eerst het verloren Doulens hernemen, en dan in Artois vallen; hij hoopte in dezen zomer het nadeel der vorige jaren goed te maken [1]). Elisabeth zou inmiddels den vijand in Spanje zelf aantasten; nog steeds beducht voor een armade, waaraan in de havens van Ferrol en Lissabon onafgebroken gearbeid werd, zou zij Essex nog eens naar de kusten van Spanje zenden, om daar in de havens die vloot te vernielen, eer zij zeilvaardig was. Hiertoe vorderde zij van de Staten een bijstand van twintig ten oorlog toegeruste schepen en van duizend

schade ofte afbreuk en soude hebben kunnen gedaen worden." Res. der St. v. Holl., 1597, blz. 25.

1) De Koning zelf stelde het volgende jaar aan de Hollandsche gezanten zijn plannen aldus voor: „dat hij hem geheelick tot den oorlog hadde ghepreparëert vóór het innemen van Amiens, ende dat hij meende in vijfthien dagen ingenomen te hebben Dorlens, ende daernae het oorloghen meende te brengen midden in Artois." Verbael der Ambassade naer Frankrijk, 1598.

oude Engelsche soldaten, met François Vere aan het hoofd. Tevergeefs trachtten zich dezen op grond hunner bijzondere plannen te verontschuldigen; de Koningin wilde van geen verontschuldiging weten, men moest haar gehoorzamen.

Met de uiterste inspanning konden de Staten ternauwernood voldoen aan al de verplichtingen, die op hen rustten. Vierduizend man onderhielden zij in Frankrijk. Aan Elisabeth moesten zij, gelijk wij zagen, schepen en troepen afstaan. Een leger, zooals zij volgens hun belofte in het veld moesten brengen, kon niet minder dan acht duizend man bedragen. Bij de zeventig vestingen en sterkten, zoo klein als groot, dienden bezet te blijven [1]). En de toenemende duurte van alle levensbehoeften vorderde dat de soldij, zoo men het krijgsvolk in tucht wilde houden, verhoogd werd; met veertien percent ongeveer moest zij in dit jaar vermeerderd worden [2]). De oorlogskosten in het algemeen waren sedert tien jaren verdubbeld; toen waren 200,000 gulden 's maands voor gewone, en 9,000,000 's jaars voor buitengewone uitgaven toereikend geweest: nu werd voor extra-kosten een som van 500,000 gulden in het jaar, en voor de gewone behoeften 426,000 gulden in de maand uitgetrokken [3]). De welvaart, hoe groot ook, was toch nauwelijks in die mate toegenomen; de staatsinkomsten waren zeker niet in evenredigheid vermeerderd. Om de vereischte sommen te vinden moest de reeds zware belasting nog verzwaard worden. In Holland werd de impost van het gemaal, het zout en het bier verdubbeld, de verponding ten platten lande verhoogd. En zelfs daardoor kreeg men niet al wat noodig was: het leger kon niet worden versterkt, hoezeer Maurits er de noodzakelijkheid van betoogde; uit zuinigheid verschoof men van week tot week het openen van den veldtocht, waartoe Hendrik IV door zijn gezant tevergeefs liet aansporen.

Veel nijpender nog dan bij ons deed zich bij den Franschen Koning het geldgebrek gevoelen. Zijn deerlijk verwoest land kon zijn schatkist niet vullen, de meest gewenschte ondernemingen moesten nagelaten worden, omdat gereed geld ontbrak. Zonder de som, die de groothertog van Toscane hem voorschoot, had hij de belegering van La Fère niet kunnen volhouden. Uit armoede had hij in het afgeloopen najaar Arras niet kunnen belegeren, dat

1) Opgaaf van Oldenbarnevelt aan Elisabeth: Verbael der Ambassade naar Engeland, 1598.
2) De maandelijksche soldij werd vroeger om de 48, sedert om de 42 dagen betaald.
3) Zoo in de petitie van den R. v. St. voor 1598, bij Bor, IV, blz. 403.

anders zoo licht te nemen ware geweest. De vierduizend Gasconjers, die Nederland betaalde, waren de kern van zijn leger; de tweeduizend Engelschen, die Elisabeth op zijn kosten hem te hulp had gezonden, kon hij nauwelijks onderhouden. En hoe dringend hij de Koningin om ruimer ondersteuning verzocht, hij kreeg geen gehoor; zijn verzoek werd beantwoord met terugvordering der voorschotten; zijn verklaring dat hulpeloosheid hem, schoon tegen zijn wil, ten laatste tot vrede met den vijand zou nopen, werd als eene onwaardige bedreiging versmaad. Alleen tot herovering van Calais wilde zich Elisabeth boven haar verplichting inspannen, doch onder voorwaarde dat de stad, na de verovering, in haar bewaring zou blijven. En dat wilde Hendrik in geen geval: uit de handen der Spanjaarden was Calais wellicht nog terug te krijgen, uit de handen der Engelschen nimmer.

Zoo op eigen krachten en op den bijstand der Staten gewezen, rustte zich de Koning, zoogoed als hij kon, ten oorlog toe. Amiens richtte hij tot wapenplaats in, om van daaruit Doulens te bemachtigen en in 's vijands land binnen te dringen. Hij bracht er driehonderd duizend ponden kruit en dertig kanonnen met alle benoodigdheden bijeen [1]). De lente brak aan, eerlang zou de veldtocht beginnen: daar verraste de Spanjaard de slecht verdedigde stad en nam den geheelen krijgsvoorraad weg. De burgers, fier op hun rechten, hadden de bezetting, die de Koning hun had toegezonden, teruggewezen; zij konden tienduizend man onder de wapenen brengen, zoo pochten zij, zij wilden voor de veiligheid hunner stad zelf zorgen. Hoe deerlijk werd hun zelfvertrouwen beschaamd, hoe jammerlijk leed de Koning door hun zorgeloosheid! Hij was een oogenblik terneergeslagen en radeloos [2]). Het verlies van zooveel plaatsen als gedurende de laatste jaren door den vijand waren weggenomen, Doulens, Catelet, Ardres, Calais, werd dubbel gevoeld, nu ook Amiens verloren was. Van die vesting uit werd gansch Isle de France, Parijs zelfs bedreigd: reeds waren er die uit de hoofdstad naar Orleans vluchtten. De Bourgondische vorsten hadden steeds alles gedaan om de steden aan de Somme in hun macht te hebben, als een breidel waarmee zij Frankrijk konden dwingen; het scheen dat thans hun opvolger,

---

1) De Koning verzekerde dit zelf aan de Hollandsche gezanten.

2) Véritablement ce malheureux coup estonna la France avec raison plus que nul aultre qu'elle eust jamais receu; aussi perça-il le coeur de S. M. de douleur plus que nul aultre." Villeroy, Rapport sur le traité de Vervins.

de Koning van Spanje, die begeerde plaatsen in handen zou krijgen [1]). En, wat het kwaad nog verergerde, velen, die slechts door den voorspoed van Hendrik IV tot hem gebracht waren, trokken zich terug, nu de fortuin hem scheen te verlaten. De reeds aangevangen onderhandeling met het laatste hoofd der Ligue, den hertog van Mercoeur, die zich met Spaansche hulp nog in Bretagne staande hield, sprong weer af. De Hugenoten die, sedert zij aan den ingang van de kerk te St. Denis hun koninklijken beschermer verloren hadden [2]), van den afvalligen vorst een godsdienstvrede zochten af te dwingen, op voorwaarden die hij in de eerste dagen zijner verzoening met Rome en met zijn katholieke onderdanen onmogelijk kon toestaan, dachten nu met zijn ongelegenheid hun voordeel te doen, en hielden zich werkeloos, bijna onzijdig. Er waren er zelfs die de vervulling van hun wenschen met de wapenen wilden afvorderen [3]). Maar Hendrik's moed redde hem ook uit dit gevaar. Hij was te veel ongelukken te boven gekomen om thans te wanhopen. Spoedig had hij een vast besluit genomen: Amiens zou wat het kosten mocht heroverd worden [4]). Weinige weken later lag Biron reeds voor de stad, en de belegering, die zes maanden duren zou, nam een aanvang.

Dringend verzocht hij daartoe van zijn bondgenooten nieuwen bijstand; van de Staten vorderde hij, dat zij, volgens hun belofte, den vijand onverwijld zouden aangrijpen en bezig houden, terwijl hij Amiens belegerde [5]). Maar, hoe vurig dezen den voorspoed der Fransche wapenen wenschten, toch waren zij niet genegen aan 's Konings verlangen te voldoen. Want al mocht de Kardinaal niet in staat zijn, zooals hij gehoopt had, twee legers, een tegen Frankrijk en een tegen de Vereenigde Provinciën, in het veld te brengen, hij was toch nog altijd machtig genoeg om voor ieder afzonderlijk een gevaarlijke tegenpartij te wezen. Het zou roekeloos zijn geweest die macht opzettelijk naar onzen kant te lokken. Te meer, daar er uitzicht bestond om, indien men hem niet ver-

1) Brief van den Kardinaal, in uittreksel bij Coloma, p. 432.

2) Aubigné beschrijft de stemming en het voornemen der Hugenoten op dat tijdstip zeer juist en treffend. III, p. 364.

3) Id., ibid. p. 455.

4) Id., ibid. p. 388. — De Koning zeide zelf aan de Hollandsche gezanten: „dat hij uit desperatie het belegh hadde geresolveert, vermits hij bemerckte dat een yegelick van sijne ondersaten hem begonnen te verlaten; dat zelffs die van de religie hen disponneerden omme eene partie appart te maecken; dat de voornaemste van Parijs begonden te vluchten naer Orleans."

5) Zie den brief van Hendrik IV van 14 Maart, in uittreksel bij Bor, IV, blz. 315.

hinderde tot ontzet van Amiens weg te trekken, in zijn afwezigheid een goeden slag te slaan. Hendrik wilde op de Staten den druk des oorlogs schuiven, zij wederkeerig op hem: geen van beiden wilde zich voor den ander opofferen [1]). Zoo bleef het aan de keus van den Kardinaal overgelaten, waar de oorlog dit jaar gevoerd zou worden. Hijzelf aarzelde wat te doen, Amiens te gaan ontzetten, maar dan ook Maurits de vrije hand tegen de Nederlandsche grenssteden te laten, of de belegerde vesting prijs te geven, en Maurits te keer te gaan. Eindelijk besloot hij naar Frankrijk te trekken; het behoud van Amiens was wel het verlies van een paar Nederlandsche sterkten waard; Amiens zou, bij den vrede met Frankrijk, een goede prijs zijn om het bezit van Calais voor te koopen [2]). In Augustus was Maurits verzekerd dat de vijand zuidwaarts heentrok. Nu kwam hij ook onverwijld in het veld. De Fransche gezant beroemde er zich op, dat hij door zijn dringende vertoogen de Staten tegen hun wensch tot den veldtocht bewogen had; hij begreep niet dat de omstandigheden, meer dan zijn aandrang, daartoe hadden geleid [3]).

Met 7000 man te voet en 1200 te paard en met een talrijk, welbediend geschut verschenen Maurits en Willem Lodewijk den 10den Augustus voor Rijnberk, een sterke plaats aan den Rijn, in het Keulsche, voor acht jaar door den Spanjaard aan de Staten ontweldigd, gewichtig omdat de vijand daar gewoonlijk de rivier overtrok. Ook hierheen maakte de waterweg den tocht gemakkelijk. Tot het laatste toe wisten de Spaansche veldheeren niet, op welk punt de onzen het eigenlijk hadden gemunt; onvoorziens voerden, binnen weinige dagen, eenige schepen, door gunstigen wind gedreven, het benoodigde naar de aangewezen plaats, waartoe, zoo het vervoer te land had moeten geschieden, honderden paarden en een menigte karren noodig zouden geweest zijn. Met opzet

---

1) Reyd, blz. 309.

2) Tassis, Comm. l. VIII, p. 568: „Fuere consiliariorum diversae sententiae; multae, Mauritium versus inclinatae, volebant anteponi propria appellativis. Alii dicebant, quam plurimum interesse nil de eis, quae in Gallia possidebantur, amittere; praecipue unus [zeker de schrijver zelf], qui persuadebat sibi, si Alberto maneret Ambianum, non futurum difficile in tractatu pacis, de quo etiam tunc calide agebatur, obtinere ut relinqueretur Alberto Caletum, saltem ad aliquot annos."

3) Buzanval aan Duplessis Mornay, 20 Aug. 1597: „Et vous dirai en passant, que je ne pense poinct encores avoir faict ung service au Roy et à la France qui vaille cestuy-ci, ayant esté le principal motif de ce qu'ils se sont mis par deça ceste année en campaigne avec ce desseing, car ils estoient aultrement resoleus, quand j'arriuais en ce pays." Mém. de Duplessis Mornay, VII, p. 324.

ving Maurits de uitvoering van zijn plan, om gansch Twente en Zutphen te bevrijden, met het beleg van deze vesting, die de sterkste van alle was, aan. Gelukte het hem ze te nemen, dan, berekende hij, was den vijand de pas over den Rijn afgesneden, en aan de hooger gelegen plaatsen alle hoop op ontzet benomen; op het voorbeeld der sterkste zouden de minder sterke zich des te eerder aan hem overgeven. De uitkomst rechtvaardigde zijn verwachting. In tien dagen was hij meester van Rijnberk; binnen drie maanden had hij ook Meurs, Groenloo, Breedevoort, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal en Lingen veroverd; al het land benoorden den Rijn, was van vijanden gezuiverd, de tuin der zeven provinciën gesloten. De vijand, uitsluitend met den oorlog in Frankrijk bezig, had zelfs geen poging gewaagd om den voortgang van het Nederlandsche leger te stuiten [1]).

Onuitsprekelijk was de vreugde over zooveel onverwachten voorspoed. Het platte land van Zutphen en Twente, van Drente en de Ommelanden was in dezen eenen veldtocht voorgoed verlost. Die streken, jaren lang door den krijg vertreden, hadden voortaan slechts den matigen druk der oorlogsbelasting te dragen; vrij van plundering en brandschatting, konden zij zich bijna in het genot van den vrede wanen. De edelman in zijn slot, de boer in zijn stulp mochten met vrouw en kind weer onbekommerd voortleven, en zich gerust op het platteland vertoonen, zonder gevaar te loopen van opgelicht of mishandeld te worden.

Eerbiedig gaf het volk de eer der overwinning aan den almachtigen God, wiens genadig welbehagen de wapenen der Staten gezegend had. Een vast- en bededag vestigde aller aandacht op den gever van zooveel goeds. Naast hem erkenden volk en regeering de verdiensten van den krijgsheld, dien Hij tot het voorname middel hunner verlossing beschikt had. Met geld en eerbetoon werden zijn heldendaden vergolden. Al zocht hij de gunst der menigte niet, zij kwam hem met haar toejuiching en bewondering te gemoet. In haar achting verwierf hij zich een rang ver boven dien van alle regenten en staatsdienaars, boven Oldenbarnevelt, boven Willem Lodewijk en de overige veldheeren; naast de Staten werd hij de vertegenwoordiger des lands; hij

---

1) Reyd, blz. 315. — Zelfs Meerbeeck kan niet nalaten Maurits te prijzen: „'t is te verwonderen geweest voor een yegelick, hoe dat Mauritius in dat jaer en in luttel tijts gewonnen heeft negen steden en vijf casteelen, die hij alle onder de onderdanicheyt van de Vereenichde Staten gebracht heeft." blz. 896.

vervulde bijna de plaats, die eens zijn vader bekleed had. Zijn broeder, Frederik Hendrik, pas veertien jaren oud, was onder zijn leiding de krijgsmansloopbaan, waarin hem zulk een schitterende toekomst wachtte, gedurende dezen veldtocht ingetreden. De luister van Nederland en Oranje smolt ineen: beider roem, beider voorspoed, beider toekomst verbonden zich hoe langer en inniger aan elkander.

XVIII.

FRANKRIJK IN ONDERHANDELING OVER VREDE MET SPANJE.

Gelukkig dat de Staten aldus door de omstandigheden bewogen waren om van de afwezigheid des vijands partij te trekken. In langen tijd zou zich zulk een gelegenheid niet meer voordoen. De Fransche zaken, die zoo heilzamen invloed op de onze hadden uitgeoefend, hadden inmiddels een nieuwe wending genomen.

Wij zagen reeds, hoe diep de Fransche Koning het verlies van Amiens had gevoeld. Hij had daarin opnieuw ondervonden, hoe zwak zijn grensplaatsen waren, hoe licht het gebeuren kon, dat, terwijl hij met de uiterste inspanning de eene verloren vesting heroverde, de andere zonder slag of stoot aan den vijand overging. Op deze wijze kon de uitputtende krijg nog jaren duren.

Dat Amiens, het kostte wat het wilde, hernomen zou worden, stond bij hem vast. Oogenblikkelijk had hij zijn leger voor de stad gevoerd. Zijn bondgenootschap met Engeland en de Staten, hoopte hij, zou hem thans te stade komen. Maar alweer vond hij zich teleurgesteld. Wij zagen, dat de Nederlanders aarzelden, den vijand van de Fransche grenzen naar de hunne af te leiden, en dat zij eerst te veld kwamen, toen de Kardinaal tot ontzet van Amiens was heengetrokken. Bij Elisabeth werkte zijn dringend verzoek om hulp niets uit. Zij weigerde het getal harer troepen van tweeduizend tot vierduizend te vermeerderen, en de kosten van hun onderhoud voor te schieten. Zelfs zijn voorstel, dat zij Calais zou aangrijpen, terwijl hij Amiens belegerd hield, sloeg zij af; zijn aanbod om het haar dan in pand te laten kon haar niet

eens overhalen [1]). Zij had haar troepen noodig voor een andere onderneming, die zij tot geen prijs wilde opgeven.

Nogmaals dreigde haar Philips met een armade. Te Ferrol en te Lissabon werden ijverig schepen aangêbouwd en uitgerust: te Ferrol alleen lagen dertig galjoenen zeilree, en nog bovendien veertig aangehoudene en ten oorlog gewapende vaartuigen uit het Oostland en de Nederlanden. Een landleger, onder bevel van den geduchten Fuentes, werd reeds bijeengetrokken, om zich op die vloot in te schepen. Het is later wel gebleken, dat niet Engeland, maar Ierland, waar de muitelingen, met Graaf Tiron aan het hoofd, de hulp van Spanje hadden ingeroepen, het doel van den tocht was [2]); maar Elisabeth meende dat het Engeland moest gelden, en dat Calais de vloot tot haven en tot wapenplaats dienen zou. Zij wilde haar tragen vijand voorkomen, en, voordat hij nog gereed was, hem, als voorheen, in zijn eigene havens gaan opzoeken. Met dit doel zeilde een prachtige vloot van Engelsche en Nederlandsche oorlogschepen, vrijbuiters en transportschepen, te zamen wel honderd zeilen sterk, met zesduizend man troepen aan boord, onder bevel van den moedigen en ervaren Essex, in Juli van Engeland uit. De wakkere vlootvoogd dacht de Spaansche oorlogshaven van het noorden, Ferrol, thans even gemakkelijk als Cadix op zijn vroegeren tocht, te verrassen, vervolgens de zilvervloot, die zonder geleide onderweg was, te bemachtigen, en eindelijk de eene of andere Spaansche bezitting in Amerika te plunderen. Maar de stormen, die Spanje zoo dikwerf ten verderve waren geweest, beschermden het thans tegen de aanslagen zijner vijanden. Nauwelijks uitgezeild, werd de Engelsche vloot door hevig onweer overvallen en verstrooid: een gedeelte verging op de kusten, een ander ontkwam naar de havens, maar ontredderd en beschadigd. De zuinige Koningin, door dit eerste ongeval over den uitslag der geheele onderneming verontrust, liet die slechts op kleiner schaal, met een gedeelte der behouden schepen, hervatten. Ook deze, door storm beloopen, richtten niets uit: de West-Indische zilvervloot, waarop zij het oog hadden, was hun bijna in handen gevallen, maar ontging hun toch nog. Had de stormwind niet beter dan Essex de Britsche kunst beveiligd, dan zou de vloot van Ferrol, terwijl de Engelsche bij de Azoren kruiste, ten laatste nog haar bestemming hebben bereikt. Maar de onstuimige zee verhinderde

1) Villeroy, Rapport sur le traité de Vervins.
2) Khevenhiller, IV, S. 1844.

dit jaar de aanslagen van beide partijen. Onverrichter zake keerde ieder in zijn eigene havens terug [1]).

Om voor deze onderneming haar krachten te bewaren, had Elisabeth haar bondgenoot aan zijn lot overgelaten. Nu de tocht vruchteloos afliep, waren Koning Hendrik en zijn hovelingen dubbel verontwaardigd over die onverschilligheid en ontrouw der Engelsche regeering, die, liever dan hem in zijn uitersten nood bij te staan, een verwijderd doel in haar bijzonder belang was gaan najagen. Het was blijkbaar, dat zij met het bondgenootschap niets anders bedoelde dan den krijg in Frankrijk te rekken, en dus zoowel den vijand, dien zij duchtte, als den vriend, dien zij mistrouwde, door een sleependen oorlog uit te putten [2]). Het was tijd, dat Frankrijk voor zichzelf ging zorgen. Een redelijke vrede was boven zulk een oorlog verre te verkiezen. Maar eerst moest Amiens heroverd, Frankrijk in zijn krijgseer hersteld, en den vijand door een vertoon van moed en kracht ontzag ingeboezemd worden. Met voorbeeldeloozen ijver spande de Koning al zijn krachten tot de herovering der vesting in. — Nog meer als staatsgebeurtenis dan als krijgsbedrijf is dit beleg merkwaardig. Terwijl de misnoegde Hugenoten werkeloos toezagen, werd de bekeerde vorst door zijn rechtzinnige onderdanen, door de Guises en de oude Liguisten, volijverig bijgestaan. Bouillon hield zich op een afstand, Mayenne onderscheidde zich door zijn hulpvaardigheid: in die tegenstelling spiegelt zich de veranderde toestand der Fransche staatspartijen af. Maar wie veranderd waren, de Nederlanders niet, den gematigd-katholieken Koning hielpen zij even trouw als vroeger den Hugenoot. Hun troepen waren ook voor Amiens de kern van zijn voetvolk. Goede betaling maakte ze gehoorzaam en dienstvaardig, terwijl de slecht betaalde regimenten des Konings onhandelbaar en nauwelijks te gebruiken waren.

Niet minder dan de Fransche Koning leed de Kardinaal voortdurend aan geldgebrek. Uit Spanje had hij dit jaar niets ontvangen [3]); krediet kon hij nergens vinden. Vurig verlangend Amiens te ontzetten, moest hij, bij gebrek aan het noodige om zijn leger

---

1) De beste berichten omtrent deze expeditie geeft Essex zelf, in zijn „Verantwoording", vertaald bij Bor, IV, blz. 497; zie verder het verslag en de brieven van Regemorter en van den admiraal Van Duivenvoorde aan de Staten, in het Rijks-Archief berustend.

2) „Chacun s'estoit promis toute aultre chose de ladicte Ligue, et fust alors jugé et dict par plusieurs, qu'elle avoit esté faicte par ladicte Royne plus pour obliger S. M. à continuer et faire durer la guerre qu'à la terminer." Villeroy.

3) Meerbeeck, blz. 887.

in het veld te voeren, tot in Augustus werkeloos blijven; eerst toen was het hem met de uiterste inspanning gelukt een voldoende macht, 20,000 man ongeveer, op de been te brengen. Van Douai rukte hij Frankrijk binnen, en, met het voorbeeld van Parma voor oogen, recht op de belegerde plaats af. Maar hoe waren de omstandigheden veranderd! Toen hij, bij de eerste ontsteltenis, door zijn aantocht veroorzaakt, op het punt scheen van de belegeringswerken, waar zij het zwakst waren, te overweldigen, was het Mayenne die hem tegensnelde en terugdreef. Een regiment, dat zich bij het beleg van Rouaan door zijn ijver tegen den ketterschen Koning onderscheiden had, onderscheidde zich thans door plichtbetoon in diens dienst. Na zich eenige dagen in de nabijheid van de stad te hebben opgehouden, en de overtuiging te hebben opgedaan dat hij haar onmogelijk kon helpen, trok hij af, met de ervaring, dat de Spaanschgezinde Ligue voorgoed dood was, dat Spanje in zijn oorlog tegen Hendrik IV op geen medewerking der Fransche katholieken meer rekenen kon. Zoodra hij haar verlaten had, gaf de stad zich aan den Koning over.

Zoo was de weg tot den vrede gebaand, dien Frankrijk en Spanje evenzeer verlangden, dien zij evenzeer behoefden, waarover zij zelfs reeds in onderhandeling waren getreden, maar die eerst gesloten kon worden, nu Frankrijk door een luisterrijk wapenfeit zijn eer hersteld, en door de herovering der gewichtigste vesting recht bekomen had om de teruggaaf der overige te eischen.

Niet dat Hendrik van inzichten of bedoelingen veranderd was. Nog was hij doordrongen van het gevaar, dat door Spanje's overmacht Europa bedreigde; nog was hij bereid, aan het hoofd der overige mogendheden, voor de vrijheid van Europa den strijd vol te houden; maar, door niemand dan door de weinig vermogende Nederlanden bijgestaan, door Engeland en Duitschland verlaten, voelde hij zich niet sterk genoeg om dien strijd te winnen, en hij wilde zijn land niet langer noodeloos aan de gruwelen van den oorlog prijs geven. Hij besloot een eerlijken vrede, zoo die te bedingen was, aan te nemen; zijn verarmd volk tot rust, tot arbeid, tot nieuwe welvaart te brengen, de partijschap te verzoenen, zijn staat te bekrachtigen; in het verschiet zag hij zich met vernieuwde krachten, met hulpvaardiger bondgenooten, nogmaals den oorlog tegen Spanje voor de vrijheid van Europa beginnen.

En Philips was vast besloten een billijken vrede aan Frankrijk toe te staan. Inderdaad, hij kon den oorlog opgeven zonder zich te onteeren. Om Frankrijk te verlossen van een ketterschen koning

had hij de wapens opgevat: de Koning van Frankrijk was thans katholiek, door den Paus in den boezem der Kerk opgenomen. Niet hij, maar Hendrik had den oorlog verklaard. Waarom zou hij dan geen vrede sluiten, als Hendrik dien begeerde? Tot uitbreiding van de ware Kerk kon immers het voortzetten van den krijg niet dienen.

Ook werd het tijd, dat hij aan zijn Nederlanden verademing schonk; hun toestand was ondragelijk. Uit de vestingen der Staten, Breda, Bergen op Zoom, Ostende, gebrandschat en verontrust, hadden Brabant en Vlaanderen reeds jaren lang onuitsprekelijk veel geleden; sedert den oorlog met Frankrijk waren de Waalsche gewesten in dezelfde rampen gedompeld. Zij verklaarden het openlijk, indien het zoo moest blijven voortgaan, zouden zij zich genoodzaakt zien om de hun door Frankrijk voorgestelde onzijdigheid aan te nemen. Buitendien nu de Vereenigde Nederlanden boven den Rijn geheel bevrijd waren, zouden deze, in hun rug verzekerd, hun wapenen met verdubbelde kracht zuidwaarts kunnen wenden, en, bij langere afwezigheid van het Spaansche leger in Frankrijk, zeker snelle vorderingen maken [1]). Zoover waren 's Konings zaken in de Nederlanden verloopen, dat een Spaansch schrijver, die zelf van nabij in de politiek betrokken was, ervan getuigt: „het was zoo duidelijk als de dag, dat, als beide oorlogen, die tegen Frankrijk en die tegen de rebellen, nog langer voortduurden, geheel België wegens onze onmacht, verloren zou gegaan zijn" [2]).

Maar nog andere drijfveeren dan de nood der Nederlanden bewogen den Spaanschen Koning. Hij was afgeleefd en zag zijn einde naderen. Zijn zoon, zwak van lichaam en van geest, van wien hij weinig groots verwachtte, wilde hij althans het rijk in vrede nalaten. De infante Isabella, de meest geliefde zijner kinderen, wenschte hij, eer hij stierf, uit te huwen en te verzorgen. Nogmaals had hij in dezen tijd den Keizer herinnerd aan zijn vroeger aanzoek om haar hand. Nu deze niettemin bleef aarzelen, besloot hij een reeds lang beraamd en meermalen besproken plan te volvoeren; hij zou haar aan Albrecht, die zijn geestelijke waardigheid gaarne wilde afleggen, ten huwelijk geven, en aan haar

---

1) Vgl. den korten inhoud van een aantal onderschepte brieven, uit België naar Madrid bestemd, bij Reyd, blz. 324.

2) Tassis, I. VIII, p. 572: «Erat enim aerarium Hispanicum ex longinquo simptu ita exhaustum, ut vix ad solum bellum cum rebellibus sufficiebat; ita ut, si mansisset illi conjunctum illud aliud longe majus, et contra quod multa majora erant necessaria, luce clarius praevideri poterat, brevi omnia in Belgio propter impotentiam corruitura.»

en haar nakomelingen de souvereiniteit over de Nederlanden, de gehoorzame zoowel als de afvallige, afstaan. Het was noodzadelijk, voordat hij ze afstond, ze tegen Frankrijk te verzekeren; het was wenschelijk ze vooraf zoo mogelijk te verzoenen en te hereenigen. Zoo dreef alles tot den vrede.

Ook de Paus beval dien aan. Van het oogenblik af dat hij Hendrik IV absolutie geschonken en met de Kerk verzoend had, poogde Clemens hem ook met den Spaanschen Koning te verzoenen. Maar aanvankelijk tevergeefs; hij had niet kunnen beletten dat de oorlog kort daarna openlijk was verklaard geworden. Philips, verontwaardigd over de welwillendheid, door den Heiligen Stoel aan zijn tegenpartij betoond, had destijds zijn tusschenkomst versmaad, en ook Hendrik had zich vooreerst ongenegen betoond om een vrede te sluiten, die schijnen zou hem door het geestelijke gezag te zijn opgedrongen. Thans evenwel, nu de rampen van den oorlog beide vorsten tot inkeer hadden gebracht, bood de Paus opnieuw, onder gunstiger omstandigheden, zijn bemiddeling aan. Het hoofd der Kerk haakte naar vrede tusschen de twee groote mogendheden, opdat Oostenrijk hulp zou krijgen tegen de Turken, en Spanje vrije hand tegen Engeland. De generaal van de orde der Cordeliers, een sluw Italiaan, werd eerst naar Spanje afgevaardigd, om 's Konings toestemming te verwerven, en nadat hij hierin geslaagd was, naar Brussel tot den Kardinaal. Hij kwam daar aan gedurende het beleg van Amiens, terwijl Albrecht zich gereed maakte om tot het ontzet dier plaats op te trekken. Bij dezen vond hij nog gunstiger gehoor dan bij den Koning; natuurlijk, want bij den aanstaanden Heer der Nederlanden moesten de bijzondere belangen zijner landvoogdij zwaarder wegen dan de algemeene van het Spaansche rijk. Van Brussel ging de generaal naar Frankrijk, en deed van wat hem wedervaren was verslag aan den pauselijken legaat. De legaat, met de Fransche regeering op vertrouwelijken voet, bracht de voorwaarden, waarop Philips onderhandelen wilde, ter kennisse van den Koning. Doch Hendrik verschoof alle onderhandelingen tot op de herovering van Amiens. Eerst toen hij die stad genomen had, was hij bereid ze aan te vangen.

Van een afzonderlijken vrede wilde hij echter niet hooren [1]). Hij achtte zich door het aangegane verdrag verplicht om zich eerst met Engeland en de Vereenigde Nederlanden te verstaan, voordat hij met den vijand ging onderhandelen. Wel was hij besloten zich

1) Zie wat hij in Maart 1597 aan Ossot schrijft. Lettres du Card. d'Ossat II, p. 443.

niet door hun tegenspraak van den onontbeerlijken vrede te laten afhouden; hij achtte ieder der bondgenooten gerechtigd om het verbond te verlaten, wanneer de andere hun verplichtingen niet nakwamen, en Engeland althans had zijn plicht niet gedaan [1]). Maar voordat hij zich van zijn bondgenooten scheidde, moest het eerst voor heel de wereld openbaar worden, dat Frankrijk geen genoegzame hulp van hen had kunnen verwerven. Daarom deed hij aan de Staten en aan Elisabeth verklaren, dat de krijg, zoo slap en traag gevoerd als tot nog toe, den ondergang van Frankrijk na zich zou sleepen; dat of een krachtig oorlogvoeren, berekend om binnen kort den Spanjaard uit al de Nederlanden te verdrijven; of een vrede, op goede voorwaarden zooals de vijand thans aanbood, door het belang van zijn land geëischt werd. Hij wenschte hierover de gedachten zijner bondgenooten te vernemen, en, zoo zij den vrede ontrieden, een duidelijke aanwijzing te ontvangen van de middelen, die zij hem tot een krachtiger oorlogvoeren konden bijzetten.

In dien geest verklaarde zich Buzanval den 6den November, terwijl Maurits nog in het veld lag, aan de Staten-Generaal [2]). Wij kunnen ons verbeelden, hoe groote verlegenheid zijn boodschap te weeg bracht. Sedert lang had men hier wel gevreesd, dat Frankrijk zich aan den oorlog onttrekken zou: men wist hoezeer de Koning daartoe werd aangezocht; maar nog altijd had men op zijn haat tegen Philips gerekend. De strekking van het voorstel, al waren de woorden dubbelzinnig, was niet te miskennen: geen aanbieding van de zijde der Nederlanden, al ging zij zelfs hun vermogen te boven, zou het vredewerk verhinderen. Toch begrepen de Staten van hun kant niets te moeten verzuimen, en terstond schreven zij aan den Koning een waardig antwoord [3]). Zij herinnerden hem, hoe standvastig zij steeds, zoo dikwerf zij door de Spanjaarden of door onzijdige vorsten tot vrede waren vermaand, geweigerd hadden naar zulk een aanzoek te hooren; zij hadden altijd begrepen dat de Spanjaard den vrede voor niet meer dan een wapenstilstand houden en tot nieuwe krijgstoerusting gebruiken zou, om dan later met dubbele krachten de misleide tegenpartij te overvallen. Zij gaven breed op van de macht van het bondgenootschap, als elk der bondgenooten maar trouw en ijverig zijn plicht wilde doen; zij toonden aan, hoeveel hun

1) Prevost-Paradol, p. 194.
2) Bij Bor, IV, blz. 398.
3) Bij Bor, IV, blz. 400.

de veroveringen van dit jaar gebaat hadden; zij beloofden van hun zijde voortaan nog meer dan vroeger tegen den vijand in Brabant en Vlaanderen te ondernemen. — Doch bij een schriftelijk antwoord wilden zij het niet laten. Zoodra Maurits Lingen veroverd had en in Den Haag was teruggekeerd, besloten zij, in overleg met hem, twee plechtige gezantschappen, naar Frankrijk en naar Engeland, te zenden, ten einde al het mogelijke te doen om het verbond in stand te houden en den vredehandel te stuiten.

Maar niet van wat de Staten vermochten aan te bieden hing de uitkomst af, alleen van de houding die Elisabeth zou aannemen. Wilde zij, zonder achterdocht of naijver, al haar krachten aan den oorlog in de Nederlanden wijden, wellicht zou Hendrik dan nog terugtreden. Zijn gezant, Hurault de Maisse, was op het laatst van November naar Londen gereisd, om de Engelsche regeering soortgelijke verklaring te doen, als aan de Staten geschied was [1]); hij ondervond, dat de Engelsche grooten, meer dan ooit, op Frankrijk naijverig waren, dat Elisabeth den Koning zijn onafhankelijk handelen ten ergste duidde, en dat Burleigh, haar invloedrijke raadsman, tot vrede met Spanje overhelde. Aanbiedingen werden hem niet gedaan. Engelsche gezanten, werd hem gezegd, zouden, tegelijkertijd met die der Staten, zich bij den Koning vervoegen.

XIX.

DE AFSTAND DER NEDERLANDEN AAN DE INFANTE ISABELLA.

Intusschen kwamen uit Madrid de brieven te Brussel aan, waarbij Philips zijn besluit aankondigde, om de infante aan Albrecht ten huwelijk te geven en haar als huwelijksgoed de Nederlanden af te staan.

Die gewichtige tijding, die weldra ruchtbaar werd, werkte verschillend op de verschillende bondgenooten. Op Hendrik's voornemen kon zij geen invloed hebben; hij bleef naar vrede verlangen.

---

1) Het wedervaren van dezen gezant heeft Prevost-Paradol uitvoerig verhaald, in zijn meermalen aangehaald boek, «Elisabeth et Henri IV». Paris 1855.

Elisabeth zag den afstand met genoegen. Haar regeering wenschte niets vuriger dan dat de goede dagen van het Bourgondische vorstenhuis terug mochten keeren, toen de Nederlanden de getrouwe bondgenoot van Engeland tegen Frankrijk waren geweest, en een weerzijds voordeelige handelsbetrekking den vriendschapsband tusschen beide rijken nog nauwer had toegehaald [1]). Die dagen schenen ten gevolge van den afstand te zullen herleven. Indien de nieuwe Nederlandsche regeering tegenover Spanje zelfstandig wilde wezen, moest zij wel op Engeland steunen. In alle geval verdween thans het gevaar, dat de Engelsche staatslieden bovenal gevreesd hadden en waarom zij geen vrede met Philips hadden durven sluiten, het gevaar dat Holland en Zeeland, van Engelands hulp verstoken, uit machteloosheid zich aan den Spanjaard onderwerpen, en dezen dan tot wapenplaats tegen Engeland verstrekken zouden. Al vereenigde de Aartshertog al de zeventien gewesten onder zijn bewind, toch was hij, op zichzelf, geen te gevaarlijke nabuur.

De Staten vernamen de tijding met weerzin en angstig voorgevoel. Reeds lang had het gerucht geloopen, dat Philips, door een geveinsde onafhankelijkheid aan Nederland te schenken, de vrije gewesten weer tot onderwerping zou trachten te lokken. De Staten zelf zouden zich door een zoo plomp bedrog wel niet laten misleiden, maar het was te vreezen, dat het volk, den langen oorlog moede, lichter te bedriegen zou zijn en de regeering zou dwingen, tegen beter weten in, aan 's vijands lokstem gehoor te geven [2]).

Immers, dat het den Spanjaard met den afstand der Nederlanden ernst was, kon geen staatsman gelooven, die de geschiedenis van zijn tijd kende, die wist hoe stelselmatig de Spaansche regeering naar de wereldheerschappij streefde, en hoe onmisbaar haar voor dit doel de Nederlanden waren. Met de Nederlanden had Spanje eerst overwicht op Midden-Europa gekregen; met de Nederlanden moest het dat overwicht weer verliezen. Eerst sedert zijn ver-

---

1) In een „Discours au Roi," in 1575 geschreven, zegt de Fransche gezant aan het Engelsche hof, La Mothe Fénélon: „les partisans de Bourgogne sont en grand nombre en ceste cour." Hij bedoelde daarmee diegenen, die, niettegenstaande de Bourgondische landen aan Spanje vervallen waren, toch liever met hen dan met Frankrijk in verbintenis wilden zijn. Die partij bleef voortdurend sterk aan het hof van Elisabeth. Werden nu de Nederlanden van de Spaansche monarchie afgezonderd, dan verviel het eenige beletsel van het verbond, dat zij beoogde. De Maisse schrijft aan Hendrik IV: „Ils sont sur cette imagination de la maison de Bourgogne . . . . mais d'avoir un voisin si puissant que le Roi d'Espagne, cela ne leur peut plaire." Prevost-Paradol, p. 148.

2) Zoo sprak Caron tot den Franschen gezant. Prevost-Paradol, p. 176.

eeniging met de Bourgondische erflanden had Spanje zich in de algemeen-Europeesche zaken kunnen mengen: voor dien tijd had het alleen op de landen aan de Middellandsche zee invloed uitgeoefend. Nederland was door zijn ligging een sterkte, in het hart van Europa geplant, waaruit een machtig landsheer al de groote mogendheden, Duitschland, Frankrijk, Engeland en het Scandinavische Noorden in bedwang kon houden. Zelfs de heerschappij over Italië hing aan het bezit van Nederland. Wat toch zou Frankrijk beletten zijn legers nog eens over de Alpen te zenden, en de aanspraken van Karel VIII en Lodewijk XII opnieuw te doen gelden, als het eens in zijn rug beveiligd was, en uit de Nederlanden geen aanslag op zijn hoofdstad meer te vreezen had? De Nederlandsche legers hadden voor Spanje op het slagveld van St. Quentin den voordeeligen vrede van Cateau-Cambresis bevochten; zonder het bezit van Nederland kon Spanje de voorwaarden van dien vrede niet handhaven. Hoe zou het verder zijn invloed op Duitschland kunnen behouden, als het zich uit Nederland terugtrok; hoe zou het de Duitsche Kerk in haar tegenstand tegen de ketters, in haar poging om de verlorene alleenheersching te herwinnen, kunnen bijstaan? Ook Engeland en Schotland en Denemarken zouden geheel buiten zijn bereik raken: een Koning van Spanje, die Nederland niet bezat, beteekende voor de Noordsche mogendheden niet meer dan een vorst van Indië; hij kon haar noch goeddoen noch schaden [1]). Karel V had steeds het bezit

---

1) Geen tijdgenoot, zoover ik weet, heeft het belang, dat Spanje bij het bezit der Nederlanden had, zoo juist aangewezen als Daniel van der Meulen, van wien straks nader. Zie hier wat hij daarover tegen Richardot beweerde: „qu'on scavoyt les pretentions du Roy, qui depuis son advenement à la couronne avoyt en toujours l'esprit et pensées bandez pour se passer le chemin à la monarchie, qu'il avoyt en ce dessein dependu une bonne partie de ses tresors; qu'il n'avoyt aultre moyen d'y parvenir que par ces pays, qu'il tenoyt comme une citadelle plantée dans les flancs de la Crestienté; que par nous il avoyt esttably ses correspondances et la reverence de son nom et grandeur en Allemagne, Oostlande, Pologne, Swede, Danemarque et aultres pays, qui sans la possession de ces pays parleroyent d'un Roy d'Espagne comme d'un prince des Indes, qui ne leur scauroyt faire ny mal ny bien; qu'il n'avoyt moyen de faire guerre en France ou en Angleterre que par nous, auquels il devoyt le succès de ses armes en Italie, pour estre sy voysins des plus nobles parties de la France, que à tant de foys que nous jettions une armée en Picardie, tous respects de dehors venus à cesser, les Français accouroyent au feu, laissans beau jeu à ceux qui froysoynt pour l'Espagnol en Italie; que ce seroyt le renfermer dans les estroictes limites d'Espagne, et s'oster les moyens de defendre ses Etats d'Italie, quand le François viendroit à rompre avecques luy; que les pays bas sont comme le base de sa grandeur; que le prince ne sçauroyt faire un tel changement sans esbranler son Estat, et que la possession des Indes luy demeureroit bien mal asseurée." — Ongedrukt verbaal zijner zending, Rijks-Archief.

van Nederland hooger gesteld voor de Spaansche Monarchie dan zelfs het bezit van Indië; hoe dikwerf er ook in zijn tijd over een afstand der Nederlanden, als huwelijksgoed zijner dochter Maria, aan een zoon van zijn broeder Ferdinand of aan een zoon van zijn mededinger Frans van Frankrijk gehandeld was, van zulk een afstand was toch nooit iets gekomen [1]). Was het dan te gelooven, dat Philips volvoeren zou wat zijn vader niet van zich had kunnen verkrijgen? Was het denkbaar, dat hij, na een leven aan de verhooging van de Spaansche mogendheid en van de macht der Kerk gewijd, stervend de zuilen zou omrukken, waarop die macht berustte? Neen, de Koning veranderde nogmaals, gelijk reeds zoo dikwerf, van middelen, maar onveranderlijk beoogde hij hetzelfde doel. Dat doel, tevergeefs openlijk nagejaagd, zocht hij thans bedriegelijk langs een omweg te bereiken.

Ook voor ons, die weten dat de afstand ernstig gemeend was, blijft het onzeker wat Philips tot zulk een opoffering mag bewogen hebben. Wij moeten het aan zijn naderend einde, aan de zucht om zijn rijk in vrede, en zijn kinderen verzorgd achter te laten, en bovenal aan zijn liefde tot de Kerk toeschrijven, dat hij van zijn monarchie een der nuttigste leden afsneed, de rechterhand, als het ware, waarmee hij en zijn vader vóór hem hun vijanden het krachtigst hadden bestreden.

Philips beminde de Infante, aan wie hij de Nederlanden afstond, meer dan den zoon, die hem op den troon moest opvolgen. Die zoon was zwak naar ziel en lichaam, niet in staat en niet gezind om de plannen van zijn vader en zijn grootvader ten uitvoer te brengen. De keus zijner vrienden toonde reeds, dat hij zijn eigen weg dacht te gaan. Philips kon niet zonder tegenzin en bezorgdheid aan de toekomst van den staat, onder zulk een opvolger, denken. Isabella daarentegen was een kind naar zijn hart; voor hetgeen hem het heiligste was ijverde ook zij het meest. Vol eerbied voor haar vader, keurde zij tevens zijn staatkunde goed. Kon hij haar ongehuwd, onverzorgd, achterlaten? Hoe gaarne had hij haar op den troon van Frankrijk, op den troon van Duitschland gezien!

---

1) „Soleva dire l'imperator Carlo che quella era la sua India, che può somministrare grand' armata di mare, che è comodo a infestar Francesi, che poteva divertir l'armi dallo Stato di Milano, che manteneva un corpo di milizia esercitata e veterana che era il nervo della soldatesca spagnuola, e che con l'esercizio faceva de' buoni captitani, che era una spina negli occhi all' Inghilterra, etc." Franc. Soranzo, Relaz. p. 166. — Over de plannen van afstand der Nederlanden in Keizer Karel's tijd, zie de Papiers d'Etat de Granvelle, II, p. 542; III, p. 267.

Maar die hoop, eens gekoesterd, was vervlogen. En thans, met den voet in het graf, had hij geen tijd meer om verdere plannen te beramen, nauwelijks tijd om een besluit te nemen. Ook was de prinses te bedaagd om haar huwelijk nog langer uit te stellen. Nog eens was Keizer Rudolf aan zijn vroeger aanzoek herinnerd, maar weer tevergeefs. Zoo mocht haar dan zijn broeder Albrecht huwen, dien Philips van al de jonge vorsten, die onder zijn oog waren opgegroeid, den waardigsten, den bekwaamsten, den meest rechtzinnigen achtte [1]). Maar dat was geen echtpaar om ambteloos te blijven, of in een ondergeschikt ambt van den onbeduidenden broeder en zijn gewantrouwde raadslieden af te hangen. Philips moest hun een hunner waardig huwelijksgoed, een eigen staat, een eigen kroon verzekeren. Men beweert dat, eer het besluit tot den afstand van de Nederlanden genomen werd, er in den Spaanschen raad overlegd is om hun Portugal of Napels af te staan [2]).

Maar, zoodra er besloten was een deel van het rijk voor de Infante af te zonderen, kwamen krachtige redenen voor het afscheiden van de Nederlanden pleiten [3]). Waren dezen, als zij zich gehoorzaam en gedienstig voegden, het geschiktste werktuig, dat een heerschzuchtig landsheer zich wenschen kon; sinds jaren had hun weerbarstigheid de monarchie meer schade berokkend dan de toeleg van al haar vijanden te zamen. Moest al Spanje, indien het de Nederlanden afstond, zijn heerschzuchtige plannen opgeven, het ontlastte zich tevens, naar het zich liet aanzien, van een oorlog, waarin het zijn beste krachten hopeloos verspilde.

Want daarop hoopte de Spaansche regeering bij den afstand, dat de nieuwe landsheer, beter dan zijzelf, in staat zou zijn om de scheuring der Nederlanden te heelen. Zij beloofde wel, desnoods even rijkelijk als te voren, tot den oorlog tegen de rebellen bij te dragen, maar zij hoopte dat die behoefte niet lang meer bestaan zou. Immers niets had, naar het oordeel der meest ervaren staatslieden, de Nederlanders meer opgezet en afvallig gemaakt, dan hun weerzin tegen een vreemde heerschappij. Een nationaal

---

1) Bentivoglio, Della guerra di Fiandra, l. IV, p. 245. (Milano, 1806).

2) Mém. de Bellièvre, p. 157.

3) Het plan van den afstand der Nederlanden was niet nieuw. Al eenige jaren tevoren had Vendramino, de Venetiaansche gezant, bespeurd, dat velen te Madrid zich vleiden de Nederlanden te kunnen bevredigen, indien de Infante, aan een harer neven van Oostenrijk uitgehuwelijkt, ze als huwelijksgoed meekreeg. Gachard, Relaz. p. 243. — Nog tien jaren vroeger, in 1586, had een van Philips' grooten hem den raad gegeven, aan Albrecht en de Infante de Nederlanden af te staan, ten einde ze te bevredigen. Zie Gachard, Corresp. de Philippe II, t. II, p. LXXIX.

bestuur hadden zij zich altijd gewenscht. Zouden zij dan nu den oorlog verkiezen boven een billijke ondergeschiktheid aan een eigen Nederlandsche regeering? Al waren de Staten verwend aan het zelf regeeren en niet genegen om zich te onderwerpen, de bevolking, die tegen overheersching maar niet tegen een eenhoofdig bestuur gezind was, zou hen wel dwingen tot vrede en hereeniging onder een eigen vorst uit het geëerbiedigde Oostenrijksche stamhuis [1]). Bovendien, de opstand was tot nog toe volgehouden met de hulp, die Frankrijk en Engeland uit naijver tegen Spanje hadden verleend. Maar de naijver, en bij gevolg de hulpvaardigheid, moest ophouden, als Nederland een zelfstandige staat werd, machtig genoeg om zijn onafhankelijkheid te verdedigen, niet overmaehtig om den naburen vrees aan te jagen. Met Frankrijk dacht men spoedig vrede te sluiten, en Engeland zou zich zeker haasten om met de Nederlandsche vorsten het voordeelige verbond te vernieuwen, weleer met de Bourgondische hertogen onderhouden. Dus van haar bondgenooten verlaten, en verlost van het schrikbeeld, dat haar tot wanhoop had gedreven, zou de Republiek geen weerstand weten te bieden aan de bedreiging en aan de verlokking van haar wettigen landsheer.

En dan, welk een geluk! De vrome Isabella en de kerkvorst Albrecht zouden de herwonnen onderdanen ook voor de Kerk herwinnen. Gebeurde dat, dan was de schade rijkelijk vergoed, die Spanje bij den afstand lijden mocht. De Koning had het eens gezegd: liever wilde hij de Nederlanden verliezen dan ze besmet met ketterij behouden. Dat was geen ijdel zeggen geweest, het was uit het hart gesproken. Waren de Nederlanden voor het geloof te behouden, mits Spanje ze verloor, dan stond de Koning ze volgaarne af. Weinige uren voordat hij den geest gaf, liet hij de Infante aan zijn sterfbed komen: hij zegende haar, en drukte haar voor het laatst op het hart, wat hem het meest ter harte ging, dat zij bovenal in haar nieuw verworven staten het zaligmakende geloof bevorderen zou, want met dat oogmerk had hij ze haar afgestaan; zij mocht toch niet verzuimen aan den afwezigen Albrecht die laatste vermaning van den stervende over te

1) In 1601 schreef de Fransche gezant, De Boderie, uit Brussel aan zijn regeering, dat Isabella zich zeer teleurgesteld betoonde over den loop der zaken in de Nederlanden, en gebelgd op haar echtgenoot en op haar broeder den Koning, „who persuaded her to come into those parts, upon assurance that at her entery into that country the United Provinces would range themselves for her service and obedience.” Winwood-Papers, I, p. 379.

brengen [1]). — Zoo bleef Philips de Kerk, die hij zijn liefde geschonken had, tot in den dood getrouw. Hoe wij ook over hem en over zijn Kerk mogen oordeelen, wij kunnen een zoo beproefde, een zoo onwankelbare trouw aan wat hij het hoogste achtte, niet dan eerbiedigen.

De wereld begreep hem niet, en geloofde niet aan zijn oprechtheid. Hij hield zich overtuigd, dat hij slechts in schijn, en hoogstens voor een tijd, van een zoo aanzienlijk deel zijner rijken afstand deed. Zij vermoedde, dat hij de zekerheid bezat, dat de echt van Albrecht en Isabella kinderloos moest blijven, en dat derhalve, na hun overlijden, de afgezonderde gewesten, wellicht gedurende de afzondering met de noordelijke provinciën hereenigd, tot de Spaansche monarchie terug zouden keeren.

Dit vermoeden is reeds spoedig opgekomen en verbreid. Een jaar na den afstand hoorde onze gezant Aerssens het al uit den mond van Hendrik IV, die hem verzekerde het van Albrecht's biechtvader zelf te weten [2]). De Venetiaansche ambassadeur Soranzo had het terzelfder tijd te Madrid hooren vertellen [3]). Iets later spreekt Jeannin ervan, als van een waarschijnlijke zaak [4]). En na den dood van Albrecht en Isabella bevestigde de markies d'Aytona, hun petekind, de waarheid van het gerucht aan den hertog van Orleans, den broeder van Lodewijk XIII [5]). Zooveel getuigen, zou men meenen, stellen de zaak buiten twijfel. Maar mij overtuigen zij toch geenszins. Immers zij spreken elkander in de bijzonderheden tegen. Terwijl sommigen het lichaamsgebrek, waarop zij doelen, aan Albrecht toeschrijven, schrijven anderen het weer toe aan Isabella. Maar wij weten, dat Albrecht niet van den beginne af tot echtgenoot der Infante bestemd was, en dat hij niet om eene reden als deze ten laatste gekozen kan zijn. Indien Philips verzekerd ware geweest, dat zijn dochter kinderloos moest sterven, zou hij zich ook niet zoo beijverd hebben om haar de kroon

---

1) Khevenhiller, V, S. 2029.

2) Buzanval, p. 190. — Hetzelfde had Hendrik IV aan den Engelschen gezant Neville verhaald. Zie Winwood-Papers, I, p. 26.

3) Relaz. p. 169: «L'Infanta vive non molto contenta .... con poca speranza di prole, le quale alcuni vogliono che nasca da una particolar indisposizione di sua altezza, altri da poca abilità che vi tine il signor arciduca.»

4) Négoc. p. 211: «J'ai même appris, que le feu roi d'Espagne n'eût jamais donné lesdits pays à sa fille, s'il n'eut se qu'elle étoit incapable d'avoir enfans.»

5) Zie een aanteekening van Amelot de la Houssaye op den 163sten brief van den kard. d'Ossat. — De markies d'Aytona is de, onder den naam van Don Francisco de Moncada, beroemde geschiedschrijver.

van Frankrijk op het hoofd te zetten, die dan toch na haar dood op een vreemde had moeten overgaan. Buitendien, het is bekend dat de Koning nog in dezen tijd voor het leven van zijn zwakken kroonprins vreesde, en zijn hoop op de Infante alleen gevestigd had, bij wier kinderloos sterven de kroon van Spanje aan het Savoysche huis vervallen moest. Onder zulke omstandigheden kon hij waarlijk niet verlangen, dat Isabella's huwelijk onvruchtbaar bleef. Houden wij daarentegen het gerucht, zooals ik meen dat het verdient, voor een bloot verzinsel, dan valt het ons gemakkelijk te verklaren, hoe het in de wereld gekomen is. Men kon niet gelooven, dat de Koning inderdaad een deel zijner staten aan de rust van alle wilde opofferen, en men zocht een bedriegelijk opzet, dat zich het natuurlijkst in dezen vorm liet denken. Daar verder de uitkomst aan den vermeenden toeleg beantwoordde, werd de gissing met ieder jaar aannemelijker en meer algemeen aangenomen. De markies d'Aytona was zonder twijfel te goeder trouw van de waarheid der overlevering overtuigd; doch hij kan het geweest zijn, al had het gerucht geen vasteren grond, dan dien de uitkomst het gegeven heeft. Ik voor mij hecht meer vertrouwen aan de woorden, die de stervende Koning tot zijn dochter sprak, dan aan al de getuigenissen der achterdocht: om het ware geloof in de Nederlanden te behouden, zonderde hen Philips, zonder bedriegelijke bedoeling, van de Spaansche monarchie af.

Maar daarom bedoelde hij niet ze volstrekt onafhankelijk van Spanje te maken. Het was de vraag, of zij zich wel zonder den steun van Spanje zouden kunnen staande houden. Althans als de oorlog moest voortduren, konden zij zijn hulp niet missen. Het scheen billijk, dat zij die voor onderhoorigheid kochten. Er moest verder gezorgd worden, dat zij van geen anderen staat dan aan Spanje door huwelijk konden overgaan. Er moest gewaakt worden, dat Albrecht zich niet met andere staten nauwer dan met Spanje verbond. Daartoe strekten de voorwaarden, waaronder de afstand geschiedde. Maar die voorwaarden, hoe natuurlijk, hoe onvermijdelijk ook, moesten de goede uitwerking, die men van den afstand verwacht had, bederven. Zij moesten de afvallige provinciën en de aangrenzende mogendheden versterken in haar argwaan, dat Spanje haar met een slechts voorgewenden afstand zocht te bedriegen.

Ook lekte het spoedig uit, dat er behalve de openlijk erkende voorwaarden, nog andere bedongen waren, die men trachtte ge-

heim te houden. De Aartshertogen hadden moeten toegeven dat de voornaamste vestingen van het land met Spaansche troepen bezet zouden blijven [1]). Dat belette hen een andere staatkunde te volgen dan die hun uit Spanje werd voorgeschreven. Dat hield Nederland voortdurend aan Spanje geketend. Dat maakte den afstand nutteloos; in naam souvereinen, zouden de nieuwe landsheeren toch niet meer dan Spaansche landvoogden wezen. De Staten-Generaal gaven in het volgende jaar aan 's Keizers gezanten, die hen tot vredehandel met de Aartshertogen vermaanden, niet zonder reden ten antwoord, dat uit de voorwaarden der overdracht ten duidelijkste bleek, hoe Spanje de schijnbaar vrijgelaten Nederlanden voortdurend aan zijn snoer dacht te houden [2]).

Inderdaad, ook bij den afstand was Philips zichzelf gelijk gebleven. Het was een halve maatregel, zooals hij er zoo gaarne nam. Had hij de Nederlanden onvoorwaardelijk aan de Infante afgestaan, de Spaansche troepen en de Spaansche beambten teruggeroepen, en de vorstin aan zichzelf en aan haar onderdanen overgelaten, dan ware het haar misschien gelukt het doel, dat bij den afstand beoogd werd, te bereiken, hoeveel bezwaren en tegenwerking zij ook op haar weg ontmoeten zou. Zeker had Spanje veel aan de Nederlanden verloren; maar de Infante was Spaanschgezind en katholiek: geloofsijver en vaderlandsliefde zouden haar gedrongen hebben zooveel mogelijk in overeenstemming met de Spaansche staatkunde te regeeren. Of was de opoffering te groot, wilde men de Nederlandsche regeering aan den leiband houden, dan was het beter het plan van den afstand geheel op te geven, voor de Infante op een andere wijs te zorgen, en, na vrede met Frankrijk gesloten te hebben, met alle krachten de afvallige provinciën te bevechten. Alleen gelaten, hadden zij onmogelijk op den duur aan de onverdeelde macht van Spanje het hoofd kunnen bieden.

Dat was dan ook het gevoelen van Fuentes en Ibarra en van de mannen van hun partij. Zij verzetten zich zoolang zij konden tegen Moura en Idiaquez, die het plan van den afstand hadden

1) Gachard heeft het zekerste bewijs daarvan gevonden in een brief van Philips aan Albrecht: zie Corresp. de Philippe II, t. II, p. XCIII. Maar hij meent ten onrechte, dat de overeenkomst tot nu toe onbekend was gebleven. Buzanval wist ervan (p. 254, 329); en in een algemeen verspreid libel (Muller No. 444), overgedrukt bij Bor, IV, blz. 541, wordt er nog nauwkeuriger van gehandeld.

2) Bor, IV, blz. 581.

aanbevolen en het doordreven [1]). Zij begrepen zeer goed dat, al liet Spanje de Nederlanden niet los, het hun toch zoo veel vrijheid zou moeten toestaan, dat de eenheid van regeering en krijgsbevel er onder lijden zou. En als dan, gelijk bijna met zekerheid te voorzien was, de oorlog met de rebellen toch bleef voortduren, en Spanje bijgevolg evenals vroeger met geld en krijgsmacht moest bijspringen, dan had het niets door den afstand uitgewerkt, dan dat het met een, waarschijnlijk wantrouwende en eigenzinnige, regeering te Brussel moest te rade gaan, en niet kon doortasten, zooals de krijg vereischte. De uitkomst heeft hen in het gelijk gesteld. De oorlog is door den afstand niet geëindigd, en de last van den oorlog is op Spanje blijven drukken; ook duurde het niet lang of Albrecht begon zich van den band, waaraan het Spaansche hof hem wilde leiden, los te rukken: toen het zich, kort na den vrede van Vervins, liet aanzien, dat Spanje opnieuw in oorlog met Frankrijk zou komen, nam hij zijn maatregelen om in dat geval onzijdig te kunnen blijven [2]). Men wist dit te Madrid, en hield voortaan de regeering van Brussel wantrouwend in het oog. — Maar die gevolgen lagen nog in het verschiet, buiten het tijdvak waarbinnen wij ons bepaald hebben. Wij hebben thans slechts te zien, welken indruk de afstand, toen hij ruchtbaar werd, op de oorlogvoerende mogendheden maakte.

Zoo de overdracht van de regeering der Nederlanden de afvallige gewesten tot bevrediging en onderwerping bewegen zou, moest zij dit terstond, in de onzekerheid van het oogenblik, doen. Als men hun tijd liet om zich te bezinnen en het voor en tegen te wikken, was het te vreezen dat zij halsstarrig zouden weigeren. Thans, terwijl Frankrijk het verbond ging verlaten en Engeland genegen scheen dat voorbeeld te volgen, terwijl het nog twijfelachtig was, hoever zich de voorgespiegelde onafhankelijkheid van Nederland zou uitstrekken, was het oogenblik tot onderhandelen gunstig. Kon men, aan den anderen kant, voordat de vrede met Frankrijk nog gesloten werd, uitzicht openen op de bevrediging der gezamenlijke Nederlanden, dan zou dit op de voorwaarden van dien vrede allervoordeeligst terugwerken. De regeering van Brussel trachtte daarom te gelijkertijd met de Republiek en met den Franschen Koning in onderhandeling te treden, en deed het bij beiden voorkomen alsof de een den ander poogde voor te zijn en elk om strijd vrede met

1) Bentivoglio; Reyd, blz. 359.
2) Soranzo, Relaz. p. 202.

haar zocht. Terwijl de Spaansche en Fransche vredehandelaars te Vervins, een kleine Fransche stad nabij de Nederlandsche grenzen, bijeen kwamen, en onder bemiddeling van den pauselijken legaat en in tegenwoordigheid van den generaal der Cordeliers, de onderhandelingen aanvingen, had de regeering van Albrecht een geacht koopman, die uit Antwerpen naar Leiden was uitgeweken, Daniel van der Meulen, onder voorwendsel van familie-aangelegenheden naar Brussel ontboden, en hem over de mogelijkheid van een bevrediging der afvallige gewesten gepolst [1]). Zij bracht hem het gevaar onder het oog, dat de Vereenigde Provinciën loopen zouden, als Frankrijk haar verlaten ging. Maar terzelfder tijd deed zij het bij de Fransche gemachtigden te Vervins voorkomen, alsof de Staten uit eigen beweging Van der Meulen tot haar gezonden hadden, om haar den vredehandel met Frankrijk af te raden, en zelf met haar in onderhandeling te treden [2]). Die dubbelhartigheid was echter noodeloos. Hendrik IV had geen aansporing noodig; zijn besluit om vrede te maken stond vast; en de Staten waren met zoo plomp bedrog niet te misleiden. Van der Meulen luisterde wel naar wat hem gezegd werd, maar gaf geen hoop op bevrediging. Integendeel, uit zijn gesprekken met de bewindslieden te Brussel bleek overtuigend, dat elke vrede, waarbij zich de Noordelijke gewesten weer onder de gehoorzaamheid der katholieke regeering, die zij hadden afgezworen, begeven moesten, op bijna onoverkomelijke moeilijkheden zou afspringen. De sluwe Richardot, en Havré, die, als oom van den jongen hertog van Aerschot en als oudste lid van den Raad van State, den Nederlandschen adel vertegenwoordigde, verzekerden hem wel, dat zij te Brussel de Spanjaarden even moede waren als men het in Den Haag kon wezen; dat de Aartshertogen tevreden zouden zijn met een bloote erkenning hunner oppermacht, en dat zij alles in de Noordelijke gewesten zouden laten blijven zooals het was, de Nassaus en de Staten aan de regeering, de steden bij haar privilegiën, de bevolking bij haar gewetensvrijheid en vrije godsdienstoefening. Maar Van der Meulen liet zich met zulke algemeene verzekeringen niet paaien. Wat, vroeg hij, zal er worden van de ballingen uit Vlaanderen en Brabant, die nu in Holland wonen, en daar aan de regeering deelnemen? zal men hen in hun vaderland en in hun

1) Reyd, blz. 340. — Het belangrijke verbaal van Van der Meulen berust op het Rijks-Archief. Daaruit is het volgende ontleend. Zie over hem en zijn geslacht De Navorscher van 1878, blz. 580.

2) Mém. de Bellièvre, p. 51, 89, 138.

vroegere waardigheid herstellen, zal men hun vrije godsdienstoefening toestaan? Op die vragen zochten de onderhandelaars ontwijkend en met geruststellende algemeenheden te antwoorden; maar, tot ronduit spreken gedrongen, erkenden zij, dat aan de inwilliging van zulke verlangens niet te denken viel: in het Noorden zou het bestaande in wezen blijven, maar evenmin zou in het Zuiden eenige verandering worden toegelaten. Dat maakte natuurlijk de hereeniging van Noord en Zuid onmogelijk. Het was ondenkbaar, dat op den duur twee zoo tegenstrijdige stelsels van regeering, als dat der Staten en dat van Philips, in vrede naast elkander konden voortbestaan. De ketterij, in het Noorden heerschend, zou zich niet weerloos in het Zuiden laten verdrukken. Het katholicisme, in het Zuiden met alle macht door de regeering bevorderd, zou ook in het Noorden willen heerschen. Nog onlangs was een ongelukkig slachtoffer om het geloof te Brussel verbrand [1]). Zou zoo iets gedoogd kunnen worden in een staat, waarvan de eene helft de gereformeerde kerk als Staatskerk had aangenomen? Men moest de oogen sluiten om niet te zien, dat hereeniging alleen na de overwinning van een van beiden mogelijk was. De Staten besloten dan ook, na het rapport van Van der Meulen gehoord te hebben, niet te treden in het voorstel, dat hun door den Aartshertog gedaan was. Zij wilden veeleer trachten den Franschen Koning van den noodlottigen vredehandel af te brengen.

XX.

DE VREDE VAN VERVINS.

Maar daartoe was het geen tijd meer. De onderhandeling was al te ver gevorderd. In de tweede bijeenkomst der gezanten te Vervins was de hoofdzaak reeds zoogoed als afgedaan. Inderdaad, hetgeen beide partijen even vurig verlangden kon niet lang achterwege blijven; en onder de omstandigheden, waarin zij verkeerden, was talmen gevaarlijk. Philips had aan Albrecht volmacht gegeven om te handelen zooals hij noodig keurde. Maar

1) Anneke Wtenhove: zie het pamflet bij Muller n°. 404, en Bor, IV, blz. 335.

Philips was afgeleefd, hij kon iederen dag sterven, en dan zou hoogstwaarschijnlijk zijn opvolger, die tegen den afstand was, de volmacht herroepen en geen gevolg geven aan hetgeen zijn vader had aangevangen. Dus dreef het eigenbelang den Aartshertog tot spoedig vrede sluiten [1]). Op den tweeden dag der samenkomst brak Tassis, de sluwe staatsdienaar, die het best wist wat Albrecht begeerde, een omslachtige en tot geen doel leidende onderhandeling af, met te zeggen dat hij, zonder omwegen, den last, hem en zijn mede-gezanten gegeven, wilde openleggen: zij mochten aan Frankrijk teruggave van alle veroverde plaatsen, zonder uitzondering, zonder voorwaarde, en in het algemeen de bevestiging van den vrede van Cateau-Cambresis aanbieden. Richardot, de medegezant van Tassis, hoewel hij diens voortvarendheid scheen af te keuren, erkende dat hun last zich inderdaad zoover uitstrekte [2]). Hiermee was eigenlijk de vrede al getroffen: wat verder te bespreken overbleef, was van ondergeschikt belang. De Fransche Koning had niets meer kunnen wenschen, nauwelijks zooveel kunnen hopen. Bellièvre en Sillery, de bekwame staatslieden die hem te Vervins vertegenwoordigden, schreven, niet zonder reden: „Sedert vijfhonderd jaar is geen vrede gesloten, zoo eervol en zoo voordeelig voor Frankrijk als deze" [3]). Elisabeth verklaarde, niet te kunnen begrijpen wat den Koning van Spanje mocht bewogen hebben, zooveel veroveringen zoo maar opeens terug te geven. „Als ik het gedaan had, zeide zij, zou men zeggen dat het vrouwenwerk was" [4]). In Spanje wekte de vrede, toen de voorwaarden bekend werden, heftigen weerzin bij de oorlogspartij. Fuentes, onder anderen, ontzag zich niet hem ronduit schandelijk te noemen [5]). Maar schandelijk was de vrede voor Spanje toch niet. De oorlog was gevoerd, althans Philips had dit bij iedere gelegenheid verklaard, niet om grondgebied te winnen, niet om Frankrijk te vernederen, maar in het belang van den godsdienst, om te verhoeden dat een ketter Koning van Frankrijk werd. Was het dan schande al het veroverde terug te geven, nu de Fransche Koning katholiek geworden en door den Paus in den schoot der

---

1) Mém. de Bellièvre, p. 188, 137.

2) Relation de la Negociation etc. (Mém. de Bellièvre, p. 539). De oorspronkelijke Italiaansche tekst dezer Relaz., die, zoover ik weet, nooit gedrukt is, berust in afschrift op de Bibliotheca Thysiana.

3) Mém. p. 52.

4) Verbael der amb[e] naer Engeland, 1598.

5) Soranzo, Relaz. p. 179.

Kerk opgenomen was? Integendeel, het zou schandelijk zijn geweest, nu eens de reden van den oorlog opgehouden had te bestaan, uit eigenbaat een paar veroveringen aan Frankrijk te betwisten. Wat den vrede schandelijk kon doen schijnen, was alleen de blijkbare uitputting waarin Spanje verkeerde. Ware het sterk en voorspoedig geweest, het zou zich door zulk een vrede den roem van ridderlijke onbaatzuchtigheid en edelmoedigheid verworven hebben. Maar thans, nu het moegestreden en uitgeput bleek te zijn, werd zijn vrijgevigheid voor een bewijs van onvermogen en moedeloosheid uitgekreten.

De vrede moest nog geteekend worden; en daar de dood van Philips, als die vóór de teekening voorviel, het vredewerk weer geheel kon verstoren, hielden de Fransche afgevaardigden niet op hun Koning aan te manen om hen, zonder uitstel, tot de teekening te machtigen. Maar Hendrik bleef het hun weigeren. Hij had verklaard niet afzonderlijk te willen handelen en geen vrede te zullen sluiten, voordat zijn bondgenooten door hun gezanten te kennen hadden gegeven, of zij al dan niet genegen waren daaraan deel te nemen. Zoolang die gezanten nog niet waren aangekomen, wilde hij den reeds getroffen vrede niet gesloten hebben. Hoewel hun lang uitblijven blijkbaar ten doel had den tijd te rekken, in afwachting van een plotseling voorval, dat de onderhandeling nog kon afbreken, volhardde hij bij zijn besluit. Een paar maanden verliepen dientengevolge nutteloos, niet zonder gevaar voor Frankrijk, dat bij den vrede zoo groot belang had.

Eindelijk, op het laatst van Maart, kwamen de Engelsche en de Hollandsche gezanten in Frankrijk aan, en vervoegden zich bij den Koning, dien zij te Angers aantroffen, op weg naar het pas bevredigde Bretagne, waar het laatste hoofd der Ligue, Mercœur, door Spanje verlaten, zich kort te voren onderworpen had. Van het Engelsche gezantschap was de jonge Cecil, de zoon van lord Burleigh, de hoofdpersoon. Van dat der Staten de advocaat van Holland, Oldenbarnevelt. Dat deze zelf was afgevaardigd, bewees hoe gewichtig de Staten de zending oordeelden [1]). De lastbrieven van beide gezantschappen hielden in hoofdzaak hetzelfde in: beide moesten het uiterste beproeven om den noodlottigen vrede nog te voorkomen. Daartoe mocht Oldenbarnevelt den Franschen Koning

1) Hetgeen volgt is geput uit het verbaal der ambassade, dat, toen ik schreef, nog onuitgegeven was, en thans gedrukt staat in de Gedenkst. v. Oldenbarnevelt, II, blz. 175 vlg.

alle hulp aanbieden, die de Republiek met de uiterste inspanning in staat zou zijn te verleenen. Cecil daarentegen had geen hulp aan te bieden, dan in geval de Koning Calais veroveren en het vervolgens aan Engeland te pand geven wilde. Doch hij had een ander plan om het beoogde doel te bereiken, en daarvoor trachtte hij ook Oldenbarnevelt te winnen. Beiden zouden zich in schijn tot den vrede bereid verklaren en aan de onderhandeling te Vervins deel gaan nemen, doch met geen ander doel dan om het werk te belemmeren en op de lange baan te schuiven. Oldenbarnevelt weigerde echter zich tot zulk een bedrog te verlagen. De rol, die hij te vervullen had, was te waardig om ze dus te bezoedelen. Het belang van zijn land vorderde, dat, al verliet Hendrik ook het bondgenootschap, de oude welwillendheid tusschen hem en de Staten bleef voortbestaan; de Staten moesten daarom zelfs den schijn van oneerlijkheid vermijden. Onbewimpeld verklaarde hij aan de regeering des Konings en aan den Koning zelf, dat de Staten geen vrede met Philips of met den Aartshertog sluiten konden, die hen weder tot onderdanen der afgezworen dwingelanden maken zou. Als Frankrijk hen verliet, zelfs als Engeland dat voorbeeld volgde, zouden zij evenwel den oorlog voortzetten totdat zij onder den last bezweken. Frankrijk en Engeland mochten bijtijds bedenken, welk gevaar zij loopen zouden, als eens de Spanjaard de Nederlanden overwonnen en hun krachten met de zijne vereenigd had. — Na deze verklaring gehoord te hebben, betuigde Cecil, dat hij in last had om niet zonder de Staten met den vijand in onderhandeling te treden. De Fransche regeering daarentegen, die thans haar plicht jegens haar bondgenooten vervuld achtte, verzuimde niet langer afzonderlijk vrede te sluiten. Zij bood nog aan, een wapenstilstand van zes maanden voor de Republiek te bedingen, ten einde deze den tijd te geven om zich te beraden; maar de Hollandsche gezanten sloegen dit aanbod af. Alleen werd er bepaald, dat het gedurende een half jaar aan Engeland en aan de Vereenigde Nederlanden, zoo zij zich nog bedachten, vrij zou staan tot den vrede toe te treden.

Zoo werd het verdrag van Vervins geteekend. Met tegenzin verliet Hendrik zijn beste en vertrouwdste vrienden, gelijk hij de Staten naar waarheid noemde. Wij mogen zijn verzekeringen aan Oldenbarnevelt gelooven, dat hij om geen andere reden dan wegens de uitputting van zijn volk en van zijn strijdkrachten tot den vrede zijn toevlucht nam. Frankrijk behoefde rust — „althans voor eenige jaren," zeide hij. Vertrouwelijk legde hij

zijn plannen in hun geheelen omvang voor Oldenbarnevelt bloot: drie of vier jaren van vrede had hij noodig om de hulpmiddelen van zijn rijk te ontwikkelen en te vermeerderen; zoolang moesten de Vereenigde Nederlanden den krijg alleen volhouden. Hij zou hen echter niet verlaten: wat zij hem hadden voorgeschoten zou hij hun ruim terug betalen; zij konden op een millioen kronen binnen vier jaren staat maken [1]). Intusschen hoopte hij Frankrijk te bevredigen en tot zijn oude welvaart terug te brengen, om dan, versterkt en uitgerust, den thans gestaakten oorlog onder gunstiger omstandigheden te hervatten, en, met de Staten in verbond, den Spanjaard uit al de Nederlanden te verdrijven [2]). — Wij weten dat er meer dan tien jaren zijn verloopen, eer Koning Hendrik gereed was om den krijg opnieuw te beginnen, en dat toen het moordtuig van Ravaillac de uitvoering van zijn ver reikende plannen voor altijd verijdeld heeft. Maar in den bijstand, dien hij Oldenbarnevelt had toegezegd, heeft hij woord gehouden. Zonder het geld, dat hij terugbetaalde, zonder de Fransche krijgslieden, die hij oogluikend in Hollandschen dienst liet aanwerven, zou het volharden in den strijd, totdat het Bestand verademing gaf, bijna onmogelijk geweest zijn.

Als goede vrienden verlieten de Nederlandsche gezanten den Koning te Nantes, waar deze kort daarop dat gewichtige edict

---

1) Zoo lezen wij in het verbaal der ambassade (Genkst. van Oldenb., II, blz. 221): Voor zijn rechters begrootte Oldenbarnevelt de som op 1,300.000 kronen of 3,900.000 franken, binnen eenige jaren te betalen: Verhooren, blz. 130; in zijn Remonstrantie, blz. 33, op 2,900.000 gulden in vier jaren.

2) In het verbaal der ambassade staan deze vertrouwelijke mededeelingen natuurlijk niet geboekt. Wij kennen ze uit een brief van Jeannin van 24 Sept. 1607. De plaats verdient om haar belangrijkheid hier uitgeschreven te worden: „Le Sieur Barnevelt nous a dit aussi, du vivant de M. de Buzanval, que S. M. donnoit cet argent, non en intention de le retirer, mais pour les secourir secrètement, occuper les forces et consumer les moyens du roi d'Espagne pendant trois ou quatre ans, au bout desquels Elle lui avoit promis et assuré de sa propre bouche d'entrer ouvertement en guerre contre lui, le priant de faire en sorte que les Etats voulussent soutenir cette guerre jusqu'audit temps, et que la guerre, qu'il feroit lors ouvertement, les delivreroit de tout péril. Ce que ledit Sieur de Buzanval nous confirma être vrai, et nous le soutint avec ledit Barnevelt, lequel y ajouta aussi que sur cette esperance de la déclaration de S. M., il avoit fait toutes sortes d'efforts, et donné avis de faire grandes levées en son pais, et a été, à vrai dire, presque le seul auteur de faire durer la guerre et l'animosité contre l'Espagnol." Negoc. (édit. Buchon), p. 162. — Daarop antwoordt hem Villeroy, den 8sten Oct.: „Il est vrai que S. M. dit au Sieur de Barnevelt, quand il vint vers Elle à Nantes, l'an 1598, qu'il sideroit aux Etats à soutenir la guerre, puisqu'ils ne vouloient entendre à la paix conjointement avec S. M., la quelle les y convioit, et que ce ne seroit que pour trois à quatre ans, à la fin desquels Elle y entreroit avec eux." Negoc. p. 171.

teekende, dat de godsdienst-oorlogen van Frankrijk voorgoed besloot: een der roemrijkste daden van zijn roemrijke regeering, waarvan de heilzame strekking eerst volkomen erkend werd, toen zijn kleinzoon het, een eeuw later, terug had genomen.

Te zelfder tijd als Oldenbarnevelt naar Frankrijk, was een ander gezantschap naar Elisabeth gezonden, waarvan de admiraal van Holland, de heer van Duvenvoorde, de kloeke tochtgenoot van Essex, die bij de Koningin hoog stond aangeschreven, de hoofdpersoon was. Maar Oldenbarnevelt stond nu eens als de leider der buitenlandsche staatkunde van de Republiek bij de Engelsche regeering bekend, en Cecil verzocht hem daarom, op zijn terugreis uit Frankrijk, als in het voorbijgaan, Engeland aan te doen, en zelf met de regeering der Koningin te beraadslagen Want deze was nog in het onzekere wat te doen, met Spanje vrede te sluiten of in oorlog te blijven. Tot vrede raadden de grijze Burleigh en Buckhorst en andere ministers, en zij hadden buiten den staatsraad een machtige partij, wel twee derden des volks, geloofde men, op hun hand. Essex daarentegen, en met hem een aantal jonge edelen en wakkere krijgslieden wilden den oorlog, die hun roem en buit beloofde, hebben voortgezet.

Veel was er dat voor den vrede pleitte. Wat had tot nog toe de lange oorlog gebaat? De naburen waren er wel bij gevaren, maar Engeland had zijn geld en zijn bloed verspild, zonder zelf iets te winnen. De handel op Spanje was verloopen, bijna te niet gegaan; de Nederlanders hadden zich meester gemaakt van wat de Engelschen verloren hadden. Als Nederland maar in opstand en in oorlog bleef, kon Engeland gerust de wapenen afleggen. Dan zou zijn handel zich vrij ontwikkelen: Spanje, gelukkig dat het de gehate Nederlanders missen kon, zou de Engelsche kooplieden gaarne begunstigen. De grijze Burleigh, in het bijzonder, verlangde met het sluiten des vredes zijn lange loopbaan te eindigen; hij zou, als Simeon, bij het zien van een betere toekomst, mogen uitroepen: nu laat uw dienstknecht gaan in vrede. — Essex, daarentegen, vol zelfvertrouwen en roemzucht, sprak voor den krijg. In de bloemrijke taal, die toen gebruikelijk was, noemde hij den vrede het Trojaansche paard, dat Engeland ging binnen halen, zwanger van grootere gevaren dan de openlijke oorlog. Nu Spanje ondervonden had, dat het tegen de vereenigde macht van Engeland en Nederland niet bestand was, zocht het den een na den ander, eerst de Republiek, daarna, met de krachten der Republiek, Engeland te overwinnen. Reden genoeg om met verdubbelde

inspanning te volharden, en den afgematten vijand ten dood toe te bevechten. Onder de hand stookte hij de Hollandsche gezanten op, en gaf hun in den mond wat zij aan de Engelsche ministers moesten zeggen: zij hadden maar den schijn aan te nemen van zelf met den Spanjaard te willen handelen; dan zou de Koningin, uit vrees van alleen gelaten te worden, licht tot het voortzetten van den krijg besluiten [1]). Maar waarschijnlijk had Elisabeth daartoe geen drang van buiten noodig. Ook zij dreigde slechts met den vrede, om een ander doel te bereiken. Zij hield zich als ware zij verstoord dat de Nederlanden geen vrede verlangden; zij verweet den gezanten, dat slechts enkele regenten den thans noodeloozen oorlog uit heerschzucht aan den gang hielden, hoewel een goede vrede met den Aartshertog wel te treffen zou wezen. Maar (ging zij voort) wat haar betrof konden de Staten, zoo zij verkozen, in oorlog blijven, mits zij haar maar ontsloegen van de verplichting, die zij in het verdrag van 1585 had op zich genomen, en niet langer hulptroepen van haar vergden, maar integendeel haar haar voorschotten begonnen terug te betalen. De gezanten mochten deze boodschap aan hun lastgevers overbrengen, en vervolgens met goede voorslagen wederkeeren. Van wat zij haar zouden aanbieden, zou het afhangen of zij in den oorlog volhardde dan vrede ging sluiten.

Dat was een slechte boodschap, waarmee de gezanten te huis kwamen, al kwam zij juist niet onverwachts. Frankrijk had vrede gesloten, de Zuidelijke Nederlanden hadden van dien kant niets meer te vreezen, en bekwamen zelfs, tot schade der Hollandsche kooplieden, een uitweg voor hun handel [2]); de vijand zou thans al zijn krachten tegen de Republiek alleen kunnen wenden. Bovendien zou men van het thans dubbel noodige geld nog een belangrijke som jaren lang voor Engeland moeten afzonderen!

Er viel niet aan te denken den eisch van Elisabeth af te slaan. Men moest haar, het kostte wat het wilde, tot bondgenoot houden, minder nog omdat zij ons van veel dienst zou wezen, dan wel omdat het volk, steeds meer op haar dan op den room-

---

1) Reyd, blz. 335. Al het overige is geput uit het aangehaalde verbaal.

2) „So haest als de vrede gesloten was, ende dat de verheerde landen wat openinghe hadden om over Vranckrijck, hoewel met groote oncosten, te handelen, soo is de neringh hier seer vervallen ende vergaen in deze landen ende voornaemelijck tot Middelburgh, sijnde Amsterdam om den Oosterschen handel tselve so nyet ghewaer geworden." Wsselincx, Bedenckingen over den staet der Ver. Nederl. (1608).

schen Koning van Frankrijk vertrouwende, radeloos zou geworden zijn, als ook zij de Republiek had verlaten [1]).

Er kwam nog een andere reden bij: Elizabeth had voor haar voorschotten de sleutels van Holland en Zeeland, Den Briel en Vlissingen, te pand. Voor zulke onderpanden kon zij, zoodra zij wilde, van Spanje haar geld terug krijgen en nog veel meer daarenboven. Dat zij niet eerloos handelen, ons niet verraden zou, was zeker. Maar even zeker was het, dat zij onze pandsteden zonder betaling niet terug zou geven. Wat moest er dan gebeuren, als zij of haar opvolger vrede sloot? De steden, door haar bezet, zouden geen deel meer aan den oorlog kunnen nemen, en onzijdig worden. Doch dan stroomden de winstzoekende kooplieden daarheen, om met die onzijdigheid hun voordeel te doen. De handel van Holland zou gaan kwijnen, de goede verstandhouding met de Engelsche regeering gevaar loopen. Misschien zou deze, ten einde zooveel moeilijkheden te ontgaan, er ten slotte toe komen om de pandsteden aan den vijand in te ruimen. Het was van het hoogste belang de gevaren, die men zoo duidelijk voorzag, te voorkomen, nu het nog tijd was. De Staten besloten zich de zwaarste opofferingen te getroosten om de Koningin tevreden te stellen en de teruggave der pandsteden te verwerven, of althans voor te bereiden. Een statig gezantschap, met Duvenvoorde aan het hoofd, maar met Oldenbarnevelt nevens dezen, werd afgevaardigd om de netelige onderhandeling te voeren.

Die onderhandeling, die ons uit het verbaal der gezanten zelf in de bijzonderheden bekend is, levert een merkwaardige proeve op van de fijne staatkunst, zoowel van de Nederlandsche als van de Engelsche ministers. Het was een loven en bieden zonder einde. Maar de Engelsche inhaligheid won het op den duur van de vasthoudendheid der Hollanders. Stuk voor stuk werd elk offer, dat de geheime instructie den gezanten vergunde in den uitersten nood te brengen, uit hun onwillige handen gewrongen. De rekening der voorschotten, door de Engelschen ter tafel gebracht, was buitensporig. Om verbitterd krakeel te voorkomen, wilde de Staten niet iederen post afzonderlijk onderzoeken, maar ineens een ronde som bieden, waarmee alles voldaan zou zijn. Over het bepalen van die som ontstond een eindeloos getwist; de Engelschen vorderden veertien millioen ponden Vlaamsch, de gezånten boden ongeveer de helft. Ten laatste — om kort te gaan — werd

1) Buzanval, p. 315.

men het op acht millioen eens; daarvan zou jaarlijks, zoolang Elisabeth in oorlog bleef, driemaal honderd duizend, als zij vrede sloot, tweemaal honderd duizend pond worden afgedaan. Het was een drukkende last, dien Nederland dus op zich nam; toch beroemden zich de gezanten het land met drie of vier millioenen bevoordeeld te hebben [1]). Het verdrag van 1585 werd verder zoo gewijzigd, dat Elisabeth voortaan tot geen bepaalde hulp meer verplicht was; aan haar goedgunstigheid werd het overgelaten te helpen, zooveel zij noodig rekende, aan den anderen kant moesten zich de Staten tot het verleenen van bepaald omschreven hulp, in krijgslieden en schepen, verbinden. Harde voorwaarden [2]), maar die toch, wel bezien, niet onaannemelijk waren. Door het nieuwe verbond met Engeland stelde men het volk gerust [3]). Door de wijziging van het verdrag had men zeker veel verloren, maar zich tevens losgemaakt uit de knellende banden, waarin Engeland ons gehouden had. Wel bleef een Engelsch afgevaardigde lid van den Raad van State, maar dit beteekende niet veel, sedert de macht van dien Raad grootendeels aan de Staten-Generaal was overgegaan. Geen kapitein van een Engelsch secours zou er voortaan wezen, om den oorlog naar zijn inzichten te voeren; al het krijgsvolk stond van nu af in den eed der Staten en der stadhouders. Zeker hield Engeland ons nog door de pandsteden in bedwang. Maar elk millioen, dat terugbetaald werd, verminderde ook in dit opzicht zijn overwicht. De Staten waren overigens op hun hoede en dachten den juisten tijd waar te nemen om zich ook van die kluisters te ontslaan. Aan de behendigheid van Oldenbarnevelt is het eenige jaren later inderdaad gelukt de verpande vestingen terug te krijgen.

---

1) Oldenbarnevelt zegt, in zijn Remonstrantie, dat een vierde van de schuld, dus vier millioen, was uitgedaan; hetzelfde herhaalt hij voor zijn rechters: Verhooren, blz. 134. Buzanval, p. 3, spreekt van drie millioen.

2) Buzanval schrijft, 21 Aug. 1598, aan Duplessis Mornay: „M. de Berneveld m'escrit de Londres du 3 de ce mois, qu'il esperoit que la royne ne se despartiroit poinct de leur querelle, mais avec de si dures conditions, que sans l'extremité de leur mal ils ne les eussent jamais passées; elles ne peuvent être telles qu'elles ne valent mieulx qu'un bien simple divorce qu'elle eust faict avec eulx." Mém. de Duplessis Mornay, IX, p. 133.

3) Reyd, blz. 346, 404.

XXI.

BESLUIT.

Onder zulke omstandigheden moesten de Staten den krijg gaan hervatten, zonder andere hulp van Frankrijk dan een jaarlijksche som gelds, zonder eenige hulp van Engeland, aan hetwelk integendeel van het zoo bezwaarlijk bijeengebrachte geld nog driemaal honderd duizend gulden 's jaars moest worden uitgekeerd. Bovendien hadden zij voortaan ten minste duizend man te bezoldigen, die vroeger door de Koningin onderhouden waren. Daarentegen konden zij de vier duizend soldaten, die zij voor Hendrik IV onderhouden hadden, thans in hun eigen dienst gebruiken. Maar nu kwam hun ook de geheele macht des vijands onverdeeld op het lijf. Gedurende den vredehandel waren te Calais vier duizend Spanjaarden geland: de Aartshertog maakte zich sterk, zonder de bezetting der vestingen te verzwakken, twintigduizend man, en daaronder negenduizend Spanjaarden in het veld te brengen [1]). Zoo talrijk een leger was in geen tien jaren tegen de Nederlanden opgetrokken; gelukkig evenwel was het meestal ongeoefend volk, en niet te vergelijken met de oude benden, die onder Parma hadden gediend.

Ook wanhoopten de Staten geenszins. De zeven provinciën waren nog zoo klein van middelen niet, of zij konden tegen den vijand dertigduizend voetknechten en tweeduizend ruiters, met alle benoodigdheden tot aanval en verdediging toegerust, onder de wapenen brengen. Hun middelen waren ook zekerder dan die van den Aartshertog, die slechts weinig uit zijn eigene staten trok, en op den toevoer uit Spanje hoe langer hoe minder rekenen kon. Al hadden zij dus ook weinig uitzicht op groote overwinningen, op nieuwe veroveringen, zij mochten zich vleien den thans van rondom gesloten tuin der Vereenigde Provinciën tegen vijandelijken inval te kunnen beschermen.

Tegen volslagen ondergang waarborgde hen echter het zekerst het eigenbelang hunner naburen. Holland had zich in weinige jaren zoo verrijkt, zoo bevolkt, zoo groote zeemacht verworven, dat Frankrijk en Engeland nooit meer gedoogen konden, dat Spanje de krachten der Republiek met de zijne vereenigde. De Engelsche

1) Mém. de Bellièvre, p. 117, 146. Buzanval, p. 4.

ministers verklaarden ronduit, „dat Engeland verloren moest gaan, als Spanje het voordeel van de Nederlandsche havens verkreeg" [1]). Een Venetiaansch ambassadeur, die omstreeks dezen tijd aan het Fransche hof vertoefde, had zich daar overtuigd, dat Spanje, als het er ooit in slaagde geheel Nederland aan zich te onderwerpen, voor Frankrijk een al te gevaarlijke vijand zou worden, en dat de Fransche regeering daarom op alle wijzen die onderwerping verhinderen zou [2]). De Staten mochten zich dus verzekerd houden dat, zoo hun onverhoopt de krijgskans al te zeer tegenliep, hun oude bondgenooten hun op nieuw te hulp zouden snellen.

Zooals de vrees voor Spanje hun den bijstand van Engeland en Frankrijk verzekerde, zoo waarborgde de onderlinge naijver van deze twee hen tegen de overheersching van een van beiden. Engeland had zich daarom in het drievoudig verbond zoo achterlijk betoond, omdat het de uitbreiding van Frankrijk in Vlaanderen evenzeer duchtte als de heroveringen van Spanje. Frankrijk van zijn kant had zich beijverd om de Vereenigde Nederlanden als onafhankelijken staat in het verbond te doen opnemen, om ze op die wijs aan de heerschappij van Engeland te onttrekken. Tusschen die beide naijverige buren kon de Republiek haar zelfstandigheid gewaarborgd rekenen [3]). Zij begint zich dan ook van nu af telkens fierder op haar souvereiniteit te beroemen. In de instructie, aan het laatste gezantschap naar Engeland meegegeven, wordt uitdrukkelijk voorgeschreven, de regeering der Koningin onder het oog te brengen, dat de provinciën zich, na de afzwering van Philips, altijd als vrij gedragen hebben, en als zoodanig verbonden met vreemde mogendheden, met de Koningin zelf, hebben aangegaan, en in het verbond met haar en den Franschen Koning zijn opgenomen [4]).

En sedert was de onafhankelijkheid der Vereenigde Gewesten nog door een andere gebeurtenis bevestigd: Philips II was, kort na den vrede van Vervins en den afstand der Nederlanden, gestorven. Hij stierf ongelukkig, want, om niet te spreken van zijn

1) Reyd, blz. 335: „Soo bekenden nochtans teghenwoordelijck eenighe van den Raet van de Coningin, rondelijcker dan oyt te voren, dat sij bij ervaringhe ten tijde van de Spaensche vlooten geleert hadden, dat Engelant verloren most gaan, wanneer Spanien het vordel van de Nederlantsche havens kreegh."

2) Angelo Badoero, Relaz. di Francia, p. 153.

3) In later tijd zegt Aitzema volkomen juist: „De conservatie van desen Staet consisteert in de jalousie van de nabuerighe Koninghen." I, blz. 905.

4) De instructie, bewaard op het Rijks-Archief, is gedagteekend 13 Jan. 1598.

lichaamslijden, wat is smartelijker dan te sterven in de overtuiging dat het doel, waarvoor wij geleefd hebben, gemist is, dat de zaak, waaraan wij al onze krachten gewijd hadden, niet tot stand is gekomen? De Koning liet zijn rijken verzwakt en in verval achter; zijn regeering, die met den roemrijken vrede van Cateau-Cambresis was aangevangen, werd besloten met het vernederende verdrag van Vervins; de Nederlanden, die hem zijn vader in bloeienden staat had overgedragen, had hij van de monarchie moeten afscheiden, om ze niet geheel verloren te laten gaan [1]; de ketterij, die hij meer dan de ondeugd verfoeide, die hij met alle kracht bestreden had, zat zegepralend in de bloeiendste zijner erflanden op den troon, en hield de heilige Kerk onder den voet. De grootsche toekomst, die hij voor zijn dochter beoogd had, was verdwenen. Zijn opvolger, zijn zoon, heulde reeds met andere raadslieden aan wien hij zijn vertrouwen geschonken had. De taak, die hij onvoltooid achterliet, zou niet worden voortgezet. — Maar, wat te midden van zooveel lijden naar lichaam en ziel den stervende troosten en bemoedigen moest, hij had zijn hart niet onverdeeld aan het aardsche gehecht; hij had geleefd en gewerkt voor iets hoogers dan wereldsch gewin en wereldsch genot; hij had een God gediend — al is de God, dien hij niet zijn booze lusten en driften, maar het geluk en het leven van medemenschen ten offer bracht, in ons oog niet veel heiliger dan de afgod, dien de heidenen met menschenoffers en misdaden eeren. Toch is het den stervende beter voor zulk een afgod geleefd te hebben dan alleen voor zichzelf. En de God van Philips, wij zeggen het tot zijn verschooning, was het heiligste dat hem was voorgesteld en dat hij zich denken kon, het verhevenste en grootste dat zijn laag, bekrompen gemoed kon bevatten.

Zijn sterven verbrak den laatsten band, die de Vereenigde gewesten nog aan Spanje verbonden had gehouden. Aan hem hadden de Nederlanders eens den huldigingseed gedaan: menig gemoedelijk man was nog niet overtuigd, dat zulk een eed, om welke reden dan ook, door de onderdanen mocht worden opgezegd. Maar aan zijn opvolger hadden zij geen onderdanigheid gezworen, zij waren jegens hem tot niets verplicht. Nog minder aan Albrecht en Isabella, aan wie de gewesten, zonder hun voorweten of be-

1) Buzanval achtte het behoud der Nederlanden op elke andere wijs onmogelijk: Corresp. p. 140. Gelijke getuigenis van Tassis haalden wij reeds vroeger aan. Over den toestand van België op dit tijdstip vergelijke men nog den brief van Aerssens, bij Bor, IV, blz. 439.

williging, als slaven door den meester, waren weggeschonken [1]. Met die nieuw opgeworpen landsheeren konden zij niet anders handelen dan vroeger met Anjou, als met vreemde vorsten, die niets van hen te vorderen hadden [2].

Ook kon de gang der zaken in de zuidelijke gewesten geen lust tot onderwerping aan het gezag der Aartshertogen inboezemen. Al meer en meer bleek het, dat daar onder de eigene vorsten de regeering toch niet nationaler geworden was. De Aartshertogen, die het Spaansche geld niet missen konden, moesten zich wel naar de Spaansche staatkunde voegen; Spaansche soldaten bezetten nog steeds de vestingen van Nederland; Spaansche staatslieden voerden er nog altijd het bewind. De ontevredenheid onder de Belgen getuigde voortdurend, hoe weinig de nieuwe toestand aan de verwachting, die men er van gekoesterd had, beantwoordde [3]. De grooten des lands hadden steeds evenveel reden als voorheen om zich aan het overwicht van vreemdelingen in het bestuur te ergeren [4]. Een opstand des volks tegen de regeering werd steeds als nabij voorzien [5]. Hoe zouden dan de Staten eraan hebben kunnen denken zich vrijwillig onder zulk een regeering te begeven?

Maar al waren zij niet bereid het hoofd te buigen onder het juk van een vreemden roomschen vorst, daarom waren zij toch nog niet zoo republikeinschgezind, dat zij den monarchalen regeeringsvorm voor onbestaanbaar met de vrijheid hielden. Zulk een valsch denkbeeld van de burgervrijheid is eerst later in Holland opgekomen. In dezen tijd verklaren nog de Staten-Generaal aan Elisabeth, „wel te weten, dat de vrijheid der onderdanen in het eene gouvernement niet meer dan in het andere bestaat, en dat die dierbare vrijheid inderdaad ook door hen wordt genoten, die onder een vorst in goede justitie naar hun rechten en privilegiën geregeerd worden" [6]. En moesten de Staten erkennen

1) Grotius, De jure praedae, p. 281. Tassis, l. VIII, c. 49, p. 598. Buzanval, p. 202.

2) Buzanval, p. 525: „ . . . . que, quand ils seroient réduits à ces termes de vouloir traiter, ils ne le pourroient aucunement faire avec les Archiducs, sinon comme avec princes étrangers, comme ils avoient autresfois fait avec M. le Duc d'Anjou."

3) Zie Reyd, blz. 315.

4) Zie de klachten van Aerschot, in zijn „Mémoires autographes" (publiés par M. de Reiffenberg), p. 71, en vooral in den Mém. justificatif van Aerssens, achter de Corresp. de Buzanval, p. 393 suiv.

5) Buzanval, p. 31, 68 en elders. Winwood-Papers, I, p. 383.

6) Instructie voor de gezanten naar Elisabeth, 13 Januari 1598. — Zeer juist merkt Wsselincx op (Naerder Bedenckinghen enz.): „want de Landtsheeren haren graet houdende, de Staten van den Lande in den haren latende, ende dat de Ghemeynte alsoo

dat onder een eenhoofdig bestuur de vrijheid geen gevaar liep; dat de geregelde gang der staatszaken, het krijgsbeheer, het gemeenebest er machtig bij winnen zouden, was nog minder te ontkennen. Waarom zou men dan een hervorming, waarvoor zooveel, waartegen zoo weinig pleitte, niet tot stand brengen? Aan een man, waardig en geschikt om tot het eminente hoofd van den staat verheven te worden, ontbrak het niet. Eén was er, en, gelukkig, ook maar één, die op den voorrang aanspraak kon maken. Maurits, de zoon van den onvergetelijken Prins Willem, aan wien men eens de grafelijkheid zoogoed als opgedragen had, had zich jegens het vaderland zoo verdienstelijk gemaakt, zich zulk een goed veldheer, zulk een gematigd en vrijheidlievend staatsman betoond, dat men hem veilig op den zetel, die eens voor zijn vader was bestemd, verheffen kon. Voor Oldenbarnevelt, die zich niet minder bekwaam en niet minder vaderlandlievend betoond had, was naast en onder den Prins een zijner waardige plaats wel te vinden. Voor de Staten bleven macht en aanzien genoeg over, al zouden zij ook het dagelijksche beheer, dat zij zich sedert een paar jaren hadden aangematigd, verloren hebben. De Raad van State, die aan den landsheer diende toegevoegd te worden, bood een gewenschten werkkring aan voor die ervaren regenten, die de kunst van regeeren hadden geleerd en ongaarne weer verleeren zouden. — De vreemde vorsten zouden zulk een staatsverandering, en bepaaldelijk de verheffing van Maurits, met genoegen hebben gezien. Hendrik IV raadde haar zelfs aan. Toen de Hollandsche gezanten, na hun vruchtelooze onderhandeling, zich gereed maakten naar huis te keeren, ontbood de Koning Oldenbarnevelt alleen nog eens bij zich. Opnieuw verzekerde hij hem van zijn bijzondere welwillendheid jegens de Republiek, opnieuw beloofde hij haar heimelijke ondersteuning; maar hij eindigde met te waarschuwen tegen de gebreken der veelhoofdige regeering. „Hij zeide — ik geef het verhaal in de woorden van Oldenbarnevelt zelf — hij zeide wel te willen, dat mijn Heere de Prince Maurice Heer van Nederland gemaakt werd; en dat onder een vorst alle zwarigheden beter zouden kunnen worden weerstaan dan onder de regeering van de Staten" [1]). De advokaat, die in het verbaal der ambassade dien raad des Konings aan zijn meesters over-

---

volghens hare privilegiën gheregeert wordt, so is 't selve (de monarchie) een regiment, dat met de nature van de Landtsaten geheel wel overeencompt."

1) Gedenkst. v. Oldenb. II, blz. 218.

brengt, voegt er natuurlijk niet bij, hoe hij dien had opgenomen en beantwoord. Maar, in overleg met den Koning, had hij er ook den Engelschen gezant Cecil over gesproken, en deze had er zich niet tegen verklaard. Cecil had alleen gevraagd, of de Koning niet tevens gesproken had van een plan om zijn zuster, Catharina van Bourbon, aan Maurits ten huwelijk te geven: Aldegonde, die kort te voren, op reis naar Orange, den Franschen Koning zijn opwachting had gemaakt, had, meende hij, die echtverbintenis ter sprake gebracht en aanbevolen [1]).

Het was niet voor de eerste maal, dat er over zulk een huwelijk gedacht werd; reeds zes jaren geleden hadden de Fransche protestanten het voorgeslagen [2]): het zou den band van vriendschap tusschen Nederland en Frankrijk, waarop zij hoogen prijs stelden, nog vaster hebben toegehaald. Maar Koning Hendrik had andere plannen met zijn zuster voor, die zich overigens jegens Holland bijzonder welgezind betoonde [3]). Hij huwde haar het volgende jaar aan Henri de Lorraine uit; haar hand moest den pas gesloten vrede met het machtige huis van Lotharingen bezegelen.

De Engelsche gezant heeft zeker niet verzuimd het voorstel van den Franschen Koning aan zijn meesteres over te brengen. Althans zij schijnt er op gedoeld te hebben, toen zij aan het Hollandsche gezantschap, dat het nieuwe verdrag met haar regeering had aangegaan, bij het afscheid nemen, haar verlangen te kennen gaf, dat de Staten Prins Maurits, niet alleen wegens zijn eigene verdiensten, maar ook haar ten gevalle, „wat doen zouden." Voor de Staten kon het, na het voorstel dat hun Hendrik IV gedaan had, wel niet moeilijk vallen te raden, wat eigenlijk Elisabeth den Prins gedaan wilde hebben. En nog duidelijker boodschap bracht hun van harentwege Caron het volgende jaar over: zij zouden toch volharden in den oorlog, en zich niet begeven noch onder de Aartshertogen, noch onder den Franschen Koning — dat zou zij nooit kunnen gedoogen — maar zoo zij immer een

1) Misschien was dit de voorslag van Aldegonde, waarvan Villeroy melding maakt in een brief aan de Fransche vredehandelaars te Vervins: „pour moi j'attribue leur retardement (der Holl. gezanten), après les vents, aux avis et conseils dudit Sieur de St. Aldegonde, qui leur a proposé des chimères, dont vous vous souvenez qu'il nous fit ouverture, lesquelles ont été semées et goutées par aucuns de deça." Mém. de Bellièvre, p. 180. — Ik wil hier nog meedeelen hoe Bellièvre over Aldegonde oordeelde: „Monsieur de St. Aldegonde — et je, Bellièvre, ai été longtems avec lui — c'est le plus madré homme que je connoise et des plus dangereux de sa parroisse." p. 177.

2) Mém. de Duplessis Mornay, V, p. 304.

3) Buzanval, p. 74.

vorst wilden aannemen, mochten zij Prins Maurits kiezen; niemand gunde zij die waardigheid liever dan hem [1]).

Is het niet vreemd, dat van zulk een gewichtig plan, door Hendrik IV voorgeslagen, door Elisabeth aanbevolen, niets is uitgelekt? Geen van onze geschiedschrijvers, die er zelfs maar met een enkel woord van gewaagt. En toch is het verbaal, waarin het te lezen staat, bij de Staten-Generaal ter tafel geweest. Hoe velen moeten er dus kennis van gedragen hebben! En die allen schijnen het geheim getrouw te hebben bewaard. Een treffend voorbeeld van de geheimhouding der Staten-Regeering, maar tevens een bewijs van haar zorg om de gemeente onkundig te houden van een plan dat, zoo het niet werd uitgevoerd, haar nutteloos zou hebben gaande gemaakt. Aan het plan is ook, gelijk wij weten, geen gevolg gegeven. Heeft Oldenbarnevelt het verhinderd? Wij kunnen het niet beslissen. Zeker is het, dat de advokaat reeds vier jaren later de verheffing van Maurits tegenwerkte [2]). Maar daaruit volgt nog niet, dat hij er op dit oogenblik even stellig tegen geweest is. Mij dunkt, dan zou hij het voorstel van den Koning niet in het verbaal hebben neergeschreven. Er was meer, dat hij met Hendrik had besproken, maar uit voorzichtigheid er niet in opnam. Het zou hem ook niet moeilijk gevallen zijn van den Koning, die hem persoonlijk hoogachtte, vergunning te verwerven om vooralsnog zijn voorstel voor de Staten geheim te houden; de Koning had er immers met geen ander der gezanten over gesproken. Ik geloof daarom veeleer, dat Oldenbarnevelt op dit tijdstip met den raad des Konings instemde, en genegen was dien, althans voorwaardelijk, op te volgen. Misschien verlangde hij aan het gezag van den nieuwen landsheer nauwer perken te stellen, dan een vorst, als Hendrik, raadzaam zou hebben gekeurd. Maar in de hoofdzaak was hij het waarschijnlijk met den Koning eens, en daarom had hij wel willen meewerken om de veelhoofdige regeering, wier nadeelen hij niet gering stelde [3]), aan Maurits als opper-

---

1) Reyd, blz. 404. Daarmee komt kwalijk overeen wat De Groot verhaalt, dat de Koningin, toen zij omstreeks 1600 over de verheffing van Maurits gepolst werd, ten antwoord gaf: „dat het beter was dat de Landen bleven zooals ze waren." Verhooren van H. De Groot, blz. 11.

2) Zie over de toen gevoerde onderhandeling de aanteekeningen van den pensionaris A. de Veer, bij Van Wijn, Nalezingen op Wagenaar, IX, blz. 317 vlg. Vgl. de Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 109, 128, 167, 213, 214, 224.

3) Hoe Oldenbarnevelt oordeelde over de staatsgebreken der Republiek zooals zich die weinige jaren later reeds vertoonden, blijkt uit zijn Memorie, in 1607 opgesteld, waarin wij onder andere lezen: „'t Is kennelyck . . ., dat de forme van onse regeeringe

hoofd ondergeschikt te maken. Meermalen heeft hij zich in dien geest uitgelaten. Den laatsten nacht van zijn leven verzekerde hij aan den predikant Walaeus, die hem bijstond, dat hij den Prins zoo hoog had geacht, dat hij hem de souvereiniteit van het land gaarne gegeven zou hebben, indien zij in zijn handen was geweest, en indien het met orde had kunnen geschieden [1]). Dezelfde verklaring heeft hij meermalen voor zijn rechters afgelegd. Zullen wij aan zijn woorden, onder zulke omstandigheden gesproken, geloof weigeren? Ik zie er geen reden toe. Ook wordt zijn betuiging op verrassende wijze bevestigd door hetgeen ons Uytenbogaert bericht. Tijdens de onderhandeling over het Bestand, zoo verhaalt deze, kwam hem op zekeren dag François Franken, eens de vriend, toen de doodvijand van den advokaat, een bezoek brengen, en klagen over Oldenbarnevelt, die voorheen tegen hem had volgehouden, dat men geen verdrag met den vijand diende aan te gaan, of eerst moest men den staat van het land in meerder verzekering hebben gebracht, en daartoe handelen met Prins Maurits, gelijk in der tijd met zijn vader gedaan was; doch die thans nu hij, Franken, van meening veranderd was, ook van gevoelen veranderd scheen, en van geen verheffing van den Prins meer gewaagde [2]). Mij dunkt, dit verhaal, ter loops en zonder opzet neergeschreven, verspreidt een helder licht over de toedracht der zaak. Er blijkt uit, dat Oldenbarnevelt althans te eeniger tijd den Prins aan het hoofd van den staat had willen plaatsen. Is het

---

jegenwoordelyck op sulcken vasten voet nyet is, dat wij mit behoorlycke autoriteyt alle swaricheyden souden bejegenen, laet staen overwinnen kunnen; . . . dat de Vereenichde Nederlanden nyet en syn een Republique, maer seven verscheyden Provinciën, hebbende elcx hare verscheydene forme van regeeringe, nyets gemeens hebbende met malcanderen (naedat sy nyet meer een gemeen leger hebben) dan alleen 't gunt by contract totte gemeene defensie gelooft is . . . Daerom als dese noot ende periculen souden cesseeren, ende men soude meenen den vrede wel gemaeckt te hebben, soo soude dese forme van regeeringe door jalousie ende onse slaphartícheyt terstont vervallen in de uiterste anarchie ende confusie, welck een van de principaelste poincten is, daermede de vyant meent tot sijnen wille te komen.

Want indien wy nyet eene regeeringe maecken, mit behoirlycke autoriteyt om de Landen te regeeren, de provinciën ende steeden te houden in haer debvoir van contributie ende ordelycke eenicheyt, de onwilligen ende contraventeurs te constringeren, des viants machinatiën te bejegenen, de Landen van alle injuriën ende periculen datelyck ende tijtelyck oock met wapenen, als noot is, te defenderen, sonder nae rapporten ende consultatiën van de provinciën ende steeden te verwachten — soo moeten wy verloren gaen; want geene Republyque kan bestaen sonder goede ordre in de generale regeeringe." Gedenkst. v. Oldenb. III, blz. 142.

1) Baudartius, XI, blz. 54.

2) Uytenbogaert's Leven, blz. 156.

niet waarschijnlijk, dat hij dit juist nu gewild heeft, nu hij er namens Hendrik IV de Staten van sprak? Kort daarop is de tocht tegen Duinkerken gevolgd, die het eerst tweedracht gesticht, en tot steeds verdere vervreemding geleid heeft [1]). Niettegenstaande zijn onmiskenbare liefde voor het vaderland, was de advokaat niet onbaatzuchtig genoeg om, toen Maurits zich eens van hem had afgewend, nog langer diens verhooging te willen.

Ook mogen wij niet voorbij zien, dat Oldenbarnevelt, volgens het verhaal van Uytenbogaert, niets meer bedoeld had dan met Maurits te handelen, gelijk met zijn vader gehandeld was: hem dus graaf had willen maken van Holland en Zeeland, waarschijnlijk zelfs landheer van al de gewesten, maar zeker op dezelfde beperkende voorwaarden, waarop Prins Willem, zoo hij was blijven leven, de souvereiniteit zou aanvaard hebben [2]). Doch wij weten, aan den anderen kant, dat Maurits zich zulke voorwaarden niet licht zou hebben laten welgevallen. Hoewel zijn inschikkelijke, volksgezinde vader ze niet onaannemelijk had geacht, kon hij er niet aan denken zonder ergernis en gramschap. Eens was hij in gesprek daarover met den Franschen gezant, Buzanval, heftig uitgevaren: liever dan op zulken voet graaf te worden, wilde hij zich van den Haagschen toren te pletter werpen [3]). Misschien is de begeerte van Maurits met zijn voorspoed gestegen, en zou hij zich nu nog wel vergenoegd hebben met hetgeen zijn vader genoegzaam had gerekend. Maar, zoo hij inderdaad naar onbeperkter macht haakte, kunnen wij licht begrijpen dat de advokaat hem hierin niet te wille was. Het was zijn plicht niet minder dan zijn belang te waken, dat geen alleenheersching, van wien ook, zich in het vrijgevochten land ging vestigen. Stond Maurits naar een heerschappij, als die Hendrik IV in Frankrijk op de Liguisten veroverd had, dan kunnen wij den advokaat niet genoeg danken, dat hij, door hem te weerstaan, de kiem heeft gesmoord, waaruit voor ons dezelfde staatsgebreken zouden geboren zijn, die Frankrijk tot zijn bloedige revolutie gedreven hebben. — Bovendien, toen Oldenbarnevelt nog voor de verheffing van den Prins gestemd was, was Franken volgens zijn eigen getuigenis er tegen, en met hem zeker vele anderen. Men moest zich dus op hevigen

---

1) Ik deel in dit opzicht in het gevoelen van Van Wijn, t. a. p., bevestigd door de correspondentie van Buzanval; zie II, p. 266 en de aanteekening van den uitgever.

2) Hetzelfde had Oldenbarnevelt reeds in 1584, onmiddellijk na den dood van Prins Willem, raadzaam geacht: zie zijn eigen getuigenis. Verhooren, blz. 109.

3) Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 224.

tegenstand voorbereiden, als er ooit ernstig over het aannemen van een landsheer zou gehandeld worden. En terecht stelde de advokaat tot eerste voorwaarde, dat alles „met orde" geschieden moest. Door een volksbeweging de republiek in een monarchie te herscheppen, achtte hij met reden allergevaarlijkst voor de vrijheid. De menigte weet van geen voorwaarden stellen: onvoorwaardelijk geeft zij zich aan haar lieveling van het oogenblik over. Maar de advokaat wist bij ervaring, dat het van het stellen der voorwaarden zou afhangen, of de monarchie een zegen of een vloek voor het land zou wezen. Niet in den roes der opgewondenheid, maar na kalm beraad moest de staatsverandering geschieden. Doch, ongelukkig, zoo werd zij bijna onuitvoerbaar. Als wij nagaan, hoeveel hoofden, hoeveel zinnen overeen moesten stemmen om een hervorming als deze, die allen zoo van nabij betrof, mogelijk te maken, dan zien wij in, dat, zonder dringende noodzakelijkheid, zonder krachtigen aandrang van buiten, zulk een samenstemming bijna ondenkbaar was. Want niet slechts de talrijke regenten van Holland en Zeeland en Utrecht moesten eensgezind zijn, maar, zoo de verwarring en de tweedracht niet nog toenemen zouden, ook de overige provinciën, ook Friesland, het weerbarstige Friesland, dat zijn gematigden stadhouder naijverig op de vingers zag, en diens geringe macht, zooveel het kon, nog besnoeide. Een jaar voordat Hendrik IV zijn plan aan Oldenbarnevelt voorstelde had Karel Roorda, het invloedrijkste lid der Friesche Staten, in een brief, die veel gerucht maakte, de regeering van Enkhuizen tegen de heerschzucht der Nassaus in zoo beleedigende taal gewaarschuwd, dat Oldenbarnevelt, uit naam der Staten van Holland, bij die van Friesland de beide stadhouders krachtig verdedigen moest [1]). Kon een voorzichtig staatsman onder zulke omstandigheden terwijl het land met zwaren krijg bezocht werd, er wel aan denken, een zoo ver reikend plan van regeeringsverandering, als twistappel, onder de regenten en onder het volk te werpen? Wij behoeven, tot zijn verantwoording, niet eens te herinneren, hoe geneigd tot talmen en uitstellen het Hollandsche volkskarakter is.

Dus bleef Noord-Nederland een republiek, terwijl de Zuidelijke gewesten zich onder de Aartshertogen schikten. De hoop op hereeniging der zeventien provinciën verdween meer en meer. De

1) Bor, IV, blz. 215. Vgl. Aitzema, IV, blz. 654.

Republiek was te goed bevestigd, en haar zelfstandigheid werd door het belang der naburen te zeker gewaarborgd, om groot gevaar te loopen van bij de overheerde gewesten met geweld te worden ingelijfd. Het Zuiden te veroveren, daartoe was zij aan den anderen kant niet langer in staat, nu het drievoudige verbond verbroken was, nu Frankrijk zich aan den krijg onttrokken had en Engeland de verplichtingen van het verdrag van 1585 had opgezegd. Ware het verbond in stand gebleven, en hadden de bondgenooten den oorlog met kracht gevoerd, dan hadden de Staten zich het beste mogen beloven. Zij beweerden, en zelfs vreemde ministers gaven hun hierin gelijk, dat, zoo Frankrijk en Engeland nog een paar jaren de Spaansche macht hadden beziggehouden, het Hollandsche leger inmiddels, naar het zich liet aanzien, al de Nederlanden aan den vijand ontweldigd zou hebben [1]). Nog na den vrede van Vervins spiegelden onze staatslieden het den Franschen gezant voor, dat één jaar van ijverige samenwerking der Fransche en Nederlandsche strijdkrachten voldoende zou zijn om geheel Nederland op den Spanjaard te veroveren [2]). Maar het gelukte hun niet den Koning tot het verbreken van den pas gesloten vrede over te halen, ofschoon het gedrag van den Hertog van Savoye, den bondgenoot van Spanje, er al spoedig gereede aanleiding toe gaf.

Inderdaad, had Hendrik wel reden de verwezenlijking te wenschen van wat men hem beloofde, kon hij wel naar de hereeniging der Nederlanden verlangen? Was het in zijn belang dat uit de twee kleine, elkander natuurlijk vijandige, rijken één groot rijk ontstond, bezield met den ondernemenden geest van Holland, door gemeenschap van godsdienst aan Engeland verknocht, berekend om de rol van het oude Bourgondië te spelen? [3]) Kon de Koning van Frankrijk, die onder zijn onderdanen eenige millioenen Hugenoten telde, verlangen, dat zich aan zijn grenzen een machtige protestantsche staat vestigde, waarop de misnoegde Hugenoten steeds het oog gericht zouden houden? Was het geraden een republiek groot te maken, tot voorbeeld voor Frankrijk, waar zich onder de godsdienstige beweging de zucht van steden en gewesten

---

1) „A la verité les Etats ont occupé un grand pais sur l'Espagnol, et si la France et l'Angleterre pouvoient retenir et empêcher ailleurs cet ennemi commun, pendant qu'ils continueroient leurs entreprises, le succez en pourroit être heureux." Jeannin (Mém. de Bellièvre, p. 523).

2) Corresp. de Buzanval, II, p. 293, 295.

3) Buzanval, p. 314. Jeannin (Mém. de Bellièvre, p. 527). Mém. de Richelieu, XXVII, p. 128.

naar republikeinsche zelfstandigheid zoo duidelijk vertoond had [1])?

Konden de Nederlanden zelf wel naar hereeniging haken? Er waren in de zuidelijke provinciën een aantal vrijheidsvrienden, vooral onder de edelen, die, hoewel katholiek, reikhalzend uitzagen naar een nieuwe pacificatie van Gent, en zich beijverden om hun partij, hun geloofsgenooten, van het verbreken der vroegere bevrediging vrij te pleiten. De markies van Havré had aan Daniel van der Meulen in het breede uiteengezet, dat alleen de overmoed der gereformeerden daarvan de schuld moest dragen. Maar wat deed het ertoe te beslissen, wie te beschuldigen waren? Nuttiger ware het geweest te onderzoeken, of het mislukken der vereeniging van het Noorden en het Zuiden aan toevallige, dan wel aan noodzakelijke oorzaken gelegen had. Dan zou men bevonden hebben, dat geen voorbijgaand misverstand de scheuring had teweeg gebracht maar een diep geworteld verschil tusschen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden, in afkomst, in volksaard, in geschiedenis, in godsdienst, in regeeringsvorm, in maatschappelijken toestand. Dan hadden zij tevens begrepen, dat aan hereeniging niet te denken viel, zonder een volslagen omwenteling, zonder overheersching van den eenen volksaard door den anderen.

Het verschil dat in dezen tijd de volken het meest van elkander vervreemdde, was het verschil in godsdienst. En in dit opzicht verschilde Spanje nauwelijks meer van Engeland, dan de Waalsche gewesten van Holland en Zeeland. Zou het mogelijk zijn zoo tegenstrijdige gezindheid in éénen staat eendrachtig te zamen te houden? De ondervinding had reeds beslist. De godsdienstvrede van Matthias had niets dan tweedracht en oproer verwekt. De godsdienstvrede van Augsburg was een wapenstilstand, dien de partijen gebruikten om zich tot een nieuwen krijg toe te rusten. Toch werd elk plan van hereeniging der Nederlanden op zulk een godsdienstvrede gegrond. Toen in 1595 Maurits te Middelburg met de Staten der zuidelijke provinciën, zoo hij waande, onderhandelde, stelde hij hun voor, de wetgeving in zake van godsdienst en kerkorde aan elke provincie in het bijzonder over te laten, zonder dat zich de Staten-Generaal daarmee zouden bemoeien [2]). Alsof de godsdienst in dien tijd aan eenige staatszaak vreemd kon blijven! De buitenlandsche staatkunde, om iets te noemen, werd door godsdienstige sympathieën en antipathieën geregeerd. Oorlog of

1) Dit gevaar voorzag Buzanval reeds in 1603, Corresp. p. 282.

2) Bor, IV, blz. 37.

vrede hing af van de godsdienstige overtuiging des volks. De staatsburgerlijke rechten waren verbonden aan een geloofsbelijdenis. Was het denkbaar, dat onder zulk een staatsrecht roomsche en gereformeerde Staten in ééne vergadering te zamen het land zouden regeeren? Te Brussel was nog onlangs een vrouw verbrand, omdat zij geloofsgenoote was van de Staten der zeven provinciën; was het mogelijk dat desniettemin de Staten van Brussel en die van Den Haag eendrachtig het land zouden besturen? „Daar geen eenigheid in de Kerk is, daar kan geen eenigheid of orde in den Staat zijn" [1]). Dat was de maxime, die, erkend of ontveinsd, tot op den Westphaalschen vrede in Europa geheerscht heeft. Een heerschende Kerk en verdraagzaamheid voor de andersdenkenden dat was het liberaalste stelsel, dat in de eerstvolgende halve eeuw kon worden toegepast. Hadden de zeven provinciën Zuid-Nederland overwonnen, zij zouden het hebben moeten bekeeren, zooals zij Groningen en Drente deden, of van zijn rechten berooven, zooals de Generaliteitslanden: roomsche leden konden onder de Staten-Generaal onmogelijk worden toegelaten.

Het verschil in godsdienst was ook niet het eenige. De regeeringsvorm en de maatschappelijke toestand verschilden evenzeer. In het Zuiden stonden de adel en de geestelijkheid op den voorgrond, in het Noorden de steden. De Fransche gezant, Buzanval, had goed gezien, toen hij in 1600 aan zijn hof berichtte, dat de zuidelijke provinciën, bepaaldelijk Artois, Henegouwen en Luxemburg, in regeeringsvorm van de Vereenigde Gewesten zoo wezenlijk verschilden, dat zij niet wel de vrijheid en gelijkheid van dezen zouden kunnen verdragen: dat buitendien de maatschappelijke toestand der bevolking een geheel andere was, zoodat een vrijwillige aaneensluiting bijna onmogelijk scheen [2]). Hij begreep dan ook, dat al het streven van de Staten-Generaal slechts daartoe strekte, om het Zuiden van Spanje af te scheuren, en onder een anderen, minder geduchten, landsheer te brengen. Oldenbarnevelt had hem meermalen verklaard, dat, als de Koning van Frankrijk de aanspraak wilde laten gelden, die hij op enkele Nederlanden kon maken, de Staten hem daarin gaarne behulpzaam zouden zijn; dat zij voor zichzelf niet meer verlangden dan de zeekust. — Dat was voorzeker de verstandigste staatkunde, die de Staten konden omhelzen. België in de handen van een bevrienden of althans

1) Essex, in zijn Apologie, bij Bor, IV, blz. 504. Vgl. Campanella, De monarch. Hisp., p. 159.

2) Corresp. II, p. 946.

van een niet gevaarlijken nabuur, was verkieslijker dan België bij Noord-Nederland ingelijfd. Weinige jaren na den vrede van Vervins, omstreeks 1602, bestond er uitzicht op een opstand in België; de Staten overlegden wat hun in zulk een geval te doen stond, en zij besloten het daarheen te leiden, dat Philips Willem, de roomsche doch vaderlandlievende broeder van Maurits in de plaats der Aartshertogen, landsheer werd [1]). Is het niet, als zagen wij hen reeds uitzien naar den toestand, dien wij beleven, nu Nederland en België twee onafhankelijke maar bevriende rijken zijn, zelfstandig en in menig opzicht onderscheiden, maar door gemeenschappelijk belang tegenover hun machtige naburen vereenigd? En ook de Zuidelijken zelf verlangden niets anders. Wat men zich in Den Haag mocht inbeelden, zij waren afkeerig van een inlijving bij de Vereenigde Provinciën, die hun hun godsdienst kosten zou [2]). Dat bleek overtuigend tijdens den slag van Nieuwpoort: Vlaanderen, hoe misnoegd ook over de Brusselsche regeering, roerde zich niet. Nu het oogenblik daar was, kon het niet besluiten zich bij de ketters aan te sluiten. Nog duidelijker bleek het in 1635, bij den vereenigden inval van Hollanders en Franschen. Ook toen had men op den bijstand der bevolking gehoopt, en men ondervond slechts haat en tegenwerking [3]). De klove tusschen Noord en Zuid was te diep om ooit gedempt te worden [4]). Bevriend konden zij wezen, mits van elkander gescheiden.

Zoo gingen dan Noord- en Zuid-Nederland voorgoed uiteen: elk bewandelde voortaan zijn eigen weg. Nog weinige jaren strijdens, en de onafhankelijkheid der Republiek werd door de Spaansche en Brusselsche regeeringen bij het Bestand erkend; de zuidelijke gewesten daarentegen kwamen, na het afsterven hunner schijnvorsten, weer onder Spanje terug. Het vrije Noorden behandelde het overheerde Zuiden niet langer als zijn broeder, maar als den

1) Vgl. de Secret. Resol. St.-Gen., bij V. d. Kemp, Maurits, II, aant. 287.

2) Van Meteren, B. XXXII, f. 661: „De Nederlandsche provinciën nu (gedurende het Bestand) onder tweedershand regheringhen, conden malcanderen noch niet accomoderen, als ghebueren behoorden, de Religie de gemoeden wederhoudende . . . Men en merckte oock niet datter eenighe alliantie van houwelijcke onder den Edeldom van wederzijden, dewelcke nochtans onderlinghen vrientschap causeren, ghemaeckt werden."

3) Aitzema, II, blz. 275.

4) Nog later, gedurende den Spaanschen successie-oorlog, legde het Belgische volk zijn afkeer van de Hollanders evenzeer aan den dag. „Not only the towns but the people of this country hate the Dutch," schrijft Marlborough in 1708 aan Lord Godolphin. Mahon, Hist. of England, II, p. 181.

vasal van zijn vijand. Veel kwaad heeft het hem, wij kunnen het niet loochenen, berokkend; het heeft hem, om zichzelf te bevoordeelen, de bronnen van zijn welvaart afgesloten, zijn handel en nijverheid gefnuikt. Maar toch, zonder het te bedoelen, heeft het hem een dienst bewezen, grooter dan al het nadeel hem aangedaan; het heeft hem althans gedeeltelijk het genot der vrijheid behouden, en daarbij de vatbaarheid voor vrijheid, die de overige staten van Philips, onder de werking van zijn stelsel, hebben verloren; het heeft hem bewaard voor den doodsslaap der onderworpenheid, waarin de landen van Zuid-Europa meer en meer gedompeld zijn, en waaruit zij, naar het schijnt, eerst nu beginnen te ontwaken. Gelijk de Kerkhervorming ook de roomsche Kerk gebaat heeft door de geestelijkheid tot het afschaffen van velerlei misbruik te nopen, zoo heeft de afval van Noord-Nederland de beheerschers van het Zuiden genoodzaakt de vrijheden des lands te ontzien, die zij anders, zooals in hun overige rijken, ook hier verkort en allengs vernietigd zouden hebben. Zonder het schrikbeeld, dat de Republiek aan de dwingelandij voor oogen hield, had België evenmin als Napels en Milaan, als Portugal en Arragon, zijn zelfregeering behouden [1]). In dien zin mogen wij ons beroemen, dat de vrijheidsliefde onzer voorouders ook bij de Belgen de vatbaarheid voor burgerlijke en politieke vrijheid heeft helpen bewaren, die zij, sedert het eindelijk herwinnen hunner onafhankelijkheid, boven de meeste Romaansche volken toonen te bezitten.

---

1) Zoo oordeelt reeds Buzanval, p. 291.
